

Jog

történeti szemle

2010
4. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

Kommunikációs csatornák a
megyék és diéta között
a reformkorban

A szülési segélyezés
kialakulásának története a
magyar társadalombiztosításban

A súlyosítási tilalom fogalma
történeti és jogelméleti
megközelítésben

– A jogintézmény hazai történeti
fejlődése 1962-ig

A magyar kivándorlási politika
kezdetei (1881–1903)

– Kivándorlási törvények és az
amerikai kivándorlás

Királykoronázás vs. inauguráció
– Párhuzamok és ellentétek

A közhatalmi felelősség
kialakulása hazánkban

Az 1921-es román
földtörvényre adott jogalkotási
válasz Észak-Erdélyben
– Az észak-erdélyi
magyar agrárpolitika

Hóman Bálint

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DOBSZAY Tamás: Kommunikációs csatornák a megyék és diéta között a reformkorban	1
GÖNDÖR Éva: A szülési segélyezés kialakulásának története a magyar társadalombiztosításban	8
HERKE Csongor: A súlyosítási tilalom fogalma történeti és jogelméleti megközelítésben – A jogintézmény hazai történeti fejlődése 1962-ig	16
PÁLVÖLGYI Balázs: A magyar kivándorlási politika kezdetei (1881–1903) – Kivándorlási törvények és az amerikai kivándorlás	27

MŰHELY

BEKE-MARTOS Judit: Királykoronázás vs. inauguráció – Párhuzamok és ellentétek	35
BORBÁS Beatrix: A közhatalmi felelősség kialakulása hazánkban	45
HÓRCSIK Lajos Kálmán: Az 1921-es román földtörvényre adott jogalkotási válasz Észak-Erdélyben. II. Az észak-erdélyi magyar agrárpolitika	55

FORRÁS

TÖTTÖS Gábor: Egy elfeledett jogtörténeti kuriózum – Aki kétszer halt meg egy nap alatt	61
---	----

KÖNYVEKRŐL

A szólásszabadság alapvonalai – Koltay András könyvéről – RÉVÉSZ T. Mihály	64
Autonómia-kérdések – Herger Csabáné monográfiájáról – MEZEY Barna	66
A hosszú reformkorszak nyomában – Katus László könyvéről – DOMANICZKY Endre	69
Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár – KOI Gyula	72
Családnév-történeti tanulmánykötet – KISS Bernadett	75
Néhány tanulmány Pest megye múltjából – GOSZTONYI Gergely	76
Gondolatok Marton Árpád médiaetikai tankönyvéről – SZÁDECZKY-KARDOSS Irma	78

SZEMLE

Szabó Szilárd PhD-értekezésének vitája – LEHOTAY Veronika	79
Annexió, okkupáció vagy cesszió? – Szabó Szilárd PhD-disszertációjáról – MEZEY Barna	81
Horváth Attila habilitációs előadása – KÉPES György	87
Tudós a politika viharában – Hóman Bálint emlékezete – É. L.	88
38. Német Jogtörténeti Napok Münsterben – FREY Dóra	92
Rendvédelem-történeti konferencia – K. B.	93

HÍREK	94
E számunk szerzői	100

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:
Hóman Bálint
(1885–1951)

történész, egyetemi tanár, kultúrpolitikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter, az MTA tagja

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István
Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti-
Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Dobszay Tamás

Kommunikációs csatornák a megyék és diéta között a reformkorban

A hazai rendi képviselet működési elveit tekintve gyökeresen különbözött a modern népképviselési rendszertől. Nemcsak a nemesség vármegyei politikai monopóliuma, hanem a képviselet módja is eltért a liberális elvekből következőtől. A követek nem választókat, nem az országot, hanem rendi testületeket jelenítettek meg. E testületi jelleg megnyilvánult abban is, hogy nem pusztán a választók személyének, hanem a testületük politikai akarátának megjelenítése volt a feladatuk. Ezt fejezte ki a mandátum kötött jellege, a választottaknak adott utasítás. A kortársak ennek megfelelően meglehetősen következetességgel maguk is a *követ* szót használták képviselők, és a *küldöket* a választók kifejezés helyett.

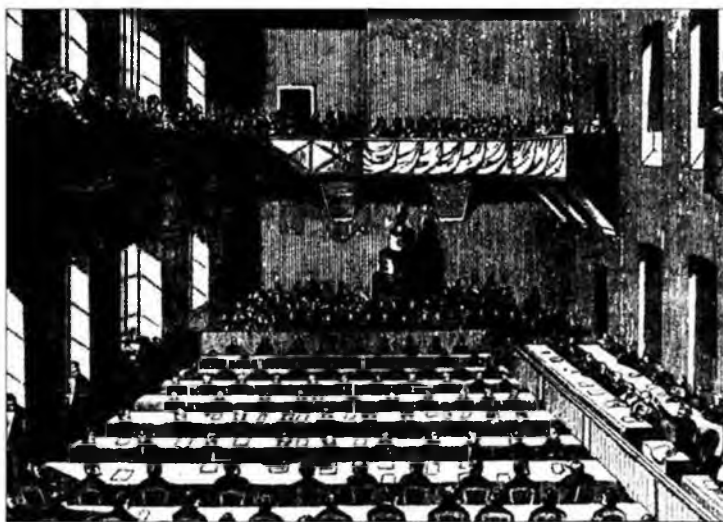
A követküldés – mint a képviseletnek a hazai kései rendiség időszakára, s így a reformkorra jellemző – technikája a modern közélethez képest különleges viszonyokat teremtett a politika országos és helyi szintje között. Az utasítási rendszernek – a kortársak, különösen a centralisták által bíralt zavarait most nem tárgyalva – következményeit egy másik szempontból vizsgáljuk: a követi instrukciónak természetesen csak akkor volt értelme, ha betartása ellenőrizhető, a nem engedelmességek követ pedig visszahívható. Mindez a mainál sokkal szorosabb kapcsolatot feltételezett a megyét az országgyűlésen képviselő követ és az őt megválasztó megye között. Szabad sajtó híján más eszközökkel kellett biztosítani az ehhez szükséges folyamatos információáramlást.

Dolgozatomban általánosságban szeretném számba venni és áttekinteni a vármegye és a diéta közti kommunikációs csatornákat. A mondottakból is kitűnik, hogy jelen tanulmány a kommunikáció szót nem elsősorban a mai politológiában gyakorta előforduló, lényegében a propagandához és az agitációhoz hasonló értelemben használja, hanem, eredeti latin communicatio (közlés, részesítés, tárgyalás) jelentéséhez igazodva, a közlést, illetve megvitátást érti alatta. Tudatában vagyunk ugyanakkor annak, hogy az említett jelenségektől a befolyásolás, véleményalakítás (informatio) mozzanata – mint alább látni is fogjuk – nem elválasztható.

Hivatalos, szinkron kommunikáció

A megyei követutasítások meghatározták a követek állásfoglalásait, ugyanakkor egyben változékonnyá is

tették az országgyűlési álláspontokat. Leginkább Kölcsey lemondása kapcsán még a nem történészek is

Az alsóháza ülésterme Pozsonyban 1830 körül

hallhattak arról, hogy az utasítási rendszer egyáltalán nem volt merev, hanem éppen ellenkezőleg, dinamikus, sőt változékonnyá viszonyt létesített, azaz folyamatos kommunikációt tett szükségessé a két tényező, a megye és a diéta között. E kapcsolat képe azonban a történeti köztudatban olykor kissé egyirányúan jelenik meg: mintha az a követet teljesen a megye járszalagjára fűzné, s az erőviszonyoknak a megyékben bekövetkezett moz-

gásai egyirányúan meghatároznák az országos politikát.

Az utasítások tartalmának alakulása azonban nem volt független magának az országgyűlésnek a tevékenységétől. A diéta nem egyszerű törvénygyárként, hanem a nyilvánosság legfontosabb fórumaként alakította a politikai életet. Az ott történtek folyamatosan foglalkoztatták a megyei közéletet, a megyéknek gyakran kellett menet közben is válaszolniuk a diéta fejleményeire. A követek maguk is – közvetve vagy közvetlenül – szereplői voltak és maradtak a megyei keretben folyó országos politikának, tehát befolyásolhatták megyéjüknek az utasításban megnyilvánuló álláspontját. Eleve gyakran maguk is részt vettek az anyautasítást kidolgozó választmány munkájában, így véleményük esetleg már e szakaszban érvényesülhetett.¹

Még inkább hatott a diéta azáltal, hogy az utasítások betartásáról és az országos fejleményekről a *követek jelentései* tudósítottak.² A megyék által előírt, általában két-háromheti rendszerességgel érkező beszámolók a diétai traktátus nehézsége miatt a csaknem szinkron információáramlást tették lehetővé – a honiak csekély időkülönbséggel értesültek a vitákról. E gyakorta formális jelentések nemcsak tájékoztattak, hanem olykor

az országgyűlési tárgyalások mögöttes tartalmára, az azok során felmerült, hevesen vitatott vagy éppen új kérdésekre, illetve az utasítások hézagaira is utaltak, egyes tárgyakban nem ritkán kifejezetten kérték a megye kiegészítő, *pótutasításban* megnyilvánuló irányadását. Mint Deák 1833. szeptember 16-án írta sőgorának a szabad adásvétel engedélyezésének kérdéséről: „mi is ma kérünk Tőletek [Zala nemességétől] utasítást staffétaliter, mert [...] nem találjuk utasításunkat elegendő világosnak és meghatározottnak.”³

A követeknek módjuk volt arra is, hogy a hivatalos jelentések szerkesztésmódjával a jelentés közvetlen tartalmán túl is befolyásolják küldőiket. Bár többkevesebb részletességgel be kellett számolniuk minden lényeges mozzanatról, de súlyozhattak a jelentés tartalmában a történetek egyes elemei között: szűkszavú előadással jelentékteleníthettek egyes mozzanatokat, másfelől bővebb, részletesebb tárgyalással, esetleg erőteljesebb megjelenítéssel, figyelemfelhívó nyelvi eszközökkel kiemelhettek másokat.

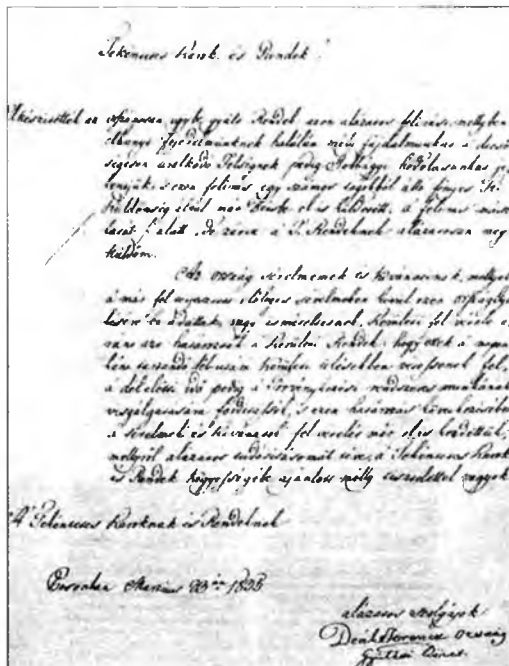
A jelentések tényleges hatása a fogadó közeg pillanatnyi viszonyaitól, állapotától is függhetett. Mivel a jelentés beérkezte ritkán esett a nagy közgyűlések, a generális congregatiók idejére, azokat többnyire a tisztikarból, egyes választmányok tagjaiból, táblabírákból és véletlenszerűen összegyűlt résztvevőkből álló kisgyűléseken, esetleg a megye utasítást készítő bizottmányában ismertették és vitatták meg, hagyták jóvá; a nagygyűlések elé a fontosabb ügyek kerültek. A megyék e keretekben vettek tudomást és nyilvánítottak véleményt a diétán történekről. A jelentések sorát a nagygyűlésben megtárgyalt *végjelentés* zárta, amelyről még szót ejtünk.

A követeknek még egy lehetőségük volt arra, hogy küldőik véleményét hivatalosan befolyásolják: az esetenkénti *személyes megjelenés a megyegyűléseken*. A megyék nem véletlenül küldtek két-két követet a diétára egy közös szavazattal; egyikük jelenléte elegendő volt a megye képviselőtére, így ha valamelyikük távol volt, hazautazott, nem okozott fennakadást a

képviselőlet működtetésében. A beszámolók nem ritkán említik a követek távozását, az országgyűlési tudósítók egy ponton külön ki is emelik, hogy „a RR táblája most soha sincs teljes számmal [...] Bóthy [sic] haza megy pihenni. Kölcsy, Prónay s mások otthon vannak.”⁴ Kossuth kéziratának egyes egységei végén

szokásos szöveggel gyakran szerepel erre utaló kitétel: „Csepcsányi, Deák s de la Motte megérkeztek,” vagy „Czinderi és Dókus több heti otthon létök után szerencsésen megérkeztek.”⁵ Máskor szöveg közben, egy-egy ülés, egy-egy felszólaló említésekor tudósít e tényről: „szavazatkor [...] Arad (kinek távol volt egyik követe, Török már megérkezett) nem [...] voxolt.”⁶ Olykor Deák is említ ilyen helyzetet: „Követtársaink igen unják az Ország Gyűlését, most egyszerre 28-an otthon vannak szabadsággal.”⁷ Kölcsy és követtársa, Eötvös Mihály levelezése mutatja, hogy a kollegiális viszonyban álló követek személyes jó kapcsolat esetén ilyenkor is együtt tudtak működni.⁸

A hazatérés oka természetesen elsősorban pihenés, családi és gazdasági, netán jogi ügyek elintézése. Sőt, nem is volt szokás, hogy a hazatért követ felszólaljon a megye közgyűlésén. Az otthon tartózkodás mégis adott lehetőséget arra, hogy a követ esetenként a megyeházán megjelenve tájékoztatást adjon. Tudunk azonban olyan esetről, amikor a követ kifejezetten azért utazott haza, hogy küldője utasítását a megyegyűlésben befolyásolja. Kölcsy az engedőleges örökváltság tárgyában adandó pótutasítás érdekében Weselényi segítségével személyesen kísérelte meg küldőinek szavazat-meghatározó szándékát megváltoztatni, s csak azután nyújtotta be maga és Eötvös Mihály lemondását a követi mandátumról, miután ez nem sikerült.⁹

Deák Ferenc egyik időszaki követjelentése
(Zala Megyei Levéltár)

Kőlcsey Ferenc

Nem hivatalos egyidejű csatornák

Minthogy a megye közgyűlésein, a nagygyűléseken elvben a megye minden nemese, köztük az írástudatlan, a nagypolitikai és a szakkérdéseket nem értő szegény nemesek is részt vehettek, e generális kongregációk

széles, de általában kevésbé értő nyilvánosságot biztosítottak. A kisgyűlések és a megyei diétális választmányok viszont túl szűk körű publicitást nyújtottak a követek – hangsúlyozzuk – hivatalos jelentéseinek.

Szélesebb kör számára inkább a *sajtónak*, illetve, szabad sajtó híján, az azt pótló *kézírtos tudósításoknak* kellett volna lehetővé tenniük, hogy értesüljenek a diéta vitáiról, fejleményeiről. A reformkor kezdetén azonban a nyomtatás szoros ellenőrzése ezt nem tette lehetővé. Mint Balogh János barsi követ mondta: „A pozsonyi német és latin, a pesti két magyar újságokban olvashatni ugyan országgyűlési határozatokat, de azoknak keletkezését [...] a nagyközönségnek tudni nem szabad.”¹⁰ Ez a hiány szülte a Pajkossy Gábor által részletesen elemzett kézírtos tudósítás műfajának felfutását is.¹¹ Többször merült fel országgyűlési újság készítésének gondolata, de az anyagi, nyomtatási nehézségek, valamint a kormányzat politikai ellenállása, az általa támasztott adminisztratív akadályok mindannyiszor megghiúsították a kezdeményezéseket.¹²

Később ugyan lazult a cenzúra, s a nyomtatott lapokban eshetett már szó a vitákról is, de pl. a szónokok megnevezését általában még az 1840-es években sem olvashatták a kortársak. Ráadásul a sajtó – olvasói elvesztésének veszélye nélkül – természetesen nem vállalhatta az olykor hosszas, unalmas, részletkérdésekkel foglalkozó, paragrafusról paragrafusra haladó tanácskozások teljes terjedelmének rögzítését sem.

A szabad sajtó hiánya a követutasítások alakulása, s az országgyűlésnek a helyi közvéleményt alakító tevékenysége szempontjából felvetett egy kommunikációs és politikai problémát. A két követnek módja volt ugyan közös hivatalos jelentéseikkel befolyásolni instrukcióik tartalmát, de ha a követkollégák nem értettek egyet egymással, vagy olyan megyével kommunikáltak, amely nem osztotta nagyjából nézeteiket, a jelentésekkel nehezen gyakorolhattak erős hatást küldőik szándékaira. Kellott tehát egy olyan – értelemszerűen nem hivatalos, hanem személyes jellegű – csatorna, taktikai lehetőség, amelyen keresztül a követ megkísérelhette ezt.

A törvényalkotás nehézkes lassúsága adott alkalmat arra, hogy a követ a megyei közéletet vagy egyes résztvevőit, szemléltőit *magántermészetű érintkezések, levelezés* révén informálja, segítségükkel esetleg megyéje állásfoglalásait is alakítsa. Így igyekezett tudomást szerezni pl. Kazinczy az 1825/27-es diétán történetekről, de közismertek a források e köréből Kölcseynek Kende Zsigmondhoz, megyéje alispánja-

hoz, de magánemberként és követtársához. Eötvös Mihályhoz intézett levelei, valamint Deáknak sógorához, Tarányi Józsefhez írt, már említett országgyűlési levelei.¹³

Deák több esetben nem egyszerűen beszámol az országgyűlésről, hanem levelében közvetve vagy közvet-

lenül célként jelöli meg a megye állásfoglalásának befolyásolását.¹⁴ Jelezve, hogy mint követek hivatalosan is pótutasítást kértek, a helyzet felvázolása és az egyes álláspontok következményeinek előrevetítése után *megjelöli a kért pótutasítás tartalmát* is.

A körülmények ismertetése révén világos, hogy milyen irányú instrukciót vár az otthoniaktól június 6-i levelében. „Mi is utasítást kértünk máj napon a vallásbéli sérelmek eránt, majd meglátom, mi lesz szándéktok, addig én semmi esetre sem szólok, mert belső meggyőződésemm minden szabadságot, mely nem káros, pártolni, a vallásbéli pedig sem károsnak, sem dogma elleninek nem tartom.” Hivatkozik arra, hogy a vallásszabadságnak a katolikus

Bajorországban is létező jogintézménye nálunk is megállhat a katolikus vallás sérelme nélkül. Jellemzi egyben, hogy utasítás nélkül maradása milyen helyzetet okozna: „meggyőződésemm tehát a Statusok izenete [tehát az alsótáblai többség álláspontja] volna, de ekkor ellene kellene mondanom Mukinak [követtársának], ki eddig az ellen jelentette ki magát, amit utasítás nélkül nem teszek.”¹⁵

Ugyanekkor, ugyanitt az irtások ügyében is az utasítás változtatását kéri: „noha magában véve utasításunk igazságon alapul, de veszedelmes lehet, mert sok követek egyenesen zendüléstől félnek, ha ez törvénné válik.” Alátámasztásul vázolja az irtások esetleges elvételének társadalmi következményeit a szűkhatáru erdős falvakkal bíró felvidéki megyék esetében.

Július 4-én az áttérések kérdésében az uralkodó felügyeleti jussának kiterjesztő értelmezése ellenében – annak várható káros következményeit hangoztatva – a kérdés olyan szabályozására vonatkozó utasítást kér, amely kizárná a fejedelmi önkényt. „Noha tehát a vallásbéli utasítást – előre gyanítva annak spanyol ájtatosságú tartalmát – nyugodtan várom, nagyon szeretném mégis, ha ezt otthon figyelembe vennék és a vallás palástja alatt a fejedelmi önkénynek lchető terjedését el nem néznék. Marczibányi, a protestánsok legdühösebb ellensége e tárgyban mégis velök voksolt, mert kinyilatkoztatta, hogy ezt nem mint vallásos, hanem mint juris publici kérdést tekinti.” Ugyanebben a levélben más kérdésben is pótutasítás kieszközölését

Deák Ferenc legrégebbi ismert arcképe
(Szakmáry József litográfiája, 1836)

kéri sógorától. „Az irtások ügyében is új utasítást kérek, pártold mind ezt, mind amazt kedves Sógor, ha szükséges leendő, és kérek, tudósíts engem a gyűlés napján röviden arról, amit ezekben és a vallás dolgában utasításul adtatok.”¹⁶ A kapott és várt irányú utasítást július 21-i levelében köszöni meg.¹⁷

Ugyancsak említett, július 4-i levelében küld meg egy a megye utasításával ellenkező országgyűlési határozatot, hogy küldői ilyen értelemben módosítsák utasítását, nehogy a parasztok személyes szabadságát törvényes eljárás nélküli büntetés lehetősége korlátozza.¹⁸ 1833. december 26-án, a helyzet ismertetése után kéri utólag megerősíteni a törvényszékek rendezése tárgyában a diétán kialakított álláspontjukat, és utasításukkal ellenkező eljárásukat, mivel az eredeti utasítás szerint eljárva leszavazták őket. „Minket ezen határozás [ti. az országgyűlési alsótábla döntése] utasításunktól végképp elvetett [...] további tanácskozásokban tehát kénytelenek valánk önmeggyőződésünket követve [tehát utasítás nélkül] voksolni.” A helyzetet magyarázva kifejti, hogy „meg lévén a pedaneus bíróságok szüntetve, s ezáltal eddigi instrukciónk dugába dőlve, utasításról kell gondoskodnotok.”¹⁹ Szintén utasítást kér arra, hogy az adó megszavazásához feltételként a megye előző diétán követett magatartásához igazodva a magyar alakulatok élére magyar tiszteteket követelhessen.²⁰

Hogy a magánlevél olykor mennyivel többet-mást ad, mint a hivatalos jelentés, mutatja kisebb konfliktusa a megyével. Szintén sógorától értesül ugyanis arról, hogy a megye túl részletezőnek és parancsolónak értékelte követjelentéseit, s minden bizonnyal azért magyarázkodik előtte, hogy ő simítsa el – eddigi indítékait közvetítve, a küldők tudomására hozva – a súrlódást: „Azt írod, 'duzzadt tollal' írott jelentéseinket némelyek sokallották. Ezt valóban sajnálom. Kötelességemnek véltem én küldőimnek megírni mindazt, ami tanácskozásaink közben kifejlett, mindazt, amit ők nem is tudhattak, mert azt hittem, csak így tehetnek helyesen és biztosan intézkedtetek.” Megígérve, hogy ezentúl rövidebben ír, egyben jelzi, hogy nem mond le a magánérinkezés adta információk lehetőségéről. „Hiszem azonban, hogy a megyének jobb és lelkesebb része azon némelyeknek éles észrevételében nem osztozik, habár a tárgyra magára véleményemmel nem tart is.”

Az eset jele annak is, hogy a megyei közvélemény nem mindig fogadta szívesen az utasítások módosítására vonatkozó kérést. Deák némileg indignálódva kénytelen barátjának megírni (s rajta keresztül a helyi közvéleménynek üzeni), hogy „Véleményünket csak kérés gyanánt és nem erőltetve adtam elő, sokallást és félreértést nem vártam. Azonban [...] most legalább tudom, hogy nekünk véleményt még kérés gyanánt sem lehet előadnunk.” A helyi közélet befolyásolására a hivatalos jelentések helyett maradt tehát a magánlevél és az otthon maradt barátok segítségével történő nyomásgyakorlás.²¹

Szatmár megye követe, Kölcsény olykor egészen erőteljes, rábeszélő vagy könyörgő hangon kér pótu-

tasítást: „kérek, komolyan fontoljátok meg, s különösen az urbáriumra nézve adjatok pótló utasítást. [...] Az Istenért, édes Zsigám, még ideje van! Még adhatunk várva köszönetet, de megtörténhetik, hogy adni fogunk kénytelen, köszönet nélkül”, majd sorolja mely tárgyban, milyen állásfoglalást tartana jónak. Máskor csak általános utasítást kér, hogy ne legyen kötve a keze.²² Drámai hangú megszólalása az örökváltságot engedő törvény elbukása küszöbén hangzik el: „Iszonyú dolog lenne, ha éppen azon nap, mellyen mi itt utolsó elszánással vívtunk, Ti ellenünk hoztatok volna végzést. [...] De ha még semmi rossz nem történt nálatok, akkor kérek, kényszerítlek a haza szent nevére, hogy bennünket, érettetek küszködőket, el ne hagyjatok, s két év alatt kínos fáradással kivívott elveinket halomra dönteni ne engedjétek.”²³

Szintén a magánlevél adott teret egyben a *nem hivatalos tudnivalók, háttér-információk, kiszivárogtatások*, kérések közlésére is.

Több Deák-levél tudósított az országgyűlési erőviszonyokról, a szavazási arányok alakulásának okairól, napirendi kérdésekről.²⁴ A nádor által a háttérben a követekre gyakorolt nyomásról december 4-én írt haza, majd január 31-én a hivatalos tudósításokban nem szereplő magánkonferenciák fejleményeit adta tudtul.²⁵ Magánértesülések alapján szól arról, hogy a vallási sérelmeket érintő alsótáblai felirat nyomán a király a protestánsok hivatalszerzési ambícióiról elutasítóan nyilatkozott, nyilvánvalóan a diéta fejleményeire hivatkozva, mondván, hogy „úgyis elegendő vannak felsőbb hivatalokban, és mégis nyughatatlanok.”²⁶ Hírt ad arról, hogy a nádor egy neki nem tetsző szöveg ellenében magánkörben saját személyes szolgálataira tett hivatkozással igyekezett egyes követeket befolyásolni.²⁷

Az országgyűlésben a politikai élet középpontjából Deák az egyes megyékben történt, de a diéta egész működését befolyásoló eseményekről is jobban értesült, mint az elzártabb megyei közeg, így arról is, hogy egyes megyékben miképpen gyakorolnak nyomást a kormányközegek a megye véleményének alakulására.²⁸ Értesüléseit közli Tágen Jánosnak, a váradi káptalani követnek és Beöthy Ödön bihari követnek összeütközése ügyében keletkezett per kimeneteléről.²⁹ A követi kar összetételének változásáról máshonnan is értesülhettek a kortársak, az általános hangulati viszonyokról, arról azonban, hogy a követek unják a vontatott tanácskozásokat és hazakíváncsoznak, inkább csak magánérinkezés keretében.³⁰

De nemcsak az országgyűlésről, hanem *egyéb országos jelentőségű információkról* is van alkalma tudósítani; így pl. július 4-én a szlovák–magyar nemzeti indítékú röpiratháború cenzúrákörülményeit adja tudtul sógorán keresztül megyéje közvéleményének.³¹

Egyik másik terület, amelyről a személytelenebb jellegű tudósítások kevesebbet szólnak, az egyes *szereplők jellemzése* és a *követi kar személyes viszonyainak* nem lényegtelen kérdésköre. Deák hallomásból tudósít Csapó Dániel tolnai követnek, kerületi elnöknek a ná-

dorhoz fűződő – hivatali aspirációi által táplált – kapcsolatról. A nagyhatású és köztisztelőben álló Kölcsénynek a vallási sérelmek ügyében mondott beszédét illető – valójában úgy látszik, vegyes – fogadtatásról pl. azt írja: „Tudom Klári Kölcsényt mint költőt szereti, megküldöm ezen beszédjét; olvasni nem kellemetlen, noha Pázmándy azt sugta fülembé, midőn Kölcsény leült, hogy a beszéd helyes, de az Izenetben nem sok hasznát vehetni.”³²

Foglalkoztatta a követi kart, s közvetve az otthoni közvéleményt is Füvész Gábor és Tisza Lajos követeknek a debreceni vásárban történt botrányos összeszólalkozása és verekedése, amelynek sokak szerint – állásukhoz méltatlan magatartás lévén – lemondásukat kellett volna maga után vonnia. Az ügyben tartott magánkonferenciákról – amelyek, nem lévén hivatalosak, Kossuthnak amúgy sem mindenkihez eljutó tudósításából kimaradtak, a zalai rokonok és a politikai szövetségesek Deáktól értesülhettek részletesebben.³³ Az eset következményei sem maradhattak ki a levelekből: június 6-i levelében Deák a lemondásuk utáni helyzetéről és egyikük Tisza újjavaslati akciójáról, majd utóbb más megyei korteskedésekről tudósít.³⁴

Megjelennek a levelekben a tárgyalások feszültebb pillanatai során kialakult személyes ellentétek is. „Péchy, a pesti követ mindenben a főrendeket pártolva, éles vagdalkozással belekapott a két barsi követbe, Balogh vastagon felelt, s a gyűlés zajos volt.”³⁵

Máskor azonban örömtelibb társasági események jutnak ilyen módon a hazaiak tudomására; így Deák említett december 6-i levele útján Andrássy György tornai követ házasságáról és emiatti hazatéréséről. Magánlevelekből tudunk sokat az országgyűlésnek mint a társasélet egyik színterének, mint társadalmi közegnek a működéséről is. Deák május 11-én a sétatéren tett „rekreációs” célú sétájáról, valamint az alnádornak adott tisztelkedő szerenádról számol be levelbejegyzésben.³⁶

Ilyen típusú, háttérjellegű információkat más résztvevőktől olykor talán még nagyobb mennyiségben olvashatunk. A megyék által a követek mellé az országgyűlésre küldött kancellisták, kiskövetek egyik szerepe (a titkári teendő és a politikai tapasztalatszerzés mellett) talán éppen ez volt: pótolni a nyomtatott nyilvánosságot, személyesen is tudósítani a diétán törtétekről. A követenként olykor több, tehát együtt tekintélyes számú országgyűlési ifjúság³⁷ tagjai (akikhez a hivatalos jegyzőkönyvvezetést ellátó királyi táblánál gyakorlatukat töltőket is hozzá kell adnunk) magánlevelekben,

valamint hazatérve személyesen is beszámoltak a törtétekről. Voltak persze, akik nem különösebben erőltették meg magukat azzal, hogy leírják tapasztalataikat; mások azonban naplószerű írásokat készítettek vagy a munka során készített jegyzeteiket őrizgették, hogy azután a kortársaknak, majd évtizedek múlva az

utókornak szolgáljanak ismeretekkel. Az országgyűlések alatti Pozsonyban megessett dolgokról (egyes követek mellett vagy elleni rokonszenvtüntetésekről és macskazenékről, a dokumentumok nyilvánosságot biztosító kézíratos sokszorosításáról) ad hírt Degré Alajos.³⁸ Ilyen munkajegyzetekből nőtt ki annak a Kovács Ferencnek a naplója is, akinek írását pl. máig az egyik legfontosabb forrásként használja a történetírás az 1843/44. évi gyűlésen törtétekre.³⁹

Érdekes és színes beszámoló a műfajból a Temes megyei követek mellé rendelt Ormós Zsigmondé, Vukovics Sebő barátjé, aki az országgyűlési ifjak társalkodó egyesületének is alapítói közé tartozott.⁴⁰ Ormós is ad ismertetést egyes részt-

vevőkről, pl. Wesselényiről, de megfesti az országgyűlési ifjak közül nem csak a feladatát komolyan vevő, elkötelezett kiskövetek, hanem a pozsonyi tartózkodást csak léha szórakozásra felhasználó társainak portréját is. Leírja a Duna-szigeti fasort és a sétatényt, a pozsonyi városi és országgyűlési társaság kedvelt helyszíneit, az ott folyó életet térzenével, hölgyekkel, vendéglőkkel, kávéházakkal. Különös figyelmet szentel a pozsonyi nyári színpör, az Arénának nevezett deszkaszínház előadásainak.⁴¹

Ejt szót az ülések lefolyásáról, erőviszonyairól, az ifjak társalkodási egyesületéről és arról a fenyegetésről, amely annak alapítását követően az ifjakra nehezedett. Nem kerüli el figyelmét Pozsony városának csekély elkötelezettsége a diétán tárgyalt közügyek iránt.⁴² Megemlíti azt a fentebb már hivatkozott eseményt is, amikor a nézeteivel ellenkező utasítást kapott Kölcsény hazautazott, hogy személyesen eszközölje ki a megyegyűlésen a követi instrukció megváltoztatását.⁴³

Minden bizonnyal az ifjak szerepére is vonatkozik az általa megfogalmazott remény, mely szerint az országgyűlésen történtek a hazatérő látogatók személyes híradásai folytán is befolyásolják majd a közvéleményt. „Az országgyűlésen megforduló idegeny bizonyára azon lészen, hogy a hallott szabados elveket lakhelyében eleinte ugyan csak gyenge s az idő viharai ellen védeni szükséges, de utóbb önállású, minden vésznek dacoló s százszoros gyümölcsöket termő plántaként átültesse.” Az irodalmi formában megírt tapasztalatok előszóban bizonyára hamarabb is eljutottak a küldő

Ormós Zsigmond

megye közvéleményéhez.⁴⁴ S talán nem véletlen, hogy Ormós Kölcseynek és Eötvösnek az országgyűléstől vett emlékezetes búcsúzásával-búcsúztatásával zárja feljegyzéseit.⁴⁵

Utóidejű kommunikáció

Az eddig említett, csaknem egyidejűséget biztosító csatornák mellett létezett diakron kapcsolat is a diéta és a vármegye között. Ennek jelentőségét kihangsúlyozza a történettudománynak az a megállapítása, hogy a reformkor valójában inkább csak a reformtörékvések korának nevezhető: a hazafias és közéleti felbuzdulás 1848-ig, törvényekben mérhetően, csak csekély eredményt hozott. Az erőfeszítés mégsem volt hiábavaló. Már a kortárs Horváth Mihály is megállapította, hogy az országgyűléseknek a meghozott törvényeken túlmenően óriási tudatformáló hatása, jelentősége volt. Ha az egyidejű tudósítások, hírek rögtön

nem is, de néhány év késleltetéssel képesek voltak hatást kifejteni a megyék közvéleményére. Volt-van azonban néhány olyan forrástípus, amely már egykorúan is azt a célt szolgálta, hogy egy-egy diéta tapasztalatait a következő országgyűlésre történő felkészülés céljából rögzítse, tanulságait a jövőre nézve összegezze. Ilyen volt a leköszönő követeknek az országgyűlés végeztével készített, s a megye nagygyűlése által megvitatott utolsó beszámolója. A követi végjelentések felsorolták a meghozott törvényeket, összevetették az eredményt az utasításokkal, az eltérésekre magyarázatot adtak. Emellett azonban olykor általános politikai értékeléssel szolgáltak, visszamenőleges összefoglalót, magyarázatokat, információt közöltek. Az elmaradásokat, hiányokat számba véve megjelölték a következő diéta feladatait, másrészt a megalkotott törvények végrehajtása során előjövő problémákat „előjegyezték” a következő diéta számára. Számos megye vagy követ e végjelentéseket tájékoztatásul megküldte más törvényhatóságoknak, sőt ki is nyomtatta czekeit. Ily módon a végjelentések nem egyszer befolyásolták a következő időszak politikai életének tematikáját, érveit, irányt adtak a következő országgyűlésnek is. Ismert, nevezetes példája e műfajnak Deák 1836-os és 1840-es végjelentése, valamint Békés követeinek 1844-es hasonló dokumentuma.⁴⁶

A diakron kommunikációban különleges hely illette az országgyűlési naplókat. Ezek egyik funkciója, hogy

az utasítások teljesítését legalább utólagosan ellenőrizhetővé tegye. Tekintettel arra, hogy a követjelentéseket épp azok írták, akiknek a tevékenységét ellenőrizni akarta a vármegye, semmiképp nem voltak elegendőek az utasítások betartatására. S minthogy a kor közlekedési-kommunikációs viszonyai az odautazást, a tárgyalások meghallgatását sem tették lehetővé, a sajtót pedig a cenzúra gátolta a nyilvánosság biztosításában, kommunikációs eszköznek maradt a hivatalos napló. Ennek kellett volna a történeti hitelességen túl a küldő törvényhatóságok számára lehetővé tennie követeik

munkájának ismeretét, a követeknek pedig az utasítások hű teljesítésének igazolását.

Majthényi Antal, Hont vármegye követe szerint a napló (az országgyűlési újsággal együtt): „azon iróvány, melyből a követek magokat Committeusok előtt legitimálhatják.” Csak „c kettő által fejlődik ki ama publicitás, amely mind azon követnek, aki kötelességét híven teljesíti, mind annak, aki Commitensei bizodal-

mát megcsalá, érdemlett díjt adand.”⁴⁷ Hasonló Andrassy György érvelése a városi követek naplóbírálok közé választása mellett: ha szavazatuk van, joguk kell legyen arra is, hogy szavuk mikénti feljegyzését ellenőrizhessék.⁴⁸

Egy másik szempont, hogy a naplók nagy segítséget nyújtanak az országgyűlés alkotta törvények alkalmazásánál, illetve a politikai diskurzusban és érvelésben. Majthényi az első reformországgyűlésen elhangzott előbbi felszólalásában is jelezte már: „A naplókönyvek szerkesztésére – hogy az hűségesen, pontosan és függetlenül vitessen – felügyelni igen méltó, mert a naplókönyv [...] Jus Publicum kútforrásának tekintődhetik, sok nevezetes kérdésbe szokás annak tartalmaira hivatkozni,”⁴⁹ Somsich Miklós szerint fontos, hogy politikai kérdések felvetésében, mibenlétének megvilágításában és a döntéshez szükséges érvelésben támaszkodhassanak a korábbi politikai viták eredményeire, ne kelljen az asztalra kerülő egyes ügyekben a tájékozódást újrakezdeni.⁵⁰

Kossuth is úgy látta, hogy naplónak az utasítások ügyénél is fontosabb célja azoknak az indítékoknak és törvényhozói szándékoknak a nyilvánossága, amelyeket a jogszabály meghozatala során kifejtettek, s amelyek ismerete a végrehajtáskor a törvény betűjének ismeretén túl nélkülözhetetlen. „En újabb jelét láttam itt azon hiánynak, hogy a kerületi üléseknek hiteles jegyzőkönyve [a naplóról beszél] nem vala, [...] s ennél fogva a bírók és törvényhatóságok a törvénynek nem mon-

Az Országgyűlési tudósítások egy lapja

dom magyarázatában (mert ez körükbe nem tartozik), hanem alkalmazásában olyan hiteles kútfővel nem bírunk, minőt az országos ülésben megvitatott tárgyaknál.”⁵¹

A megye és a diéta közti diakron kommunikáció tehát a törvényhozói szándék pontos ismeretét, ezáltal a

törvények helyes alkalmazását segítette volna. S mint-hogy a megszólalás a megyei híreket közlő *Törvényhatósági Tudósítások*ban hangzik el, s épp az 1836-os nyelvi törvények kihirdetése és értelmezési nehézségei kapcsán, a forráshely is rávilágít a diéta és a vármegye effajta utóidejű kommunikációjának fontosságára.

Jegyzetek

- ¹ Kölcsy szerepe az 1832-es szatmári követutasításban: *Kölcsy Ferenc összes munkái*. III. Sajtó alá rend.: Szauder Józsefné és Szauder József (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 193–200. és 1040. p.). A vonatkozó szöveget Merényi Oszkár gondozta.
- ² Pl. Deák Ferenc követjelentéseit közzétette: „*Tekintetes Karok és Rendek*”. Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825–1848. Válogatott dokumentumok. Sajtó alá rend.: Molnár András (Zalai Gyűjtemény 56. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2003). A fent említett Kölcsy-kiadás közli azokat a követjelentéseket, amelyek Kölcsytől vagy tőle és Eötvös Mihálytól közösen származtak: *Kölcsy Ferenc összes munkái* III. (200–241., 243–272. és 1040. p.).
- ³ *Deák Ferenc országgyűlési levelei, 1833–1834*. Sajtó alá rend.: Sándor Pál (Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1997, 67. p., más tárgyan uo. 76. p.).
- ⁴ 1833. augusztus 29-ére vonatkozó előleges bejegyzés augusztus 21-éről. Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások*. I–V. Sajtó alá rend.: Barta István (*Kossuth Lajos összes munkái*. I–V. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1948–1961, II. kötet, 87. p.).
- ⁵ 93. tudósítás: Kossuth: *Országgyűlési Tudósítások* (II., 381. p.); 94. tudósítás (uo., II., 390. p.); 96. tudósítás (uo., II., 411. p.); 99. tudósítás (uo., II., 441. p.); 106. tudósítás (uo., II., 51. p.); 112. tudósítás (uo., II., 567. p.) és számos más helyen.
- ⁶ 278. tudósítás (uo., V., 29. az 1835. szeptember 1-jei kerületi ülésről).
- ⁷ *Deák országgyűlési levelei*. 51. p.
- ⁸ *Kölcsy Ferenc levelezése. Válogatás*. Sajtó alá rend.: Szabó G. Zoltán (Gondolat, Budapest, 1990, 173–174., 181–182., 187. p.).
- ⁹ Vö.: Pajkossy Gábor: *Kölcsy követi lemondásának történetéhez* (Századok, 130. évf., 1996, 5. sz.). A kormány használja a hazautazó követek befolyását: 1192. p. Kölcsy kifejezetten a megyegyűlésre történő ráhatás végett utazott haza: 1195. és 1197. p. Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 271. p.).
- ¹⁰ Kossuth: *Országgyűlési Tudósítások*. IV., 207. p., az 1835. február 16-i országos ülés, 209. p.
- ¹¹ Pajkossy Gábor: *A reformkori országgyűlési tudósítások* (Levéltári közlemények, 66. évf., 1995, 1–2. sz.)
- ¹² Bényei Miklós: *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról* (Stúdium Kiadó, Debrecen, 1994, 37–67. p.).
- ¹³ *Kölcsy Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal*. Sajtó alá rend.: Taxner-Tóth Ernő (Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1983), illetve *Kölcsy Ferenc levelezése*: Eötvös Mihály fent hivatkozott levelei Kölcsy háttértudósításaira reagálnak. Vö.: 8. jegyzet. Eötvös levele Pozsonyból az otthon tartózkodó Kölcsynek: uo., 187. p.; Kölcsy Kendének: uo., 192 p.
- ¹⁴ *Deák országgyűlési levelei*. 7–8. p.
- ¹⁵ *Deák országgyűlési levelei*. 29. p.
- ¹⁶ *Deák országgyűlési levelei*. 37. p.
- ¹⁷ *Deák országgyűlési levelei*. 44. p.
- ¹⁸ *Deák országgyűlési levelei*. 39. p.
- ¹⁹ *Deák országgyűlési levelei*. 76–77. p.
- ²⁰ *Deák országgyűlési levelei*. 80. p.
- ²¹ 1833. július 21-i levél: *Deák országgyűlési levelei*. 46. p.
- ²² Kölcsy Kendének, Pozsony, 1832. december 21. In: *Kölcsy levelezése Kende Zsigmonddal*, 57–58. p.
- ²³ Pozsony, 1834. november 18. In: *Kölcsy levelezése Kende Zsigmonddal*. 157. p.
- ²⁴ A szavazási arányról: május 9. 16. p.; a tárgysorozat megálgapításáról: május 11. In: *Deák országgyűlési levelei*. 18. p.
- ²⁵ uo., 71. és 84. p.
- ²⁶ 1833. június 4-i levél: *Deák országgyűlési levelei*. 28. p.
- ²⁷ 1833. 31-i levél: *Deák országgyűlési levelei*. 25. p.
- ²⁸ 1833. december 26-i és 1834. január 31-i levél: *Deák országgyűlési levelei*. 81. és 86. p., valamint 1834. április 22. uo., 106–107. p.
- ²⁹ 1833. június 3.: *Deák országgyűlési levelei*. 27. p.
- ³⁰ 1833. július 21. és július 31.: *Deák országgyűlési levelei*. 47. és 51. p.
- ³¹ *Deák országgyűlési levelei*. 40. p.
- ³² 1833. május 31-i levele: *Deák országgyűlési levelei*. 24. p.
- ³³ 1833. május 9-i levél: *Deák országgyűlési levelei*. 16–17. p.
- ³⁴ uo. 30. és 60–61. p. A hevesi korteskedésekről szól a december 6-i és 26-i levél: *Deák országgyűlési levelei*. 73. és 81. p.
- ³⁵ 1833. december 5-i bejegyzés: *Deák országgyűlési levelei*. 72. p.
- ³⁶ *Deák országgyűlési levelei*. 18. p.
- ³⁷ Fejős Imre: *Az országgyűlési ifjak társalkodási egyesülete* (Századok, 123. évf., 1989, 442–444. p.)
- ³⁸ Degré Alajos: *Visszaemlékezéseim* (Magyar századok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983). Degrének más helyütt is megjelentek töredékes emlékezései a diétáról.
- ³⁹ Kovács Ferenc: *Az 1843–44-iki országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek naplója*. 1–6. (Budapest, 1994)
- ⁴⁰ Ormós Zsigmond: *Szabadalmú levelek vagy democrat lapdacsok aristocrat görcs ellen*. Közzéteszi, a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta: Benkő Samu (Téka, Kriterion, Bukarest, 1976).
- ⁴¹ Az Aréna: 69. p. A ligetről: 67. p.; az esti sétány hangulatos leírása: 68–69. p.; Kölcsyről: 78. p.; a léha ifjú naplókönyve: 122. p.; drámairodalom, színház: több helyen: pl. 194. p. sk.; 202–203. p.
- ⁴² uo., 82., 90., 144–150. és 96. p.
- ⁴³ uo., 152. p.
- ⁴⁴ uo., 91. p.
- ⁴⁵ uo., 209–216. p.
- ⁴⁶ Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek*. I. 1825–1849. Vál., sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta: Molnár András (Osiris, Budapest, 2001, 252–305. p.): *Követ-jelentés az 1843–44-iki országgyűlésről Szombathely Antal és Tomcsányi József Békés vármegyei követektől* (Pest, 1845, 56 p.).
- ⁴⁷ Az említett 1832. december 22-i és december 24-i ker. ülés: *Országgyűlési Tudósítások*, I. 21. és 29. p.
- ⁴⁸ uo., 22. p.
- ⁴⁹ 1832. december 22-i kerületi ülés: *Országgyűlési Tudósítások*, I. 21. p.
- ⁵⁰ 1832. december 24-i ker. ülés: *Országgyűlési Tudósítások*, I. 29. p.
- ⁵¹ *Törvényhatósági Tudósítások* 2. sz. Pest, július 15-én, 1836. Kossuth Lajos: *Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások*. Sajtó alá rend.: Barta István (*Kossuth Lajos összes munkái*, VI. kötet. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1966, 658. p.).

A szülési segélyezés kialakulásának története a magyar társadalombiztosításban*

A szülés esetén járó segélyezés kezdeti formái az általános munkás- és társadalombiztosítás szabályozásának történetében lelhetők fel. A szülési segélyek a betegbiztosítás keretében, a társadalombiztosítás elsőként szabályozott ágazatában alakultak ki. A munkások betegség esetére szóló biztosítása magában foglalta a szülést mint kockázati elemet is, és különböző ellátások nyújtását tette lehetővé. A magyar társadalombiztosítás első, általános jellegű intézménye az Általános Munkás Betegsegélyző és Rokkantsági Pénztár volt, amely 1870-ben alakult meg annak hatására, hogy a kis taglétszámmal működő betegsegélyező egyesületek nem tudtak megfelelő gazdasági eredményt felmutatni.¹ A pénztárba való belépés ekkor még önkéntes volt és a tagdíjakat maguk a dolgozók fizették. A pénztár alapszabályaiban már a kezdetektől rögzítették, hogy a nőtagokat *szülési segély* illette meg.

A munkás segélyezési törvényhozás kezdetei a 19. század végére nyúlnak vissza; ekkorra alakult ki – a bányatársulások, önszegélyező pénztárak, gyári betegsegélyező pénztárak létrejöttét követően – a pénztári kényszer elve, mely szerint minden munkás köteles volt egy, a törvényes szervezetnek megfelelő betegsegélyező pénztárhoz csatlakozni, és így a betegség által okozott keresőképtelenség esetére biztosítva volt.² A kötelező társadalombiztosítás bevezetésének első állomása az 1891:14. törvénycikk megalkotása volt, amely a betegségi biztosítást kötelezően szabályozta.

Az 1891:14. törvénycikk

Az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről szóló 1891:14. törvénycikk 7. §-a meghatározta, hogy a törvény szerint fennálló betegsegélyező pénztár milyen segélyeket köteles minimálisan nyújtani a tagjainak. Ezek között szerepelt a szülés esetén *szükséges szülészeti támogatás és gyógykezelés*, valamint a *gyermekágy-segély*. Az utóbbi ellátás a táppénzzel egyenlő összegben járt, a szülés³ első napjától, és legalább négy hétig.⁴ A törvénycikk indokolása szerint a gyermekágy-segély négyheti táppénzben való megállapítása főleg azért történt, hogy „a szülő munkásnő ne kényszerítessék azonnal ismét munkába állni s hogy gyermekének legelső ápolásával foglalkozhassék, mi a gyermekhalandósági kedvezőtlen arányok némi megjavítására vezethet”. Az indoklás

arra a helyzetre is kitért, ha a gyermekágy után betegség vagy keresőképtelenség következett be, ebben az esetben a nőtag ugyanúgy táppénzre volt jogosult, mint a pénztár más rendes tagja. A táppénzt, illetve a gyermekágy-segélyt heti utólagos részletekben kellett kifizetni a jogosultaknak.

Az 1907:19. törvénycikk

Az 1891:14. törvénycikk rendelkezéseivel sem a munkásság, sem a munkáltatók nem voltak megelégedve, továbbá nagy hiányossága volt, hogy a balesetbiztosításról egyáltalán nem intézkedett. Erre figyelemmel az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról szóló 1907:19. törvénycikk a magyar szociális törvényalkotás kezdetének és megalapozójának tekinthető, mert ez a törvény fektette le a társadalombiztosítás egyes intézményeinek alapjait.⁵

A jogszabály VI. fejezetében foglalkozott a betegség esetén nyújtandó segélyekkel, ahol a *gyermekágyi segély* szabályozására is sor került. A betegség esetére biztosításra kötelezett és önként biztosított tagok⁶ az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztártól (a továbbiakban: pénztár) gyermekágy esetén *gyermekágy-segélyt* igényelhettek, amely a táppénzzel megegyező mértékű volt.⁷ A tagok erre az ellátásra a szülés első napjától kezdve hat hétig voltak jogosultak. A törvénycikk indokolása kiemelte, hogy a gyermekágy-segélyek az 1891:14. törvénycikkben megállapított négy héttel szemben hat hétig jártak, ami orvosi szempontból a gyermekágyas nők egészségének helyreállítása és az esetleges betegségi komplikációk megelőzése érdekében feltétlenül szükséges volt.

A pénztár – amennyiben az anyagi eszközök lehetővé tették – a főszabályként meghatározott mértékűnél nagyobb segélyeket is nyújthatott, azzal a megkötéssel, hogy a gyermekágy-segély nem haladhatta meg a járulék alapjául vett átlagos napi bérösszeg 75%-át, és időtartamát tekintve a szülés előtt és után összesen legfeljebb nyolc hétig volt adható. Ha a gyermekágy-segély lejártá után a tag továbbra is keresőképtelen volt, akkor táppénzt is igénybe vehetett. A táppénz a keresőképtelenség idejére, de legfeljebb húsz hétig járt.

A gyermekágy-segély megvonható volt attól a tagtól, aki az orvos utasításainak szándékosan nem tett eleget és ezzel a felgyógyulását késleltette. Ez a rendelkezés a biztosított tagok egészségügyi ellátása érdekében volt szükséges, miután a táppénz elvonásában rejlő kényszer az orvosi gyógykezelés sikerét kívánta előmozdítani és biztosítani. A táppénz elvonása tehát ebben az esetben fegyelmi eszközként jelentkezett, s ez a jog a biztosító pénztár által a körülményekhez mérten volt alkalmazandó, úgy, hogy a biztosított tagtól a szükséghez képest esetleg csak a táppénz, illetve a gyermekágy-segély bizonyos része volt elvonandó.⁸

A gyermekágy-segély feltétele volt az előzetesen biztosításban töltött idő, amit az ismertetett törvénycikk úgy szabályozott, hogy az a nőtag, aki nem tudta kimu-

tatni, hogy az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztárba való belépését megelőző egy év alatt összesen legalább három hónapig pénztári tag volt, gyermekágy-segélyre csak abban az esetben tarthatott igényt, ha a szülés az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztárnál egyhuzamban töltött három havi tagság után következett be.

A táppénz és a gyermekágy-segélyt heti utólagos részletekben fizették ki és az esedékességtől számított egy éven belül volt érvényesíthető. Az a rendelkezés, amely szerint a táppénz és a gyermekágyi segély heti utólagos részletekben volt kifizetendő, megegyezett az 1891:14. tc. 11-ik §-ában foglalt szabályozással, és megfelelt a munkabérek kifizetésére nézve a gyakorlatban fennálló szokásnak.⁹ A törvénycikk indokolása különös hangsúlyt helyezett az 55. § értelmezésére, és kiemelte, hogy a táppénznek és a gyermekágy-segélynek heti utólagos részletben való kifizetése nem jelentette azt, hogy a szóban levő pénzbeli szolgáltatások kifizetése abban az esetben is a hét utolsó napjára volt halasztandó, amikor a betegség és a keresőképtelenség a hét valamely más napján szűnt meg. Ilyen esetben a hét illető napjaira esedékes táppénzt és a gyermekágy-segélyt a betegség, illetőleg a keresőképtelenség utolsó napján kellett a biztosított kívánságához képest kifizetni. A másik lényeges értelmezési kérdés az volt, hogy a heti utólagos részletekben való fizetés alatt mit kellett érteni, azaz mikor kellett kifizetni az ellátást. Ez nem azt jelentette, hogy a pénzbeli segély a naptári hét szokásos utolsó napján, azaz szombaton volt kifizetendő, hanem a törvénycikk rendelkezésének a célja az volt, hogy a pénztárt a pénzbeli segélyeknek bizonyos rövidebb időközökben való kiszolgáltatására kötelezhesse, tehát nem volt akadály annak, hogy a pénztári alapszabályokban az egy heti fizetési határidő a naptári hét valamelyik más napjára essen.

Természetesen a pénzbeli segélyeken kívül a szülő nők megkapták a *szükséges gyógykezelést és szülészeti ápolást* is.

Az első világháború alatti infláció miatt elengedhetetlen volt az ellátások összegének, illetve időtartamának a felemelése, amit – a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről rendelkező 1917:7. törvénycikk felhatalmazása alapján – az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset csetére való biztosítását szabályozó rendelkezések kiegészítéséről és módosításáról szóló 4790/1917. M. E. rendelet hajtott végre.

A *gyermekágyi segély* a rendelet hatálybalépésétől (1918. január 1.) kezdve a korábbi hat héttel szemben már nyolc hétig illette meg a biztosított nőt, és a mértéke is változott, mert az a tag járulékanak kiszámításánál alapul vett átlagos napibér 75%-a volt.

Új segélyezési formaként szabályozta a rendelet a *szoptatási segélyt*, amit azok vehettek igénybe, akik a gyermeküket szoptatták. A szoptatási segély a gyermekágyi segély megszűnését követő tizenkét hétig járt, összege az átlagos napibér 50%-a, de legfeljebb napi két korona volt. Akik orvosi igazolás szerint nem tudták szoptatni a gyermeküket, a szoptatási segély he-

lyett annak az összegét meg nem haladó értékű csecsemőtápszert kaptak.

A rendelet bevezette a *nem biztosított családtagok szülés esetén járó ellátásait*, akik inntól kezdve igénybe vehették a szükséges szülészeti támogatást és gyógykezelést, valamint a gyermekágyi segélyt is hat hétig, napi egy korona összegben.

Anyasági ellátások a Tanácsköztársaság idején

A Tanácsköztársaság alatti jogalkotás a nőknek *terhességi, gyermekágyi és szoptatási segélyt* biztosított. Ezek jelentős rendelkezések voltak annak idején, mert a korábbi jogszabályok a terhességi segélyt egyáltalán nem ismerték, a gyermekágyi segély mértéke pedig igen alacsony volt.¹⁰ A Tanácsköztársaság időszakából kiemelendő a munkások betegségi és baleseti biztosításának a kiépítéséről szóló Kormányzótanácsi rendelet¹¹ és a végrehajtásáról rendelkező Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság 3. M.N.N. és 39. M.N.N. rendeletei. A rendeletek alapvető jelentőségűek voltak abból a szempontból, hogy először valósították meg a dolgozók számára az általános társadalombiztosítást.¹²

A betegségi és baleseti biztosítás minden munkásra kiterjedt. Munkásnak minősült mindenki, aki köz- vagy magánszolgálatban munkabér vagy fizetés fejében dolgozott. A betegségi segélyekre a betegség kezdetétől számított egy évig voltak jogosultak a biztosítottak. A betegségi biztosítási járulék az átlagos napibér¹³ hat százaléka volt, a járulékokat – amelyeknek az összegét a napibérosztályok szerint a 3. M.N.N. rendelet meghatározta – a munkáltató és a munkás fele-fele arányban fizette meg. A rendeletek alapján a dolgozó nő az anyaságával összefüggésben háromfajta segélyre volt jogosult.

A biztosított nő a terhesség utolsó négy hetében átlagos napibérének teljes összegét megkapta *terhességi segély* címén, ha a megelőző egy éven belül három hónapig tagja volt a pénztárnak. A terhességi segélyt hetente, utólagos részletekben kapta meg a várandós nő. Amennyiben a terhességi segélyt négy hétnél hosszabb ideig folyósították, ebben az esetben a szülésig történt túlfizetést a gyermekágyi segélybe kellett beszámítani.

A *gyermekágyi segély* az átlagos napibér teljes összege volt, a nem biztosított családtagok részére szülés esetében napi három korona gyermekágyi segély járt. A terhességi és gyermekágyi segély megillette azokat a dolgozó nőket is, akik a megelőző éven belül nem voltak ugyan három hónapon át pénztári tagok, de ennyi időn át olyan foglalkozásban álltak (pl. háztartási alkalmazottak), amelyre a Forradalmi Kormányzótanács XXI. rendelete a munkásbiztosítás hatályát kiterjesztette. A terhességi és a gyermekágyi segély nem volt kifizethető azokra a napokra, amelyeken a jogosult munkabér fejében munkát végzett. A terhességi és gyermekágyi segély összege az első napibérosztályban napi öt, a második napibérosztályban napi tíz, a har-

madik napibérosztályban napi tizenkettő, a negyedik napibérosztályban napi tizenhat, az ötödik napibérosztályban napi húsz korona volt. A 39. M.N.N. rendelet szabályozta azt az esetet, amikor a biztosított nő a gyermekágyi segély lejártá után betegség miatt továbbra is keresőképtelen volt. Ekkor a betegség időtartamára, de legfeljebb egy évig táppénzben részesülhetett. Az egy év attól a naptól számított, amikor a gyermekágyi segély megszűnt.

A dolgozó nők *szojtatási segélyét* a 3. M.N.N. végrehajtási rendelet úgy szabályozta, hogy valamennyi napibérosztályban két koronában rögzítette annak összegét. A 39. M.N.N. rendelet rögzítette továbbá, hogy a szojtatási segélyen felül táppénz is járt annak a biztosított nőnek, aki betegség következtében keresőképtelen volt. Az említett rendelet foglalkozott azokkal is, akik nem tudtak szojtatni, ők legfeljebb napi két korona értékű csecsemőtápszert igényelhetek arra az időre, amelynek tartamára szojtatási segély járt.

A betegség biztosítás szabályozása a Tanácsköztársaság bukása után

1919. szeptember 30-án született meg a magyar kormány 5400/1919. M. E. rendelete a betegség és balesetbiztosítás ideiglenes szabályzásáról, amely a kihirdetése napján – 1919. november 15-én – lépett hatályba. A rendelet hatálybalépésével hatályukat veszítették a munkásbiztosítás tárgyában 1919. március 21-étől augusztus 1-jéig kelt kormányrendeletek.

A rendelet 7. §-a betegség biztosítási segélyek között rendelkezik a szülés esetében járó segélyekről. Ennek alapján szülés esetén ingyen járt a *szükséges szülészeti támogatás és gyógykezelés*.

A terhesség utolsó négy hetében *terhességi segély* illette meg a várandós nőt az átlagos napibér teljes összegében. Ha a terhességi segélyt négy hétnél hosszabb ideig folyósították, a szülésig történt túlfizetést a gyermekágyi segélybe be kellett számítani.

A *gyermekágyi segély* a szülés első napjától kezdve nyolc hétig járt a tag átlagos napibérének teljes összegében. Ha a biztosított nő a gyermekágyi segély időtartamának lejártá után keresőképtelen volt, a betegsége idejére, de legfeljebb egy évig táppénzre volt jogosult. Az egy év a gyermekágyi segély megszűnésének a napjától számított.

Azok a biztosított nők, akik gyermeküket szojtatták, a gyermekágyi segély megszűnését követő tizenkét hétig *szojtatási segélyt* kaptak napi kettő korona összegében. Akik orvosi igazolás alapján a gyermeküket nem tudták szojtatni, a szojtatási segély helyett ennek az összegét meg nem haladó értékű csecsemőtápszertben részesültek. A szojtatási segélyen felül táppénz is megillette azt a nőt, aki a szojtatás idején betegség miatt keresőképtelen volt, vagy a csecsemő igazolt betegsége miatt az ő ápolása céljából nem végzett munkát.

A biztosítottal egy háztartásban élő és keresettel nem bíró, nem biztosított családtagok is megkapták a szük-

séges szülészeti támogatást és gyógykezelést, valamint a gyermekágyi segélyt hat héten át napi három korona összegben.

A terhességi, gyermekágyi és szojtatási segélyre csak az a biztosított nő volt jogosult, aki igazolta, hogy a szülést megelőző egy év alatt összesen legalább három hónapig az Országos Munkásbiztosító Pénztár biztosított tagja volt. A női családtagok esetén a gyermekágyi segélyre való jogosultság feltétele a tag biztosítási jogviszonyának fenti időtartamának megfelelő igazolása volt.

A terhességi és a gyermekágyi segélyt heti utólagos részletekben fizette ki a pénztár. A pénztár annak az igényjogosultnak a készpénzsegélyeit, akinél valamilyen különleges körülmény (pl. iszákosság, elmezavar) következtében az a veszély forgott fenn, hogy a kiszolgáltatott összeget nem használja fel rendeltetésszerűen, a vele közös háztartásban élő családtag kezéhez fizethette, ha az egyéni körülmények gondos mérlegelésével ezt indokoltnak találta. Az a biztosított nő, aki terhességi vagy gyermekágyi segélyre, illetve az a női családtag, aki gyermekágyi segélyre volt jogosult, nem kapta meg a segélyét azokra a napokra, amelyeken munkabér fejében munkát végzett.

Az 5400/1919. M. E. rendeletet módosította, illetve kiegészítette az 1350/1922. M. E. rendelet, amely a betegség biztosítási segélyek felemeléséről és kiterjesztéséről rendelkezett. Ez a jogszabály kizárólag a szülési segélyek esetében léptetett életbe változásokat. Továbbra is ingyen járt a *szükséges szülészeti támogatás és gyógykezelés*. A *terhességi segély* változatlanul a terhesség utolsó négy hetében volt igénybe vehető az átlagos napibér teljes összegében. A gyermekágyi segély esetében sem történt változtatás, ugyanúgy nyolc hétig illette meg a szülő nőt az átlagos napibérének teljes összegében. A *szojtatási segély* összegét azonban napi tíz korona összegre emelte fel a rendelet.

A biztosítottal egy háztartásban élő és keresettel nem bíró, nem biztosított családtagok szülési segélyei tekintetében jelentős változás történt. Új ellátási formaként vezette be a rendelet a terhességi segélyt a terhesség utolsó négy hetében, valamint a szojtatási segélyt a gyermekágyi segély fele összegében. A terhességi és a gyermekágyi segély a biztosított tag átlagos napibérének teljes összegében járt, azzal a korlátozással, hogy összege legfeljebb napi tizenöt korona lehetett.

Az 1927:21. törvénycikk

Az 1907:19. törvénycikk az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleseti biztosításában változásokat hozott, de nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért az I. világháború utáni években a betegség és baleseti biztosításról szóló törvények reformjának a követelése folyamatosan napirenden volt.¹⁴ Az 1907:19. tc. módosítása a közvéleménynek régi kívánsága volt, a változás főként a biztosítási szervezetet érintette.¹⁵ Az 1907:19. tc. alapján a betegség és baleset esetére való biztosítást az Országos Munkásbetegsegélyző

és Balesetbiztosító Pénztár teljesítette, melynek a biztosítást és a segélyezést közvetítő helyi szervei voltak a kerületi munkásbiztosító pénztárak és a vállalati betegsegélyező pénztárak, ideértve a közlekedési vállalatok betegsegélyező pénztárait is.

A betegségi és baleseti biztosítást az 1927:21. törvénycikk hatálybalépésétől (1928. január 1.) kezdve az Országos Munkásbiztosító Intézet (a továbbiakban: intézet) teljesítette, amely feladatait részben a központban, részben helyi szervei útján végezte. Az új törvénycikk életbelépésével az 1907:19. törvénycikk még hatályban levő összes megfelelő rendelkezése, és a törvényt módosító és kiegészítő egyéb megfelelő törvényi rendelkezések – kivéve az 1921:31. törvénycikket – hatályukat veszítették. Az Országos Munkásbiztosító Intézet elnevezését az 1928:40. tc. 101. §-a Országos Társadalombiztosítási Intézetre (OTI) változtatta, amely rendelkezés 1928. október 1-jén lépett hatályba.¹⁶

A betegségi és baleseti kötelező biztosításról szóló 1927:21. tc. az első rész V. fejezetében szabályozta a betegség esetére nyújtandó segélyeket – az előző jogszabályokhoz képest – már külön alfejezetben sorolva fel a szülés esetén igényelhető ellátásokat.

Segélyezésben részesülhetett a biztosított szülőnő saját jogán, valamint a biztosított felesége, mint családtag, a férj jogán. Feleség hiányában a feleséggel egyenlő feltételekkel és mértékben volt igényjogosult az a nő, aki a biztosított háztartását vezette. A bírói gyakorlat a biztosított háztartását vezető nő igényjogosultságát azokban az esetekben is megállapította, amikor a biztosítottnak törvényes felesége volt, akitől nem vált el, de akivel nem élt együtt. Továbbá igényjogosult családtagnak ismerte el a biztosított háztartását vezető nőt akkor is, ha az közeli rokona, például az anyja vagy a nővére volt.¹⁷ A családtagnak járó szülészeti segélyek időtartam és mérték szempontjából különböztek a biztosítottat megillető szülészeti segélyektől. A törvény az 1907:19. tc. 53. §-ában a gyermekágyi segély tekintetében kifejezésre jutó elvet átvette és kiterjesztette a terhességi és a szoptatási segélyre, mivel megállapította, hogy e segélyekre csak az a biztosított nő volt igényjogosult, aki igazolta, hogy a szülést megelőző egy év alatt összesen legalább hat hónapon át betegség esetére biztosított volt.

Az 1927:21. tc. alapján szülés esetén az alábbi segélyezési formák illették meg az arra jogosultakat.

a) A szükséges szülészeti segédkezés (bábadíj)¹⁸ és gyógykezelés. Ez magában foglalta azt a jogot, hogy a szülészeti támogatásra jogosult az intézet által kijelölt szülésznőt vagy az esetleg kijelölt több szülésznő egyikét vehette igénybe. A gyógykezelést az intézet szerződött orvosai, vagy, ahol volt, szerződött szülész szakorvosai útján teljesítette. A szülészeti segédkezés nyújtása érdekében az intézet az igényjogosultak ellátására okleveles szülésznőkkel kötött megállapodást.¹⁹ Más szülésznőt is fel lehetett kérni a szüléshez, ha az

intézetnek nem volt kijelölt szülésznője, vagy indokolt sürgős szükség esetében, de az intézet az ebből származott költséget csak az alapszabályban meghatározott mértékig térítette meg. Az OTI első alapszabályának²⁰ 47. §-a alapján a szülés levezetéséért Budapesten tizenhat, vidéken húsz pengőt, elvetelés esetén Budapesten nyolc, vidéken tíz pengőt térít

ített meg.²¹ Ha a szülésznői támogatásra a szülési, illetőleg az elvetelési esetből kifolyólag nyolc napon túl is szükség volt, a levezetési díjon felül a szülés utáni nyolcadik napon túl minden napra a levezetési díj egytized-egytized része is járt. Ikerszülés esetén – tekintet nélkül az ikrek számára – a megtérített díjazás a megállapított összegek másfélszerese volt.

b) Terhességi segély járt a terhesség utolsó hat hetére, a biztosított nő tényleges javadalmazása napi átlagának vagy átlagos napibérének teljes összegében. A családtagnak (feleség, illetve a háztartást vezető nő) ez a segély csak a terhesség utolsó négy hetére járt, összege napi negyven fillér volt. Ha a biztosított szülő nő a szülést követően jelentette be az igényét, a terhességi segély kezdő napja – a szülés napjától negyvenkettő napnak (hat hét) a visszaszámításával – egyszerűen megállapítható volt. Az igényt azonban rendszerint a terhesség utolsó szakában jelentették be, ebben az esetben az intézeti orvos adott szakvéleményt arról, hogy a szülés hat hét (családtag esetén négy hét) múlva bekövetkezik-e.²² Ennek megállapítása után folyósította az intézet a terhességi segélyt. A terhességi segély az orvos vagy a szülésznő által megállapított időponttól a szülésig abban az esetben is járt, ha az orvos vagy a szülésznő a szülés időpontjának kiszámításában tévedett. E tévedés következtében a terhességi segély címen felmerült túlfizetést a gyermekágyi segélybe beszámítani nem lehetett, kétségtelenül azért, hogy az anya a kíméleti idő alatt ne maradjon a létfenntartáshoz szükséges anyagi eszközök nélkül, illetve ne kényszerüljön

Az Országos Társadalombiztosítási Intézet épülete (Budapest, Fiumei út) 1931-ben

egészségét veszélyeztető munkára.²³ Ennek a rendelkezésnek a gyakorlati fontosságát mutatja több, a Munkásbiztosítási Felsőbíróóság által hozott döntés. A bírósági jogalkalmazás szerint a terhességi, gyermekágyi és szoptatási segélyekhez való igényjogosultság elnyeréséhez az 1927:21. tc. 40. §-ának (2) bekezdése értelmében a tagnak azt kellett igazolnia, hogy a szülés előrelátható időpontját megelőző egy éven belül legalább hat hónapon át biztosításra kötelezett alkalmazásban állt, nem pedig, hogy a szülés tényleges időpontját megelőző egy évben állt hat hónapig ilyen alkalmazásban. Ha az intézet az intézeti orvos – bár az időpont tekintetében téves – véleménye alapján a szülés előrelátható időpontjához viszonyítva a terhességi segélyhez való igényjogosultságot megállapította, ezzel a tag a többi (gyermekágyi, szoptatási) szülészeti segélyekhez való igényjogosultságát is megszerezte.²⁴ Egy későbbi döntés szintén megerősítette az előbbi álláspontot. A felperes „1929. július 22-én Grav. IX”²⁵-nek találtatott és saját jogán biztosított volt. A szülés 1929. szept. 14-én következett be. A szülészeti segély iránti igényt az intézet elutasította azon a címen, hogy felperes egy éven belül a szükséges 180 napi tagsággal nem rendelkezett. A Felsőbíróóság megállapította, hogy a munkanapok számításánál úgy az Intézet, mint az elsőbíróóság tévedett, és felperes a szükséges tagsággal rendelkezik. Megállapította a bíróság azt is, hogy az intézeti orvos a szülés előrelátható időpontja tekintetében tévedett, mert már a ténylegesnél 1 hónappal előbb felperest a terhesség 9. hónapjában lévőnek nyilvánította. Ilyenkor a kérdéses segély előfeltételeként irányadó 1 év számításának attól a napjától visszafelé kell történnie, amely napra az orvos – bár utólag tévesnek bizonyult – a lebetegedést várta. A számítás így módjának helyes és méltányos volta mellett szól ugyanis az az alaposan feltételezhető körülmény, hogy az orvosnak említett tévedése hiányában felperes még megszerezhetne volna azt a tagsági időt, ami a szülés tényleges napját megelőző 1 éven belüli 6 hónapból – bár vitásan – hiányzott.”²⁶

c) *Gyermekágyi segély* a szülés napjától kezdve hat héten át a biztosított nő tényleges javadalmazása napi átlagának vagy átlagos napibérének teljes összegében. A családtag jogán a feleséget napi negyven fillér illette meg. Ha a biztosított nő a gyermekágyi segély lejártá után betegség miatt keresőképtelenné vált, táppénzre volt jogosult. Ez a rendelkezés az anyákat meg kívánta védeni attól a hátránytól, hogy az anyaságuk alapján járó segélyezésük következtében egyébkénti alapszabályszerű segélyezésükben jogcsorbítást szenvedjenek.²⁷

A terhességi és gyermekágyi segély folyósítása alatt táppénz nem volt adható. A táppénz és az említett anyasági segélyek célja az volt, hogy az elvesztett keresetet pótolják, és ezért a törvény a segélyek halmozását nem engedte meg, tekintettel arra, hogy az anyasági segély a kárpótlást megadta.

Az a nő, aki terhességi vagy gyermekágyi segélyre való igényjogosultságának tartama alatt kereső foglalkozást folytatott, a foglalkozás napjaira e segélyeket

nem igényelhetette. Ezeknek az ellátásoknak a rendeltetése ugyanis az volt, hogy a nő a szülést közvetlenül megelőző és az azt követő időszakon át ne dolgozzon, annak érdekében, hogy a saját és újszülötte egészségének megóvása lehetőleg biztosítva legyen. Az a nő tehát, aki a védelmi időszakon belül kereső munkát végzett, a segélyezés célját maga hiúsította meg.²⁸

d) *Szoptatási segély* járt azoknak a biztosított nőknek, napi hatvan fillér összegben, akik gyermeküket a gyermekágyi segély megszűnését követő tizenkét hétig maguk szoptatták. A feleség szoptatási segélyre pedig napi harminc fillér volt. Az a szoptatási segélyre jogosult nő, aki orvosi igazolás szerint nem volt képes szoptatni, a szoptatási segély helyett megfelelő értékű csecsemőtápszert kapott. Ikerszülés esetében a szoptatási segély az ikrek számához képest többszörös összegben járt. A szoptatási segélyben részesülő nőnek táppénz volt adható, ha a gyermekének igazolt betegsége miatt nem dolgozhatott.²⁹ Ellentétben a terhességi és a gyermekágyi segéllyel, a szoptatási segély nem a kereset pótlását, hanem az anya táplálkozásának némi javításával az anyai szoptatás előmozdítását célozta, ezért a táppénznek megfelelő esetben való egyidejű kiszolgáltatását nem zárta ki. A joggyakorlat szerint „a szoptatási segélyre való igénynek a személyes szoptatás ténye nem elengedhetetlen feltétele. Eszerint nincs kizárva, hogy ilyen igényt olyan biztosított nők is érvényesíthessenek, akik gyermeküket dajkaságba adni és ennek költségeit viselni kénytelenek.”³⁰

A *terhességi, a gyermekágyi és a szoptatási segélyre* csak az a biztosított nő volt jogosult, aki igazolta, hogy a szülés előrelátható időpontját megelőző egy éven belül összesen legalább hat hónapon át betegség esetére biztosított volt.

A feleségnek, mint családtagnak e segélyekre vonatkozó igényjogosultságát is csak akkor lehetett megállapítani, ha szülésének előrelátható időpontját megelőző egy éven belül férje összesen legalább hat hónapon át betegség esetére biztosított volt. Ebben az esetben a feleség mint családtag az említett segélyekre akkor is jogosult volt, ha a férj a szülés időpontjában már nem élt. A hat hónapba nem számított be az az idő, amelyen át az intézet a biztosítottat táppénzzel, terhességi és gyermekágyi segéllyel, kórházi vagy gyógyintézeti ápolással segélyezte.

Ezt a rendelkezést később a 9090/1931. M. E. sz. rendelet 12. §-a úgy módosította, hogy a szülési segélyekre való igényjogosultsághoz a szülést megelőző két éven belül legalább tíz havi tagság volt szükséges.

Később a 6500/1935. M. E. sz. rendelet 16. §-a úgy módosította a törvényt, hogy a terhességi, gyermekágyi és a szoptatási segélyre már csak az a biztosított nő volt igényjogosult, aki igazolta, hogy a terhességi segélyre való igénye megnyílását, vagy ha a terhességi segélyre igényt nem támasztott, a szülés időpontját megelőző tizennyolc hónapon belül összesen legalább kilenc hónapon át betegség esetére biztosított volt. Ugyanez vonatkozott arra a férfira is, akinek a felesége tartott igényt ezekre a segélyekre. Az ezt megelőző ren-

delkezés szerint a tíz hónapot a szülés megállapított – vagy ha a szülés még nem történt meg – a szülés vélelmezett időpontjától visszamenőleg kellett számítani. Abban az esetben, ha a szülés még nem történt meg, a terhességi segély megnyílásának a napjához, ha a várandós nő maga is biztosított volt, hat heti időtartamot, ha pedig a gyermeket váró nő a biztosított felesége volt, akkor négy heti időtartamot kellett hozzászámítani és az így vélelmezett szülési napot megelőző két éven belüli tíz havi tagság fennállását kellett kimutatni. Az újabb rendelkezés szerint a terhességi segélyre való igényjogosultság a szülés napjától teljesen független, és az előírt kilenc hónapot mindig a terhességi segélyre vonatkozó igény megnyílását és nem a szülés napját megelőző tizenhét hónapon belül kellett igazolni. A gyermekági és a szoptatási segély tekintetében változatlanul a szülés napja volt az irányadó, a kilenc havi tagságot tehát a szülés napjától visszafelé kellett számítani. A törvény helyes értelmezése szerint, ha a biztosított szülő nőnek a terhességi segélyre az igénye megnyílt, jogosulttá vált a terhességi segély után esedékes gyermekági és szoptatási segélyre is, ez utóbbira akkor, ha a gyermeke élt és azt maga szoptatta.³¹

A terhességi, a gyermekági és a szoptatási segélyt az intézet elvonhatta attól, aki az orvos utasításának szándékosan nem tett eleget, illetőleg az intézet által az orvos javaslata alapján előírt gyógytényezőt jogos indok nélkül nem vette igénybe, és ezzel gyógyulását késleltette, vagy ha e magatartása gyógyulásának késleltetésére alkalmas volt.

A terhességi, a gyermekági és a szoptatási segélyt heti utólagos részletekben az igényjogosultnak kellett kifizetni. Kivételes esetben ezek a segélyek az igényjogosult bejegyzése hiányában is, a vele közös háztartásban élő családtagnak voltak kifizethetők, ha fennállt – az igényjogosult egyéni körülményei (pl. iszákosság, elmezavar) következtében – az a veszély, hogy a kiszolgáltatott összeget nem a segély céljának megfelelő módon használta fel. Ha a szoptatási segélyre igényjogosult anya a gyermekét elhagyta vagy meghalt, a szoptatási segélyezés hátralévő tartamára a szoptatási segély annak járt, aki hitelt érdemlő módon igazolta, hogy a gyermeket eltartja. Messzemenően védte a törvény az igényjogosultat anyaságában, mivel rendelkezett arról, hogy a segélyeket másra nem lehetett átruházni, elzálogosítani, lefoglalni, beszámításnak nem volt helye ezekkel szemben, és a segélyekről a biztosított érvényesen sem egészben, sem részben nem mondhatott le.³²

A törvény 31. §-a szerint az intézet alapszabálya a jogszabályban megállapított legkisebb mértékű segélyeket a rendelkezésre álló fedezet korlátai között felelmezte és kiegészíthette a következő ellátásokkal. A terhességi, gyermekági vagy szoptatási segélyben részesülő biztosított nőnek tej volt engedélyezhető, legfeljebb napi egy liter mennyiségben. A biztosított nő szoptatási segélye felelmezhető volt a szoptatás egész tartamán vagy tartamának egy részén át a táppénz mértékéig. A gyermekági segélyben részesülő biztosított nőnek csecsemőkelengye volt adható vagy köl-

csönözhető. A biztosított feleségének terhességi és gyermekági segélye a férj tényleges javadalmazása napi átlagának vagy átlagos napibérének feléig, szoptatási segélye pedig annak harminc százalékáig felelmezhető volt.

Az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság okozta gazdasági nehézségek következtében a törvénynek ezt a passzusát a 9090/1931. M. E. számú rendelet kiegészítette azzal, hogy „ha a betegségi biztosításban tartósan mutatkozó kezelési hiányt minden rendelkezésre álló egyéb eszköz alkalmazásával sem lehet kiküszöbölni, a betegségi biztosítási szolgáltatásokat a szükség mértékéhez képest időlegesen az alapszabály megfelelő módosításával korlátozni kell.” Az alkalmazható korlátozások között szerepelt, hogy a terhességi és a gyermekági segély mértékét a biztosított nő tényleges javadalmazása napi átlagának vagy átlagos napibérének 50%-áig lehetett csökkenteni.

Az előzőekben ismertetett jogszabályokhoz képest újdonság volt a törvénynek az a rendelkezése, mely szerint a terhességi és gyermekági segély helyett a segélyezés tartama alatt az intézet az igényjogosult beleegyezésével anyaoththonban vagy más hasonló intézménynél ingyenes ellátást adhatott. Az ilyen ellátás költségét a biztosító intézet legfeljebb a terhességi, illetőleg a gyermekági segély összege erejéig az intézménnyel kötött megegyezés szerint fizette meg.

Az anya- és csecsemővédelem területén az ismertetett törvény nagy előrehaladást jelentett. A kor egyik megoldandó feladata volt a csecsemőhalandóság csökkentése és az átlagéletkor meghosszabbítása, mivel Magyarország rendkívül kedvezőtlen helyet foglalt el az európai csecsemőhalálozási statisztikában.³³ A csecsemőkorban lévők életéselyeit szociális, egészségügyi és szociális politikai eszközökkel igyekeztek befolyásolni. „Legnagyobb jelentőségű lépésnek az újszülött-védelemben az anyasági biztosítás rendelkezéseit kell tartanunk.”³⁴ Az anya- és csecsemővédelmet szolgálta a törvénynek az az intézkedése is, amely szerint az intézet a segélyek kiszolgáltatását a várandósság bizonyos szakától kezdődő rendszeres orvosi vizsgálatától tehetette függővé, és ott, ahol anya- és csecsemővédelmet szolgáló intézmény működött, az intézet a minisztérium jóváhagyásával a szülési segélyek kiszolgáltatását a megjelölt intézmény igénybevételéhez és igazolásához köthette.³⁵

Az anyasági segélyek közvetlenül a szülő nő egészségvédelmét, közvetve pedig az újszülött egészségvédelmét szolgálták. Sajnálatos módon a rossz gazdasági viszonyok miatt ezeknek a segélyeknek az anyavédelmi jelentősége csökkent, mivel a legtöbb, iparban alkalmazott nő a terhességi segély ideje alatt is végezte a többé-kevésbé nehéz testi munkáját a kettős kereset megszerzése érdekében.³⁶ Előremutató volt a kor azon törekvése is, hogy az anya és családvédelmet célzó egyesületek munkáját, amelyeknek a fő feladata a terhes nők és gyermekágyasok gyámolítása, feltétlenül támogatnia kellene a betegpénztáraknak. Ezek az egyesületek védőnőket küldtek a betegekhez, akik az ápoláson kívül vezették a beteg háztartását is a beteg gyógyulásáig.

Korabeli külföldi kitekintés

A betegségi biztosítás szülés esetén nyújtott szolgáltatásai nemzetközi viszonylatban nem maradtak el a hasonló külföldi biztosítások nyújtotta segélyezésektől, ahogy ezt egy 1930-ban készült összehasonlítás mutatja,³⁷ amely a magyar szabályozással az osztrák, a német és a csehországi adatokat vetette össze.

Ausztáriában – a magyar ellátásokkal azonos módon – hat-hat hétig járt terhességi és gyermekágyi segély, amelynek összege a táppénzzel megegyező volt. A szoptatási segély a táppénz összegének a fele volt, és tizenkét hétig vehette igénybe a biztosított.

Németországban a szülést megelőző négy héten át, majd a szülést követően hat hétig nyújtottak segélyt a táppénz összegével azonos mértékben. A szoptatási segély itt is tizenkét hétig illette meg a nőt, összege a táppénz fele volt. Ezeken kívül minden szülés esetén egyszeri segélyt fizettek, amelynek a felét az állam térítette meg. A *Csehszlovákiában* nyújtott anyasági segélyek azonosak voltak az osztrák ellátásokkal.

Franciaországban 1930-ban lépett életbe új törvény a szociális biztosítások területén, amely a fentiekhez hasonlóan szabályozta a szülési segélyeket. A biztosított nő vagy a biztosított felesége bábasegélyben, gyógyszerellátásban és szülési segélyben részesülhetett, amely a gyermek születésétől számított hat hétig járt a táppénzzel egyenlő mértékben. Ezen kívül, ha a biztosított saját gyermekét szoptatta, akkor legfeljebb egy évig szoptatási segély is megillette, amelynek összege a harmadik hónaptól folyamatosan csökkent. Ha a jogosult nem tudott szoptatni, akkor tejjegyet kapott, amelynek értéke a szoptatási segély kétharmadát nem léphette túl.³⁸

Jugoszláviában a betegségi biztosítás területén egy 1922. évi törvény szabályozta a szülés esetén járó segélyeket, amelyek kedvezőbbek voltak az eddig ismertetett országokban járó ellátásoknál. A betegség esetén biztosított tagnak szülés esetén járt a szülészeti segédkezés és gyógykezelés, a terhességi segélyt a szülés előtt két hónapig, a gyermekágyi segélyt pedig két hónapig a szülés után vehette igénybe, az alapbér háromnegyed összegének erejéig. Ezen kívül kelengyesegélyt is kapott a szülő nő az alapbér tizennégyszeres összege erejéig. A szoptatási segély a gyermekágyi segély megszűnését követő húsz hétig illette meg a biztosítottat, összege az alapbér fele volt. A terhességi és gyermekágyi segélyre való jogosultság előfeltétele volt legalább három hónapi tagság az utolsó egy évben, vagy megszakítás nélküli három hónapi tagság a szülés időpontját megelőzően. A gazdasági válság azonban a taglétszám, valamint a járulékbérvétel csökkenésére és a kiadások megemelkedésére vezetett ebben az országban is. Ennek következményeként a deficit leküzdése érdekében az 1922-es törvényt 1931. december 5-én módosították, amely jelentősen megszigorította a szülési segélyek igénybevételének feltételeit. Az új rendelkezések szerint a terhességi, a gyermekágyi és a kelengyesegélyre való jogosultság megszerzéséhez leg-

alább tíz hónapi tagság kellett az utolsó éven át, vagy 18 hónapi tagság az utolsó két évben. Emellett a segélyeknek az időtartamát is csökkentették. A terhességi és a gyermekágyi segély csak hat-hat hétig, a szoptatási segély pedig 12 hétig járt.³⁹

Lengyelországban ebben az időben az anyasági biztosítás szolgáltatásai között az orvosi kezelés, a szükséges szülészeti segédkezés, továbbá a szülészeti és a szoptatási segély szerepelt. A szülészeti segélyt nyolc hétig lehetett igénybe venni, és előírás volt, hogy hat hét lehetőleg a szülés utáni időre essen, összege a munkabér fele volt. A szülészeti segély lejártá után tizenkét hétig szoptatási segély járt.⁴⁰

Az angol biztosítási rendszer mind a magyar, mind a többi európai államétól nagymértékben különbözött, de a társadalombiztosítással foglalkozó szakértők mégis fontosnak tartották a megismerését, mivel kitűnő eredményeket mutatott fel és népszerűségnek is örvendett.⁴¹ Az angol betegségi biztosítás háromféle készpénzsegélyt ismert: a táppénzt, a rokkantsági segélyt és a szülészeti segélyt. A biztosított nő és a biztosított felesége egyaránt részesült a szülészeti segélyben. Ha a feleség is biztosított volt, akkor kettős összegben járt. A pénztár kettős összeget folyósított annak a biztosított nőnek is, aki férjhezmenetele után is folytatta biztosításra kötelezett foglalkozását. A szülészeti segélyre csak az volt jogosult, aki megelőzőleg 42 hetes tagságot szerzett és 42 heti járulékot fizetett be.

A szülés esetén járó segélyek bevezetése a társadalombiztosítás betegségi ellátásainak ágazatában előrelépés volt azon az úton, ahol a cél a születések számának az emelkedése volt, amire különös hangsúlyt helyeztek a két világháború közötti időszakban. Alfred Grotjahn professzor, a berlini egyetem tanára a Németországban tapasztalható népességszökkenés megszüntetésére egy különleges megoldást javasolt.⁴² A professzor a társadalombiztosítás keretén belül a szülők biztosításának, mint külön ágazatnak a bevezetését látta olyan eszköznek, amely népesedéspolitikai szempontból eredményeket mutathat fel. Meglátása szerint már az (Németországban) érvényes társadalombiztosítási jogban voltak olyan tételek, amelyek kiindulási pontként szolgálhattak; ilyen volt az özvegyesség és árvaság esetére szóló biztosítás, valamint a gyermekágyi segély. Elképzelése szerint ahhoz, hogy a szülők biztosítása teljes legyen, az is szükséges, hogy a népesség jelentős részére kiterjedjen, tehát az összes nőtlen és hajadon, valamint gyermektelen, jövedelemmel bíró személyt be kellene vonni a teher viselésébe, azoknak a kivételével, akiknek jövedelme a létminimum alatt volt. A járulékteher meghatározását progresszíven gondolta, azaz a havi jövedelem százalékában tartotta célszerűnek meghatározni annak mértékét. „Ebben az elgondolásban a nőtenség, illetőleg hajadon állapot, valamint a gyermektelenség okai közömbösek, mert a biztosítási járulék fizetését nem büntetésképpen gondoljuk, hanem kizárólag mint azoknak a családi terheknek részbeni viselését, mely terheket a sokgyermekeseknek inkább kell viselniük, mint a többieknek.”⁴³ Grotjahn profesz-

szor azt gondolta, hogy a szülők biztosításának a megteremtésével a belső piac a vásárlóerő tekintetében nyereségre fog szert tenni, mert emelkedni fog az elsőrendű szükségleti cikkek irántuló kereslet. A gyermekpótlék mértékének meghatározásánál javaslatában eltér attól az alapelvtől, hogy a befizetett járulék összegéhez igazodjon a gyermekek után járó ellátás. „Ha már egyszer a biztosítás valósággá válik, minden anyánál a gyermek szülése olyan cselekvéssé magasztosul, amely őt közvetlen és örömteljes kapcsolatba hozza az állammal, mint a társadalmi közösség képviselőjével, minthogy a gyermek megszülése által gyermekjáradékra szerez

jogot. Még a legszegényebb anya is e módon érezni fogja, hogy nemcsak anyagilag, hanem egyúttal eszményileg is elismerik és értékelik azt a társadalmilag jelentős szolgálatot, melyet ő az anyasággal vállal.”⁴⁴

Összehasonlítva a magyar társadalombiztosítás szülem esetén nyújtott ellátásait a más országokban szabályozott szülemi segélyekkel, egyetérthetünk azzal az a hetven évvel ezelőtti megállapítással „hogy nincs az a külföldi állam, amely betegség, szülem esetében oly magas értékű szolgáltatásokat nyújtana, mint amennyit a mi annyiszor lebecsült, tudatlanságból megszól, kigúnyolt betegségi biztosító intézeteink”.⁴⁵

Jegyzetek

* Ajánlom ezt a tanulmányt mentoromnak, dr. Hágelmayer Istvánnak 75. születésnapja alkalmából.

¹ Laczkó István: *A magyar munkás- és társadalombiztosítás története* (Budapest, Táncsics Könyvkiadó, 1968, 38. p.)

² Lásd az 1891:14 törvénycikk indokolását.

³ A jogszabály lebetegedést említ, ami alatt a szülem kellett érteni.

⁴ A táppénz a járulék kiszámításának alapjául szolgáló összeg fele volt. A törvénycikk 16. §-a szerint a tagok járulékait vagy az átlagos közönséges napibér vagy a valósággal élvezett napibér alapján állapították meg. Azt, hogy a két bér közül melyiket vették alapul, az adott pénztár alapszabálya határozta meg.

⁵ Lázár László: *Az 1907. évi XIX. t.-c. és a Máv. betegségi biztosítás kialakulása* (Munkaügyi Szemle, 1932, 7–8. sz. 351. p.)

⁶ A pénztári tag közös háztartásban élő családtagjai a tag járulékaik felét fizették, ha nem volt keresetük és az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztárba önként beléptek.

⁷ Táppénz címén a biztosított tag járulékaiknak kiszámításánál alapul vett átlagos napi bérösszeg fele járt. A betegségi biztosítások esetén a tagok a járulékokat átlagos napibér-osztályok szerint fizették. A biztosított tagok járuléka az átlagos napibér két százaléka, kevesebb és négy százaléka több nem lehetett. Az átlagos napibér-osztályokat az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár alapszabályaiban állapította meg. A biztosított tagoknak az átlagos napibér-osztályokba való besorolása tényleges fizetésük vagy bérük alapján történt.

⁸ Lásd az 1907:19. tc. 52. §-ához fűzött indokolást.

⁹ Lásd az 1907:19. tc. 55. §-ához fűzött indokolást.

¹⁰ Trócsányi László: *A Magyar Tanácsköztársaság munkaügyi jogalkotása* (Jogtudományi Közlöny, 1969. 6. sz., 325. p.)

¹¹ A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 29. napján kiadott XXI. rendelete.

¹² Trócsányi László: *Munkajog*. In: Halász Pál–Kovács István–Peschka Vilmos (szerk.): *A magyar Tanácsköztársaság jogalkotása* (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959, 334. p.)

¹³ Az átlagos napibér ötféle volt: öt korona, akiknek keresete nem volt, vagy keresete legfeljebb öt koronáig terjedt; tíz korona, akiknek napibére öt koronától tíz koronáig terjedt; tizenkét korona, akiknek napibére tíz koronától tizenhárom koronáig terjedt; tizenhat korona, akiknek napibére tizenhárom koronától tizenkilenc koronáig terjedt; húsz korona, akiknek napibére huszonkét koronától nagyobb volt.

¹⁴ Laczkó: i. m. 120. p.

¹⁵ Lásd az 1927:21. tc. általános indokolását.

¹⁶ A hatályba léptető jogszabály a 1936/eln. 1928. N.M.M. rendelet volt.

¹⁷ Novák Dénes: *A betegség esetére biztosítottak segélyezésre jogosult családtagjai* (Társadalombiztosítás. Szemle. Munkaügyi Szemle, 1936. 3. sz., 135. p.)

¹⁸ Kálmán Mihály: *Társadalmi biztosítás. Szemle* (Munkaügyi Szemle, 1928, 3. sz., 108. p.)

¹⁹ Ternovszky Jenő: *A kötelező biztosítás munkaköre az anya-, csecsemő- és gyermekvédelemben* (Munkaügyi Szemle, 1933, 11. sz., 529. p.)

²⁰ Az OTI első alapszabályát a m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1929. évi 1700. eln. sz. rendelete határozta meg. Lásd: *Az Országos Társadalombiztosító Intézet Alapszabálya* (Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1929, 29. p.)

²¹ Érdekes, hogy később a vidéken levezetett szülemért tíz pengőt, az elvetelésnél való segédkezésért öt pengőt térítettek csak meg. Lásd *Az Országos Társadalombiztosító Intézet Alapszabálya az 1935. évi december hó 31-ig jóváhagyott módosításokkal kiegészített szöveg jegyzetekkel* (Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1935, 48. p.)

²² Máthé István: *Társadalombiztosítási jogszabályok és útmutató* (Budapest, Pesti Lloyd-nyomda, 1939, 217. p.)

²³ Ternovszky: i. m. 529. p.

²⁴ Mb. Fb. II. 1475/1929. In: *Joggyakorlat. Szemle* (Munkaügyi Szemle, 1932. 11. sz., 560. p.)

²⁵ A vándorosság kilencedik hónapjában lévőnek.

²⁶ *Joggyakorlat. Szemle* (Munkaügyi Szemle, 1933. 3. sz., 144. p.)

²⁷ Lásd az 1927. évi XXI. tc. 40. §-ának részletes indokolását.

²⁸ Lásd az 1927. évi XXI. tc. 40. §-ának részletes indokolását.

²⁹ Kálmán Mihály: *Társadalmi biztosítás. Szemle* (Munkaügyi Szemle, 1928. 3. sz., 108. p.)

³⁰ *Joggyakorlat. Szemle* (Munkaügyi Szemle, 1933. 4. sz., 195. p.)

³¹ Máthé István: *Társadalombiztosítási jogszabályok és útmutató* (VIII., átdolg. és bőv. kiadás. Budapest, Független-nyomda, 1947, 325. p.)

³² Ternovszky: i. m., 530. p.

³³ Pfeiffer Miklós: *Magyarország anya- és csecsemővédelmi feladatai* (Munkaügyi Szemle, 1930. 7. sz., 277. p.)

³⁴ Pfeiffer: i. m., 280. p.

³⁵ Ternovszky: i. m., 530. p.

³⁶ Pfeiffer: i. m., 280. p.

³⁷ Lásd: Bikkal Dénes: *Betegségi biztosításunk szolgáltatásai nemzetközi megvilágításban* (Munkaügyi Szemle, 1930. 8–9. sz., 350–352. p.)

³⁸ Nádujfalvy József: *Az új francia szociális biztosítás* (Munkaügyi Szemle, 1929. 5. sz., 176–177. p.)

³⁹ Siftár: *Reformtörvények a jugoszláv társadalombiztosításban* (Munkaügyi Szemle, 1932. 12. sz., 611–612. p.)

⁴⁰ *Társadalombiztosítás. Szemle* (Munkaügyi Szemle, 1933. 9. sz., 400. p. Lásd még: Szeibert János: *A lengyel társadalombiztosítás reformja*. Munkaügyi Szemle, 1935. 1. sz., 28. p.)

⁴¹ Nádujfalvy József: *Az angol társadalombiztosítás* (Munkaügyi Szemle, 1936. 7. sz., 357. p.)

⁴² Grotjahn Alfred: *A szülők kötelező biztosítása, mint a népfogyatkozás ellenszere* (Társadalompolitika, 1930. 3–4. sz., 245–252. p.)

⁴³ Grotjahn: i. m., 247. p.

⁴⁴ Grotjahn: i. m., 251. p.

⁴⁵ *Munkaügyi Szemle*, 1942. 1. sz., 1. p. Az 1891:14. törvénycikk ötven éves jubileuma alkalmából írt vélemény.

Herke Csongor:

A súlyosítási tilalom fogalma történeti és jogelméleti megközelítésben – A jogintézmény hazai történeti fejlődése 1962-ig*

A hatályos büntetőeljárás jogban a súlyosítási tilalom megtalálható a másodfokú eljárásban, a harmadfokú eljárásban, a megismételt eljárásban, a rendkívüli perorvoslatok során, sőt, egyes külön-eljárásokban is. A büntetőeljárásról kívül a reformatio in peius tilalmáról beszélhetünk a szabálysértési jogban is, hiszen a szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény 92. § (4) bekezdése szerint a bíróság az eljárás alá vont személy terhére a szabálysértési hatóság határozatában megállapított rendelkezéseknél hátrányosabb rendelkezést csak akkor hozhat, ha a tárgyaláson új bizonyíték merül fel, és ennek alapján a bíróság olyan új tényt állapít meg, amelynek folytán súlyosabb minősítést kell alkalmazni, vagy jelentős mértékben súlyosabb büntetést kell kiszabni. Sőt, a polgári eljárás-jogban is érvényesül a ne ultra petitem elve: az 1952. évi III. törvény (Pp.) 253. § (3) bekezdésének első mondata szerint a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét csak a fellebbezési (csatlakozó fellebbezési) kérelem és a fellebbezési ellenkérelem korlátai között (247. §) változtathatja meg, e korlátok között azonban a perben érvényesített jog, illetőleg az azzal szemben felhozott védekezés alapjául szolgáló olyan kérdésekben is határozhat, amelyekben az elsőfokú bíróság nem tárgyalt, illetőleg nem határozott.¹

A súlyosítási tilalom a fellebbezés és a rendkívüli perorvoslatok során a vádlott javát szolgálja, függetlenül attól, hogy ki a jogorvoslat benyújtója. Ez a vádlott saját maga is lehet, lehet az ügyész is, aki a Be. 324. § (2) bekezdése alapján a vádlott javára is nyújthat be fellebbezést, és ugyanígy nemcsak a vádlott terhére, hanem annak javára is élhet rendkívüli perorvoslatokkal (Be. 409. §; 417. §; 431. §; 440. §). Emellett a védőnek is teljes körű fellebbezési és a vádlott kifejezett tiltó rendelkezése hiányában rendkívüli perorvoslati joga van a vádlott javára. Sőt, más személyek is élhetnek a terhelt javára vagy terhére perorvoslati jogukkal (terhelt törvényes képviselője, nagykorú hoz-

zártartozója, egyéb érdekelt stb.). Miközben tehát az ügyész a vádlott javára és terhére is benyújthat perorvoslatot, addig a többi jogosult ezt a jogát csak egy irányban (vagy a vádlott javára, vagy annak terhére) érvényesítheti.

A reformatio in peius tilalmának nincs jelentősége a vádlott terhére benyújtott perorvoslat esetében. Állami közvádó szervként az ügyész mindkét irányban fel-lepethet, miközben a magánvádló és a pótmagánvádló csak a vádlott terhére nyújthat be perorvoslatot. A súlyosítási tilalom lehetővé kívánja tenni a vádlottnak, hogy az ő általa súlyosnak és jogtalanak talált ítélet ellen a számára rendelkezésre álló perorvoslatokkal élhessen, de úgy, hogy ne legyen meg annak a rizikója, hogy a perorvoslatot, anélkül, hogy az ítéletet megalapozatlanság miatt hatályon kívül helyeznék, a terhére megváltoztatnák. A döntésre jogosult bíróság alapján véve mindig kötve van a reformatio in peius tilalmához, ha ugyanazon tetről való újbóli döntésre abból az okból kerül sor, hogy a vádlott vagy a javára az ügyész-ség, illetve egy másik jogorvoslatra jogosult perorvoslattal él az ítélet ellen. A súlyosítási tilalomnak meg kell őriznie a határozathozatali eljárás szabadságát: az ítéletet vagy tudomásul kell venni, vagy a hátrányos megváltoztatás rizikója nélkül lehet perorvoslattal élni. Az új ítéletnek azonban a megtámadott ítélettel összehasonlítva sem a bűnösség kimondása, sem a jogkövetkezmény vonatkozásában nem kell azonosnak lennie.

A felhasználás területére és a súlyosítási tilalom mértékére nézve jelentős a vádlott döntési szabadsága. A súlyosítási tilalom ebből a szempontból egy „eljárás-i védőjog”,² amelynek ellensúlyoznia kell a perorvoslat benyújtását gátló tényezőket. A vádlott döntése a súlyosítási tilalom hiányában pszichológiai kényszerszituáció-nak lenne kitéve,³ amelyben neki kellene eldöntenie, hogy az ítéletet elfogadja (az ott kiszabott szankcióval együtt), vagy az általa benyújtott perorvoslat esetén attól kellene félnie, hogy abból hátránya származhat. A reformatio in peius tilalma kiutat mutathat a vádlottnak ebből a dilemmából, amely alapján joggal bízhat abban, hogy a perorvoslat benyújtása nem érinti hátrányosan a helyzetét. Joggal nevezi tehát Molnár a reformatio in peius tilalmát a „félelemmentes fellebbezés elvének”.⁴

1. A reformatio in peius tilalom fogalmának kialakulása

A reformatio in peius megjelölés egy, az eljárásjog-gal összekapcsolt római jogi tényállásban jelent meg először. Ez a tézis az L I pr. Cod. de appellationibus et relationibus, 49, I digesztahelyre utal, amely a következőt mondja: „Appellandi usus quam sit frequens quamque necessarius, nemo est qui nesciat, quippe cum iniquitatem iudicantium vel imperitiam corrigat: licet nonnumquam bene latas sententias in peius reformat, neque enim utique melius pronuntiat qui novissimus sententiam laturus est.”⁵

A kifejezés a 18. században még ismeretlen volt.⁶ A 19. század kezdetén tűnt fel először Gönnernél,⁷ aki azon a véleményen volt, hogy az ítéletnek rendes jogorvoslaton keresztül az ellenfél hátrányára való megváltoztatása (reformatio in peius) ne legyen követelhető.

Ez a két forrás eredménytelen vitákhoz vezetett a fogalom eredetét illetően. A digesztahelyen megfogalmazott „in peius reformare” alatt azt a szatirikus megjegyzést értették, hogy a bírók, akik a jogorvoslatról döntenek, nem feltétlenül a legjobb bírók.⁸ Azt a kijelentést, hogy egyáltalán jogosultak-e, és ha igen, milyen mértékben (milyen irányban) jogosultak a bírók a fellebbezési eljárásban arra, hogy megváltoztassák az alsóbbfokú bíróságok ítéleteit, ez az idézett hely nem tartalmazza.⁹ A fogalom eredetéről tartott vita ezért csak annak túlértékelődésére világít rá. Linde már ebben az időben kifogásolta azt, hogy a fogalomhoz nem kapcsolódik sem elvi, sem gyakorlati következmény, csak a jogintézmény neve bír nagy jelentőséggel az eljárásjog számára.¹⁰ Kapsa szerint a túlértékelés hatásai megállapíthatók manapság is a reformatio in peius intézményének megértésében.¹¹ A jogintézményeknek egységes dogmatikai alapot kell biztosítani, amellyel sablonosan minden olyan problémás esetet meg lehet oldani, amelyekre a törvény nem tartalmaz kifejezett rendelkezést, és ez ugyanúgy igaz a reformatio in peiusra (annak tilalmára) is.¹² Gyakran emlegetett ilyen elméleti alap a rendelkezési jog és a jogorvoslat természete. Az indítványokhoz való kapcsolódásból (diszpozíciós elv) is következtethetünk a reformatio in peiusra, és megindokolhatjuk vele a fellebbezési eljárásban való alkalmazását, megfelelő meghatározás hiányában pedig a reformatio in peiust mindössze megengedhetőnek tarthatjuk.¹³

Jogilag egyszerűnek tűnik ezzel szemben a jogorvoslat természetével megmagyarázni a reformatio in peius tilalmát. Ha a súlyosítási tilalom a jogorvoslat természetéhez tartozik, akkor annak azokban az esetekben is érvényesülnie kell, amelyeket nem szabályoz a törvényhozó. Ha ez az érvelés helyes lenne, akkor nem engedne kivételt a reformatio in peius megengedhetősége alól.¹⁴

A fogalom meghatározásához felhasznált legtöbb dogmatikai alap az eljárásjogra irányul, vagy a jogorvoslat természetére való utalással nagyon általánosnak bizonyul. Ebből adódnak Kapsa szerint a reformatio in peius tilalmával kapcsolatos, minden (büntető, polgári, közigazgatási) eljárásjogban megjelenő nehézség.¹⁵ A fellebbezési eljárás e nézet szerint nem aliud kapcsolatban áll az alapeljárással, hanem látszólag a végül döntő szerv intézményi biztonságán keresztül különbözik attól.

A reformatio in peius megjelölés nem normatív, hanem deskriptív fogalom, amelynek terjedelmét különbözően határozzák meg. Tág értelemben megfogalmazva azt értjük e fogalom alatt, hogy ezzel az állami szervek azon jogosultsága van körülírva, hogy egy döntést a címzett hátrányára változtasson meg.¹⁶ Az eljárásjogban reformatio in peiusról abban az esetben beszélnek, ha egy magasabb fokú szerv okozza a

hátrányt, miközben tőle a jogorvoslattal egy jobb döntést vártak.¹⁷ Az idők folyamán ennek a tartalmi meghatározásnak mindig újabb és újabb korlátozásait tartották szükségesnek. Ezeket a különböző véleményeket összefoglalták, és a reformatio in peiust (a tilalom szemszögéből) úgy definiálták, mint minden egyes, az új ítélőbíróság által fogantatosított, hivatalból bekövetkezett, és a főkérdést érintő döntés megváltoztatása annak hátrányára, akinek javára a jogorvoslatot benyújtották.¹⁸ A mellékkérdések hátrányos megváltoztatását, különösen a költségekről való hátrányos rendelkezést már ezen szerzők szerint sem érintette a reformatio in peius problémája. A reformatio in peius korlátozása tehát csak a főkérdésre koncentrált. Azt azonban Kapsa sem tartotta szükségesnek, hogy a reformatio in peius megengedhetőségével kapcsolatos definícióba a főkérdést mint fogalmi elemet felvegyék. Szerinte is csak azt kell vizsgálni, hogy a létező állami hatósági aktust mennyiben szabad hátrányosan megváltoztatni, és erre ki jogosult.¹⁹

A fellebbezési eljárásban a fogalom felülértékelésének lehetősége miatt nem veszélytelen a reformatio in peius fogalmával dolgozni. Hess szerint könnyen ráveszi ugyanis az ember magát arra, hogy az eljárásjog tartalmi meghatározását átvegye, és analóg módon egy megoldást keressen az eljárásjoghoz, noha először azt kellene megvizsgálni, hogy a reformatio in peius jogilag hova tartozik a fellebbezési eljárásban.²⁰

Amint az itt kifejtettekből is látszik, a súlyosítási tilalomnak a magyar jogi szaknyelvben két fogalma alakult ki: az egyik súlyosítási tilalomként, a másik a reformatio in peius tilalmaként jelöli meg a jogintézményt. Ez főként a német behatásnak köszönhető, hiszen a német jogi szaknyelv is ezt a két fogalmat használja (Das Verschlechterungsverbot; Das Verbot der reformatio in peius). Az angol jogi szaknyelv elsősorban a latin nyelvből származó kifejezést alkalmazza (Prohibition of the reformatio in peius), és ez jellemző a többi országban használatos kifejezésre is (az olaszban pedig értelemszerűen a latin eredetű kifejezés fordul elő: il divieto della reformatio in peius).

2. A súlyosítási tilalom egyetemes története

Nagyon távolba nyúló történetet nem lehet a súlyosítási tilalom tanával kapcsolatban feleleveníteni. Sem a római jog, sem a kánoni, sem pedig az ógermán jog nem ismerte ezt a fajta tilalmat. Habár máig vitattott, hogy milyen messzire nyúlnak vissza a reformatio in peius tilalmának gyökerei, Thode²¹, Keber²² és Sartorius²³ részben már a római jogban is megfigyelték a jogintézmény eredetét. Lauckner szerint azonban ez nem követhető,²⁴ ő azt feltételezi, hogy a fogalom csak a 18. század elején keletkezett. A tilalom már csak amennyi is ismeretlen volt korábban, mert nem is volt arra lehetőség, hogy jogorvoslattal megtámadják az ítéletet.

A reformatio in peius tilalma a 18. század elején, az inkvizícióperekben keletkezett,²⁵ amely lényegében a Constitutio Criminalis Carolina (CCC) rendelkezésein (V. Károly császár, 1532) alapult. Habár ez a per még nem ismerte a jogorvoslatokat, a reformatio in peius tilalmának kezdeményei már a CCC rendelkezésiben is felismerhetők. Lauckner szerint már 1521-ben szerepelt egy tervezetben a fellebbezés („Appellation”), amelyet végül nem vettek át a törvénybe.²⁶

Az idők folyamán, az egyetemek befolyása alatt kialakult az ún. további védelem (remedium ulterioris defensionis) intézménye, amelynek alapján a bíróság egy további alkalommal is döntött az akta tartalmáról. Ennek alapján az ítéletet bármely irányban meg lehetett változtatni, tehát súlyosítani is lehetett, ami különösen akkor fenyegetett, ha az új tárgyaláson korábban még nem ismert tényeket állapítottak meg, vagy új gyanú merült fel. A reformatio in peius tilalma itt már csak amiatt sem merült fel, mert nem volt összeegyeztethető az inkvizíciós per legfontosabb alapelvével, az anyagi igazság keresésével.

Az, hogy a jelentős és nehéz eseteknél az aktákat az ügy lezárása után a bírók elküldhették az egyetemek jogi fakultására, a Constitutio Criminalis Carolina előírásán alapult. Az egyetemek jogi fakultásai az ítéletet önállóan hozták meg, tehát az ügyet elküldő bírótól függetlenül, aki a jogi nézeteit csak a kísérő iratokban változtathatta meg. A 17. század folyamán ez az eljárás már nem korlátozódott a nehéz esetekre, hanem rendes eljárássá lett.²⁷ Amennyiben a bírónak az egyetem döntése túl enyhének tűnt, gyakran előfordult, hogy ezeket az aktákból kivették és az új – gyakran súlyosabb – ítéletet egy másik egyetem hozta meg, ami többször is lehetséges volt, és a vádlott ennek az eljárásnak teljesen ki volt szolgáltatva. A bíróság önkényének ezen aktusa megváltozott a természetjogász Thomasius 1709-ben megjelent írása szerint (*Dissertatio de iudice sententiam in casu criminalibus latan ab actis removeante*). Thomasius elítélte az újbóli aktaküldést, de érdekes módon nemcsak akkor fordult az újbóli aktaküldés ellen, ha az súlyosabb büntetéshez, tehát a reformatio in peiushoz vezetett, hanem akkor is, ha annak alapján javításra került sor.²⁸ Ez tulajdonképpen cáfolja Gerber véleményét,²⁹ aki szerint itt már egyértelműen megjelenik a reformatio in peius tilalmának alapgondolata, megtalálhatók a bírói hatalom korlátozásában a súlyosítási tilalom első lépései, mégpedig szerinte a következő évek bírósági gyakorlatában.³⁰ A joggyakorlat közel került ahhoz, hogy a súlyosítási tilalmat a strukturális fegyverek egyenlősége elve reakciójaként értelmezték az akkori intézményes perekben.

Maga a súlyosítási tilalom csak a következő években fejlődött ki Halle jogi egyetemének joggyakorlatán keresztül. Alapja az az elképzelés volt, hogy a felmentő ítélet (és csak ez!) rögtön jogerőre emelkedett, tehát még azelőtt, hogy jogorvoslat miatt egy további fórum foglalkozott volna az ügygel. Akkoriban még azon a véleményen voltak, hogy a vádlottat azokban a pontokban, amikben nem ítélték el, úgy kell tekinteni, hogy

felmentették. Gerber szerint ez a mai jogértelmezés alapján azt jelenti, hogy például egy halált okozó testi sértés miatt kiszabott 10 év szabadságvesztés esetén egyrészt a bíróság felmenti a vádlottat a 10 év szabadságvesztésnél súlyosabb büntetés, másrészt a súlyosabb minősítés (mint pl. emberölés) alól.³¹ Az ítéletnek ez a „felmentő” rendelkezése pedig azonnal jogerőre emelkedik. Azt a következtetést lehet levonni, hogy az ítéletnek a vádlott terhére való megváltoztatása tilos, mivel különben ez a relatív jogerő nem érvényesülne. Ezzel lefektették a reformatio in peius mai értelemben vett tilalmának az alapjait.

A 18. század vége felé egy modern, a mai értelemben megfelelő jogerő tan alakult ki, amelynek egyik megalapozója Kleinschrod.³² Az ő tana szerint minden ítélet csak egy bizonyos határidő, és pedig a jogorvoslati határidő után lesz jogerős, a felmentő vagy az elítélő döntés be sem következik ez előtt az időpont előtt.³³ Ez a jogirodalmi álláspont sokkal következetesebb a súlyosítási tilalom korábbi indokolásánál. Éppen az, hogy ez a teória a reformatio in peius tilalmával függ össze, amellet szól, hogy ennek a vádlott számára érvényesülő védelmi jognak a korlátozása a régi jogi teóriák szerint csak mellékes volt, és azok szerint nem kellett tudatosan szolgálni a vádlott jogállásának erősödését.³⁴

Először a francia forradalom befolyásaként, a liberális gondolatokkal egyidejűleg erősödtek meg azok a hangok, amelyek nem találták méltányosnak, ha a vádlott a jogorvoslat benyújtása által kiteszi magát annak a veszélynek, hogy rosszabbul jár, mint az elsőfokú ítélettel. Cséka szerint³⁵ a súlyosítási tilalmat először az 1808. évi francia Code d’instruction criminelle, azaz a francia büntetőeljárás kódex vezette be, de már az 1806. évi Conseil d’État is kimondta.

Az idő múlásával a reformatio in peius tilalmának régi gondolata újjáéledt, és a 19. században sok kódexbe, pl. az 1873-as osztrák büntető perrendtartásba (290. és 295. §), Németországban pedig az 1877-es büntetőeljárás törvénybe is bekerült,³⁶ noha akkoriban még komoly vita folyt a intézmény jogi alapjáról, és a relatív jogerő tana is újabb követőkre talált.³⁷

Az 1877. évi német bírói büntető perrendtartás a következő szöveggel tartalmazta a súlyosítási tilalmat:

- Fellebbezés: 372. § Ha az ítéletet a vádlott, vagy annak javára az ügyész, vagy egy másik, a 340. §-ban megjelölt személy támadta meg, akkor nem lehet az ítéletet a vádlott hátrányára megváltoztatni.

- Felülvizsgálat: 398. § (2). Ha az ítéletet a vádlott, vagy annak javára az ügyész, vagy egy másik, a 340. §-ban megjelölt személy támadta meg, akkor az új ítéletben nem rendelhetnek el súlyosabb büntetést, mint amit az elsőben megítéltek.

- Perújítás: 413. § (2). Ha a perújrafelvételt csak az elítélt, vagy annak javára az ügyész, vagy egy másik, a 340. §-ban megjelölt személy indítványozza, akkor az új ítélet nem rendelhet el súlyosabb büntetést, mint az első ítélet.

Az említett szabályozás után nem sokkal heves kritikák érték a reformatio in peius tilalmának intézmé-

nyét. Dohna például a reformatio in peius tilalmának erkölcselenségéről beszél, amely az elítéltet az általa kiérdemelt súlyosabb büntetéstől védi, pusztán azért, mert a vádló nem követelte a korábbi ítéletnek a terhelt hátrányára való megváltoztatását.³⁸

Az 1924. évi német Be. a súlyosítási tilalomra vonatkozó hasonló előírásokat tartalmazott, mindössze a §-ok számozása változott (331., 358. és 373. §-ra). Az 1923. november 24-én kelt, a veszélyes megrögzött bűnelkövetőkre, valamint a biztonságra és a megjavulásra vonatkozó büntetőszabályok hatályba lépésével a súlyosítási tilalom rendelkezései között kivételes szabályozásként jelent meg, hogy a súlyosítási tilalom nem érinti a gyógy- vagy a gondozóotthonban való elhelyezést és az alkoholistákat gyógyító intézetet, vagy olyan intézményt, ahol elvonókúra folyik. Ezen előírás alapján tehát nem volt tiltva az, hogy a fellebbezési bíróság gyógyító vagy ápoló, alkoholistákat gyógyító vagy elvonókúrát folytató intézetben való elhelyezést rendeljen el – mondta ki a fellebbezésre vonatkozó 331. § (2) bekezdés.

A súlyosítási tilalom Németországban a nemzetiszocializmus idején a büntetőeljárás előírásának változására és az alkotmánybíróságra vonatkozó 1935. június 28-i törvénnyel vesztette hatályát. A Be. 331. §-a akkoriban lehetővé tette, hogy ha az ítéletet a vádlott vagy a törvényes képviselő vagy a vádlott javára az ügyészség támadta meg, akkor azt a vádlott hátrányára is megváltoztathassák. Megmaradtak ugyanakkor a Be.-nek a súlyosítási tilalmat tartalmazó előírásai a felülvizsgálattal és a perújítással kapcsolatosan.

1945 után a reformatio in peius tilalmának érvényességére vonatkozó szabályozás nem volt egységes Németország négy megszállási övezetében. A francia zónában nem, az amerikai és a brit területen azonban érvényben volt a súlyosítási tilalom, miközben a szovjet zónában az igazságszolgáltatásnak engedték át a mérlegelési jogot, hogy a tilalmat alkalmazzák-e (ezáltal itt sem beszélhetünk súlyosítási tilomról, hiszen a bíróság akkor is dönthet úgy, hogy nem súlyosít, ha nem érvényesül a súlyosítási tilalom).

A reformatio in peius tilalmának újbóli bevezetésére Németországban az 1950. szeptember 12-i törvénnyel került sor, a következő új előírásokkal:

„331. § (1) Az ítéletben a büntetés nemét és mértékét nem lehet megváltoztatni a vádlottra nézve hátrányosan, ha a vádlott saját maga, javára az ügyészség vagy a törvényes képviselője fellebbezést nyújtott be.

(2) Ez az előírás nem tiltja a gyógyintézetben vagy elvonókúrára elrendelt intézetben való elhelyezést.”

Hasonló rendelkezéseket tartalmazott a felülvizsgálatra vonatkozó 358. § (2) bekezdés és a perújítást szabályozó 373. § (2) bekezdés. A „büntetés nemére és mértékére” vonatkozó megfogalmazás vitára adott okot a jogirodalomban. Ez a vita arra vonatkozott, hogy milyen büntetőjogi szankciókat foglal magában a súlyosítási tilalom, azaz pl. a reformatio in peius tilalma az intézkedések mértékére vonatkozik-e, amely a kettős szankciórendszerben többek szerint büntetésnek

számított.³⁹ Az intézkedési katalógus bevezetése óta az az egységes vélemény uralkodott, hogy a reformatio in peius tilalma az intézkedésekre is érvényes. Az 1950-es német büntető perrendtartás alapján a jogelmélet megfogalmazta a súlyosítási tilalommal érintett intézkedés fogalmát. Eszerint az előírás csak a gyógy- vagy gondozóintézetben, elvonókúrára alkalmas intézetben való elhelyezés elrendelését nem tiltotta.⁴⁰ A büntetés fogalmát Németországban tehát a büntetés súlyosítására vonatkozó előírások vonatkozásában a kezdetektől fogva tágan értelmezték.

A büntetőeljárásról szóló törvény 1975. január 7-i módosításával a súlyosítási tilalomra vonatkozó szabályokat újrászövegezték:

„331. § (1) Az ítéletben nem szabad a tett jogkövetkezményeinek nemét és mértékét a vádlott terhére változtatni, ha csak a vádlott, javára az ügyészség vagy a törvényes képviselője nyújtott be fellebbezést.

(2) Ez az előírás érvényes a pszichiátriai kórházban vagy elvonókúrára alkalmas intézetben való elhelyezés elrendelésére is.”

A Be.-nek a felülvizsgálatra és a perújításra vonatkozó megfelelő rendelkezései hasonló szabályozást tartalmaztak.

A ma használatos „jogkövetkezmény” fogalma a német jogban a súlyosítási tilalomból adódó büntetőjogi szankciónak egy tágabb körű értelmezése. Bele kell érteni a fő- és mellékbüntetéseket, az intézkedéseket és különböző más következményeket is.⁴¹ Ez a tág alkalmazási terület megfelel a súlyosítási tilalom azon céljának, hogy a vádlott szabadon tudja eldönteni, hogy a számára rendelkezésre álló perorvoslattal élni kíván-e, és ne kelljen azon aggódni, hogy pusztán a javára benyújtott perorvoslat következményeként súlyosabb ítélet születik.

Az 1980-as évekre minden európai szocialista ország büntető eljárásjogi kódexe ismerte a (relatív) súlyosítási tilalmat, bár a konkrét tartalmi kérdésekben voltak eltérések. Így a bejelentett fellebbezésnek más-más következménye volt az egyes országokban:

- a vádlott terhére irányuló fellebbezés hiányában a vádlottra semmilyen hátrányosabb rendelkezést nem lehetett hozni Lengyelországban (383. cikk), nem lehetett a vádlott számára hátrányosabb intézkedést tenni az NDK-ban (285. §), és a vádlott helyzete nem volt súlyosítható Romániában (372. szakasz);

- a vádlott terhére irányuló fellebbezés hiányában nem lehetett szigorúbb törvényi rendelkezést alkalmazni Jugoszláviában (348. szakasz);

- a vádlott terhére irányuló fellebbezés esetén is a megismételt eljárásban lehetett csak a minősítést és a büntetést súlyosítani Bulgáriában (335. cikk);

- a vádlott terhére irányuló fellebbezés esetén súlyosabb minősítés vagy a büntetés súlyosítása céljából kasszálni kellett a Szovjetunióban (340. és 350. cikk);

- a vádlott terhére irányuló fellebbezés hiányában nem lehetett a büntetést szigorítani Csehszlovákiában (259. §).

Eltérő volt a helyzet a nem szocialista országokban is, mert amíg pl. Franciaországban a vádlott joghely-

zetét nem lehetett súlyosítani (1958. évi Code de Procedure Pénale 515. cikke), addig az NSZK-ban – mint láttuk, igen tágan értelmezve – a büntetés súlyosítását tiltotta az StPO 331. és 358. §-a.⁴²

Ugyanígy másképpen értelmezték az egyes jogok a terhelt terhére benyújtott fellebbezés fogalmát. Egyes országokban a Be. nyitva hagyta a kérdést azzal, hogy semmit nem mondott arról, hogy mi minősül a terhelt terhére bejelentett fellebbezésnek, és vagy csak annyit mondtak, hogy ha csupán a terhelt javára jelentettek be fellebbezést, akkor nem lehet a terheltre változtatni (NDK: 285. §; Románia: 372. szakasz; Jugoszlávia: 378. szakasz), vagy éppen ellenkezőleg: csak akkor lehet a terhelt terhére változtatni, ha a terhelt fellebbezést nyújtottak be (Csehszlovákia: 259. §; Lengyelország: 383. cikk). Egyes kódexek azonban egyértelműen kimondták, hogy csak a súlyosabb minősítés vagy büntetés alkalmazása végett bejelentett fellebbezés minősül a terhelt terhére szólónak (Bulgária: 335. cikk; Szovjetunió: 340. cikk), avagy az évégből hatályon kívül helyezést indítványozó fellebbezés is ilyennek minősült (Szovjetunió).⁴³

3. A jogintézmény hazai történeti fejlődése

A súlyosítási tilalommal kapcsolatosan az összes hazai büntető perrendtartás (büntető eljárásjogi törvény, törvényerejű rendelet) tartalmazott több-kevesebb rendelkezést. Hazánkban a 19. század folyamán bekövetkezett kilenc kodifikációs kísérletet követően a századfordulótól a 21. század kezdetéig öt nagy kodifikációs hullám zajlott le:

- a) az 1896:33. törvény a büntető perrendtartásról (a továbbiakban: 1896-os Bp.);
- b) a büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény (a továbbiakban: 1951-es Bp.)
- c) a büntetőeljárásról szóló 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet (a továbbiakban: 1962-es Be.);
- d) az 1973. évi I. törvény a büntető eljárásról (a továbbiakban: 1973-as Be.);
- e) az 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (Be.).⁴⁴

Ezek közül – tekintettel a tanulmány történeti jellegére – csak az első négygyel és az azt követő időszak jogszabályi változásaival, valamint az ezekhez kapcsolódó jogelméleti vitákkal foglalkozunk részletesen.

A súlyosítási tilalom 1896-tól a második világháború végéig

Az 1896-os Bp. 370. §-a szerint, ha a bíróság úgy vélte, hogy az esküdszék határozatának alakiséga nem szabályszerű, vagy homályos, hézagos, ellentmondó: a kérdések megváltoztatása vagy kiegészítése mellett, vagy enélkül is felhívhatta az esküdteket, hogy határozatukat javítsák vagy egészítsék ki, illetőleg

adjanak feleletet a megváltoztatott vagy kiegészített kérdésekre. Ezt a helyesbítő eljárást kellett elrendelni akkor is, ha egyes esküdtek azt állították, hogy a kihirdetett határozat nem híven tünteti fel az esküdszék döntését. Ha az esküdszék a vádlottat bűnösnek mondta ki, és a bíróságnak valamennyi tagja arról volt meggyőződve, hogy az esküdtek az ügy lényeges kérdésében a vádlott hátrányára tévedtek, a bíróság a további eljárást felfüggesztette, és az ügyet (indokolás nélküli határozattal) a legközelebbi ülészak esküdtbírósága elé utasította. Az új esküdszék határozata alapján a bíróság köteles volt ítéletet hozni, s ennél az új esküdszék határozatát kellett alapul vennie, de a vádlottra nem állapíthatott meg súlyosabb büntetést annál, amely a korábbi esküdszék határozata alapján megállapítható lett volna (371. §). A súlyosítási tilalom megszegése anyagi semmisségi ok volt (385. §).

A 387. § kifejezetten kimondta, hogy a vádló által bejelentett fellebbezés (annak indokaira tekintet nélkül) mindig nemcsak a terhelt terhére, hanem annak javára is bejelentettnek volt tekintendő. A vádlott büntetése pedig kizárólag a vádlónak a vádlott terhére bejelentett fellebbezése esetén volt súlyosítható. A törvény szövege tehát expressis verbis csak a büntetés súlyosítását tiltotta, a bírói gyakorlat azonban idővel egységes lett abban, hogy a minősítést sem lehetett súlyosítani, mivel az ítéletnek a jogorvoslattal nem támadott részei elsőfokon jogerőre emelkedtek.⁴⁵

Ha a Királyi Kúria az ítéletet csupán az elítélt érdekében használt semmisségi panasz alapján vagy hivatalból figyelembe vett semmisségi ok miatt semmisítette meg, az abban kimondott büntetésnél súlyosabbat nem állapíthatott meg (438. §). A jogegység érdekében használt perorvoslat esetén hozott határozat pedig általában nem hatott ki érdemben az ügyre, azonban ha a vádlottat a törvény megsértésével ítélték el, a Királyi Kúria őt felmenthette vagy büntetését cnyhíthette, hatáskör hiánya esetén pedig az ítéletet megsemmisíthette, és az ügyet az illetékes hatósághoz utasíthatta.

A perújítás (akkori szóhasználattal perújrafelvétel) a terhelt terhére csak bizonyos korlátok között volt megengedhető, azaz:

- ha az elítéltet olyan bűncselekményben mondták ki bűnösnek, amelyre a büntetőtörvény határozott ideig tartó szabadságvesztést vagy pénzbüntetést határozott meg, az új bizonyíték alapján pedig az elítéltet halállal vagy életfogytig tartó fegyházzal büntetendő cselekmény terhelte;
- ha olyan bűncselekmény látszott megállapíthatónak, amelyre a törvény legalább ötévi vagy ennél súlyosabb fegyházra rendelt, és az elítéltet mégis olyan bűncselekményben mondták ki bűnösnek, amelyre a törvény öt évet meg nem haladó szabadságvesztés-büntetést rendelt;
- ha büntett látszott megállapíthatónak, s az elítéltet csak vétségben vagy kihágásban mondták ki bűnösnek.

A 462. § kifejezetten kimondta, hogy az elítélt javára elrendelt perújítás esetén a korábbi ítéletben meghatározott büntetésnél súlyosabb nem volt kiszabható.

Enyhítési tilalom azonban itt sem volt, azaz az alapügyben felmentett vagy elítélt terhelt terhére elrendelt perújítás esetén is hozható volt felmentő vagy az alapügyben kiszabottnál enyhébb büntetést megállapító ítélet.

Látható tehát, hogy az 1896-os Bp. nem szabályozta külön elnevezéssel a súlyosítási tilalmat, de mind a rendes, mind a rendkívüli perorvoslatok során számos rendelkezése magában hordozta a jogintézmény gyökereit.

A két világháború közötti korszakban sok helyütt kezdtek el korlátozni a súlyosítási tilalmat. Hazánkban is megjelentek olyan elméletek, miszerint a súlyosítási tilalom nem más, mint – Móra szavaival élve⁴⁶ – a vádelv idejétmúlt túlhajtása. Finkey pedig a reformatio in peius tilalmát úgy tekintette, mint a francia jog „túlhajtott liberalizmusának a teremtményét”, emellett számos, néhol túlzó kifejezéssel illette a jogintézményt („téves jelszó”, „jogi babona”, „a büntető perrendtartás rákfeneje”), ami jogosulatlan túlsúlyt jelentett a vádló részére a bírósággal szemben (hiszen a bíróságot köti, ha a vádló elmulasztotta bejelenteni a terhelt terhére a fellebbezést), és Finkey szerint ezáltal a súlyosítási tilalom a terheltek számára alaptalan kedvezményt nyújtott, miközben bizalmatlanságot keltett a fellebbviteli bíróságok irányába.⁴⁷

Ennek az irányzatnak felelt meg az 1928:10. törvénycikk, amelynek 29. §-a az alábbi rendelkezéseket tartalmazta: „A perorvoslatra jogosultak közül az, aki perorvoslattal nem vagy tévesen élt, más ellenkező érdekű jogosultnak joghatályosan bejelentett perorvoslatához csatlakozhatnak. A csatlakozást a bejelentett perorvoslat felől határozó bíróságnál írásban nyolc nappal a perorvoslat tárgyában tartott tárgyalás vagy tanácsülés megkezdése előtt kell bejelenteni. A csatlakozásban ugyanazon okok alapján lehet a határozatot megtámadni, amelyek alapján annak idején perorvoslatot lehetett volna bejelenteni; a bejelentett perorvoslat visszavonása esetében azonban a csatlakozás hatálya megszűnik. A közbűvészet képviseletében vádlott terhére csatlakozásra jogosult: a perorvoslat eldöntésére hivatott kir. törvényszék előtt a kir. ügyész, a kir. ítéltábla előtt a kir. főügyész, a kir. Kúria előtt pedig a koronaügyész. A csatlakozásról az ellenfél a Bp. 409. §-a második bekezdésének megfelelően értesítendő.”

Ez a rendelkezés Móra szerint kifejezetten a vádlott elriasztását szolgálta, mivel csak a terhelt javára bejelentett fellebbezés esetén is fennállt a veszélye a terhelt terhére való ügyészi csatlakozó fellebbezésnek.⁴⁸ Ezt a csatlakozással megnyílt veszélyt Molnár szerint a védelem (a másik fellebbezés csatlakozó jellege miatt) csak az általa benyújtott perorvoslat visszavonásával tudta elhárítani.⁴⁹

Az állami rend megóvása végett szükséges büntetőjogi rendelkezésekről szóló 1938:16. törvénycikk még tovább ment, hiszen a 11. § a reformatio in peius tilalmának elvét lényegében megszüntette: „Semmiségi panasz használata esetében a kir. Kúria az ítéletet egész terjedelmében hivatalból felülvizsgálhatja s a koronaü-

gyész indítványára és a védelem meghallgatása után az ítéletet a vádlott terhére akkor is megváltoztathatja, ha csak a vádlott érdekében éltek semmiségi panasszal; a Bp. 387. §-ának ezzel ellentétes rendelkezése, úgyszintén a Bp. 385. §-ának utolsó bekezdése a jelen törvény alá eső eljárásban nem nyer alkalmazást.”

Ez a folyamat beleillett a már említett, a diktatórikus társadalmi rendekre jellemző irányvonalakba (gondoljunk csak ebben a korban a már említett németországi változtatásokra).

A súlyosítási tilalom 1949–1962 között

Az 1949. évi XI. törvény szerint a másodfokú bíróság akkor is súlyosíthatta az elsőfokú bíróság ítéletét, ha a vádló nem nyújtott be a terhelt terhére fellebbezést. A törvény általános indokolása szerint a reformatio in peius tilalma a liberális jogi szemlélet eredménye, amely a vádlottban egy, a hatóságok által megszorongatott embert látott, a perorvoslatokat pedig szabadságvédő intézménynek találta. A súlyosítási tilalom eltörlésének a törvény indokolása három okát látta: a közérdek érvényesülése, az anyagi igazság szolgálata, valamint a jogfejlődés helyes irányának követése.⁵⁰

Az 1949. évi XI. törvény nyomán megalkotott 1951-es Bp. a súlyosítási tilalom tekintetében is jelentős visszalépést jelentett az 1896-os Bp.-hez képest. Az Baumann szerint egyébként is jellemző,⁵¹ hogy a joguralmával ellentétes rendszerek (főként a diktatúrák) elutasították a súlyosítási tilalmat, illetőleg messzeemenően korlátozták azt, ezért nem meglepő, hogy az 1951-es Bp. mindössze három helyen tartalmaz a súlyosítási tilalom valamely elemét magában foglaló rendelkezést. Ebben a korban nemhogy súlyosítási tilalom élt volna, hanem akár súlyosítási kötelezettség is. Ha a másodfokú bíróság a kasszációs végzésében előírta, hogy az elsőfokú bíróság a megismételt eljárás során súlyosabb büntetést szabjon ki, mint először, akkor az ezt köteles volt figyelembe venni (LBBk. 6/1954. sz. jegyzőkönyv 19. pont). Ha ezt az iránymutatást az elsőfokú bíróság figyelmen kívül hagyta, akkor ez Molnár szerint megalapozta a hivatásos bíró fegyelmi felelősségre vonását, és újabb hatályon kívül helyezést eredményezett azzal, hogy más tanács vagy más bíróság bírálta el az ügyet.⁵² Sőt, még az sem volt elegendő, ha kisebb mértékben súlyosított az elsőfokú bíróság, mert a Legfelsőbb Bíróság nyomatékosította, hogy ha a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróságot a korábbi ítélet súlyosítására hívta fel, akkor adott esetben az 1 év 6 hónap helyett kiszabott 1 év 10 hónap börtön „nem felelt meg a fellebbezési bíróság iránymutatásainak” (B. törv. I. 1029/1955.). Ez alól kivételt jelentett az az eset, amikor ugyan a másodfokú bíróság az iránymutatásában rámutatott arra, hogy lényegesen súlyosabb büntetést kell kiszabni a megismételt eljárás során, de a megismételt eljárásban felmerült adatok nemhogy a lényeges súlyosítást, hanem éppen ellenkezőleg: az enyhítést indokolták (1954-es BH 1145.).

Az 1951-es Bp. eredeti szövegében is szereplő egyik súlyosítási tilalom a 208. § (2) bekezdésében volt, mi-

szerint ha több terhelt (illetőleg több bűncselekmény) esetében az ítéletnek valamelyik terheltre (valamelyik bűncselekményre) vonatkozó részét fellebbezéssel senki sem támadta meg, a másodfokú bíróság az ítéletnek ezt a részét hivatalból csak a terhelt javára változtathatta meg, illetőleg csak a terhelt sérelmére felmerült okból helyezhette hatályon kívül. Az 1951-es Bp. tehát legalább a részjogerő feloldása esetén nem tette lehetővé a terhelt terhére való megváltoztatást.

A másik súlyosítási tilalom a perújításnál volt megtalálható. A 221. § (4) bekezdése szerint ugyanis, ha a perújítást a terhelt javára indítványozták, az ítéletet a terhelt terhére súlyosítani nem lehetett.⁵³

Végül a törvényesség érdekében bejelentett perorvoslatnál a Legfelsőbb Bíróság csak akkor hozhatott olyan érdemi határozatot, amely a terheltre a hatályon kívül helyezett határozatnál hátrányosabb, ha a megtámadott határozat jogerőre emelkedésétől a perorvoslat bejelentéséig egy év még nem telt el, és a cselekmény büntethetősége elévüléséig következtében nem szűnt meg. Ilyen határozat hozatala előtt a terheltet meg kellett hallgatni, és ha védő nem képviselte, védőt kellett részére kirendelni (227. § (4)-(5) bekezdés).

Az 1954. évi V. törvény (1954-es Bpn.) 96 §-a jelentősen megváltoztatta az 1951-es Bp. szövegét. Ez a törvény forradalmi módon érintette a súlyosítási tilalmat is: bevezette a jogintézményt a másodfokú eljárásban. A 77. § által szabályozott új 209. § a következőképpen rendelkezett:

„209. § (1) Ha az elsőfokú ítélet ellen a terhelt terhére fellebbezést (óvást) nem jelentettek be, az új eljárás során büntetését – a (2) bekezdés esetén kívül – súlyosítani nem lehet.

(2) A terhelt büntetését a terhére bejelentett fellebbezés (óvás) hiányában is súlyosítani lehet, ha a megismételt eljárás során felmerült újabb ténymegállapítások figyelembevételével a terhelt más bűncselekményben is bűnös, vagy cselekményét súlyosabban kell minősíteni.”

A Miniszteri Indokolás szerint a súlyosítási tilalom bevezetésének az alábbi oka volt: „(a súlyosítási tilalom hiánya) oda vezetett, hogy a terhelt – bár elítélését igazságtalannak, vagy a kiszabott büntetést túlzottnak tartotta – az elsőfokú ítélet ellen nem mert fellebbezést bejelenteni, mert attól tartott, hogy a másodfokú bíróság a kiszabott büntetést súlyosítani fogja. Így azután sok tartalmilag helytelen, a törvényességet sértő ítélet emelkedett elsőfokon jogerőre. Ezt a hiányosságot küszöböli ki az 1954-es Bpn.-nek az a rendelkezése, amely kimondja, hogy a vádlott terhére bejelentett fellebbezés hiányában az elsőfokon kiszabott büntetést általában súlyosítani nem lehet (209. §)”.⁵⁴

Molnár szerint a súlyosítási tilalom bevezetését egy jelentős közérdek indokolta: ez pedig az, hogy a védelem a téves elsőfokú ítéleteket a hátrányos következmények veszélye nélkül támadhassa meg.⁵⁵ Ennek eredményeképpen a másodfokú bíróságok megfelelő iránymutatást adhattak az elsőfokú bíróságoknak, így a reformatio in peius tilalma az elsőfokú bíróságok

hathatósabb ellenőrzésén keresztül a törvényességet szolgálta.⁵⁶

Móra azt emelte ki, hogy a perorvoslati jogosultság a büntető perjog fontos alapelve, amelynek tartalmi érvényesülése megkívánja, hogy a terhelt perorvoslatának akadályait elhárítsuk. Következik ez az anyagi védelem elvéből is, és az igazságos, törvényes ítélet meghozatalának alapvető feltétele.⁵⁷

Az 1954-es Bpn. által bevezetett súlyosítási tilalom is lehetővé tette a minősítés súlyosítását akkor is, ha egyébként beállt a súlyosítási tilalom. A szintén az 1954-es Bpn. 77. §-a által módosított 205. § (2) bekezdése szerint ugyanis az elsőfokú bíróság ítéletének a minősítésre vonatkozó részét a másodfokú bíróság akkor is súlyosíthatta, ha a terhelt terhére bejelentett fellebbezés (óvás) hiányában súlyosabb büntetés kiszabásának nem volt helye, de az elsőfokon eljáró bíróság az anyagi büntetőjogi szabályokat a 204. § (1) bekezdésében meghatározott módon megsértette, azaz

- nem alkalmazott olyan anyagi büntető jogszabályt, amelyet alkalmaznia kellett volna;
- olyan anyagi büntető jogszabályt alkalmazott, amelyet nem lehetett volna alkalmaznia;
- anyagi büntető jogszabályt annak helyes értelmével ellentétesen alkalmazott.

Ha tehát a másodfokú bíróság úgy vélte, hogy az elsőfokú bíróság által megállapított minősítésnél súlyosabb minősítés a helyes, akkor

- ha az elsőfokon kiszabott büntetést elegendőnek tartotta, akkor azt a helyes minősítés megállapításával egyidejűleg megváltoztathatta;
- ha azonban úgy vélte, hogy a helyes minősítés mellett az elsőfokon kiszabott büntetés már nem elegendő a büntetés céljának az eléréséhez, akkor kasszációs döntést kellett hozni, amelyben fel kellett hívni a megismételt eljárás során eljáró elsőfokú bíróságot a helyes (súlyosabb) minősítés megállapítására, és ennek következtében a (lényegesen) súlyosabb büntetés kiszabására (BH 629.; B. törv. 1228/1954.).

A megismételt eljárásban érvényesülő, a súlyosítási tilalom alóli kivétel a jelenlegi szabályozással ellentétben nem a megismételt eljárásban felmerülő újabb tényekkel, hanem csak ténymegállapításokkal függött össze. Ezt a szakirodalom többsége úgy értelmezte, hogy nem kellett új bizonyítási anyag az új ténymegállapításhoz, Jeszenszky szerint viszont igen⁵⁸ (és ezt a megállapítást a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiumának 43. sz. állásfoglalása mindenben alátámasztotta).

Az 1951-es Bp.-ben szabályozott súlyosítási tilalommal kapcsolatosan élénk vita bontakozott ki. Ennek során Molnár teljes mértékben elutasította, hogy a legsúlyosabb eljárási szabálysértések miatti kasszáció esetén ne érvényesülne a súlyosítási tilalom, mivel szerinte az az érv nem fogadható el, hogy ilyenkor nem is beszélhetünk „döntésről” (mivel nincs szabályszerűen megalkotott vagy jogkörében eljáró bíróság). Azt az érvet is elutasította, hogy akkor nem lenne értelme

hatályon kívül helyezni, ha súlyosításra lenne szükség, de az a reformatio in peius tilalma miatt nem szükséges. Szerinte ugyanis a törvény szövege pontosan ezt jelenti: csak akkor helyezze hatályon kívül a másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet még a legsúlyosabb eljárási szabálysértések esetén is, ha a kasszációt követően a törvénysértés kiküszöbölhető lesz (azaz pl. a súlyosítási tilalom sem gátolja), egyéb esetekben hagyja helyben az ítéletet (még ha azt olyan bíróság is hozta, amelynek nem szabadott volna az ügyben ítélnie).⁵⁹ Ezt az értelmezést támasztotta alá a Legfelsőbb Bíróság 1955/1046. sz. eseti döntése is, miszerint a reformatio in peius tilalma a hatáskör hiánya folytán megismételt eljárásban is érvényesül.

Ezt a véleményt Radó kifejezetten támadta, mert szerinte ez a felfogás azt jelenti, hogy az új eljárás során a törvényes (pl. magasabb hatáskörben eljáró) bíróság a büntetéskiszabás körében kötve van az elsőfokon eljárt törvénytelen (pl. alacsonyabb fokú) bíróság döntéséhez, azaz a törvényes bíróság azzal a tudattal kezdi meg tárgyalását, hogy egy törvénytelen bíróság ítélezése köti.⁶⁰ Radó kifejtette, hogy a törvénytelenül eljárt bíróság helyett eljáró új bíróság (pl. kizárt bíró helyett nem kizárt bíró vezetésével alkotott új tanács) helyes értelmezés szerint nem is „megismételt eljárást” folytat le, márpedig a súlyosítási tilalom szabálya szerint csak a megismételt eljárásra vonatkozik. A szerző a „megismételt eljárásnak” három ismért jelöli meg:

- a másodfokú bíróság végzése iránymutatásokat tartalmaz (206. § (1) bek.);
- az elsőfokú bíróság az ügyet a másodfokú bíróság iránymutatásának megfelelően bírálja el (208. § (1) bek.);
- az ügyet a korábban eljárt elsőfokú bíróság, annak másik tanácsa vagy azonos hatáskörű más bíróság tárgyalja (206. § (2) bek.).

Mivel a hatáskör túllépése miatt megismételt eljárásban éppen olyan szintű bíróság jár el elsőfokon, amelyik a kasszációs végzést hozta, ezért utóbbi egyrészt nem is adhat iránymutatást neki, másrészt a harmadik feltétel sem áll fenn, hiszen ilyenkor az ügyet sem a korábban eljárt elsőfokú bíróság, sem annak másik tanácsa, sem azonos hatáskörű más bíróság tárgyalja.⁶¹ Így tehát ez az eljárás nem „megismételt eljárás”, ezért abban a súlyosítási tilalom sem érvényesül. Ilyenkor ezért tartalmilag Radó szerint a másodfokú bíróság nem is az elsőfokú eljárás megismétlését rendeli el, hanem egy utólagos áttételt elrendelő végzésről beszélhetünk.⁶²

Jeszenszky ezzel kapcsolatosan kifejtette,⁶³ hogy a súlyosítási tilalom szűk értelmezése (miszerint a megismételt eljárásra vonatkozó kivételek nem érvényesek az abszolút eljárási szabálysértések miatti hatályon kívül helyezésre) azt eredményezi, hogy összesen hét fórumra (1. első elsőfokú eljárás; 2. első másodfokú eljárás; 3. második elsőfokú eljárás; 4. második másodfokú eljárás; 5. törvényességi óvás; 6. harmadik elsőfokú eljárás; 7. harmadik másodfokú eljárás) lehet szükség a végül törvényes szankció megállapításához, ahelyett, hogy erre legfeljebb már a negyedik után sor kerül-

hetne.⁶⁴ Ezt azzal lehet tehát kiküszöbölni, hogy a törvénytelen bíróság által hozott ítéletet iudicium nullumnak tekintjük, és ezáltal a második első- és másodfokú eljárásban az első eljárásokhoz képest nem érvényesül a reformatio in peius tilalma.

Neményi ezzel kapcsolatban ki is fejtette, hogy iudicium nullum esetén nemhogy reformatio in peiusról, hanem egyáltalán reformatioról sem beszélhetünk, hiszen ami nincs, azt nem lehet megváltoztatni.⁶⁵ Erre viszont Jeszenszky csak azt a megoldást tartotta az 1951-es Bp. rendelkezéseivel összhangban lévőnek, hogy ha az elsőként eljáró másodfokú bíróság észleli a három legsúlyosabb eljárási hibát, de látja azt is, hogy időközben beállt a súlyosítási tilalom, akkor ne kasszációs végzést kelljen hoznia, hanem lépéseket kelljen tennie a törvényességi óvás felé (ezáltal legalább két lépcsőfokot ki lehetett volna kerülni).⁶⁶ Ezt a megoldási módot viszont Neményi vitatta, aki szerint „a bíró rugalmassága soha nem jelenthet egyet a szocialista törvényesség semmibe vevésével vagy akár csak alkalmi félretevésével”.⁶⁷

Mivel a Bp. 202. §-a csak relatív eljárási szabálysértések esetén adott mérlegelési lehetőséget a hatályon kívül helyezés tekintetében,⁶⁸ ebből a contrario következik, hogy a többi esetben a hatályon kívül helyezés kötelező volt – és ezt a kifejezett törvényhozói akaratot a joggyakorlat sem írhatta át célszerűségi okokból. Neményi ezért megkülönböztetést tett az abszolút és relatív hatályon kívül helyezési okok között azzal, hogy az abszolút eljárási szabálysértések esetén olyan alapvetően volt jogsértő az elsőfokú bíróság eljárása, hogy az annak alapján hozott ítélet érdemi rendelkezéseinek bármely okból való figyelembevétele eleve kizárt. A hatályon kívül helyezés már csak azért sem volt mellőzhető Neményi szerint, mert ha a másodfokú bíróság az előbbi megfontolások alapján mellőzte volna a hatályon kívül helyezést, akkor ezzel a terheltet megfosztották volna attól a jogától, hogy ügyét a hatáskörrel rendelkező bíróság döntse el, és eleve elzárták volna annak lehetőségét, hogy – mivel a reformatio in melius tilalma nem létezett ekkor sem – esetlegesen a hatáskörrel rendelkező elsőfokú bíróság úgy dönthessen, hogy nemhogy súlyosítani, hanem enyhíteni kell a nem hatáskörrel rendelkező korábbi elsőfokú bíróság ítéletén.⁶⁹

Neményi ezért tanulmányában leszögezte, hogy egyik szerzővel (Jeszenszky, Radó, Molnár) sem tud egyetérteni.⁷⁰ Azt ő is megállapította, hogy a másodfokú bíróság a hatáskör túllépése miatt történő hatályon kívül helyezés során nem tesz mást, mint amit az elsőfokú bíróságnak már a tárgyalás előkészítése során (áttétellel) meg kellett volna tennie.⁷¹ Ebből azonban szerinte teljesen önkényes annak a következtetésnek a levonása, hogy az immáron magasabb hatáskörű bíróságnál induló eljárás ne lenne megismételt eljárás. Sem az eljárási szabálysértésekre vonatkozó §-ok, sem a Bp. egyéb rendelkezései nem támasztották alá Neményi szerint azt a megállapítást, hogy a törvényhozó ki akarta volna venni a többi eljárási szabálysértés közül a hatáskör túllépését, és az lett volna a célja, hogy ebben

az esetben ne megismételt eljárásról beszéljünk. Egy-
szerűen arról van szó – mondta Neményi –, hogy a tör-
vény ebben a vonatkozásban hiányos.⁷²

A Legfelsőbb Bíróság – észlve az új szabályozás
hiányosságát – az LBbk. 118. sz. döntésében kimondta,
hogy a reformatio in peius tilalma a jogintézmény jelle-
géből, céljából következően nemcsak a 209. § (1) be-
kezdésében megállapított esetre vonatkozott (tehát ha a
terheltet az elsőfokú bíróság elítéli, akkor tiltott a büntet-
etés súlyosítása), hanem arra is, ha a terheltet az első-
fokú bíróság felmentette. Ilyenkor tehát a súlyosítási
tilalom beállta esetén nem lehetett másodfokon az első-
fokon felmentett vádlottat elítélni. Ez megfelelően
irányadó volt a 209. § (2) bekezdésére is, azaz a megis-
mételt eljárásban az ott írt feltételek esetén el lehetett
ítélni azt a terheltet (és büntetést is lehetett vele szem-
ben kiszabni), akit az elsőfokú bíróság felmentett, és ez
ellen a döntés ellen csak a terhelt javára nyújtottak be
fellebbezést.

Az elsőfokon felmentett vádlott bűnösségének meg-
állapíthatóságával kapcsolatban – a korabeli szankció-
rendszerből adódó – érdekes problémát vetett fel
Jeszenszky.⁷³ Adott esetben a vádlottat elsőfokon elme-
betegsége miatt biztonsági őrizetbe helyezték. A vád-
lott fellebbezett az elmebetegség megállapítása miatt,
és ezt követően a másodfokú bíróság kasszációs vég-
zést hozott. A megismételt elsőfokú eljárásban megál-
lapították, hogy a terhelt egyáltalán nem elmebeteg.
Kérdéses volt, hogy megállapítható-e a terhelt bűnös-
sége (hiszen beállt a súlyosítási tilalom), vagy továbbra
is felmentő ítéletet kell hozni, miközben annak im-
máron semmilyen oka nem állt fenn. Nyilvánvalóan ez
a kérdés ma nem merül fel, hiszen a megalapozatlanság
miatti hatályon kívül helyezés esetén az új eljárásban
felmerült új bizonyítékok „törlik” a súlyosítási tilalmat,
de 1956-ban ez élő probléma volt.

Az itt felsorolt szabályokat összefoglalva Móra a kö-
vetkezőképpen foglalta össze az 1951-es Bp. sú-
lyosítási tilalomra vonatkozó rendelkezéseit az 1954-es
Bpn. módosításai után:⁷⁴

	A másodfokú bíróság jogköre	A megismételt eljárásban az elsőfokú bíróság jogköre
A terhelt terhére benyújtott fellebbezés (óvás) esetén (209. § (1) bekezdés)	• maga nem súlyosíthat • a büntetés súlyosítása céljából hatályon kívül helyezhet	• hatályon kívül helyezés után súlyosíthat
A terhelt terhére benyújtott fellebbezés (óvás) hiányában (209. § (2) bekezdés)	• maga nem súlyosíthat • e célból hatályon kívül sem helyezhet	• hatályon kívül helyezés után változatlan tényállás mellett nem súlyosíthat • hatályon kívül helyezés után újabb ténymegállapítás esetén súlyosíthat

Azt Jeszenszky is kifejezetten hangsúlyozta, hogy
maga a másodfokú bíróság egyáltalán nem szabhatott ki
súlyosabb büntetést, illetőleg súlyosabb büntetés kisza-
bása végett is csak akkor hozhatott kasszációs végzést
az 1951-es Bp. alapján, ha a súlyosítási tilalom nem állt
be. Az 1954-es Bpn. után tehát a súlyosítási tilalom
abszolút volt a másodfokú és relatív az elsőfokú bíróság
tekintetében.⁷⁵

A terhelt terhére bejelentett fellebbezésnek a
Legfelsőbb Bíróság szerint minden olyan fellebbezést
kellett tekinteni, amely a vádlottra nézve hátrányosabb
rendelkezést célzott, kivéve, ha csak a polgári jogi
igényre vagy a bűnügyi költségére vonatkozó rend-
kezést támadták meg. Kétség esetén a bejelentett fel-
lebbezést a vádlott javára bejelentettnek kellett tekinte-
ni (LBbk. 30. utasítás). A terhelt javára felmentő ítélet
esetén is lehetett helye fellebbezésnek az ítélet indoko-
lása ellen vagy eljárási okból. Molnár szerint, ha olyan
eljárási szabály miatt jelentettek be fellebbezést, amely
a terhelt érdekét szolgálta, akkor azt a terhelt javára
bejelentettnek kellett tekinteni.⁷⁶

A szankciók egymáshoz képesti súlyát a törvény
vagy annak indoklása sem határozta meg. A Legfel-
sőbb Bíróság által kimunkált joggyakorlat nem a mai
általános objektív értékelésnek, hanem a konkrét indi-
viduális értékelés elvének felelt meg. Míg az előző elv
alapján a törvény vagy jogszabály kifejezett rendelkez-
ése előre meghatározza az egyes szankciók súlyossá-
gát, addig a Legfelsőbb Bíróság korabeli eseti döntései-
ből az következett, hogy a konkrét individuális értéke-
lés elvének megfelelően mindig a büntetések együttes
hatását kellett vizsgálni (LBbk. 36. sz. [2] bekezdés).
Így konkrét esetben a Legfelsőbb Bíróság úgy ítélte
meg, hogy a felfüggesztett börtönbüntetés enyhébb
szankció, mint a (végrehajtandó) javító-nevelő munka,
a kérdést ugyanis a legfelsőbb bírói fórum szerint soha
nem az eredménytelenség, hanem a próbaidő sikeres el-
telte szempontjából kellett vizsgálni. Ennek a szemlé-
letnek felelt meg az LBbk. 37. sz. döntés is, miszerint a
rövidebb tartamú, de végrehajtandó börtönbüntetést
mindenképpen súlyosabbnak kellett tekinteni, mint a
hosszabb tartamú, de felfüggesztett börtönt. A Legfel-
sőbb Bíróság azt mondta, hogy a felfüggesztett büntetés
alkalmazásának éppen az a feltételezés az alapja, hogy
a büntetést nem fogják végrehajtani (ha nem így lenne,
akkor a bíróság már eleve végrehajtandó börtönbün-
tetést szabott volna ki), azaz a felfüggesztésnek megfe-
lelő nevelő hatása lesz. Ugyanakkor, ha a felfüggesztett

börtönbüntetéssel egyidejűleg végrehajtandó pénzbün-
tetést is alkalmaztak, akkor már együttesen kellett vizs-
gálni, hogy e két büntetésnek, avagy a javító-nevelő
munkának volt-e a konkrét ügyben a terheltre hátrányo-
sabb következménye (LBbk. 6/1954. sz. jegyzőkönyv
25. pont; LBbk. 36. sz. [2] bekezdés). A végrehajtandó
pénzbüntetést viszont súlyosabb büntetésnek tartották,
mint a felfüggesztett börtönt (LBbk. 109.).

Az már a kor kissé egyoldalú büntetőjogi szemléletét tükrözte, hogy az LBbk. 35. pontja szerint a súlyosítási tilalom nem volt akadálya annak, hogy a másodfokú bíróság a börtönbüntetés felfüggesztését mellőzze és elrendelje annak végrehajtását, noha a terhelt terhére nem jelentettek be fellebbezést. A kicsit erőltetett értelmezés szerint ez az intézkedés nem a konkrét ügyben kiszabott büntetés súlyosítását jelentette, hanem az elítéltetéshez fűződő külön jogkövetkezmény, amely nem lehet mérlegelés tárgya.⁷⁷ Azért „gyakorlati okokból” azt javasolta a Legfelsőbb Bíróság, hogy ilyen esetben a másodfokú bíróság ne mellőzze a felfüggesztésre vonatkozó rendelkezést, hanem kasszációs végzést hozzon, amelyben felhívja a megismételt eljárás során eljáró elsőfokú bíróságot a börtönbüntetés végrehajtásának elrendelésére.

A súlyosítási tilalom kizárta, hogy (a terhelt terhére bejelentett fellebbezés hiányában) a másodfokú bíróság utólagos összbüntetésbe foglalással szabjon ki súlyosabb (össz)büntetést, ami azt eredményezte, hogy a súlyosítási tilalom éppen a terhelt érdekével ellentétes hatást fejtett ki: ahelyett, hogy az elsőfokon kiszabott büntetését egy másik, időközben jogerőssé vált büntetésével összbüntetésbe foglalva egy, a két büntetés össztartamánál enyhébb büntetést kapott volna, a súlyosítási tilalomra hivatkozással erre nem volt mód, és a két büntetést teljes tartamában le kellett töltenie (LBbk. 8/1954. sz. jegyzőkönyv 11. pont.).

A súlyosítási tilalom kizárta az elsőfokon nem alkalmazott mellékbüntetés alkalmazását is. Ezeknek a mellékbüntetéseknek (ekkoriban ilyen volt az egyes jogoktól, továbbá foglalkozástól eltiltás, valamint a kiutasítás) a jellege Molnár szerint (összemérhetetlenségüknel fogva) kizárta az olyan megállapítás vitathatatlanságát, hogy a főbüntetés csökkentése vagy felfüggesztése folytán a mellékbüntetés alkalmazása ellenére a büntetés összhatásában enyhébb.⁷⁸ Ugyanakkor az elsőfokú

sértés esetén a másodfokú bíróságnak reformatórius jogkört biztosított, ezért ezzel összhangba kellett hozni a súlyosítási tilalomra vonatkozó rendelkezéseket is. Az 1958-as Bpn. főszabálya is a súlyosítási tilalom érvényesülése volt, azonban a tilalom annyiban meggyengült, hogy maga a másodfokú bíróság is megkapta a terhelt terhére való megváltoztatás jogát, ha az elsőfokú ítélet ellen a terhelt terhére fellebbezést jelentettek be. A megismételt eljárásban is gyengült a reformatio in peius tilalma, hiszen további okok esetén is lehetőség nyílt a súlyosításra akkor is, ha az alap elsőfokú eljárásban nem nyújtottak be a terhelt terhére fellebbezést. A Legfelsőbb Bíróság XVII. sz. Büntető Elvi Döntése alapján ugyanis az 1958-as Bpn. úgy módosította az 1951-es Bp.-t, hogy a megismételt eljárásban a leg súlyosabb abszolút eljárási szabálysértések esetén sem érvényesült a súlyosítási tilalom, azaz, ha

- a bíróság nem volt törvényesen megalakítva;
- ha az ítélet meghozatalában a törvény szerint kizárt vagy olyan bíró vett részt, aki nem volt mindvégig jelen a tárgyaláson;
- a bíróság hatáskörét túllépte,⁷⁹ illetőleg hatáskörébe tartozó ügyet ahhoz nem tartozónak nyilvánított, vagy jogszabálynak a kizárólagos illetékességre vonatkozó rendelkezését sértette meg (1951-es Bp. 202. § a)-c) pont).

Az 1958-as Bpn. már kifejezetten kimondta, hogy a felmentett terhelt bűnösségének megállapítását is megakadályozza a súlyosítási tilalom. A terhelt terhére bejelentett fellebbezésnek pedig minden olyan fellebbezést tekintett, amely a terheltre nézve büntetőjogi kérdésben bármilyen vonatkozásban (pl. súlyosabb minősítés; mellékbüntetés kiszabása, vö. LBbk. 316. sz.; BH 1959/5.) hátrányosabb rendelkezést célzott.

Móra az 1958-as Bpn. fellebbezési rendszerében érvényesülő súlyosítási tilalmat az alábbiak szerint foglalta táblázatba:⁸⁰

	A másodfokú bíróság jogköre	A megismételt eljárásban az elsőfokú bíróság jogköre
A terhelt terhére benyújtott fellebbezés (óvás) esetén (209. § (1) bekezdés)	• maga is súlyosíthat (204. § (2) bek.)	• hatályon kívül helyezés után súlyosíthat (209. § (1) bek.)
A terhelt terhére benyújtott fellebbezés (óvás) hiányában (209. § (2) bekezdés)	• maga nem súlyosíthat (204. § (2) bek.)	• hatályon kívül helyezés után súlyosíthat, ha új bizonyítékok alapján megállapított új tények folytán a terhelt más vagy súlyosabban minősülő bűncselekménye miatt lényegesen súlyosabb büntetést kell kiszabni rá • a három leg súlyosabb abszolút eljárási szabálysértés alapján történt hatályon kívül helyezés esetén súlyosíthat (209. § (2) bek.)

bíróság által elmulasztott elkobzás és elkobzás alá eső értéket helyettesítő fizetési kötelezettség megállapítását a súlyosítási tilalom nem zárta ki (LBbk. 138. sz. állásfoglalás).

Szintén lényeges kérdésekben módosította az 1951-es Bp.-t az 1958. évi 16. sz. törvényerejű rendelet (1958-as Bpn.). Mivel a novella anyagi jogszabály-

Érdekes problémát vetett fel Nagy, amikor arra a következtetésre jutott, hogy a súlyosítási tilalom nem jelent „helybenhagyási tilalmat” vagy „enyhítési kötelezettséget”. Ha tehát az elsőfokú bíróság a vádlott büntetőjogi felelősségét több vádpontban is kimondja és ez ellen az ítélet ellen csak a vádlott javára jelentenek be fellebbezést, akkor a másodfokú bíróságnak akkor sem

kell az elsőfokú bíróság által kiszabott szankciót enyhíteni, ha a fellebbezés eredményes és a vádlottat egyes

vádpont(ok) alól felmenti, vagy vele szemben az eljárást megszünteti.⁸¹

Jegyzetek

*A tanulmány második, befejező része a Jogtörténeti Szemle 2011. évi 2. számában jelenik meg.

¹ De a másodfokú bíróság a fellebbezési (csatlakozó fellebbezési) kérelem és a fellebbezési ellenkérelem korlátaira tekintet nélkül határoz a le nem rótt illeték, valamint az állam által előlegezett és meg nem térült költség megfizetéséről (Pp. 253. § [3] bek. második mondat).

² Grethlein, Gerhard: *Die Problematik des Verschlechterungsverbot im Hinblick auf die besonderen Maßnahmen des Jugendrechts* (Neuwied am Rhein, 1963, 29. p.)

³ Kretschmann, Hans-Jochen: *Das Verbot der reformatio in peius im Jugendstrafrecht* (Saarbrücken, 1968, 54. p.)

⁴ Molnár László: *A reformatio in peius tilalmának érvényesülése a Bp. 202. § a)-c) pontjára alapított hatályon kívül helyezést követő új eljárásban* (Magyar Jog, 1956. 4., 109. p.; a továbbiakban: Molnár, 1956)

⁵ „Hogy milyen gyakori és mennyire szükséges a fellebbezés alkalmazása, mindenki tudja, mert a bírói méltánytalanságot vagy szakszerűtlenséget jóváteszi. Természetesen néha a jól megindokolt döntések rosszabbra változnak, ugyanis nem feltétlenül döntenek jobban azok akik az utolsó ítéletet hozzák.” Ulp. D. 49. 1. 1. pr.

⁶ Kleinschrod, Gallus Aloys: *Über die Rechtskraft peinlicher Urteile*. In: *Archiv des Criminalrechts*. Bd. II., 3. Stück (1800, 17. p.; a továbbiakban: Kleinschrod, 1800)

⁷ Gönner: *Handbuch des deutschen gemeinen Prozesses, in einer ausführlichen Erörterung seiner wichtigsten Gegenstände*. Bd. III. (Erlangen, 1804, 163. p.)

⁸ Lauckner, Rolf: *Zur Geschichte und Dogmatik der reformatio in peius* (Breslau, 1913, 1–3. p.; a továbbiakban: Lauckner, 1913)

⁹ Schultzenstein, Max: *Wesen und Grund der Unzulässigkeit einer reformatio in peius* (Zeitschrift für Zivilprozeß, 1903, 1–3. p.; a továbbiakban: Schultzenstein, 1903)

¹⁰ Linde von: *Zur Lehre von der sogenannten Reformatio in peius* (Archiv für civilistische Praxis, 1850, 149–154. p.)

¹¹ Kapsa, Bernhard-Michael: *Das Verbot der reformatio in peius im Zivilprozeß* (Berlin, 1976, 19. p.; a továbbiakban: Kapsa, 1976)

¹² Lieb, Klaus: *Das Verbot der reformatio in peius im Zivilprozess, im Verfahren der Freiwilligen Gerichtsbarkeit und im Verwaltungsstreitverfahren* (Würzburg, 1972, 54. p.)

¹³ Freitag, Herbert: *Die reformatio in peius im Verwaltungsverfahren und im Verwaltungsstreitverfahren* (Hamburg, 1963, 77. p.)

¹⁴ Schultzenstein, 1903, 29. p.

¹⁵ Kapsa, 1976, 24. p.

¹⁶ Kopp, Ferdinand: *Verwaltungsgerichtsordnung mit Erläuterungen* (München, 1988, a 88. §-hoz fűzött kommentár)

¹⁷ Sartorius, J. B.: *Beiträge zur Geschichte und Theorie der reformatio in peius* (Archiv für civilistische Praxis, 1848, 83–84. p.; a továbbiakban: Sartorius, 1848)

¹⁸ Ricci, Hans-Peter: *Reformatio in peius unter Anschliessung an das Rechtsmittel im Zivilprozeß (unter vergleichsweiser Heranziehung des Strafprozesses und des Steuerjustizverfahrens)*. (Zürich, 1955, 2–3. p.)

¹⁹ Kapsa, 1976, 21. p.

²⁰ Hess, Walter: *Reformatio in peius. Die Verschlechterung im Widerspruchsverfahren* (Baden-Baden, 1990, 16–17. p.)

²¹ Thode, Karl: *Das Verbot der reformatio in peius im Reichsstrafprozeß* (Göttingen, 1896, 53. p.)

²² Keber, Hermann: *Gegen das Verbot der reformatio in peius, ein Symptom des Zurückweichens der staatlichen Strafgewalt vor dem Verbrecher* (Spandau, 1892, 61. p.)

²³ Sartorius, 1848, 86–87. p.

²⁴ Lauckner, 1913, 1. p.

²⁵ Gerber, Hans: *Das Verbot der reformatio in peius im Reichsstrafprozeß* (Breslau, 1913, 117. p.; a továbbiakban:

Gerber, 1913)

²⁶ Lauckner, 1913, 35. p.

²⁷ Sprengel, Irmgard: *Die reformatio in peius im Strafverfahren in Geschichte und Gegenwart* (Göttingen, 1937, 11. p.; a továbbiakban: Sprengel, 1937)

²⁸ Kapsa, 1976, 29. p.

²⁹ Gerber, 1913, 121. p.

³⁰ Gerber, 1913, 125. p.

³¹ Gerber, 1913, 125. p.

³² Kleinschrod, 1800.

³³ Gerber, 1913, 129. p.

³⁴ Bems, Werner: *Die Geldstrafe nach dem Tagessatzsystem und das Verbot der reformatio in peius. Möglichkeiten einer Berücksichtigung nachträglicher Einkommensverbesserungen im Verlaufe des Rechtsmittelverfahrens* (Münster, 1980, 209. p.)

³⁵ Cséka Ervin: *A büntető jogorvoslatok alapjai* (JKK, Budapest, 1985, 261. p.; a továbbiakban: Cséka, 1985)

³⁶ Lauckner, 1913, 41. p.

³⁷ Sprengel, 1937, 48. p.

³⁸ Dohna, Graf zu, Alexander: *Berufung in Strafsachen?* (1911, 7. p.)

³⁹ Gerhardt, Bernd-Peter: *Das Verbot der reformatio in peius bei den Nebenstrafen, Nebenfolgen, Maßregeln der Sicherung und Besserung des Strafgesetzbuches* (München, 1970, 54. p.)

⁴⁰ Ganske, Joachim: *Der Begriff des Nachteils bei den strafprozessualen Verschärfungsverboten* (Berlin, 1960, 19–21. p.)

⁴¹ Wittschier, Johannes: *Das Verbot der reformatio in peius im strafprozessualen Beschlußverfahren* (Darmstadt, 1984, 23. p.)

⁴² Cséka, 1985, 263. p.

⁴³ Cséka, 1985, 264. p.

⁴⁴ Az öt kodifikációs hullámról részletesen lásd: Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián: *Új magyar büntetőeljárás* (Dialog Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004, 53–55. p.)

⁴⁵ Cséka Ervin: *A súlyosítási tilalom tartalmának újabb elemei* (Jogtudományi Közöny, 1984. 3., 129. p.)

⁴⁶ Móra Mihály: *A magyar büntető eljárási jog* (Budapest, 1961, 457. p.; a továbbiakban: Móra, 1961)

⁴⁷ Finkey Ferenc: *Anyagi igazság és téves jelszavak a büntető eljárásban* (Magyar Jogi Szemle, 1927, 139–141. és 182. p.); Finkey Ferenc: *Büntető jogorvoslati rendszerünk revíziójához*. In: *Magyar Jogászegyleti Értekezések és Tanulmányok*, 1935. 10.

⁴⁸ Móra, 1961, 457. p.

⁴⁹ Molnár István: *A súlyosítási tilalom főbb kérdései a hatályos jogunkban* (Magyar Jog, 1980. 5., 426. p.)

⁵⁰ Kissé ellentmondásos tehát, hogy amíg a szocialista jogirodalom egyértelműen a diktatórikus (totalitárius, fasiszta) rendszer jellemzőjének tartotta a reformatio in peius tilalmának megszüntetését (korlátozását), addig éppen az ez elleni küzdelem jegyében állt ki a törvény az intézményt a magyar jogból.

⁵¹ Baumann, Lars Anton: *Das strafprozessuale Verbot der reformatio in peius und seine Besonderheiten im Jugendstrafrecht* (Aachen, 1999, 19. p.)

⁵² Molnár László: *A büntető perrendtartás kommentárja* (Budapest, 1957, 635. p.; a továbbiakban: Molnár, 1957)

⁵³ Ennek a rendelkezésnek a számozását az 1954-es Bpn. 221/B. §-ra változtatta.

⁵⁴ I. M. 13/1954. sz. felterjesztés 8. p.

⁵⁵ Bár Neményi szerint ez a védelem is csak átmeneti, hiszen az akkor érvényes szabályozás szerint ez csak annyit jelentett, hogy a súlyosítási tilalmat a másodfokú bíróság nem törthette át, de a jogalkotó már ezt megtette azzal, hogy a törvényességi perorvoslat keretében a terhelt terhére is meg lehetett változtatni az ítéletet akkor is, ha az alapügyben nem jelentettek be a vádlott terhére fellebbezést. Neményi Béla: *A súlyosítási tilalom*

- értékesítésének vitás kérdései (Magyar Jog, 1956. 6., 172. p.; a továbbiakban: Neményi, 1956)
- ⁵⁶ Molnár, 1957, 640. p.
- ⁵⁷ Móra, 1961, 456. p.
- ⁵⁸ Jeszenszky Ferenc: *A súlyosítási tilalom a fellebbezési eljárásban* (Magyar Jog, 1956. 1., 7. p.; a továbbiakban: Jeszenszky, 1956)
- ⁵⁹ Molnár, 1956. 108–109. p.
- ⁶⁰ Radó Zoltán: *Érvényesül-e a súlyosítási tilalom a hatáskör hiánya miatt elrendelt új eljárásban?* (Magyar Jog, 1956. 2., 39)
- ⁶¹ Radó, 1956, 40. p.
- ⁶² Radó, 1956, 40. p.
- ⁶³ Jeszenszky, 1956. 6. p.
- ⁶⁴ Sőt, Neményi szerint ez a hét fórum nem is hét, hanem nyolc, hiszen a másodfokú bíróság a kasszációt követően először az alapügyben eljár elsőfokú bírósághoz küldi meg az iratokat, amely aztán az ügyet átteszi a hatáskörrel rendelkező bírósághoz. Neményi ezzel kapcsolatosan kifejtette: „Nehéz lenne [...] vitatni, hogy ez a megdöbbentően bürokratikus megoldási mód a dolgozók felesleges zaklatását jelenti, mereven szemben áll a büntető eljárás gyors befejezéséhez fűződő alapvető jogpolitikai érdekekkel, és az igazságszolgáltatás munkájának komolyságába vetett bizalom megingatására alkalmas.” (Neményi, 1956, 170–171. p.)
- ⁶⁵ Neményi, 1956, 171. p.
- ⁶⁶ Jeszenszky, 1956. 7. p.
- ⁶⁷ Neményi, 1956, 171. p.

- ⁶⁸ A 202. § f) pontja szerint akkor is hatályon kívül lehetett helyezni az elsőfokú ítéletet, ha az a)-e) pontok alá nem tartozó olyan eljárási szabálysértés történt, amely az ítéletre lényeges kihatással volt. Ilyennek kellett tekinteni különösen, ha a feleket törvényes jogaitól a bírói eljárásban megfosztották vagy ezek gyakorlását korlátozták és ez az ügy helyes elbírálását akadályozta.
- ⁶⁹ Neményi, 1956, 171. p.
- ⁷⁰ Neményi, 1956, 170. p.
- ⁷¹ Ez azért ennyire egyértelműen nem jelenthető ki, hiszen a tárgyaláson is felmerülhettek olyan új bizonyítékok, amelyek a magasabb szintű bíróság hatáskörét (illetékességét) alapozták meg.
- ⁷² Neményi, 1956, 171. p.
- ⁷³ Jeszenszky, 1956, 7–8. p.
- ⁷⁴ Móra, 1961, 456. p.
- ⁷⁵ Jeszenszky, 1956, 5. p.
- ⁷⁶ Molnár, 1957, 566. p.
- ⁷⁷ Ilyen indokok mellett viszont érthető, hogy miért volt enyhébb a felfüggesztett börtön a javító-nevelő munkánál?
- ⁷⁸ Molnár, 1957, 618–619. o.
- ⁷⁹ Ha viszont az új elsőfokú eljárásban megállapítják, hogy az alapügyben eljár elsőfokú bíróság mégsem lépte túl hatáskörét, akkor már érvényesült a súlyosítási tilalom (BH 1959/6.).
- ⁸⁰ Móra, 1961, 459. o.
- ⁸¹ Nagy Lajos: *Fellebbezés a büntetőperben* (Budapest, 1960, 313. p.)

A 19. század utolsó harmadában Magyarország óriási társadalmi és gazdasági átalakuláson ment keresztül. A kiegyezés (1867) utáni évek szerencsés módon egybeestek az európai gazdasági fellendülés korszakának csúcspontjával, így a politikai helyzet változása, az enyhülés és a gazdasági prosperitás biza- kodó hangulatot alapoztak meg. A grüндolás korszaká- nak pezsgése korábban soha nem látott dinamikájú fejlődést jelzett, olyan intenzív átalakulást, amely az ország elmaradottnak számító peremvidékén élőket is megmozgatta; az ipari termelés felfutása egyben azt is jelentette, hogy a megerősödő, vagy éppen újonnan lét- rejövő ipari centrumok korábban nem látott tömegben nyújtottak megélhetési lehetőséget.¹

A folyamatos belső vándorlás mel- lett, már az 1870-es évektől – bár ek- kor még a későbbiekhez képest el- hanyagolható méretekben – megindult a boldogulásukat a birodalom másik felében, majd egyre tovább merész- kedve, más földrészen keresők serege. Míg a belső vándorlás természetes jelensége nem igényelt, és nem is igé- nyelhetett különösebb állami beavat- kozást, az országot – akár a visszatérés szándékával is – elhagyók tömege, különböző megfontolások miatt, fel- keltette mind a gazdasági, mind a poli- tikai elit aggodalmát, s a kivándorlás szabályozott kereteinek kialakítása, ha nem is egyik napról a másikra, de jog- alkotási programmá érett. A követ- kezőkben célunk az 1881. és 1903. évi

Pálvölgyi Balázs

A magyar kivándorlási politika kezdetei (1881–1903) – Kivándorlási törvények és az amerikai kivándorlás

KIVÁNDORLÓK TANÁCSADÓJA

AZ ÉSZAKAMERIKAI
EGYESÜLT-ÁLLAMOKBA
VAGY CANADÁBA
KIVÁNDORLÓK RÉSZÉRE.

BUDAPEST, 1913.
PÉTERFI BÉNYÓ KÖNYVTÁRSZÁ-
RÁDÓ, AZNY JÓHÓ UTCA 8.

Útbaigazító könyvecske kivándorlók számára (1913)

szabályozás határolta időszak vizsgálata, annak feltárása, hogy vajon mi- lyen tényezők befolyásolták a szabá- lyozás kereteinek kialakítását, illetve, mennyiben tekinthető szükségszerű- nek az ekkor kialakított szabályozás kudarca.

I.

A dualizmus gazdasági növekedése, melynek szerkezetében egyértelmű az ipari növekedés dominanciája,² egyben komoly változásokat hozott a magyar városi népesség arányában is.³ Egyértelművé vált, hogy a korszakban a lakosság döntő többségét adó me- zőgazdasági népesség⁴ perspektívái az ágazatnak az ipari fejlődéshez viszo- nyított lemaradása miatt romlottak. Ez

már önmagában magyarázatul szolgálhatna a belső migráció felgyorsulására, arra, hogy a nagyobb ipari centrumok példátlan gyorsasággal szívták föl a falu népességfölségét.⁵ Valószínűsíthető, hogy pusztán a várható jövedelmi különbségek is jelentősebb népességmozgást indukáltak volna, de így, hogy az ország (túlnyomórészt falusi) népessége a vizsgált korszakban – az 1871–1872-es kolerajárvány közvetlen hatásainak lecsengése után⁶ – gyarapodni kezdett,⁷ egyértelmű, hogy a mezőgazdasági népesség megélhetési viszonyainak relatív romlásával számolhatunk.⁸ Összességében tehát a korszak végére a mezőgazdaságból élők aránya csökkent, az ipari népesség aránya pedig növekedett,⁹ s ezzel együtt természetesen a nemzeti jövedelemnek a korábbiakhoz képest nagyobb része keletkezett az ipari szektorban.¹⁰ A belső népességvándorlás felgyorsulásában szerepet játszott továbbá a közlekedési infrastruktúra fejlesztése is: ekkor, a nagy vasútépítések nyomán, az országnak korábban elérhetetlen távolságban lévő részei kerültek kapcsolatba egymással. A vasúti közlekedés elérhetővé tétele a széles tömegek számára nemcsak a hazai munkaerőpiacot mozgatta meg, s teremtett rendszeres idénymunkás-kapcsolatot az ország kulturálisan is eltérő régiói között,¹¹ hanem könnyen igénybe vehető kapcsolatot teremtett mind az osztrák–magyar (Fiume, Trieszt), mind pedig más európai kikötőkkel is. A kikötők gyorsan megközelíthetővé válása, valamint a tengeri közlekedés fejlődése tovább gyorsította, olajozottabbá tette a kivándorlás folyamatát.¹²

Jóllehet a Magyarországot érintő kivándorlásra vonatkozó pontos statisztikák lényegében csak a századfordulótól állnak rendelkezésre,¹³ a kormányzat – már csak az alispáni jelentésekből is – érzékelte a gyorsuló ütemű kivándorlást. A kivándorlás első komolyabban észlelhető célterülete természetesen még nem a későbbiekben megkérdőjelezhetetlenül legfontosabbá váló Amerika, hanem a Birodalom nyugati fele, elsősorban az osztrák tartományok, és különösen Bécs. Az 1880-as évek elején keletkezett belügyi iratok többsége megerősíteni látszik, hogy a kivándorlók csak fokozatosan fedezték föl az egyre távolabb található területeket, s így első ízben a szomszédos országok (mind a Birodalmon belül, mind pedig azon kívül) jelentek meg a hazai migrációs célpontok között.¹⁴

Az 1870-es évek második felétől felgyorsuló kivándorlás két jól körülhatárolható érdeket sértett. A politikai diskurzusban a hadkötelesek kivándorlása visszatérő motívum, ami – mint olyan jelenség, amely érzékenyen érintheti az ország védelmi képességét – indokolhatja az állami beavatkozást. A másik inkább gazdasági jellegű. A mezőgazdaság éppen a hetvenes évektől került a korábbinál nehezebb helyzetbe, tekintettel az élesedő versenyhelyzetre, a balkáni gabonaimport támasztotta árversenyre. Ebben a helyzetben a komoly politikai lobbierővel is rendelkező nagybirtokosoknak egyáltalán nem volt mindegy, hogy a viszonylagosan olcsó munkaerő egyre jelentősebb része távozik az országból.

A megyei jelentésekből egyértelművé vált a kormányzat számára, hogy a kivándorlás felfutásának

egyik oka az ún. ügynököknek nevezett közvetítők tevékenysége volt, olyan személyeké, akik nem csak közvetlenül a hajójegyek értékesítésével vették ki a részüket a jobb megélhetést keresők külföldre, jellemzően Amerikába juttatásából, hanem ők voltak azok, akik „szolgáltatási csomagjuk” keretében akár a kikötőig is elkísérték a kivándorlókat, vagy, ha szükség volt rá, akkor kölcsönökkel tették lehetővé a hajójegyek megvásárlását.

Ahogy a kormányzat elszánta magát erre a lépésre, rögtön egyértelművé is vált, hogy olyan kérdés megoldása került terítékre, mely rendkívül bonyolult társadalmi viszonyokat érint, ugyanakkor a rendezés jelentős érdekcsoportok számára fontos. Mivel tehát nyilvánvaló volt, hogy rövid idő alatt olyan óriási horderejű pontokon, mint a földbirtokkérdés, amelynek bizony sokkal több köze lehetett a kivándorlás erősödéséhez, nem lehet gyökeres reformokat végrehajtani, kézenfekvőnek látszott, hogy a látszólag jól körülhatárolható kivándorlási ügynökök kerüljenek a törvényhozási munka célkeresztjébe.

A törvényjavaslat parlamenti vitája során is elhangzott tehát mindaz, amit a közvélekedés a kivándorláshoz kapcsolt, s felmerültek azok a kérdések, amelyek rávilágítottak arra, hogy a kivándorlás állami eszközökkel való kezelése, azaz irányítása vagy korlátozása mennyire nem egyszerű. Márpedig a kivándorlás korlátozásának igénye – az ehhez kapcsolódó szabadságjogok elismerése mellett – határozottan megfogalmazódott.¹⁵

A kivándorlási ügynökségekről szóló, végül 1881-ben elfogadott törvénnyel gyors, ugyanakkor – tekintettel arra, hogy már a törvény-előkészítés során nyilvánvalóvá vált, hogy az ügynökök tevékenységének korlátozásával a szerteágazó problémának csupán egyik, s nem is feltétlenül a legfontosabb ágát megragadó – meglehetősen felemás megoldás született.

Ahogy a törvényjavaslat parlamenti vitájának anyagából, illetve a törvény indoklásából kiderül, a jogalkotó számára egyértelműnek tűnt, hogy a kivándorlás felgyorsulásának legegyszerűbben nevesíthető oka maga az ügynök, s ezen túl – úgy látszott –, a kivándorlás körében napvilágot látott visszaélések, a jóhiszemű, de tájékozatlan kivándorlók becsapása, illetve a kivándorlás költségeinek finanszírozásában megjelenő uzsonra mind-mind kapcsolódik valamilyen módon az ügynökök tevékenységéhez.

Az 1881-es törvény igen egyszerű módszerrel, lényegében az ügynöki tevékenység engedélyhez kötésével kívánta megoldani a felmerült problémákat, és egyben megvalósítani a kormányzati ellenőrzést ezen üzletág fölött. A viszonylag szűkszavú törvény az engedély nélkül végzett ügynöki tevékenységet kihágási kategóriába helyezte, s szankcióként mind pénzbírság, mind pedig két hónapig terjedő elzárás kiszabását lehetővé tette. A törvény részletesen és pontosan megszabta a személyi kört is, amelynek tagjai engedélyt nyerhetnek. Kötelező feltétellé vált többek között a magyar állampolgárság megléte, illetve a törvény által meghatározott, ötezer forintnyi biztosíték letétele.

A törvény tilalmazta az ügynök számára, hogy akár külföldi ügynökkel, akár külföldi ügynökséggel a belügyminiszter engedélye nélkül kapcsolatba kerüljön, ezzel mintegy a korábbi gyakorlatot kívánta szűkebb, a miniszter erősebb kontrollját megvalósító mederbe terelni. Biztosítani kívánta, hogy a kormányzat naprakész információkkal rendelkezzen a kivándorlás alakulásáról, ezért előírta, hogy az ügynök a kivándorlókról tájékoztatást adjon a községi előjárásnak, illetve a szolgabíróknak vagy a polgármesternek.

A szabályozás célja nem csak a kivándorlás visszaszorítása, hanem a kivándorlók érdekeinek védelme is volt, ezért a kivándorlónak megadta a lehetőséget arra, hogy a kivándorlással kapcsolatosan megkötött szerződéstől bármikor visszaléphessen, úgy, hogy ekkor az ügynök csak a szerződéssel kapcsolatban ténylegesen felmerült költségeinek megtérítését követelhetette. De a fent ismertetett – az ügynöki tevékenységre, illetve az ügynökre nézve igen szigorú – szabályokon túl az 1881-es szabályozás igen komoly további pozíciókat is biztosított a miniszternek, tekintettel arra a pontra, mely a kiadott engedély feltétel nélküli visszavonásának lehetőségét is biztosította számára. Ilyenformát tehát a belügyminiszter a kivándorlási ügynökök korlátlan „uraként” felügyelte az ügynökök jogszerű tevékenységét, s ezen túl, belátása szerint a legálisan működő ügynökök számát is megszabhatta.

II.

Az 1881-es, kivándorlási ügynökökről szóló törvény a kormányzat céljainak megfelelően, ha a kivándorlás alapjainak minden szegmensét nem is, de az ügynökök sok esetben megtévesztésen alapuló tevékenységét korlátok közé szoríthatta volna. Kérdésünk tehát, hogy vajon milyen hatással járt a törvény a hazai kivándorlás alakulására.

Ahogy az már a szabályozás módszerének latolgatása során felmerült, a kivándorlás korlátozása mellett érvelők felhívták a figyelmet a kivándorlásnak a védcrőt érintő kedvezőtlen hatásaira, arra, hogy a honvédelmi kötelezettség teljesítése elől számos esetben külföldre távoznak. Mivel az országból viszonylag könnyen nyílt lehetőség az Ausztrián keresztül történő távozásra, a kérdés megoldása nem látszott könnyűnek, tekintettel az Osztrák–Magyar Monarchia nem egyszerű közjogi berendezkedésére. Hiába lépett hatályba tehát a kivándorlási ügynökökről szóló törvény, amely

elvileg az ügynököket is szankcionálta volna olyan személyek kivándorlásának elősegítése esetén, akik katonai kötelezettségeiknek még nem tettek eleget, a szabályozás végrehajtása szinte lehetetlen feladat elé állította a helyi hatóságokat. Az, hogy a korábban jellemző gyakorlat továbbra is virágzott, gyorsan egyértelművé vált. Szepes vármegye alispánja 1883. május 17-én kelt jelentésében beszámolt arról, hogy újoncok és szabad-

Kivándorlók szállnak hajóra Hamburgban

ságolt katonák a főállomások elkerülésével Galícia felé távoznak az országból.¹⁶ Egy évvel később, 1884. április 2-án kelt jelentésében Zemplén vármegye bizottsága jelentette, hogy az útlevél nélküli kivándorlás erősödését észlelték.¹⁷ Úgy látszik tehát, hogy a törvény végrehajtásában a kormányzatnak korábban talán kevésbé ismert és felmért nehézségekkel kellett megküzdenie.

Ami pedig a Magyarországon tevékenykedő ügynököket illeti, köztudott volt, hogy az ügynökök jó része külföldi, az esetek többségében az észak-német kikötőkhöz kötődő hajótársaságok megbízásából tevékenykedik, vagy esetleg az ott működő, nagyobb ügynökségek hazai képviselője. Nem meglepő tehát, hogy a magyarországi érdekeltséggel is rendelkező F. Missler, brémai székelyű ügynök – látva a kormányzatnak az ügynökökkel kapcsolatos politikáját, azaz hogy lényegében nem kerül sor engedélyek kiadására – memorandumban fordult a miniszterhez, amelyben, azon túl, hogy természetesen saját pozíciójának védelmére tett kísérletet, a kivándorlás okainak az ügynöki tevékenységen kívüli elemeire kívánta felhívni a miniszter figyelmét. Memorandumában kifejtette, hogy nézete szerint a kivándorlás oka egyáltalán nem az ügynökök csábítása, hanem az az egyszerű tény, hogy Amerikában jobb a kereseti lehetőségek, amire pedig a kivándorlók rá is jöttek. A kivándorlás jellegével kapcsolatosan Missler kifejtette, hogy tudomása szerint inkább az „ingázás” jellemző, azaz a tengrentúli jobb kereseti lehetőségek sokszor a hazai tervek megvalósítását segítik: „E végből kiutazik Amerikába hol egy két évig marad, hogy aztán ismét visszatérve hazájába, mert minden kiadását és költségét levonva 1000–2000 forint megtakarított pénze van.”¹⁸, s a fentiekre tekintettel a véglegesen Amerikában leteleplők arányát 10%-ra teszi. Ezen kívül, hogy tovább tompítsa a hivatalos politika kivándorlás-ellenes érveit, megjegyezte, hogy nem elhanyagolható a kivándorlók által hazaküldött pénz sem, amelyet a saját maga által gyűjtött információkra alapozva évi mintegy 5 millió forintra becsült. Elis-

merre az 1881-es szabályozás azon indokát, amely szerint a kivándorlók közül sokan esnek áldozatul csalásnak, illetve sokakat fosztanak ki az út során a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt, és megjegyezte, hogy ezen esetek megelőzése a magyar kormány feladata lenne. Mivel pedig a megnövekedett feladatok ellátása természetesen növelné az állami kiadásokat is, azt a javaslatot tette, hogy erre a fedezetet a kormány egy új, a kivándorlók által fizetendő adó bevezetésével teremthetné elő. Azt pedig, hogy ő mennyire elkötelezett a viszonyok jobbítása érdekében, mi sem bizonyíthatná jobban, hogy vállalná az általa célszerűen 20 ft/fő-ben meghatározott mértékű adó beszedését is.

Missler felvetéseire – nem meglepő módon – nem érkezett érdemi válasz a miniszter részéről. Időközben persze folyamatosan érkeztek az útlevelel és engedély nélküli kivándorlókról szóló jelentések a minisztériumba, és persze kezdett összeállni kép a Magyarországot érintő (illegális) kivándorlási útvonalokról és a kivándorlással kapcsolatos trükkökről is. Olyan kérdésekre kellett megnyugtató válasz találni, melyeket többek között Pozsony város tanácsa intézett a miniszterhez 1893. december 27-én kelt felterjesztésében, amelyben beszámolt arról,

hogy a helyi információk szerint a Bécsen keresztül Hamburgba, s onnan Amerikába utazó galíciai kivándorlók szoktak átutazni a városon. Tájékoztatást vártak, hogy milyen lépéseket tegyenek esetleges ellenőrzésükre, tekintettel arra, hogy az eddigi rendelkezések csak a magyar honosokra vonatkoztak.¹⁹ Torontál vármegye pedig arról tájékoztatta a minisztert, hogy több ottani lakos részére kivándorlással kapcsolatos nyomtatványok érkeznek, és hogy a főszolgabíró véleménye szerint a

Bécsben működő kivándorlási ügynökség a kivándorlókat külhoni útlevelel látja el, és így, Bécsen keresztül, a magyar szabályokat megkerülve folyik a kivándorlás.²⁰ Világossá vált tehát, hogy az ügynököket érintő szabályozás az Osztrák–Magyar Monarchia sajátos viszonyainak köszönhetően rendkívül nehezen megoldható helyzet elé állította a hatóságokat, s az is egyértelművé vált, hogy sem pusztán az ügynökök tevékenységének korlátozásával, sem pedig a katonakötelesekre vonatkozó kivándorlással kapcsolatos szabályok végrehajtásával nem lehet áttörést elérni a területen.

A Magyarországon engedéllyel nem rendelkező ügynökök és ügynökök Bécsben tárt karokkal várták az Amerikába indulókat: a már említett, a magyar belügyminisztert különböző leveleivel ostromoló Missler, aki ugyanúgy nem rendelkezett engedéllyel, mint a többi Magyarországon tevékenykedő ügynök, a brémai osztrák–magyar főügynökség megkeresésére tájékoztatta a magyar belügyminisztert a bécsi helyzetről. 1894. január 13-án kelt levelében beszámolt arról, hogy Bécsben három koncesszióval rendelkező ügynökség működött, a rotterdami székhelyű *Nederländisch Amerikanische Dampfschiffahrts-Gesellschaft*, az antwerpeni *Red Star Line* és ő,

a brémai *F. Missler* cég. Felhasználva a kiváló alkalmat, igyekezett rámutatni, hogy mivel csak a két másik társaságnak van a rendőrségi igazgatóságtól engedélye arra, hogy alkalmazottaikkal a bécsi állomásokon fogadják a kivándorlókat, maguk között felosztják az üzletet, azaz átveszik a kivándorlókat úgy, hogy ők a továbbiakban már nem is szólhatnak bele az útirány-

ba, nem választhatják meg a kikötőt sem. Ő korábban hiába próbálkozott, hogy engedélyt kapjon a kivándor-

Az F. Missler ügynökség útlevele

Az F. Missler ügynökség plakátja

lónak a pályaudvarokon történő fogadására, ezt nem nyerte el, annak ellenére, hogy a legtöbben éppen Bréma felé mennének.

A másik két ügynökség pedig, ismerve a brémai útvonal népszerűségét, gyakran hitegeti a kivándorlókat, akik már csak a kikötőben szembesülhetnek azzal, hogy nem ott szállhatnak hajóra, ahol azt tervezték. Missler állítása szerint az osztrák hatóságok nemigen foglalkoznak ezzel a gyakorlattal, mivel pedig mégiscsak magyar állampolgárok sérelméről van szó, úgy vélte, hogy a magyar belügyminiszter dolga lenne, hogy valamilyen megoldást dolgozzon ki a kialakult helyzet rendezése érdekében. Úgy vélte, hogy elsőként érdemes lenne változtatni az ellenőrzési gyakorlaton, mivel azzal, hogy az Oderbergen keresztül vezető útvonalon ellenőrzik a kivándorlókat, csak azt éri el a kormányzat, hogy a bécsi útvonalat, ahol lényegében nincs ellenőrzés, még több kivándorló fogja választani.²¹

Missler igen aktív ügynöknek bizonyult Magyarországon, és a vele is kapcsolatos iratanyagból valamelyest rekonstruálható, hogy mind ő, mind pedig a hozzá hasonló külföldi ügynökségek milyen szerteágazó ügynöki hálózatot tudtak létrehozni az országban. Egy 1895 májusában keletkezett, a belügyminiszternek címzett beadvány éppen Missler tevékenységére kívánta felhívni a figyelmet. Trencsén, Temes, Ung és Zemplén vármegye alispánjának megküldött információkból arra lehet következtetni, hogy a helyi lakosokból álló közvetítői hálózat nem csak a kivándorláshoz szükséges jegyeket adta el az útrakelőknek, hanem szükség esetén akár azt is megoldotta, hogy az illetők észrevétlenül távozhassanak az országból. Mivel az ekkor megküldött anyagból az is kiderült, hogy Missler hálózatát egy floridsdorfi illetőségű vasúti alkalmazott is segítette, a belügyminiszter intézkedés végett osztrák kollégájához fordult.²² Ahogy a magyar hatóságok is egyre alaposabban jártak el a kivándorlási ügyekben, úgy vált egyértelművé, hogy az engedély nélkül végzett, külföldi kapcsolódású kivándorlási ügynöki tevékenység mélyen beágyazódott a hazai kivándorlás folyamatába. Ennél fogva az újabb és újabb ügynökök leleplezése, a velük szemben folytatott mind több eljárás inkább csak arra volt alkalmas, hogy szembesítse a hatóságokat azzal, hogy a problémának az 1881-es törvény szellemében megkísérelt rendezése nem igazán tekinthető célravezetőnek.²³ Mivel azonban

továbbra is a kivándorlási ügynökök tevékenysége képezte a legkönnyebben megfogható szegmensét a kivándorlással kapcsolatos problémakörnek, a hatóságok – a hatályos szabályozásnak megfelelően – igyekeztek „eredményeket felmutatni”. Ez pedig azt jelentette, hogy helyi szinten továbbra is indultak eljárások, s nem csak pénzbüntetés kiszabására, hanem elzárás foganatosítására is sor kerülhetett.²⁴

A Red Star Ügynökség plakátja

III.

Ahogy egyértelművé vált, hogy a kivándorláshoz kapcsolódó problémakört nem sikerült az 1881-es törvénnyel rendezni, a kormányzat, úgy tűnik, megalapozottabban kívánt közelíteni a kérdéshez. Bár világos volt, hogy a kivándorlás egyre gyorsuló folyamata bizonyosan népesség-veszteséget jelent Magyarországnak, annak pontos méreteivel a kormányzat nemigen lehetett tisztában. A rendelkezésre álló adatok nagyjából két nagyobb forrásból származhattak: egyrészt a hazai, jellemzően megyei

jelentésekből rajzolódott ki a kivándorlás mérete, másrészt – a szakemberek megítélése szerint a legtöbb esetben jobban használható forráscsoportként – az Egyesült Államok hivatalos statisztikái is rendelkezésre álltak.²⁵ A kivándorlás kérdéskörének teljesebb rendezésére törekvő kormányzat számára a kivándorlás Magyarországot érintő méretének tisztázására a módszeres hazai statisztikai adatgyűjtés megkezdése szükséges volt. Így 1899-től megindult az adatgyűjtés, s ettől kezdve tehát, ha nem is teljes, de legalább rendszeres (bár bevallottan pontatlan) adatokkal számolhatunk.²⁶

A századfordulóhoz közeledve úgy látszik, hogy a kivándorlás folyamatában olyan új elemek jelentek meg, amelyek a kormányzatot aktívabb, a korábbiakban lényegében csak a kivándorlási ügynökökre, illetve a katonaköteles kivándorlókra összpontosító hatósági cselekményeknél tágabb perspektívába helyezett stratégia követését követelték meg. Azon túl, hogy a kivándorlási statisztikák – még ha pontatlanul is – már kézzelfogható alapot teremtettek a vitás kérdések megtárgyalásához, illetve hogy a kivándorlási hullám immár a szakmai közönségen túl szélesebb érdeklődésre tarthatott számot, s nem csak a hazai sajtó, hanem a népes újvilágbeli magyar közösség sajtója is kommentálta a magyar kormány kivándorlást érintő terveit, mi több, azokat az amerikai politikai-gazdasági viszonyokkal összefüggésben elemezte és értékelte, s a kivándorlás

kérdéskörével foglalkozni kívánó kormányok érezhető nyomás alá kerültek.

Nyilvánvalóvá vált, hogy már nem csupán azt a kérdést kell megvizsgálni, hogy vajon hány magyar alattvaló, és milyen módon hagyja el az országot, de választ kell találni arra is, hogy a korábbi megközelítésben pusztán összeadás-kivonás módszerével, azaz a ki- és a be-, illetve a visszavándorlók számának összevetésével meg lehet-e vonni a kivándorlás egyenlegét, és ha nem, akkor vajon milyen szempontokat lehet érvényesíteni a kivándorlás értékelésével kapcsolatban kialakítandó kormányzati álláspontban. Világossá vált továbbá, hogy a kérdés kezelésének kidolgozásában nem lehet figyelmen kívül hagyni az Amerikában élő (volt) magyar alattvalók véleményét és tevékenységét sem. Ekkorra az is kiderült, hogy az Egyesült Államokban létrejött magyarországi eredetű nemzetiségi, elsősorban szlovák szervezetek szerepének értékelése sem kerülhető el, s mi több, a probléma azonnali átgondolására is szükség van.²⁷ De voltak olyan, ennél kevésbé kényes, vagy inkább talán csak kevésbé sürgős beavatkozást igénylő pontjai is a századfordulóra kialakult helyzetnek, mint például az amerikai állampolgárságot megszerző kivándoroltak helyzetének kérdése Magyarországon.²⁸ vagy az a kérdés, hogy miként lehet megakadályozni azt, hogy bizonytalan kivándorlási célpontok felé vegyék az útírányt azok, akik nem számíthattak sikerre Ellis Island-en.

IV.

A kormány a századforduló után tehát a kivándorlási ügy alaposabb rendezésére szánta el magát, s a jogalkotási program megindulását jelezte az 1901-es országgyűlésen elhangzott trónbeszéd, amelyben az uralkodó is kiemelte a kérdés megoldásának időszerűségét és fontosságát.²⁹ Az amerikai magyar nyelvű sajtó, a javaslatot azonnal kommentálva, össze is foglalta az új törvényjavaslat valódi célját: mivel a kivándorlás adminisztratív eszközökkel való visszaszorítására nincs reális esély, – az ügynöki tevékenységgel együtt való – szabályozott mederbe terelésével javítani lehet a kivándorlók helyzetén, az állam szerepet vállal abban, hogy a kivándoroltak ne veszítsék el a kapcsolatot az óhazával, hanem lehetőség szerint térjenek haza.³⁰ Valóban megfigyelhető bizonyos szemléletváltás a szabályozás módszerében. A törvény indoklásában lényegében szerepel annak beismerése, hogy a kivándorlás alapjait a kormányzat rövid idő alatt aligha tudja kezelni. Nem érhető el a kereseti viszonyok olyan mértékű javulása, mely lényegesen változtatna az országot érintő kivándorlás mértékén, és nem lehetséges olyan húzóágazatok kiépítése, melyek kellő mennyiségű munkacrőt köthetnének le.³¹ Ennélfogva nem marad más, mint a kivándorlás korábbi szabályainak átformálása, az ügynöki tevékenységgel kapcsolatos álláspont újragondolása, a kivándorlók visszatérésének előmozdítása.

Így a törvény új rendszerbe illesztetten kezelte a szállító-vállalkozókat, s tekintettel a korábbi években

tapasztalt visszásságokra, részletes szabályokkal kívánta rendezni mind a vállalkozók (és az ő meghatalmazottjaik) helyzetét, mind pedig a szállító-vállalkozók és a kivándorlók közötti viszonyt.

Az új törvény fenntartotta az engedélyezés rendszerét: 100.000 K óvadék ellenében lényegében mind magyar, mind pedig külföldi állampolgárok számára lehetségessé vált az engedély megszerzése. Az új szabályozás alapján a szállító-vállalkozók több meghatalmazott útján is köthettek szerződéseket, ugyanakkor a törvény tilalmazta a kifejezetten az utazáshoz kapcsolódó információkon (menetrend, díjak stb.) kívüli, a kivándorlás népszerűsítését szolgáló tájékoztatások (pl. a célországok viszonyait kedvező színben feltüntető ismertető) közzétételét, küldését. Az új szabályozás lényeges elemeként jelent meg továbbá, hogy a meghatalmazottak nem dolgozhattak jutalékos rendszerben, azaz a munkájukért járó díjazásnak függetlennek kellett lennie a ténylegesen az ő közreműködésükkel megkötött szerződések számától, vagyis az általuk kivándorlásban segítettek számától.

Mivel a korábbiakban állandóak voltak a kivándorlási vállalkozókkal, illetve a hajótársaságok szolgáltatásaival kapcsolatos panaszok,³² s valóban úgy tűnt, hogy a kivándorlók félrevezetése mindennaposá vált, a törvény írásbeli, s a jogszabályban előírt, részletesen kifejtett kötelező elemeket tartalmazó szerződés megkötését írta elő a vállalkozók számára.

Az új szempontok érvényesülése azonban nem feltétlenül a vállalkozók és kivándorlók közötti viszony szabályozásában jelent meg lehangsúlyosabban. Nagyobb jelentőségű, és talán jobban mutatja a kormányzat törekvéseit, hogy a törvénybe foglalva megjelenik a visszavándorlás elősegítésének, illetve tágabban a kivándoroltak mind anyagi, mind pedig kulturális támogatásának eszköze, a kivándorlási alap. A kivándorlási alap léte, az abban megjelenő kormányzati politikai szándék azonban meglehetősen szerteágazó kérdéskört érint, és az is látható, hogy ez terület talán az új szabályozás legkényesebb része.

A kivándoroltak hazatérése, az emberveszteség csökkentése a kivándorlással kapcsolatos polémia állandó témája volt. Ekkorra már ugyanis egyértelművé vált, hogy jelentős visszavándorlással is számolni kell, a konzulátusokon, a sajtón keresztül folyamatosan érkeztek hírek a külföldön bajba került, hazatérni kívánó magyar állampolgárságú egyénekről, az ingázókról,³³ és különböző becslések láttak napvilágot a kivándorlók által hazahozott pénzmennyiségről is.³⁴ Ezen a ponton azonban a magyar és az amerikai elképzelések szöges ellentétben álltak egymással. A magyar szándékok szerint a kivándorolt magyaroknak perspektivikusan haza kellett volna térniük, ez az elképzelés azonban a bevándorlók mielőbbi integrálását, amerikanizálódását előtérbe helyező amerikai elképzelésekkel összeegyeztethetetlen volt. Az amerikai közönség a századfordulóra már ambivalens módon értékelte a bevándorlást, s az ún. új bevándorlókkal, azaz a közép- és dél-európai hátterű bevándorlókkal kapcsolatos ellenérzések erő-

sődtek. Látva azt, hogy az új bevándorlás hullámain érkezők integrációs képessége jóval alatta marad a korábbi, jellemzően angolszász, illetve észak-európai bevándorlókénak, az amerikai jogalkotás az 1860-as évek végétől előbb a bevándorlás ösztönzését célzó intézkedéseit vonta vissza, majd pedig további szigorításként 1884-től már az előre megkötött munkaszerződéssel érkezők sem nyertek bebocsátást.³⁵ A bevándorlással kapcsolatos amerikai politikai szándék változása a századfordulóra világossá vált: lehetőleg olyan bevándorló érkezzen bárhonnan is, aki (1) a későbbiekben nem lesz terhére az állam polgárainak (nem fog bűnöző életmódot folytatni, nem szorul közsegélyre, nem beteg); (2) képes és akar integrálódni az amerikai társadalomba, illetve ezen túl, mihamarabb amerikaivá is válik, s elfelejti európai gyökereit. Azzal egyidejűleg, hogy a magyar kormány intenzívebben kezdett foglalkozni Amerikába kivándorolt polgáraival, s programot dolgozott ki a tengerentúli magyar egyesületek, egyházközségek támogatására, és átgondoltabban kívánta erősíteni a kivándoroltaknak a Magyarországhoz fűződő érzelmi, társadalmi és gazdasági kapcsolatait, az amerikai kormányzat gyanakvása és elutasítása is erősödött.³⁶

A magyar kormány a századfordulóra az 1903-as kivándorlási törvény előkészítésével, a törvény megalkotását megelőző vitákkal olyan nemzetközi térben és olyan szereplőkkel került egy játéktérbe, melyben rendkívül nehéz volt megfelelő, mind a hazai, mind pedig a külföldi szereplők számára elfogadható, végrehajtható és az ország nemzeti érdekeit képviselő megoldást találni.

A kivándorlás gazdasági okainak felszámolása lehetetlen volt. Az amerikai és a magyar bérek közötti különbségek megmaradtak, a hazai földhöz jutás sokaknak csakis amerikai kitérővel volt lehetséges. Azoknak, akik pedig éppen a birtokviszonyok sajátossága miatt nem reménykedhettek a földhöz jutásban itthon, szintén Amerika kínálta a leggyorsabban elérhető megoldást.³⁷ A tisztán pénzkeresési céllal történő kivándorlás (és visszavándorlás) jelensége, mely a századfordulóhoz közeledve egyre inkább jellemzővé vált,³⁸ – és amely lényegében a magyar kormányzati szándékoknak is megfelelt – természetesnek tekinthető, ugyanakkor Amerika számára elfogadhatatlan volt. Ennek bátorításával a magyar kormányzat tehát szükségképpen összeütközésbe került az Egyesült Államokkal. Ami pedig az Amerikában kifejtett további tevékenységet illeti, a helyzet talán még nehezebb volt. Az 1903-as törvényben (és annak indoklásában) ugyan csak igen finoman szerepelt a kivándorolt állampolgárok szellemi szükségleteiről való gondoskodás, de ennek még a legkörülményesebb módon történő végrehajtása is konfliktusokat okozhatott volna az amerikai kormányzattal. Az viszont, amiről a valóságban szó volt, már mindenképpen meghaladta az amerikai társadalom és kormány tűrőhatárát. A századfordulóra az országból kivándorolt nemzetiségiek, jellemzően szlovákok által Amerikában létrehozott szervezetek támogatták a hazai

nemzetiségi szervezeteket, részt vettek a nemzetiségi célok megfogalmazásában, s radikális álláspontjukat nem csak Amerikában megjelentetett lapjaikban, hanem itthon is terjesztették. A magyar kormány, érzelve az Amerikában működő nemzetiségi csoportok, egyesületek által jelentett veszélyt, hogy tevékenysége ne kerüljön az amerikai hatóságok látókörébe, egyházi csatornákon keresztül próbálta befolyása alá vonni a magyarországi kötődéssel rendelkező akár magyar, akár nemzetiségi csoportokat, kivándorlókat.³⁹ A magyar kormány, mivel a kivándoroltakkal kapcsolatos tevékenysége természetesen a kinti magyar és nemzetiségi sajtó állandó témájává is vált, a századfordulóra az – egyébként intenzív lobbitevékenységet is folytató – egyletek, az ottani egyházközségek, a hajótársaságok és ügynökségek és végezetül az amerikai kormányzat határolta mozgástérben volt kénytelen lavírozni.⁴⁰

Összegzés

A magyar kivándorlási politika kezdete a 1870-es évek második felében megindult, mind nagyobb méreteket öltő kivándorlásra adott egyszerű, lényegében tisztán adminisztratív válaszban ragadható meg. Az első szabályozási kísérlet, az 1881-es, a kivándorlási ügynökökről szóló törvény alapján úgy tűnik, hogy a kormányzat a probléma megoldásához elegendőnek ítélte az ügynöki tevékenység lehetetlenné tételét. A következő két évtizedben aztán nyilvánvalóvá vált, hogy a kivándorlás kérdésének megfelelő kezelése nem képzelhető el egyrészt Ausztria bevonása nélkül, másrészt nem képzelhető el mélyreható társadalmi reformok nélkül, amelyek közül a kortársak is kiemelték a birtokreformot. Jóllehet ez utóbbi problémakör lényegében végigkísérte a kivándorlásról szóló vitákat, a terület érzékenysége miatt a vizsgált korszakban egyetlen kormányzat sem szánta el magát komolyabb reformokra. Pontosabban történtek térben és mélységében korlátozott lépések a kérdés megoldása érdekében, de ezek nem bírhattak kellő hatással a kivándorlás volumenére.⁴¹

Az 1903-as törvénnyel, amely immár címében mutatja, hogy már a kivándorlást kívánja szabályozni, a kormányzat túllépett a korábbi időszak alapvetően a kivándorlás – az ügynöki tevékenység lehetetlenné tételén alapuló – korlátozásán. Ebben a megoldásban a kivándorlási politikában sokkal inkább a kivándorlás ellenőrzött keretek között történő, a kormányzat által jóváhagyott utakra történő csatornázásának szándéka jelent meg.⁴² 1909-ben sor került az újabb kivándorlási törvény megalkotására. A háború előtti utolsó kivándorlási törvény rendszerében az 1903-as törvényre épült, de az előzőhöz képest gyökeresen más megközelítés nem érvényesült. Elmondható tehát, hogy a kormányzat időről-időre érvényesíteni kívánta az alapvetően a kivándorlás visszaszorítását célzó szándékait, ugyanakkor politikai lehetősége nem volt a kérdés tartós megoldásához szükséges lépések megtételére.

Jegyzetek

- ¹ A belső vándorlásra lásd: Balogh Pál: *A népfajok Magyarországon* (Budapest, Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium, 1902. 960. p.)
- ² A magyar GDP növekedésében a dualizmus időszakában az ipari termelés egyes számítások szerint a mezőgazdasági termelés növekedésének mintegy kétszeresét tette ki. – Katus László: *Az európai periféria gazdasági modernizációjának eltérő útjai*. In: *Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére* (Corvinus Egyetem – Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Alapítvány – Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara, 2006, 125. p.)
- ³ Katus László: *Budapest népesség-növekedésének forrásai a 19. században*. In: Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára* (Budapest, MTA TTI, 1991)
- ⁴ Keleti Károly: *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából* (Pest, Athenaeum, 1871. 53. p.)
- ⁵ Természetesen az ipari fellendülésből kimaradó, elavult gazdasági szerkezetű (városi) települések akár komoly népességsökkenést is elszenvedhettek. Lásd: Thirring Gusztáv: *Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig* (Különlenyomat a Városi Szemle 1911. évi 7–8. [júl.–aug.] számából)
- ⁶ Lásd: Keleti Károly: *Magyarország népesedési mozgalma 1864–73-ban és a cholera* (Budapest, MTA, 1875)
- ⁷ *Magyarország történelmi demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig*. Szerk.: Kovacsics József (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963, 247. p.); Katus László: *A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században* (Történelmi Szemle, 1980, 2., 273. p.)
- ⁸ *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1896-ban*. Kiadja a Földművelésügyi M. Kir. Minister (Budapest, Pallas ny., 1898)
- ⁹ Scott, M. Eddie: *Agriculture as a Source of Supply: Conjectures from the History of Hungary, 1870–1913*. In: *Economic Development in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: Essays* (East European Monographs, No. CXXVIII. Ed. John Komlos. Columbia University Press, New York, 1983, 102. p.)
- ¹⁰ Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok* (Budapest, Gondolat, 1975, 350. p.)
- ¹¹ Polányi Imre: *A kivándorlás kérdéséhez. Az északi megyék és a szlovák anyanyelvűek kivándorlása (1870–1914)*. In: *A szegedi tanárképző főiskola tudományos közleményei 1964*. Első rész (Szeged, 1964, 246. p.)
- ¹² Kraler, Albert–Ilusa, Karl–Bilger, Veronika–Stacher, Irene (Hg.): *Migrationen. Globale Entwicklung seit 1850*. (Wien, Mandelbaum, 2007, 36. p.)
- ¹³ Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság* (Budapest, Kilián, 1904, 22. p.)
- ¹⁴ Az iratanyag tanúsága szerint jellemzően Bécsbe, illetve az osztrák tartományokba igyekeztek a Magyarországról kivándorlók. A célállomás kiválasztását – legalábbis úgy tűnik – nemigen befolyásolta a Bécsből való távolság, azaz Sáros vármegyéből is éppúgy ide igyekeztek legtöbben, mint Moson vármegyéből. (MOL K150-952-1882-I-10-8064) Ugyanakkor már a hetvenes évek derekán is van példa az olyan távolabbi célpontok, mint például Poroszországra megjelölésére. (MOL K150-370-1874-VI-7-1473)
- ¹⁵ KN 1878-391 (1878-XVIII-362)
- ¹⁶ MOL K150-2486-1894-VII-14-5586
- ¹⁷ MOL K150-2486-1894-VII-14-5568
- ¹⁸ MOL K150-2486-1894-VII-14-13381
- ¹⁹ MOL K150-2486-1894-VII-14-5568
- ²⁰ MOL K150-2486-1894-VII-14-35156
- ²¹ MOL K150-2486-1894-VII-14-72621
- ²² MOL K150-2770-1896-VII-14-44556
- ²³ MOL K150-2770-1896-VII-14-4864
- ²⁴ MOL K150-2770-1896-VII-14-10175
- ²⁵ Szondi László: *A kivándorlás közgazdasági és statisztikai szempontból Magyarországon* (Munkács, 1941, Pannonia ny., 8. p.)
- ²⁶ Thirring, 1904, 22. p.
- ²⁷ Polányi Imre: *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón, 1895–1905*. (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, 192–194. p.)
- ²⁸ BM 28933/1898 körrendelet, Az amerikai unióban polgárjogot nyert volt magyar állampolgárokkal szemben Magyarországra visszatérésük alkalmával követendő eljárás tárgyában.
- ²⁹ FI-1901-3 (1901-I-7)
- ³⁰ *Kivándorlás dolga. A magyar képviselőház foglalkozik az ügyvel* (Amerikai Magyar Népszava, 1901. dec. 25.)
- ³¹ A kivándorlás okai feltárásának igénye természetesen nem csak a magyar politikán belül merült föl. Kertész Gyula utalt rá, hogy Bismarck az 1880-as években egy beszédében egyértelműen a hazai gazdasági viszonyok, konkrétan az ipari termelés és a kivándorlás közötti kapcsolat fontosságára hívta föl a figyelmet. – Kertész Gyula: *A kivándorlás szabályozása* (Budapest, Várnay, 1910, 21. p.)
- ³² „[...] azon a hajón, amelyiken e sorok írója utazott, a kétezernél több kivándorló néhány tágas hajóüregbe volt éjjeli szállásra összehúzóulva, annyira, hogy voltak üregek, amelyekben közel 300 kivándorló hált éjjelenként együtt. [...] Reggelenként maguk az üregek inkább takarítatlan kiozetekre, mintsem emberi lakóhelyekre emlékeztetnek. A kiozeteken viszont ezek rendes tartalma annyira előtölte a helyet, hogy sokkal inkább meg lehet közelíteni egy trágyadombot, mintsem azokat lehetett. Mosdásnál a mintegy 1500 férfi kivándorló számára néhány mosdó s mindössze két, mondd: kettő törülközőkendő állott rendelkezésre: e kendőkről, természetesen, az első száz ember megtörülközése után vastagon csöpögött le a nedves piszkok.” (György János: *Kivándorlás Amerikába*. Budapest, Hornyánszky ny., 1910, 20–21. p.)
- ³³ Mark, Wyman: *Round-Trip to America. The immigrants return to Europe, 1880–1930*. (Cornell University Press, Ithaca and London, 1993, 6. p.)
- ³⁴ Hegedüs szerint 1897-ben 6,9 millió Ft-ot utaltak haza. Számításai szerint ugyanakkor gazdasági értelemben a kivándorlás mérlege negatív, egy kivándorolt jelentette veszteséget 350 Ft-ra teszi. (Hegedüs Loránt: *A magyarok kivándorlása Amerikába*. Különlenyomat a Budapesti Szemléből. Budapest, 1899, 14. p.)
- ³⁵ *Reports of the Immigration Commission. Abstracts of reports of the Immigration Commission. With conclusions and recommendations and views of the minority*. (In two volumes: vol. I.). Presented by Mr. Dillingham. December 5, 1910. (Washington Government Printing Office, 1911, 29. p.)
- ³⁶ Braun, Marcus: *Immigration abuses: glimpses of Hungary and Hungarians: a narrative of the experiences of an American immigrant inspector while on duty in Hungary, together with a brief review of that country's history and present troubles* (New York, Pearson Advertising Co., 1906, 106. p.)
- ³⁷ Szili Ferenc: *Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországha és Amerikába 1860–1914*. (Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 1995, 4. p.)
- ³⁸ A Dillingham-jelentés szerint az új bevándorlók, (akiknek 75%-a férfi) 40%-a hazamegy, és a hazatérők 2/3-a otthon is marad. (Dillingham, 1911, 24. p.)
- ³⁹ MOL K26-574-1903-XVI-79-3047 – a kormányzat differenciálni próbált az egyes nemzetiségekhez tartozó kivándoroltak között, így tehát a Klebelsberg által 1902. júl. 29-én jegyzett előterjesztésben a szláv nemzetiségű kivándorlókkal kapcsolatban az a megjegyzés kapott helyet, hogy velük kapcsolatban nem kell törekedni a visszavándorlás elősegítésére.
- ⁴⁰ *Ferdítés. Magyaroknak helyzete Amerikában. Hazai sajtó felőlünk* (Amerikai Magyar Népszava, 1904. febr. 23.)
- ⁴¹ Fehér György: *Egy koncepciózus földművelésügyi miniszter: Darányi Ignác* (Pályakép és családtörténelmi háttérrel). In: Pócs Imre (szerk.): *Falvak, földek, földművesek* (Agroinform, Budapest, 2004, 189–200., 198. p.)
- ⁴² Megjegyzendő, hogy e tanulmány keretei között nincs lehetőség a kormányzatnak a kivándorlókat a fiumei útvonalra terelő lépéseinek ismertetésére.

Az összehasonlítás tárgya és szempontrendszere

Az állami hatalomlegitimációs eljárások számos formában és a legeltérőbb szimbólumrendszerekkel jelentkeztek a történelem során. Jelen írás két ilyen eljárásnak az összehasonlítását tűzte célul, azon belül is két intézmény részletes bemutatásával és körüljárásával. Az Osztrák–Magyar Monarchiában a királykoronázás volt az államfői hatalomlegitimáció szimbolikus aktusa. A tanulmány a dualista időszakra fókuszálva ismerteti az 1867 és 1918 között lezajlott két koronázást, párhuzamba állítva azokat az Amerikai Egyesült Államok elnökeinek inaugurációival.

Az államfői hivatalba helyezés aktusa mindkét országban hosszú fejlődés eredményeként alakult ki;

megszilárdultak állandóvá váló, elengedhetetlen napirendi pontok, és időről időre voltak egyedi események is. A koronázási nap napirendje általánosságban a következőképpen zajlott le: az uralkodó párt meghatározott összetételű és sorrendben haladó koronázási menet kísérte lakhelyéről a koronázási szentmise helyszínévé szolgált egyházi létesítményhez. A koronázási szertartás elemeinek túlnyomó többségére a szentmisén került sor, de az egyházi eskü mellett leteendő világi eskü elmondása a szabad ég alatt, a nagy nyilvánosság előtt történt. A többnyire utolsó kötelező napirendi pontnak számító kardvágást követően az uralkodó a palotában ebédre látta vendégül a legmagasabb rangú tisztviselőket és egyháziakat.

Ezzel a kései ebéddel egy időben kezdődtek meg a népnepélyek, az ökörsütés és a borosztás a koronázó város egy vagy több pontján, amely ünneplés gyakran hosszan belenyúlt az éjszakába. Legtöbbször bált is tartottak ezen alkalmából, de volt, hogy gyász vagy egyéb ok miatt ez elmaradt. A koronázási ünnepségsorozat keretében a lakosság is lehetőséget kapott arra, hogy megjelenjen újdonsült uralkodója előtt, és tiszteletének jeléül valamilyen ajándékot adjon át. Bár nem szigorúan a koronázáshoz tartozó, de politikai és jogi jelentőséggel egyaránt bíró aktus volt valamennyi

Beke-Martos Judit

Királykoronázás vs. inauguráció – Párhuzamok és ellentétek

országgyűlés megnyitásakor és berekesztésekor az uralkodói trónbeszéd, amely annyiban kapcsolható ebbe az összehasonlításba, hogy funkcióját tekintve felfedezhetők párhuzamok ezen országgyűlési ülészakot

megnyitó beszédek és az amerikai elnökök beiktatási beszédei között.¹

A koronázáshoz hasonlóan az elnöki beiktatási nap napirendje is valamelyest általánosítható. Ezek szerint a megválasztott elnök a még hivatalban lévő elnökhöz ment a Fehér Házba, ahonnan egyazon kocsin utaztak a ceremónia helyszínére, a szövetségi Kongresszus székházába, a Capitoliumba. Erre a reggeli útra előre engedélyezett, elsősorban katonai egységek ünnepi díszegyenruhában kísérték a férfiakat. A ceremóniának nemigen volt ceremóniamestere, de az alelnöki eskütétel mindig megelőzte az elnököt. Utóbbi, hacsak az időjárás ezt el nem lehetetlenítette, a szabad ég alatt, a nyilvánosság előtt zajlott, és a Legfelsőbb Bíróság elnöke mondta elő az Alkotmányban kodifikált

szöveget. Az elnök elmondta beiktatási beszédét, amely néha jelentéktelen kampányígéretet ismétlése volt, néha azonban jelentős akcióprogram megfogalmazása. Az újdonsült elnök ebédje nem minden esetben képezte a program részét, de a délutáni díszes felvonulás már egyre inkább, ahol a lakosság képviselői is elhaladhattak új vezetőjük előtt, ezzel is kifejezve tiszteletüket. Az esti órákban a nép számára tűzijátékot rendeztek, a felsőbb körök pedig egy vagy több beiktatási bálon mulathattak, táncolhattak és találkozhattak az új államfővel.

I. Ferenc József magyar királlyá koronázása 1867-ben

IV. Károly koronázása 1916-ban (képeslap)

Az egyszerűbb és átláthatóbb bemutatás érdekében az alábbi összehasonlítás csupán két intézményre koncentrált: megvizsgálja azt az átmeneti időszakot, amely az Osztrák–Magyar Monarchia esetében a trón megüresedésétől a koronázás időpontjáig, az Egyesült Államokban pedig a választási győzelem hivatalos bejelentésétől a beiktatásig tartott. Emellett bemutatja a részletesebb és alapos vizsgálatot igénylő csküteleket, azok körülményeit, szövegét és jelentőségét. Mindkét intézmény esetében az átfogó ismeretést a kialakulás és fejlődéstörténet, majd jelentősége követi, hogy végül kiemelje a két vizsgált ország konkrét intézményei között vonható párhuzamokat és a fellelhető ellentéteket.

1. Átmeneti időszak

1. 1. Az időszak jellege

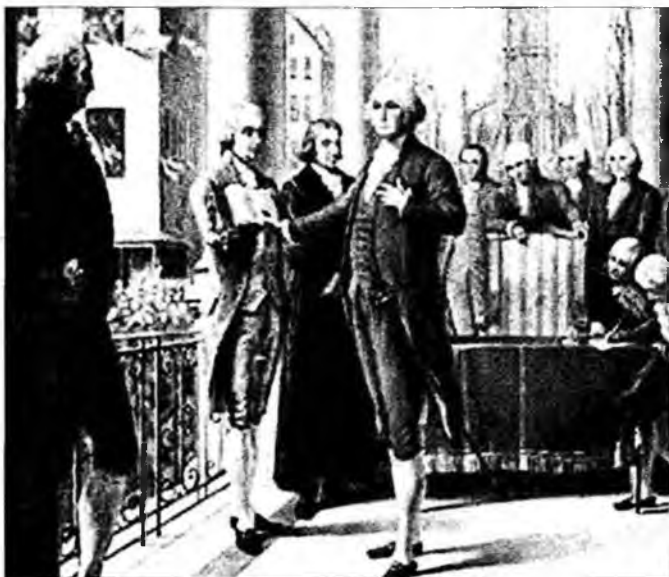
„Meghalt a király, éljen a király!” – hangzott az örökös monarchia közhelyszerű, utódlásra vonatkozó felkiáltása. A nép szempontjából nyilvánvalóan így is zajlott a trónutódlás, de a hivatalos folyamat valamivel összetettebb volt. Amint a koronás uralkodó meghalt, az első lépés volt annak megállapítása, hogy kit illet a trónutódlás joga.² Magyarországon a dualizmus időszakában a Habsburgoknak az 1687-es törvényben megállapított,³ majd az 1723-as törvénnyel⁴ a nőágra is kiterjesztett törvényes örökösödési rendje volt hatályban, így tehát az elhunyt uralkodó egyenes ági leszármazója, avagy az arra még életében kijelölt, kvázi fiúvá fogadott személy volt jogosult. Az Osztrák–Magyar Monarchiában 1867-ben⁵ Ferenc Józsefet, a korábbi, gyermektelen uralkodó, V. Ferdinánd unokaöccsét illette a trón, mivel apja, Ferenc Károly lemondását követően az őrá szállt tovább.⁶ Az átmeneti időszak onnantól datálható, hogy a koronázásra váró uralkodó trónra formált jogalapját megvizsgálja és elfogadja az országgyűlés. A magyar kiegyezést (1867) megelőző eseményekre való tekintettel I. Ferenc József esetében ez tulajdonképpen a felelős magyar

kormány kinevezésétől, 1867. február 17-étől volt számítható.⁷ A trónörökös jogosultságának megállapításától viselhette a rex haereditarius (‘örökösödés jogán király’) címet.⁸

A dualista időszak másik királykoronázásánál még bonyolultabbnak látszott az örökösödési lánc, hiszen I. Ferenc József fia, Rudolf öngyilkos lett, így a császár unokaöccsét, Ferenc Ferdinándot jelölte utódjának, aki viszont a morgantikus házassága miatt elfogadott jogszabály eredményeként nem örökíthette saját egyenes ági leszármazóira a trónt, így a szarajevói merényletben bekövetkezett halála után az ekkor még uralkodó császár az elhunyt trónörökös unokaöccsét jelölte utódjának.⁹ Mikor 1916. november 21-én I. Ferenc József meghalt, kijelölt örököse Ferenc Ferdinánd unokaöccse, Károly herceg lett. Az ő törvényes örökösödésének jogalapját rendkívül gyorsan megállapította a magyar országgyűlés, és Tisza István miniszterelnök már az uralkodói haláleset másnapjára, november 22-ére kihallgatást kért a trónörökös-nél. Az átmeneti időszak kezdete tehát ekkorra datálható.

Az amerikai elnökök

esetében ez az időszak a gyakorlatban már a novemberi választástól számított, de hivatalosan csak az Elektori Kollégium szavazatainak kongresszusi összeszámlálását követően kezdődött meg. A dualizmus időintervallumában, 1867–1918 között valamennyi alkalommal – az Andrew Jackson második elnöksége alatt megszavazott törvény szerint választási napként elfogadott, egységesen november első hétfőjét követő kedden leadott – lakossági szavazatok eredményét alapul véve tekintették megválasztott elnöknek az ottani számokat elektori szavazatokra átváltottak alapján kihirdetett győztest. Pedig az elektorok csak jóval később adták le szavazataikat. Az elektori szavazás eredményét lezárt borítékban juttatták el a Kongresszushoz, ahol mindkét ház jelenlétében nyitották fel azokat és összesítették eredményeiket. Ezt követően számított csak hivatalosnak az eredmény, bár a vizsgált

George Washington elnöki beiktatása
(1789. április 30., Federal Hall, New York)

George Washington második elnöki beiktatása 1793-ban

időszakban ez csupán egy alkalommal hozott eltérést: a rendkívül vitatott 1876-os kampányban, ahol annyira szoros lett az eredmény, hogy külön Választási Bizottságot jelöltek ki, amely a 8:7 arányú döntését csak 1877. március 2-án hozta nyilvánosságra. Valamennyi egyéb esetben a novemberi választáskor győzedelmeskedő elnököt illette meg a „Megválasztott-elnök” megnevezés, ahogy alelnökét a „Megválasztott-alelnök” cím.

1. 2. Az időszak kialakulása és fejlődése

A Monarchia időszakában az átmeneti időszak intézménye a Habsburg-ház örökös trónutódlásának megállapításához vezethető vissza, amelyet 1687-ben szavaztak meg a magyar országgyűlésben, ezzel lemondva a korábbi, szabad királyválasztásról.¹⁰ Inentől kezdve az országgyűlésnek más jellegű feladata, valahányszor a trón megüresedett: míg korábban új uralkodót kellett keresni, addig – ekkor már csak a törvényes örökösödés szabályait ellenőrizve – a trónörökös személyét kellett megállapítani, illetve elfogadnia. Ez a folyamat továbbfejlődött, amikor az 1722–1723. évi országgyűlésen becikkelyezték a *Pragmatica Sanctiót* és vele együtt a Habsburgok nőági örökösödését.

A megkoronázásakor elfogadott törvénycsomagban, 1790–1791-ben II. Lipót ismételten megerősítette az eljárást, így a dualizmus időszakában ez már kifejlett, szabályozott intézmény volt, amellyel ez a speciális időszak tulajdonképpen nevet kapott. Az utolsó, az 1791-es törvényhez fűződött a hathónapos moratórium bevezetése, amely lényegében ezt az átmeneti időszakot maximálta hat hónapban.¹¹

Az Egyesült Államokban az állam keletkezésével egy időben jött létre ez az intézmény is, hiszen az egyhangúlag megválasztott Washington elnököt, amint a hírnök megvitte neki a választás eredményét, egészen 1789. április 30-i beiktatásáig a „megválasztott-elnök” címmel illették. Ezt érdekes módon már akkor használták, mikor még viták folytak arról, hogy a hivatalba lépett vezetőt hogyan szólítsák meg.¹² Az intézmény azóta kevés fejlődésen ment keresztül, hiszen a választási folyamat maga sem igen módosult. Egyetlen jelentős változás említhető meg, de ez jóval a jelen írásban vizsgált időintervallumon kívül esik: az 1933-ban elfogadott 20. alkotmány-kiegészítés hozta előre a beiktatási napot március 4-éről január 20-ára.¹³ Ugyanez a dokumentum változtatta meg az elektori szavazatszámítás időpontját is, előr hozva azt január 6-ára.¹⁴ Ezzel természetesen mind a hivatalos, mind a lakosság által alkalmazott átmeneti időszakot is szignifikánsan lerövidítette.

1. 3. Az időszak jelentősége és szerepe

A Monarchiában egyértelműen az volt a szerepe az átmeneti időszaknak, hogy a gyászoló ország ne maradjon államfő nélkül. Ez volt hivatott biztosítani a teljes jogfolytonosságot, hiszen a rex hereditas kormányzói jogkörrel rendelkező államfő volt. A még meg nem

koronázott királyt ebben az időszakban csak az ország ügyeinek folyamatos viteléhez elengedhetetlen felségjogok illették meg, a többi prerogatívát csak a koronázás aktusa ruházta rá. Meglehetősen nagy jelentőségű volt tehát ez az intézmény egy monarchiában, ahol az uralkodó halála amúgy is érzelmeket megmozgató esemény volt, de így nem csak a gyászidőszakot kötötte össze az újabb koronázás örömmnépével, hanem egyben a jogi jellegű változásoknak is időkeretet adott.

Az Egyesült Államokban ezzel szemben az átmeneti időszak sokkal kevésbé jelentős. Elsődleges szerepe az volt, hogy lehetőséget adjon a már megválasztott politikusnak az államfői tevékenység végzésének előkészítésére, kialakítására. Tekintve azonban, hogy a valódi államfői teendőkért – bár talán csökkenő saját jelentőséggel, de – továbbra is a még hivatalban lévő elnök volt a felelős, a megválasztott elnök jogkörei és kötelességei elenyésztek. Ezen időszaknak még egy esetben lehetett jelentősége, ha a megválasztott elnök, illetve alelnök a megválasztását követően, de még beiktatása előtt meghalt. Erre az eshetőségre szabályt szintén csak az itt vizsgált időszakot követően alkotott a Kongresszus, de feltételezhető, hogy gyakorlati alkalmazása azt megelőzően is ugyanígy zajlott volna, merthogy az 1933. évi 20. alkotmány-kiegészítés ilyen esetekre megengedte az amúgy életben lévő utódlási szabályok alkalmazását. Ezek szerint tehát, ha a megválasztott elnök az átmeneti időszakban meghalt, akkor a megválasztott alelnök mint elnök tett esküt a beiktatási napon.¹⁵ Ha a megválasztott alelnök halt volna meg beiktatása előtt, akkor feltételezhető, hogy – legalább is az erre lehetőséget biztosító 25. alkotmány-kiegészítés 1967-es elfogadását megelőzően – nem választottak volna új alelnököt, és a szenátusi teendőket az ott választott ügyvezető elnök látta volna el. Ha azonban mind a megválasztott elnök, mind pedig az alelnök még a beiktatás előtt meghalt volna, akkor feltételezhető, hogy az akkor hatályban lévő utódlási törvénynek megfelelően, 1886 előtt a Szenátus ügyvezető elnökére, azt követően a külügyminiszterre szállt volna az államfői poszt.¹⁶ Ezekre azonban sem a vizsgált időszakban, sem pedig azt követően nem került sor, bár az 1947. évi utódlási törvény és a húsz évvel későbbi 25. alkotmány-kiegészítés is jelentős szabályokat tartalmazott ilyen esetekre.

1. 4. Párhuzamok

Önmagában is érdekes és kiemelendő, hogy mindkét államfői legitimációs eljárás előkészületi szakaszát valamilyen módon időben is elkülönítették. Ugyanígy mindkét megválasztott, illetve elfogadott leendő államfő egy sajátos megnevezés használatára volt jogosult ezen időszak alatt. Mind a két földrajzi területen lényeges lehetett ez a közjogi provizórium több szempontból is, hiszen a változás lehetőségét hordozta magában, s mint ilyen egyfajta vihar előtti csend időszakát is jelölhette. Többnyire azonban inkább kellemes várakozást jelölt, amely a Monarchiában az új

uralkodó, a dicső fiatal államfő trónra emelését előzte meg, míg az Egyesült Államokban az esetlegesen a kampányok alatt szélsőséges álláspontokra helyezkedő vetélytársak szavazótáborainak közelítését, a nemzeti egység újdonsült megteremtését foglalta magában.

1. 5. Eltérések

Elsősorban az időszak szerepét illetően voltak jelentős eltérések. Míg a Monarchiában, ahol tulajdonképpen adott volt a koronázandó államfő személye, merthogy a törvényes öröklés – illetve az ennek megfelelő utód kijelölés – elve szerint következőt illette a trón, ott ebben az időszakban is államfő volt a trónörökös, de jogkörének csak egy kisebb részét gyakorolhatta, mert ekkor még csak a kormányzati felségjogok illették meg. A valódi államfői jogkörhöz tartozó jogosítványokkal csak a koronázást követően rendelkezhetett. Mégis, már az átmeneti időszakban is államfőnek számított és voltak bizonyos jogosítványai. Az amerikai elnöknek beiktatását megelőzően semmilyen államfői jogköre nem volt. Az átmeneti időszakban előkészítő lépéseket tehetett, adott pozíciókra javasolhatott tisztségviselőket, de ezeket a döntéseket, azok teljes joghatásával és következményeivel együtt csak már beiktatott elnökként hozhatta meg. A megválasztott elnök nem volt államfő, csak annak várományosa.

Jóval kevésbé jelentős, inkább formai eltérés volt, hogy amíg a király koronázását megelőző átmeneti időszakot az 1791-es törvény hat hónapban maximálta, addig az amerikai elnökváltást megelőző átmeneti időszakot az alkotmány és a törvények naptári napok szerint szabályozták.

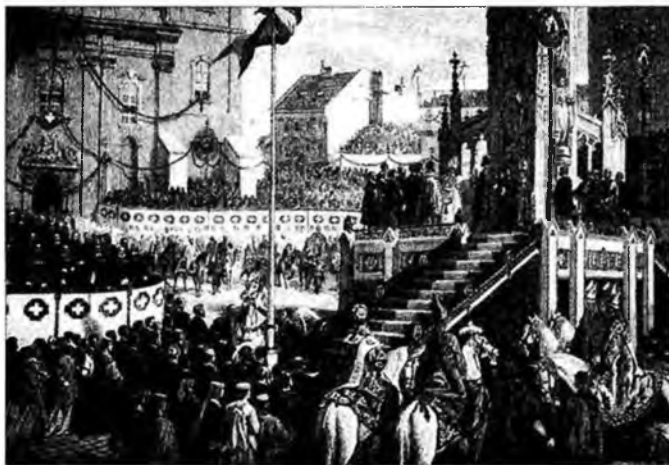
2. Az eskütételek

Az eskütétel egyértelműen a legjelentősebb intézmény, amely a hatalom átadása és legitimációja szempontjából elengedhetetlen, közjogi relevanciájú cere-

moniális elem volt mindkét vizsgált területen; ez indokolja az alaposabb elemzés szükségességét.

2. 1. Az eskütétel jellege

A koronázás alkalmával a hatalomra emelt trónörökös két esküt tett. Az egyik az egyházi szertartás során tett ún. *iuramentum iustitiae et pacis*, amelyben az uralkodó az egyház védelmére tett fogadalmat.¹⁷ Emellett azonban világi esküt is tett az új király, amelyre a szabad ég alatt került sor. I. Ferenc József a pesti plébániatemplom előtti téren felállított emelvényen tette le világi esküjét, amely tér ezt követően kapta az Eskü tér nevet.¹⁸ Az uralkodó lóháton, a koronázási menet kíséretében érkezett az eskütétel színhelyére. Ott az emelvényen Andrássy Gyula miniszterelnök átnyújtotta neki az országgyűlés által becikkelyezett esküszöveget, amelyet ő továbbadott az eskü előmondását végző hercegprímásnak.¹⁹ I. Ferenc József bal kezében az eskükeresztet fogta, jobb kezét esküre emelte, és három ujját a magasba tartotta.²⁰ A hercegprímás felolvasott szavait egy az egyben ismételte meg a király.²¹ Az esküszöveg alapvetően az 1687-es országgyűlés alkalmával meghatározottra épült,²² de valamennyi koronázási díszülésén az aktuális országgyűlés fogalmazta meg a leteendő, egyben a hitlevélhez kapcsolódó eskü szövegét. Az esküt a tömeg éljenzése követte,²³ majd ahogy az elhalkult, az uralkodó visszazállt a lovára, és a koronázási menettel továbbment a koronázó dombra, hogy befejezze koronázási kötelességeit.²⁴

I. Ferenc József koronázási esküje (Székely Bertalannak Erzsébet királyné számára készített eredeti vízfestménye alapján)

IV. Károly koronázása: kardvágás a négy égtáj felé a koronázási dombon

IV. Károly, ahogy valamennyi elődje is, a koronázási szentmise során tette le az egyházi esküt.²⁵ A világi esküre azonban a decemberi zord hideg időjárás ellenére – a hagyományoknak megfelelően – szabadtéren, pontosabban a Szentháromság-téren került sor.²⁶ Az uralkodó kíséretével a koronázó templomból gyalog érkezett oda. Az emelvényre sétálva elismételte a hercegprímás által előmondott eskü szövegét, amelyet valamennyi jelenlévő hallgatott és láthatott. A király

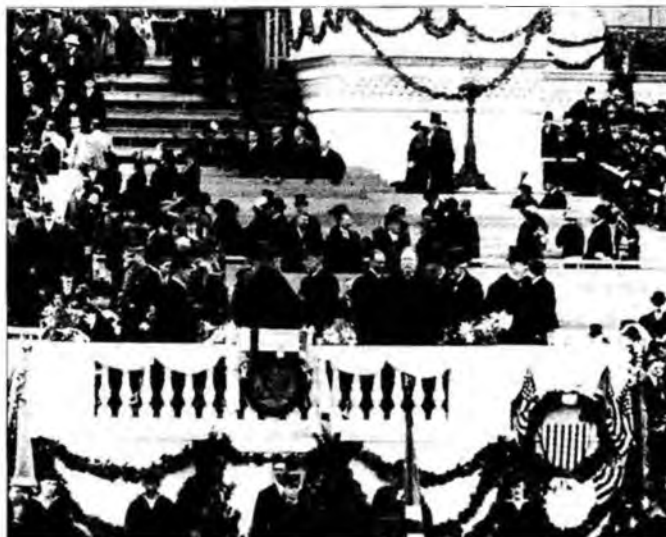
bal kezében az eskükereszt volt, míg jobbát – három ujját kinyújtva – esküre a magasba emelte.²⁷ Az eskü letételét ismét éljenzés követte, majd a király tovább sétált a Szent György téren felállított koronázó dombhoz, amelyre lóháton vágatott föl és kardjával a világ négy égtája felé suhintott, ahogy azt a hagyomány követelte.

Az amerikai elnök, alelnökének eskütételét követően, a napirendi pontok előre meghatározott sorrendjében és a 20. alkotmány-kiegészítésnek megfelelően, déli 12 órakor, a Capitolium keleti vagy nyugati oldalán az oszlopcsarnokra épített lelátón, a szabad ég alatt lépett az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának elnöke elé, hogy az ő előmondására letegye azt a 35 szavas esküt, amelyet az Alapító Atyák már az Alkotmány szövegében rögzítettek.²⁸

Az eskütételhez tradicionálisan Bibliát használtak,²⁹ amelyre a beiktatás alatt az elnök bal kezét helyezte. Ezt a Bibliát olykor a két férfi között lévő asztalra helyezték, máskor valaki tartotta előttük.³⁰ A Biblia többnyire csukva volt, de ha ki is nyitották, csak ritkán tudatosan kiválasztott helyen.³¹ Az Alkotmányban rögzített eskü vagy fogadalom letétele állandó volt az elnöki beiktatásokkor.³² Szintén állandóvá vált az a – Washington első beiktatásakor bevezetett – szokás, amely szerint az elnök hozzátette az eskühöz az „Isten engem úgy segítjen!” szavakat, s megcsókolta a Bibliát.³³ Az eskütétel valamennyi hivatalos beiktatáson a Legfelsőbb Bíróság elnöke előtt zajlott, kivéve Washington két beiktatását 1789-ben és 1793-ban.³⁴ Szintén kivételt képeztek azok a szomorú alkalmak, amikor az elnök halála okán az alelnöknek azonnali hatállyal át kellett vennie a hatalmat. Ilyen rendkívüli alkalmakkor is az igazságszolgáltatás valamely képviselője adminisztrálta az elnöki esküt. Azon elnökök esetében, akiknek beiktatási beszéde megelőzte eskütételét, ők a gratulációk közepette relatíve gyorsan távoztak a lelátókról.³⁵ A többiek az eskütételt követő ováció elcsitulása után belefogtak beszédük elmondásába.³⁶

Andrew Jackson elnöki esküje 1829-ben

Woodrow Wilson elnöki beiktatása 1913-ban

2. 2. Az eskütétel kialakulása és fejlődése

Az egyházi eskü már a legelső szentmise alkalmával is elhangzott, hiszen ezzel vállalta az uralkodó az egyházra vonatkozó védelmi kötelességét. A szertartás szükséges volt az Istentől eredőnek tartott hatalom átruházásához.³⁷ A világi

eskütétel kialakulásának időpontja nem volt egyértelmű. A legtöbb forrás II. Andrásról és az Aranybulla kiadása körüli eseményekhez kötötte ezt, de Falk Miksa azt állította, hogy világi eskütételre már ezt megelőzően is került sor.³⁸ A világi eskütétel adta meg a koronázás alkotmányjogi jelentőségét,³⁹ ezzel jött létre egyfajta kapcsolat az uralkodó és a nép között. Az eskü szövege, amit az országgyűlés fogalmazott meg, az uralkodó koronázásakor kiadott hitlevélben foglaltak megerősítését, megtartását tartalmazta; a szabad ég alatt, Isten és a nép előtt tett ígéretet jelentette. V. László király koronázásakor tett esküjét már törvénybe iktatták, ez volt az 1453:1. tc., amely hagyományteremtőnek is mondható.⁴⁰ Valamennyi királyi esküszöveg részben a 13. században, részben a későbbiek során szabályozottakra utalt vissza. Mégis megújult hagyományteremtőnek mondható az 1687-es törvényhozás alkalmával megfo-

galmazott esküszöveg, amely a Habsburg-ház örökösödési trónutódlásának becikkelyezésekor került a magyar törvénytárba.⁴¹ II. József, a „kalapos király” pontosan reformelképzelései miatt nem adott ki hitlevelet, és nem is tett esküt, mert nem kívánta megőrizni az országban akkor fennállt alkotmányos rendet, így a törvények megtartására, megvédésére nem tehetett esküt. Különösen jelentős volt ezen átmeneti probléma, illetve az alkotmányos rend szempontjából veszélyesnek is mondható egy évtizedes intermezzo után az eskü ismételt törvénybe iktatása II. Lipót uralkodásának kezdetekor.⁴² Ezt követően az eskü intézménye már nemigen változott, de fennmaradt és valamennyi trónutódláskor jelentőséggel bíró aktus maradt.

Az eskütétel módját illetően is kirajzolódott egyfajta fejlődési ív, hiszen mivel a koronázási ceremónia alapvetően a szentmise köré, abból továbbfejlődve alakult ki, egyértelműnek látszott, hogy a világi eskütételnél, ahogy az egyházinál is, a hercegprímás működjön közre. Mégis érdekes választás volt abból a szempontból, hogy míg az egyházzal kötött szerződés megpecsételését jelentő egyházi esküt az egyházi személy előtt tette le az uralkodó, addig a néppel kötött megállapodás zálogaként jegyzett világi esküt miért nem a nép valamely képviselője adminisztrálta. Ugyanígy kérdéses lehetett az egyház megjelenése az eskükereszt alakjában, vagyis hogy az uralkodó a világi esküjét is úgy tette le, hogy bal kezében egy kizárólag vallási szimbólumot tartott, nem pedig valamilyen módon az országot vagy annak törvényeit jelképező tárgyat. Mindezek indoklása a királyi hatalom isteni eredetében és a szertartásnak a szentmiséből történő kialakulásában található. Amennyiben egy szekularizált ország államfői beiktatása alkalmával került sor eskütételre, az ettől eltérően nézett ki, ahogy ezt az amerikai példa is demonstrálta – még akkor is, ha a vallás ott is megjelent, csak nem vezető szerepben.

Az Egyesült Államokban az államalapításkor, az Alkotmány megszövegezésekor az államfői beiktatásra vonatkozólag kizárólag az eskü szövege került szabályozásra. Az Alkotmány mondta ki, hogy az elnöknek, mielőtt hivatalába lép, esküt – vagy fogadalmat – kell tennie, és ennek pontos szövege benne van a több mint kétszáz éves dokumentumban.⁴³ Az egyház, pontosabban bármely egyház részvétele az elnöki beiktatás celebrálásában szóba sem került. Az USA legelső bevándorlói közül sokan éppen a vallási üldözés elől menekültek az újvilágba, de talán pont ezért, vagy épp a vegyes eredetű, többféle vallási irányzathoz kapcsolódó csoportok békés együttélésének vágya okán az Egyesült Államok kifejezetten szekularizált politikát folytatott. Az Alapító Atyák többsége mélyszélesen vallásos ember volt, ahogy számtalan elnök is, mégsem vegyítették államfői tevékenységüket a vallási hitükkel. George Washington, az első elnök hivatali eskütételét követően misére ment, amely ilyen módon a beiktatási napirend részét képezte, de ez teljes mértékben egyedi eset volt.⁴⁴ A 20. század során ismét szokássá vált, hogy a beiktatás előtt álló, megválasztott elnökök többnyire családtagjaikkal együtt valamilyen vallásos szertartáson vettek részt a beiktatás napjának reggelén, de az hivatalosan nem volt a napirend része.⁴⁵ A Biblia szükségessége mégis a szervezésért felelős szenátorok meggyőződése volt már 1789-ben, vagyis úgy vélték, hogy a leendő államfőnek a Szentírást jelképező dokumentumra kell helyeznie a kezét, amikor esküt tesz.⁴⁶ Ez a gyakorlat – ahogy oly sok egyéb is – szokássá, majd elengedhetlenné vált. Eltérek a források arra nézve, hogy hány olyan alkalmat jegyez az amerikai beiktatások történetírása, amikor nem használtak Bibliát. John Quincy Adams elnök az Egyesült Államok törvényeinek összesített kiadására helyezte kezét,

amikor a hivatali esküjét letette.⁴⁷ Amikor 1923-ban, Harding elnök halálát követően, Coolidge alelnök saját – az eskü adminisztrálására közjegyzőként jogosult – apja előtt tette le az államfői esküt annak házában, a Biblia csak az asztalon feküdt, de azt kézbe nem fogták, aktívan nem használták.⁴⁸ Külön kiemelendő viszont Taft elnök 1909-es beiktatása, mivel a beiktatott elnök unitárius meggyőződése ellenére elfogadta a neki felkínált Bibliát, amelyre ráhelyezte a kezét, s az eskü végeztével meg is csókolta azt, elismerést és üdvírgást kiváltva a jelenlévőkből.⁴⁹ Mégis, úgy tűnik a feljegyzésekből, hogy nem csak a Biblia használatának ténye volt lényeges, hanem az is, hogy melyik Biblia, s annak melyik kiadása. Néhány elnök korábbi nagy elődei által is használt Bibliákat vett igénybe: a legnépszerűbbek a washingtoni és a lincolni Bibliák voltak, mások azonban saját, személyes emléket is őrző Bibliájukat használták, például Cleveland elnök, aki mindkét alkalommal az anyjától kapott kisalakú könyvet alkalmazta.⁵⁰ McKinley elnök az afrikai metodista Bibliát használta, amelyet ajándékba kapott,⁵¹ míg John F. Kennedy, az USA első római katolikus elnöke ennek megfelelően választott Bibliát.⁵² Volt, hogy a bíró és az elnök között lévő asztalon feküdt a Biblia, de gyakran a Legfelsőbb Bíróság titkára vagy a Szenátus egyik tisztviselője tartotta azt. 1965-ben Lady Bird Johnson az első, aki elnökfeleségként tarthatta a Bibliát férje eskütételekor, ami ezt követően vált szokássá.⁵³ A Szentírás legtöbbször csukva volt, amelyre az elnök a bal kezét helyezte,⁵⁴ olykor véletlenszerűen nyitották ki valahol,⁵⁵ máskor pedig pontosan megválasztotta a kívánt passzust a beiktatás előtt álló elnök.⁵⁶ Mindennek azonban leginkább szimbolikus jelentősége volt, hiszen a hagyománytiszteleten és a szokáson túl más nem követelte meg, hogy az államfői esküt a Bibliára helyezett kézzel tegyék le.

Az esküt az amerikai elnök, aki tulajdonképpen a végrehajtó hatalmi ág feje a prezidenciális államformában, egy másik hatalmi ág, az igazságszolgáltatás legfőbb szervének vezetője, a Legfelsőbb Bíróság elnöke előtt tette le. A forrásokból nem egyértelmű, hogy ez a szokás miért alakult ki és – bár az Alkotmányban nem kapott helyt az igazságszolgáltatás ezen szerepe – az Alapító Atyák számára egyértelműnek tűnt, hogy egy bíró hivatott az államfői eskü előmondására. Az első elnök beiktatásakor még nem létezett Legfelsőbb Bíróság. Az Alkotmány a bírói hatalmat egy szövetségi legfelsőbb bíróságra ruházta, amelynek létrehozataláról és szabályozásáról azonban a Kongresszus volt hivatott dönteni. Ezt meg is tette az első, 1789-es Judiciary Act-ben, de így is csak Washington elnök beiktatását követően állt fel ez a szervezet a maga hat tagjával.⁵⁷ Így tehát a legelső elnöki beiktatásra fel kellett kérni valakit, aki előtt a megválasztott elnök esküt tehetett. Ez a szerep Chancellor Livingstonra esett, aki így – egyedülként az amerikai történelemben – az amerikai igazságszolgáltatási ág valamely szereplőjeként eskethette fel az elnököt.⁵⁸ Érdekességgé említhető, hogy Washington elnököt második beik-

tatásakor sem a Legfelsőbb Bíróság elnöke, hanem annak egyik bírja eskette, mert John Jay bíró éppen hivatalos úton külföldön tartózkodott. Rajta kívül azonban nem volt olyan elnök, aki rendes beiktatásakor, tehát az adott év március 4-én vagy január 20-án,⁵⁹ nem a Legfelsőbb Bíróság elnöke előtt tette volna le a hivatali esküjét. A Legfelsőbb Bíróság elnökének helyettesíthetőségét tulajdonképpen a gyakorlat megoldotta már 1793-ban, mégis ez a rendszer az első igazi próbatétel elé az első rendkívüli beiktatáskor, 1841-ben került, amikor William Henry Harrison elnököt alelnöke követte az államfői poszton. A Washingtonba utazó alelnök készen állt letenni esküjét lakosztályában, de mikor kiderült, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnöke külföldön tartózkodik, akkor a fővárosi terület Fellebbviteli Bíróságának elnökét kérte fel a beiktatás előtt álló alelnök az eskü előmondására.⁶⁰ Ez ugyanolyan kielégítőnek tűnt az eseményen jelenlévő férfiak számára, mintha a bírósági elnök előtt történt volna az eskütétel. Valahányszor tehát rendkívüli – azaz nem az előre meghatározott, négyévente ismétlődő beiktatási napon – beiktatásra került sor, valamely bíró előtt történt az eskütétel.⁶¹

Valamennyi eskütétel, ahogy bármely egyéb célból történt eskütétel is, tanúk előtt zajlott. Washington elnök a kormány ideiglenes székhelyének számító New York-i Federal Hall erkélyén, az éljenző tömeg szeme láttára tette le esküjét, de őt követően évekig beltéren, csupán a Kongresszus tagjainak tanúsítása mellett zajlott az ünnepélyes esemény. Amikor 1817-ben a ceremónia a szabad ég alá került, annak sem a nagyobb tömegek jelenléte volt az elsődleges mozgatója, hanem a házelnök és a beiktatásra váró elnök között kialakult vita. Így tehát a kültéri eskütételnek nem feltétlenül a szélesebb tömegek tanúsítása, az ünnepélyesség mindazokkal való megosztása volt a célja, akik annak – legalább is, mint a hatalombirtokos közösség individuális tagjainak – részesei. Persze manapság már elmondható, hogy a nép felé történő nyitásra, az interaktivitásra és az együtt-örülés kellemes pillanataira való tekintettel zajlik kültéren a beiktatás, gyakran rendkívül zord időjárás ellenére is, de az intézmény eredete Amerikában a két politikus közötti nézeteltérésre vezethető vissza.

Megállapítható, hogy az amerikai elnöki beiktatás egyik, ha nem a legjelentősebb elemének, az eskütételnek négy kritériumnak is meg kellett felelnie: a beiktatás előtt álló személynek a Bibliára helyezett kézzel, tanúk előtt, egy bíró vagy az igazságszolgáltatás más képviselője előmondására kellett elismételnie az alkotmányos esküszöveget. Ez a négyes, bár csupán az utolsót szabályozták az eddigi amerikai történelem során, mégis elengedhetetlennek tűnt, és valamennyi beiktatáskor ennek megfelelően jártak el a szereplők. Olyannyira igaz ez, hogy valamennyi rendkívüli beiktatáskor is megtartották ezen elemeket, akkor is, ha semmilyen más napirendi pont nem előzte meg, illetve nem követte az eskütétel formális aktusát, ami ismét arra enged következtetni, hogy az eskü ilyen módon

történő letétele teljes mértékben elegendőnek bizonyult a hatalom legitimációjához.

2. 3. Az eskütétel jelentősége és szerepe

Az uralkodó világi eskütételének szerepe a nép és államfője közötti kapcsolat megteremtése volt, amely a szimbolikus, alapvetően egyházi aktusból alkotmányjogi jelentőségű aktussá, más megfogalmazásban közjogi ténnyé alakította a koronázást.⁶² Nehéz lenne meghatározni, hogy a vegyesházi királyok, azaz a szabad királyválasztás időszakában, vagy a Habsburg-ház örökös trónutódlásának időszakában volt-e nagyobb jelentősége az eskünek, mint alkotmánybiztosítéknak, mint a nép és az uralkodója között létrejövő megállapodás megpecsételésének, de kiemelkedő jelentősége tagadhatatlan az egész magyar történelem során. Lutter szerint a királyválasztás jogáról történő lemondást követően a koronázási aktus maradt a szuverenitás átruházásának utolsó eszköze, amely azonban kötelező kellékként foglalta magában a hitlevél kiadását és az arra történő eskütételt is, így mindennek a jelentősége rendkívüli módon megnőtt 1687 után.⁶³ Az intézmény fontosságát jól mutatta az is, hogy a koronázási országgyűlés törvénybe iktatta annak szövegét, a vizsgált időszakot megelőzően és az alatt is.⁶⁴ Mégis, valamennyi királykoronázás együttes vizsgálatát követően úgy tűnt, hogy amíg az eskütétel kötelező elemévé vált a szertartássorozatnak, addig önmagában az eskütétel nem lett volna elegendő a hatalom-legitimációhoz. A 17–20. században a királyok esetében látható hármasság, tehát a hitlevél, az eskü és a koronázási szertartás egyik eleme sem bírt olyan jelentőséggel, hogy önmagában is ráruházta volna a hatalmat a trónörököseire. Csak a három együttes lebonyolítását követően lett az uralkodó koronás király és így valamennyi uralmi felségjog törvényes gyakorlója.

Az amerikai inaugurációk történetének vizsgálata ettől eltérő eredményre vezetett, hiszen – különös tekintettel a rendkívüli esetekre, amikor az elnök halála miatt alelnöke követte őt az államfői poszton – arra engedett következtetni, hogy az esküszöveg szabályszerű elismétlése az igazságszolgáltatás valamely tisztviselője és tanúk jelenlétében elegendő volt az arra amúgy valamilyen módon jogcímmel rendelkező személy beiktatásához, és így az államfői jogosultságok teljességének átruházásához. Az amerikai államfői beiktatási ceremónia elsődlegesen alkotmányjogi jelentőségű és nem egyházi. Az eskütétel követelménye az egyetlen, és így egyben időben a beiktatás első intézménye, amely kodifikálásra került, méghozzá magában az Alkotmányban. Így tehát ez az elem elengedhetetlen 1789 óta, sőt annak szabályszerű letételére is különös hangsúlyt fektettek, ezért is ismételte meg szűk körben tett esküjét 1881. szeptember 22-én, a Capitoliumon Chester Arthur elnök,⁶⁵ illetve ezért tette le másodszor is az esküt Barack Obama 2009. január 21-én, a Fehér Házban.⁶⁶ Az eskü hibátlansága, annak megfelelése a hagyományoknak és az Alkotmánynak egyaránt szimbolikus jelentőségű

is, amelyre óriási hangsúly kerül. Ez jól látszik különösen az utódlási rendszer első gyakorlati alkalmazáskor, amikor az 1841-ben elhunyt William Henry Harrison elnököt alelnöke, John Tyler követte az államfői poszton. Az alelnök a fővárosba utazott, hogy ott a Legfelsőbb Bíróság elnöke előtt tegyen esküt. Mivel azonban Taney bíró nem tartózkodott a városban, az alelnök a Fellebbviteli Bíróság elnökét hívatta hotelének lakosztályába, és előtte – a Biblia használatával – tette le az esküt. A beiktatást semmilyen egyéb formáság nem követte, és Tyler elnök mégis valamennyi államfői jogot magának vindikálta, hivatkozva arra, hogy az Alkotmány egyértelműen fogalmazott, amennyiben az alelnök követi az elnököt annak halála esetén, átvéve valamennyi jogát és kötelességét, de természetesen letéve a hivatalba lépés feltételeként megszabott államfői esküt.⁶⁷ Ez a szokás a későbbiekben sem változott, hiszen valamennyi alelnök esküt tett, mielőtt az államfői hivatalba lépett, de egyéb ceremóniális elemek ritkán gazdagították ezeket a napokat.

Úgy tűnt tehát, hogy az államfői eskü letétele – feltevé, hogy olyan személy tette azt le, aki valamilyen jogcímen, győztes választás eredményeként vagy utódlással jogosulttá vált az államfői poszt betöltésére – önmagában megvalósította a hatalom átruházását és az eskü igazságszolgáltatási tisztviselő és tanúk jelenlétében, pontos szövegismétléssel történő letétele teljessé tette a hatalom legitimációját. Az eskü jelentősége tehát alapvető, rendkívüli és elengedhetetlen volt. Bár csupán közvetlenül, de szerepét tekintve ez az eskütétel is megvalósította a nép és az államfő között létrejövő megállapodás megpecsételését, mégis alkotmányjogi jelentősége messze e fölött állt.

2. 4. Párhuzamok

Mindkét területen, tehát a magyar király megkoronázásakor és az amerikai államfő beiktatásakor egyaránt elengedhetetlen volt az eskü letétele. E nélkül nem volt teljes a hatalom átruházásának aktsusa, így nem volt megfelelő a legitimáció sem. Az eskü letétele valamilyen arra hivatott és lehetőleg előre dezignált személy előtt zajlott, többnyire a szabad ég alatt, a széleskörű nyilvánosság szeme láttára. Az előre meghatározott szöveg elismétlése során az esküt tevők jobb kezüket felemelték és a balt valamilyen szimbolikus tárgyra helyezték, vagy azt a kezükbe fogták. A megfelelően elismételt szavak emelték az abban foglalt ígéreteket eskü értékűvé, így az ilyen módon tett fogadalmak elegendőek voltak az államfői hatalomhoz tartozó jogkör szempontjából szükséges olyan aktusnak, amelynek következtében a valódi hatalom is átszállt az arra hivatott államfőre. Az eskütétel egy magas, ünnepélyes aktus, amelyet valamennyi szemlélő állva hallgatott végig.

A magyar és az amerikai államfői eskü tehát szerepét, jelentőségét tekintve azonos volt; az a hatalomlegitimáció szempontjából elengedhetetlennek számított.

Számos egyéb, ennél kevésbé fontos elemében azonban különbözött a két aktus.

2. 5. Eltéérések

Az amerikai elnök által leteendő hivatali eskü szövege a legrégebbi írásban rögzített amerikai esküszöveg, lévén azt már az Alkotmány tartalmazta.⁶⁸ Ez a harmincöt szó, amelynek pontos elmondására különös hangsúlyt fektettek valamennyi beiktatáskor, az államfői hatalom tisztességes betöltésére és az ország Alkotmányának, törvényeinek megtartására vonatkozott. A magyar királyok által elmondott eskü szövegét a koronázó országgyűlés határozta meg, így ez a szöveg is előre készült el, de nem volt azonos valamennyi uralkodó esetében, és nem az alaptörvény, hanem valamelyik – többnyire a hitlevelet is tartalmazó – törvénycikk tartalmazta azt. Az eskü szövege többnyire a hitlevél szövegének megerősítéséről szólt, bár az alkotmányos rend és az ország törvényeinek megtartására vonatkozó ígéretet valamennyi magában foglalta.

A magyar király a hercegprímás előmondására, az amerikai elnök a Legfelsőbb Bíróság elnökének előmondására ismételte az esküszöveget. A kettő fontos eltérést jelentett, hiszen a magyar király egy egyházi személy előtt tette az esküt, ami az eskü vallásos elemének felerősítését jelentette, de további alkotmányos jelentőséget nem kölcsönözött az aktusnak – még akkor sem, ha a szöveget a király előbb a miniszterelnöktől kapta, majd maga nyújtotta át a hercegprímásnak.⁶⁹ Az amerikai Legfelsőbb Bíróság elnöke az igazságszolgáltatás legfőbb szervének vezetője, első embere. Így tehát a végrehajtó hatalmi ág vezetője, az elnök egy másik hatalmi ág, az igazságszolgáltatás vezetője előtt tett esküt. Mindehhez megemlíthető, hogy a törvényhozás mindkét házának jelenléte mellett történt az elektori szavazatok megszámolása és összeállítása. Ezzel pedig teljessé vált a kör, mert a három, egymástól elkülönülő és önmagában független, de mégis egymást kölcsönösen ellenőrző hatalmi ág mind szerepet kapott az egyszemélyi államfő beiktatásának folyamatában és aktusaiban. Az esküt adminisztráló személy pozíciója tehát eltérő a magyar és az amerikai példában.

Kevésbé markáns eltérés figyelhető meg az eskütétel során használt eszközöket illetően. A magyar király a bal kezében az ún. eskükeresztet tartotta, amíg az esküszöveget mondta. Ez a tisztán vallási szimbólum, társulva azzal, hogy az egyház képviselője, a hercegprímás mondta előre a szöveget, egyértelműen hangsúlyozta az eskünek az egyházhoz és valláshoz kapcsolódó szerepét, még akkor is, ha az esküszöveg és a világi eskütétel, mint intézmény, a koronázási aktus alkotmányjogi jelentőséggel bíró elemei voltak. Az amerikai elnök a Bibliára helyezte bal kezét, amíg az esküszöveget ismételte. A Biblia itt részben vallási szimbólum, de részben önmagán túlmutató, írott formában való szabályok megjelenése is, amelyben egyszerre

valósult meg az elnöknek az eskütétel során Isten felé vállalt kötelessége és az államfő alkotmányjogi felelősségvállalása. Egyfelől tehát az alkalmazott eszközök valamilyen ponton mindkét esetben az egyházhoz kapcsolódtak, de jelentéstartalmukban eltértek, és ennek a világi eskütétel vonatkozásában megfigyelhető szerepe volt.

Szintén eltérésként említhető az intézmény teljessége szempontjából, hogy amíg a magyar királykoronázás alkalmával tett világi eskü elengedhetetlen eleme volt a koronázásnak, az önmagában nem volt elegendő a hatalomlegitimációhoz, a teljes államfői hatalom-átruházás megvalósulásához. Az amerikai elnök inaugurációja esetében azonban úgy tűnt: az eskü szabályszerű letétele önmagában is elegendő volt az államfő beiktatásához; önmagában ezzel az aktussal átszállt az elnöki hatalmi jogkör valamennyi eleme az így beiktatott személyre.

Jegyzetek

- ¹ Az amerikai elnökök által – az amerikai Alkotmány előírásának megfelelően [2. cikk, 3. szakasz] – legalább évente egyszer, valamikor a téli ülésszak kezdete környékén, a Kongresszus mindkét házhoz intézett beszéd, az ún. *State of the Union Address*, még több hasonlóságot hordoz az uralkodói trónbeszédekkel, hiszen ekkor az államfő a törvényhozásnak számol be a végrehajtó hatalmi ág, illetve az ország teljes közigazgatásának helyzetéről. Mégis figyelmet érdemel a trónbeszéd, mert egyfajta bizonyítéka az uralkodó aktív politikai szerepvállalásának még akkor is, ha időben nem kapcsolódik a koronázáshoz. Az amerikai elnökök beiktatási beszédei rendkívül eltérőek voltak, egyesek valódi politikai üzenetet tartalmaztak, mások a politikai kampányszövegek megismétléséből, megint mások üres frázisokból álltak csak. A trónbeszéd egyértelműen politikai üzenetet, iránymutatást tartalmazó beszéd volt, amely így párhuzamba állítható a jelentősebb beiktatási beszédekkel és valamennyi *State of the Union Address*-szel is.
- ² Lutter János: *A szent koronával való koronázás alkotmányjogi jelentősége* (Nagyvárad, Szent-László-Nyomda Részvénytársaság, 1917, 15. p.)
- ³ 1687:2. törvénycikk: a mostani császári és királyi szent felség finemű örökösceinek elsőszülötteit Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítják.
- ⁴ 1723:2. törvénycikk: Ő császári és királyi legszentségebb felsége felséges osztrák háza nőágának Magyarország szent koronájában s a régtől fogva hozzákapcsolt részekben való folytonos királyi örökösödéséről.
- ⁵ A magyar trón betöltöttségének megítélése körül az 1848–1867 közötti időszakot illetően kialakult, vitatott kérdések nem képezik az itt vizsgált átmeneti időszak részét.
- ⁶ Kocsis Zsolt László: *A magyar államfő jogállása, hatásköre és helyettesítése 1000–1944 között* (Budapest, a Graf-X Média Consulting gondozásában kiadja Kocsis Zsolt László, 2004, 162–163. p.)
- ⁷ Latkóczy Mihály: *Korona és koronázás* (Eperjes és Budapest, Divald Károly Fiai kiadása, 1892, 31. p.). Ez az időpont korábbra is tehető, hiszen már az 1865. évi országgyűlés összehívásakor kilátásba helyezték I. Ferenc József megkoronázását, illetve Deák felirati javaslatában a „császári és királyi felség” megjelölés is a törvényes uralkodói mivoltának elfogadására utalt, de ugyanígy az időpont későbbre is datálható lenne, hiszen a koronázási ceremónia előkészítéséért felelős bizottságot csak 1867. április 10-én jelölték ki. Lásd: Falk Miksa–Dux Adolf: *Koronázási emlékkönyv, 1867. június 8.* (Pest, Deutsch Testvérek, 1867, 37. p.)
- ⁸ Lutter, 1917, 31. p.

Zárszó

A terjedelmi korlátokra való tekintettel jelen írásban csupán az átmeneti időszak és az eskütételek témakörének bővebb ismertetésére és összehasonlítására kerülhetett sor. Ezek alapján is egyértelműen látszik, milyen sokféle és szerteágazó kérdésekben lehet párhuzamokat és eltéréseket találni az államfői hatalomlegitimáció egyes intézményei közt. Az Osztrák–Magyar Monarchia és az Amerikai Egyesült Államok több alapvető tulajdonságában tért el egymástól, mégis, nem egy olyan intézmény található a királykoronázások és inaugurációk történetében, amelyek teljesen megegyeznek. Hasonló módon vonhatók párhuzamok és találhatók eltérések a koronázási díszmenet és a Capitoliumhoz vezető délelőtti díszkíséret, az ünnepi lakoma és a beiktatási ebéd, avagy az udvari bál és a beiktatási bál intézményei között.

- ⁹ Kocsis, 2004, 173. p.
- ¹⁰ 1687:1. törvénycikk: fenséges József fejedelem, ausztriai főherceg urat, Magyarország királyává avatják, kiáltják és koronázzák, 1. §, második fordulat, illetve 1687:2. tc.
- ¹¹ 1790/91:3. törvénycikk: hogy a király fölavatása és koronáztatása minden trónváltozáskor fél éven belül végrehajtsák.
- ¹² Boller, Paul F. Jr.: *Presidential Inaugurations* (A Harvest Book, Harcourt, Inc., 2002, xiv–xv. p.)
- ¹³ Sobel, Lester A. (szerk.): *Presidential Succession – Ford, Rockefeller & the 25th Amendment* (New York, Facts on File Inc., 1975, 19–20. p.)
- ¹⁴ Feerick, John D.: *From Failing Hands – The Story of Presidential Succession* (New York, Fordham University Press, 1965, 270. p.)
- ¹⁵ XX. Alkotmány-kiegészítés, 3. szakasz.
- ¹⁶ Feerick, 1965, 270–271. p.
- ¹⁷ Egyházi eskü szövegét lásd: Lutter, 1917, 21. p.
- ¹⁸ Jókai Mór: *A királykoronázás*. In: Kovács Dénes–Sziklay János: *Koronázási emlékkönyv* (Budapest, Könyves Kálmán magyar irodalmi és könyvkereskedési részvénytársaság kiadása, 1892, 11. p.); Latkóczy, 1892, 35. p.
- ¹⁹ A királyi eskü szövegére lásd az 1867:2. törvénycikket: az Ő királyi Felsége által szerencsés felavattatása és megkoronáztatása előtt az ország részére kiadott királyi hitlevél és koronáztatáskor letett királyi eskü az ország törvényei közé igttattnak. A szöveget a miniszterelnök adta át az uralkodónak. Lásd: Simon Péter: *Király és korona – Pillantás a múltba és jelenre* (Budapest, Kormos Műintézet Nyomása, 1892, 323. p.)
- ²⁰ Lutter, 1917, 30. p. A források eltérnek abban, hogy arccal merrefelé fordult az uralkodó az eskütétel alatt – egyes vélemények szerint a templom felé (Simon, 1892, 323. p.), mások szerint kelet felé (lásd: Kovács–Sziklay, 1892, 69. p.), ismét mások szerint napkelet felé (Jókai, 1892, 11. p.)
- ²¹ Egyes források szerint a hallgatóság csendben figyelte az eskütételt (Jókai, 1892, 11. p.), míg mások szerint az éljenzés többször megszakította azt (Simon, 1892, 323. p.)
- ²² Az 1687:1. törvénycikk szólt I. József királlyá koronázásáról, és ugyancsak tartalmazta az előírt eskü szövegét is.
- ²³ Jókai szerint az eskütételt követően csak a miniszterelnök jelzésére tört ki a tömeg éljenzése (Jókai, 1892, 11. p.)
- ²⁴ Egyes források a történelmi hagyománynak megfelelő, az ország megvédését szimbolizáló, négy égtáj felé történő kardvágást is a koronázás kötelező kellékei közé sorolják, például Latkóczy, 1892, 14. p.
- ²⁵ Nagy József: *IV. Károly – az utolsó magyar király* (Budapest, Gönczöl kiadó, 1995, 37. p.)

- ²⁶ Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története* (Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata – Budapest, Magyar Történelmi Társulat Kiadása, 1987, 167. p.)
- ²⁷ Nagy, 1995, 37. p.; Lutter, 1917, 30. p.
- ²⁸ USA Alkotmány 2. cikk, 1. szakasz, utolsó bekezdés.
- ²⁹ Úgy tűnik a forrásokból, hogy eddig csak John Quincy Adams nem használt Bibliát az elnöki eskütelhez, ehelyett bal kezét az Egyesült Államok törvénygyűjteményére helyezte (Boller, 2002, 129. p.; Kittler, Glenn D.: *Hail to the Chief! – The Inauguration Days of Our Presidents*. Philadelphia. New York, Chilton Books, 1965, 35. p.). Nem említene Bibliát Arthur elnök rendkívüli eskütelekor sem, amely a saját házában zajlott 1881. szeptember 20-án hajnalban, de mivel a könyvtárszobát használták, feltételezhető, hogy volt ott Biblia, még ha nem is használták azt. Lásd: Lomask, Milton: „I do solemnly swear...” – *The Story of the Presidential Inauguration* (New York, Ariel Books, Farrar, Straus & Giroux, 1966, 8. p.; Kittler, 1965, 116. p. Lomask szerint Theodore Roosevelt eskütelekor, 1901. szeptember 14-én sem használt Bibliát, mert Ansley Wilcox házában nem találtak Bibliát, de erről a többi forrás nem tesz említést (Lomask, 1966, 9. p.; Kittler, 1965, 143–144. p.).
- ³⁰ Így például Grant elnök második beiktatása alkalmával Chase bíró tartotta a Bibliát (Kittler, 1965, 101. p.). A források szerint, amikor Harding elnök hirtelen halálát követően, 1923. augusztus 3-án alelnöke, Calvin Coolidge a közjegyzőként esketésre feljogosított édesapja előtt annak vermonti farmján tette le az államfői esküt, a Biblia csak az asztalon volt, de azt nem használták (Lomask, 1966, 9. p.).
- ³¹ Ez inkább a 19. század második felétől kezdett jellemzővé válni, így Lincoln 1865-ben, Theodore Roosevelt 1905-ben és Wilson elnök mindkét, 1913-as és 1917-es beiktatása alkalmával is előre kiválasztott passzusnál nyitotta ki a Bibliát, amelyre eskütele alatt bal kezét helyezte (Boller, 2002, 129. p.).
- ³² Kittler, 1965, 31. p.
- ³³ Ezeket 1789-ben így csinálta Washington, és példáját azóta is követik. Pusztán Theodore Roosevelt nem tette hozzá esküjéhez a szokásossá vált szavakat, amikor 1901. szeptember 14-én, Buffalóban esküt tett (Lomask, 1966, 7. p.)
- ³⁴ Amikor Washington 1789-ben esküt tett, még nem volt Legfelsőbb Bíróság, ezért celebrálta az eseményt Chancellor Livingstone. Négy évvel később már létezett a legmagasabb jogi grémium, de elnöke a beiktatáskor hivatalos úton, külföldön tartózkodott, ezért a Legfelsőbb Bíróság egyik bírja, William Cushing bíró vette át a helyét az 1793-as inauguráció alkalmával (Kittler, 1965, 11. p.; Lomask, 1966, 10. p.).
- ³⁵ Minden idők legelismertebb beszédeinek írója, Abraham Lincoln, illetve a 19. század első felében a legtöbb elnök beszéde megelőzte eskütelét.
- ³⁶ George Washington, majd a 20. század valamennyi elnöke előbb tett esküt, s utána mondta el beszédét.
- ³⁷ Király János: *A király-koronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása* (Budapest, Stephaneum Nyomda Rt., 1918, 15. p.); Mihályfi Ákos: *A magyar királykoronázás jelentősége* (Budapest, M. Kir. Tudományegyetem Nyomdája, 1917, 9. p.)
- ³⁸ Falk Miksa: *A koronázás közjogi jelentősége*. In: Kovács-Sziklay, 1892, 31. p.
- ³⁹ Timon Ákos: *A szent korona és a koronázás közjogi jelentősége* (Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata, 1907, 5. p.)
- ⁴⁰ László esküjének törvénybe iktatásáról lásd az 1453:1. törvény-cikket, hogy a király esküt tegyen: Szende Gyula: *Királyvá avatás Magyarországon a vegyes korszakban 1301–1526* (Budapest, Fried S. Nyomda, 1893, 36. p.)
- ⁴¹ 1687:1. tc.
- ⁴² 1790/91:2. tc.
- ⁴³ USA Alkotmánya, 2. cikk, 1. szakasz, utolsó bekezdés
- ⁴⁴ Kittler, 1965, 8–9. p.
- ⁴⁵ Franklin Delano Roosevelt elnök 1933-as beiktatása alkalmával, eskütelét megelőzően, családijával vett részt egyházi szertartáson, ismét megteremtve ennek a hagyományát, amelyet 20. századi utódai valamennyien követtek, még ha eltérő tempomokat választottak is a szertartás megtartására (Kittler, 1965, 179–180. p.)
- ⁴⁶ A szomszédos St. John's Masonic lodge Bibliájáért szinte az utolsó pillanatban szalajtottak futárt 1789-ben (Lomask, 1966, 8. p.)
- ⁴⁷ Kittler, 1965, 35. p.; Boller, 2002, 129. p.
- ⁴⁸ Lomask, 1966, 9. p.
- ⁴⁹ Kittler, 1965, 151. p.; Boller, 2002, 131. p.
- ⁵⁰ Ugyanígy Eisenhower is az anyjától kapott Bibliát használta az eskühöz (Boller, 2002, 128. p.)
- ⁵¹ McKinley ajándékba kapta a Bibliát (Kittler, 1965, 136. p.)
- ⁵² Boller, 2002, 132. p.
- ⁵³ Boller, 2002, 133. p.
- ⁵⁴ Például Taft beiktatásán, ahol a Biblia használata önmagában elismerést váltott ki.
- ⁵⁵ Véletlenszerűen nyitották ki a Bibliát például Ulysses Grant elnök beiktatásakor, 1869-ben és 1873-ban.
- ⁵⁶ Wilson elnök például mindkét alkalommal pontosan kiválasztotta a kívánt szakaszt, amelyre bal kezét helyezte.
- ⁵⁷ Judiciary Act of 1789, http://www.constitution.org/uslaw/judiciary_1789.htm (a letöltés ideje: 2010. augusztus 31.). Az ekkor létrejövő Legfelsőbb Bíróság még csak öt bíróból és egy elnökből, azaz összesen hat főből állt. Ahogy az Unió bővült, úgy lett egyre több és több tagja a szervezetnek, amely fejlődés a bírósági törvények, az ún. Judiciary Act-ek változásán keresztül követhető egyértelműen, egészen az 1911-es átfogó bírósági szervezeti reformig. Lásd Beke-Martos Judit: *Bírók és bíróságok Amerikában* (megjelenés alatt).
- ⁵⁸ Ez a megfogalmazás az elnököket illetően stimmel, hiszen talán egyedül Coolidge elnök képezett kivételt, akit közjegyző – tehát pro forma továbbra is az igazságszolgáltatás szereplője, de nem bíró – esketett fel, de valamennyi más államfőt bíró iktatott hivatalába. Az alelnököket illetően ez azonban már nem annyira egyértelmű, hiszen ott, különösen a 20. század során már egész nagy szabadsággal rendelkeztek a megválasztott alelnökök, hogy kijelöljék, ki előtt kívának esküt tenni.
- ⁵⁹ Ideértve természetesen azokat az alkalmakat is, amikor a vasárnap miatt a következő napra helyezték át a ceremóniát – ahogyan 1821-ben, 1849-ben, 1877-ben, 1917-ben, illetve 1957-ben és 1985-ben –, különös tekintettel arra, hogy Wilson elnök óta valamennyi államfő, akinek beiktatásának naptári napja vasárnapra esett, még aznap letette a hivatali esküt egy privát ceremónia keretében, a jogfolytonosság biztosítása érdekében.
- ⁶⁰ Így John Tyler William Cranch bíró előtt hotelszobájában tette le az államfői esküt, 1841. április 6-án délbén (Kittler, 1965, 54. p.)
- ⁶¹ Andrew Johnson volt az egyetlen alelnökből elnökké váló államfő, aki 1865-ben a Legfelsőbb Bíróság elnöke előtt tett esküt (Lomask, 1966, 10. p.). Arthur elnök 1881-ben az elsőként a helyszínre érkező John R. Brady bíró előtt tett esküt, de azt megismételte két nappal később a Capitoliumban is, akkor már a Legfelsőbb Bíróság elnöke előtt (Kittler, 1965, 116–117. p.). Theodore Roosevelt John R. Hazel szövetségi kerületi bíró előtt tette le az esküt Buffalóban, 1901-ben (Kittler, 1965, 143. p.). Coolidge elnök – ahogy arról már szó esett – saját apja, a közjegyzőként tevékenykedő idősebb Coolidge és tanúk jelenlétében tette le az államfői esküt (Lomask, 1966, 9. p.), míg Lyndon Johnson volt az első elnök, akinek bírónő, Sarah R. Hughes, az észak-texasi kerületi bíróság bírja mondta elő a hivatali esküszöveget a dallasi reptéren álló elnöki repülőgépen. 1963. november 22-én (Lomask, 1966, 10. p.).
- ⁶² Marczali Henrik: *A koronázásról*. In: *Vasárnapi Újság 1892. június 5-ki ünnepi számának kiadása: A koronázás emlékünnepe* (Budapest, Franklin-Társulat, 1892, 2. p.); Timon, 1907, 5–6. p.
- ⁶³ Lutter, 1917, 13–14. p.
- ⁶⁴ 1687:1. tc., 1790/91:2. tc., illetve 1867:2. tc. és 1917:3. tc.
- ⁶⁵ Arthur elnök ismételt esküteléről lásd Kittler, 1965, 117. p.
- ⁶⁶ Obama ismételt eskütele: http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/obama_inauguration/7843881.stm; <http://www.msnbc.msn.com/id/28780417/>; <http://www.guardian.co.uk/world/2009/jan/23/obama-presidential-oath>; <http://www.reuters.com/article/idUSN2150442720090122>; [44](http://www.usatoday.com/news/wa-

</div>
<div data-bbox=)

shington/ judicial/2009-01-20-oath_N.htm (a letöltések ideje: 2010. szeptember 22.)

⁶⁷ Kittler, 1965, 53–55. p.

⁶⁸ Az alelnök esküszövegét csak később kodifikálták, s az mege-

gyezik a Kongresszus tagjainak esküszövegével, így hosszabb is, mint az elnöki eskü.

⁶⁹ Andrássy Gyula nyújtotta át az esküszöveget I. Ferenc Józsefnek, aki azt továbbadta a hercegprímásnak (Simon, 1892, 323. p.).

I. Az immunitástól a kárfelelősségi tényállásokig

I.1. A jogfejlődés elméleti alapjainak kialakulása

Az állam felelőtlenségének kérdése történelmileg szorosan összekapcsolódik az államot képviselő, konkrétan a hatalom képviselőjének korabeli megjelenési formájához. Értelemszerű, hogy az államhatalmat egy és oszthatatlan hatalomként uraló egyeduralmódók idején fogalmilag nem jöhetett szóba a közhatalom felelősségének kérdése – hiszen az egyeduralmódó szuverén, és mint ilyen történelmileg totális felelőtlenséget élvez.¹

A polgári forradalmak kora és a felvilágosodás hozta el a szuverenitás személyhez kötött jellegének lazulását – az államhatalmi ágak megosztásának elméletével együtt –, a két tényező kölcsönhatásaként pedig az egységes állam államszervezetté transzformálódott, amely államszervezet további egységekre tagolódott, az egyes egységek pedig saját feladatokat és hatásköröket kaptak. Az államszervezet egységeinek a saját hatáskörükben kapott feladatai tekintetében pedig immáron elvi alapjai teremtdtek meg a számonkérés elvi lehetőségének, tekintve, hogy a hatáskörben ellátott feladatokat értékelni, minősíteni lehetett.

Az államhatalom képviselőjében végrehajtott tevékenységeknek tehát tagolódnuk kellett, egymástól tevékenységtípusok szerint elválaszthatóvá kellett válniuk ahhoz, hogy egyesével megítélhetők legyenek, és amennyiben a rájuk mondott értékítélet negatív volt, a belső jog bizonyos jogkövetkezményeket fűzzön megvalósulásukhoz.

Mindezek mellett a jogfejlődést szignifikánsan befolyásoló másik történelmi tényező az lett, amikor is az állam minden más jogalannyal szemben fennálló felsőbbrendűségét feladva, a gazdaság területére önálló jogalanyként „aláereszkedve” jelent meg a gazdasági kapcsolatokban, és szerződésekre lépett a gazdaság más, egyébiránt neki a közhatalomgyakorlás során alárendelt szereplőivel – az állami immunitás áttörésére pedig a mellérendelt viszonyokban ebben az időben kerülhetett sor.

Ezen történelmi tényezők szolgálnak tehát magyarázatul ahhoz, hogy miért nem tudjuk az állami felelősség kérdését több száz éves távlatban vizsgálni, hiszen az állami immunitás elve a történelmi helyzetekhez illeszkedve a modern értelemben vett társadalmak létrejöttétől a polgári forradalmak koráig tartotta magát. A polgári forradalmak témánkban az

Borbás Beatrix:

A közhatalmi felelősség kialakulása hazánkban

elmélet szintjén vitathatatlanul áttörést hoztak azzal, hogy le kell szögeznünk: a felelősségrevonás elvi lehetőségének felcsillanása nem jelentette, és a mai napig nem jelenti a gyakorlatban is a felelősségrevonás realizálódását a valóságban, s még annyira sem a kár megtérítését – ez a gyakorlat pedig még az állami immunitás elvi tételénél is szívósabbnak bizonyul.

Az állam, és általában a közhatalom által okozott hátrányok megtérítésének elnehezült praxisa különösen annak fényében elgondolkodtató, hogy a jogállamiság jegyében szerveződött modern állam egyre inkább a gazdaság egyik szereplőjeként – és egyre kevésbé a gazdaság irányítójaként – lép fel, a nem közhatalmi tevékenység kifejtése közben esetleges mellérendeltségi relációkban pedig nem lenne szabad közhatalmi jogosítványokkal élnie; ezzel szemben a közhatalmi, hatósági tevékenysége kifejtése közben a hierarchikus viszonyrendszeren belül kifejtett tevékenysége körében valóságos garanciahálózat kiépítése lenne indokolt.

Az állami immunitásnak és felelősségnek – és hasonlóképpen a közhatalom kárfelelősségének is – jogelméleti alapkérdése mindig is az volt, hogy egyáltalában elfogadható-e a szuverén és a szuverén képviselője felelősségre vonhatóságának eszméje.

Úgy tűnik, minden kontinentális állam elfogadta ezt a tézist – ide jutott voltaképpen még a „king can do no wrong” doktrínáját a végsőkéig őrző angol jogfejlődés is, azzal, hogy hogy nem adta fel azt a maximát, miszerint a korona a jog és az igazság legfőbb őre, és mint ilyen nem követhet el jogtalanságot és nem vonható felelősségre sem a saját, sem hivatalnokai ténykedéséért, azonban a jogi felelősség helyébe – ugyanabból a tételből kiindulva, csak éppen egy morális felelősséghez érkezve² – az erkölcsi felelősség lépett, ez pedig azt involválta, hogy a marasztalt hivatalnok helyett az állam fizesse meg a kártérítést.³

Elvi szintén az immunitás-elméletek feloldódására nagy befolyást gyakorolt a polgári felvilágosodás – közelebbről a francia forradalom – óta elterjedt alanyi közjogok tana, amely először írta felül az abszolutista rendőrállam azon tézisé, amely szerint az egyénnek az állammal szemben alanyi joga nem létezhet. Ebben időben kerültek katalógizálásra első ízben az alapvető

jogok az állammal, egyben a közigazgatással szemben is, de ettől kezdve volt elképzelhető az a jogi reláció is, amelyben az állam egy magánjogi jogviszony alanyaként szerepelhetett, a közhatalmi állam mellett tehát megjelent a magánjogi jogi személyiséggel rendelkező állam.

Az állam mindenhatóságának ebbéli megbontását fejezte ki a korabeli ún. *fiscus*-teória,⁴ amely megtévesztő módon az abszolút monarchia terméke, amikor is az alattvaló alapvetően védtelen volt a jogát sértő, a felelőtlen felségként megjelenő monarcha nevében eljáró közigazgatás, az állam ellen – azonban ebben a rendszerben is elismertségre volt képes szert tenni a *fiscus*, mint az államtól elkülönülő, annak cselekedeteiért felelősséget viselő „bűnbak”, azaz „Prügelknebe”, azaz mint egy gyerek, akit elvernek, ha az állam rosszat cselekszik,⁵ avagy az állam helyett el lehet verni rajta a port – azaz polgári bíróságok előtt perelhető és kártérítésre marasztalható.⁶

A *fiscus* intézményének gyökerei már a római jogban is megtalálhatók, a kifejezést a köztársasági időkben az államkincstár szinonimájaként használták, azonban a *fiscus* a római jogban egyrészt nem jogi személy, másrészt abszolút immunitást élvez, így nem vezette a jogfejlődést az állami kárfelelősség intézményesülése felé.⁷

A következő lépcsőfoknak a jogfejlődés logikájában annak kellett lennie, hogy a *fiscus* immunitása feloldódik – ez pedig német jogterületen, a patrimonális államszemlélet felbomlásával történt meg. Ekképpen válhatott a *fiscus* tehát a német jogfejlődésben már felelősségi fogalommal azzal, hogy a 18. században elkülönült a német jogi felfogásban az állam, mint közjogi és mint magánjogi személy, azonban az egységes Német Birodalom létrejötté a *fiscus* magánjogi jogalanyiságának elismerése ellen hatott az állam tevékenységét szükségeszerűen hatósági jellegűnek titulálva⁸ – ennek lenyomatát láthatjuk a BGB állami felelősségi részének szabályozási koncepciójában, amely már csak részben támaszkodott a *fiscus*-teóriára, abban túlsúlyban vannak a közhivatalnoki felelősség elemei.⁹

Az „alulról építkező” francia jogszemléletben sem volt markáns szerepe a kincstárnak az állam civiljogi felelőssége kérdésében,¹⁰ azonban a jogfejlődés egyre inkább arra mutatott, hogy ne csak a *fiscus*ok, de a hatóságként jelentkező állammal szemben is elismerést nyerjenek az állampolgárok jogai, s ezzel párhuzamosan számos európai államban, így Franciaországban is, az államigazgatási jogkörben okozott kár a polgári jog területéről – ahova a *fiscus*-teória terelte – egyre inkább a közigazgatási jog szabályainak uralma alá került. Ennek a tendenciának kicsúcsosodása az 1873. évi ún. Blanco-ítélet, amelynek kapcsán a francia hatásköri bíróság kimondta, hogy az államnak a magánszemélyekkel szemben fennálló kárfelelősségét nem lehet a magánfelek közötti jogviszonyokra megállapított elvek alapján megítélni – a magánjogias szemlélettől tehát megindult a jogfejlődés a közigazgatási-jogias felfogás irányába.¹¹

A *fiscus* fogalmilag tehát az állam civiljogi jogalanyiságának bázisa,¹² amely által már az állami immunitás történelmi koraiban is elvált az állam, mint közhatalom – így kifejezetten közjogi jogviszonyok egyik szereplője – és az állam, mint gazdálkodó szerv, mint polgári jogviszonyok alanya. A *fiscus* felelősségét ezt követően kiterjesztették az olyan közhatalmi aktusokért viselendő felelősségre is, amely a polgárok vagyoni viszonyaiba nyúlt bele, s innen már nem volt nagy lépés az, hogy már nem csak a *fiscus*ként megjelenő állammal, hanem a hatósági közigazgatási jogi jogviszonyokban fellépő közigazgatási hatóságokkal szemben is elismerést nyerjen az állampolgárok alanyi közjoga.

Amellett, hogy a közhivatalnoki felelősség gyökerei már a római jogban felfedezhetőek voltak, a feudális jogtól idegen volt a jogintézmény, azonban a felvilágosodás korára már más igények alakultak ki; az alanyi közjogok garanciarendszerén belül olyan fejlesztésre volt szükség, amely egyrészt a polgárt a jogellenes károkozásért éppúgy oltalmazza, mint a jogszerűekért, másrészt olyan intézményre, amely a hivatalnok felelősségét a jóval nagyobb biztosítékokkal bíró szervi felelősséggel váltja fel.¹³ Ekkor az állampolgárok vagyonos rétegének – akik a gazdasági szektorban tevékenykedve érintettek voltak ezen a téren, hiszen főként ezek a rétegek léptek gazdasági kapcsolatra az állammal – fontos érdeke fűződött ahhoz, hogy a „szerződő fél”-ként fellépő államot valósággal kösse a szerződés, valósággal köteles legyen az obligban vállaltak teljesítésére, ha ugyanis ezen garanciális feltétel nem teljesül, úgy nem csak a konkrétan szerződő gazdasági szereplő van teljes bizonytalanságban, de maga a jogbiztonság is sérül.

A magánjogi kodifikációk terén a 19. századi nagy kódexek megalkotása tetőzte be és zárta le a recipiált római jogon alapuló közös kontinentális európai magánjog, a *ius commune* dezintegrálódását, ezek a kódexek így szimbólumává váltak annak a történelmi folyamatnak, amely a politikai nemzet győzelmét hozta a kulturális nemzet felett, de fontos ismervük az is, hogy céljuk a felvilágosodás jegyében a nemzeti egységtörékvések sikerre vitele volt a liberális polgárság szorgalmazására. Ezen kódexek hatályosulási területén ez az idealizált társadalomkép nagy terheket rótt a bírói gyakorlatra, amely rugalmasan, szervesen építkezve töltötte ki a joghézagokat, – a judikatúra jogfejlesztő szerepére jó példa a deliktális kárfelelősség a hivatkozott francia bírói gyakorlatban.¹⁴

Összegezve elmondható, hogy ezen kódexek megszületése óta eltelt több száz év alatt a magánjogi kodifikáció kitarzott az alapvető magánjogi jogintézmények mellett – mint a magántulajdon szentsége és a szerződési szabadság intézménye –, azonban az időközben bekövetkezett jelentős társadalmi átalakulások következtében a szociális igazságosság iránti társadalmi követelmények erősebbnek bizonyultak minden ideális és klasszikus elvénél,¹⁵ ezen követelmények egyre nagyobb mértékű térnyerésének pedig természetszerűleg befolyással kellett lennie az állami kárfelelősség témakörére.

1.2. Az állami immunitás feloldódása hazánk jogfejlődésében

Az állami felelőtlenség gondolata hazánkban a fentiek szerint történelmileg kötött államhatalmi berendezkedéssel kapcsolatos összefüggésekkel összecsengő módon a 19. század végétől kezdett „kikopni”, ettől az időponttól figyelhető meg az állami felelősség gondolatának megjelenése. Az 1848-as törvények egy demokratikus, liberális állammodell mintáztak, azonban ennek realizálódását megakadályozta a szabadságharc leverése és a neoabszolutizmus kora,¹⁶ ekképpen nem kedvezve az állami felelősség jogi tényezőként való megjelenésének.¹⁷ Ez az időszak tehát Magyarországon a nemzetközi trendekkel abszolút egybeesve hozta fogalmilag az állami felelőtlenség gondolatának elterjedését, azonban ezt az elvi tételt több okból sem rögzítette konkrét joganyag – egyrészt a gazdaságban az állam még nem vett részt külön, a többi gazdálkodóval egyenrangú félként, másrészt ezen időszakban, a kiegyezést követően az ország fejlődését – beleértve a gazdasági fejlődést és a gazdaság működését szabályozó jogrendszert is – az osztrák befolyás jellemezte.

Elmondható, hogy a Magyarországon a társadalmi és gazdasági berendezkedéssel abszolút nem adekvát módon ment végbe az osztrák jog hazai szerves recipiálása,¹⁸ meghatározva a korabeli jogfejlődést – erre az időszakra vonatkozóan „kérdéssé vált még az is, hogy lehettek-e immanens szabályszerűségei a magyar jogfejlődésnek?”¹⁹ Ettől fogva a polgári és gazdasági viszonyokat olyan, oktrojált módon honosított jogi szabályozás szorította keretek közé, amelynek színvonala nem volt összhangban a valóságos hazai viszonyokkal – „a korabeli magyar gazdaságon belül nem volt konzisztencia a kapitalista látszatot keltő intézmények és a még kevésbé kapitalista valóság-tények között, sem pedig a gazdaság és jog között nem volt olyan aktív-adaptációs kapcsolat, amely jellegük tekintetében összhangot biztosított volna”.²⁰

Az osztrák polgári törvénykönyv – amely hazánkban 1853 és 1861 között volt hatályban – még csak nem is említi az állam felelősségének gondolatát, ebben a tekintetben tehát hiába voltak a jogi szabályozás alapját adó osztrák életviszonyok fejlettebbek a magyar viszonyoknál, jogi szabályozásban az ABGB nem hozott előrelépést, amelynek „érzéketlensége a téma iránt nem volt alaptalan, hiszen a nála öt évvel korábban kiadott 1806. évi osztrák jogszabály még az állami alkalmazottak hivatali ténykedéseik miatti polgári bíróság előtti felelősségre vonhatóságát is kizárta, [...], az alaphangot tehát az osztrák jogi immunitási szemlélet adta tehát, miszerint nemcsak az államot, de még a közhivatalnokokat sem lehetett perelni az állami tevékenység során keletkező károkért”²¹ – ezen alapokról indult tehát a magyar jogfejlődés e tekintetben, s jutott el a ma hatályos koncepcióig, az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősségi modellig.

Az állami felelősség magyar joganyagának megalapozása és kiépítése tulajdonképpen egyet jelentett az

osztrák jogi felfogástól való eltávolodással,²² s tendenciaszerűen jellemző volt rá azon két sajátosság, amely a mai napig – a ma hatályos szabályozásban is – észlelhető; egyrészt az, hogy a közzférában dolgozók felelősségét az alkalmazotti felelősség egyik sajátos eseteként fogja fel, másrészt az, hogy a kárigény érvényesítésére csak és kizárólag akkor van lehetőség, ha a károsult már minden fórumot „megjárt” előtte, tehát a nyitva álló jogorvoslati lehetőségekkel már élt,²³ ezen sajátosságokról tehát igencsak megállapítható, hogy kiállták az idő próbáját, hiszen a kezdetektől a mai napig tartják magukat.

Konkrét jogi norma formájában a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871:8. törvénycikk rendelkezései között jelennek meg a közhivatalnoki felelősség első szabályai – a törvényhely első jogi tétele már mindenekelőtt rögzíti, hogy a bírák és a bírósági hivatalnokok hivatali kötelességüknek szándékosan vagy „vétkes gondatlanságból” elkövetett megszegésért felelősséggel tartoznak, később kimondja a jogszabály, hogy ez a felelősségük a „hivatali büntett” tekintetében hivatali minőségük megszűnte után is fennáll. A második jogtétel pedig a kárfelelősséget alapozza meg, miszerint ezen közhivatalnokok felelősséggel tartoznak azon kárért is, melyeket hivatali kötelességük megsértésével okoztak.

Témánk szempontjából azonban alapvetően az első csoportba, a hivatali büntettek kategóriájába tartozó sikkasztás törvényi szabályozása nyújt adalékot, miszerint sikkasztás büntettét követi el a tisztviselő, ha az általa hivatalos minőségben átvett pénzt, értékpapírt, vagy „egyéb értékkel bíró tárgyat” részben vagy egészben eltulajdonítja vagy elidegeníti – és ekkor következik az elvi jelentőségű fordulat: ez esetben a bírák elkövetett sikkasztásai miatt azokért a károkért, amelyeket ezen ténykedések a magánfeleknek okoztak, az állam felelős – természetesen az állam visszkereseti jogának kikötése mellett. Itt tehát egy elvi fordulópont-hoz érkeztünk: megjelent az állam mögöttes felelőssége, a törvény 73. §-ában pedig konkrét formát ölt a keresetőség; itt találhatjuk ugyanis az állam ellenében érvényesíthető igény benyújtásának feltételeit és kereseti módozatait. Ezen archaikus jogszabály külön fejezetben tárgyalta a vagyoni felelősség témáját, és jelen munka szemszögéből igencsak érdekes rendelkezéseket tartalmaz. A vagyoni felelősségről szóló rész első szakasza ugyanis akként rendelkezik, hogy a bíró vagy a bírósági hivatalnok teljes kártérítéssel tartozik az eljárásával – avagy annak elmulasztásával – okozott kárért, a következő rendelkezések pedig ezt a szabályt kiterjesztik szinte minden olyan közigazgatási, törvényhatósági hivatalnokra, akik hatósági jogkörrel bírhatnak.

A hosszú időtávlat miatt említésre méltó párhuzamát találjuk az 1871. évi törvénynek a jelenkori szabályozással, ugyanis a mai napi hatályos szöveg is szubszidiárius felelősséget állapít meg; tehát a kárfelelősséget csak abban az esetben lehet megállapítani, ha a kár rendes jogorvoslattal nem volt elhárítható, valamint egé-

szen a rendszerváltást követő évekig – 1992-ig – tartotta magát az egy éves elévülési szabály is.

Az 1867-es kiegyezés után született önkormányzati törvények²⁴ részben közvetlenül, részben közvetetten, de mindenképpen garantálták valamely tisztségviselő primátusát, az egyes döntéshozó testületekben – ahogy Magyary írja erről, hogy a községi jegyzőnek „szak-képzettsége és állandósága révén a bírónál nagyobb egyéni súlyt szerez és a képviselőtestület tulajdonképpeni vezetője [...] a községnek, mint szervezeti egységnek a tulajdonképpeni főnöke”²⁵ –, így azok döntéscsúcsként vállalandó felelősség szempontjából elmondható, hogy a testületek felelősségét felszívta a tisztségviselők politikai felelőssége.²⁶

A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870:42. törvénycikk és a törvényhatóságokról szóló 1886:21. törvény – amely a vármegyék és a törvényhatósági joggal felruházott városok szervezetét állította fel – a kárfelelősségre vonatkozóan a vármegye központi tisztségviselőinek (többek között az alispán, a főjegyző, az aljegyzők, a tiszti főügyész és az alügyészek, az árvászéki elnök és ülnökök, a főorvos, a főpénztárnok, esetleg külön gyám vagy más pénztárnok, a főszámvevő, a levéltárnok, az árvászéki nyilvántartó és az állatorvos) és a vármegyei bizottság tagjainak felelősségéről akként rendelkezett, hogy a tisztségviselő mindazon kárért, amelyet hivatalos eljárásban akár cselekvése, akár mulasztása által szándékosan vagy vétkes gondatlanságból az államnak, a törvényhatóságnak, községnek vagy egyeseknek jogtalanul vagy illetéktelenül okozott – feltételül szabva, hogy a kár szabályszerű jogorvoslattal elhárítható nem volt – teljes kártérítési felelősségét alapította meg.

A községekben – amely kategóriába a 19. század végén a városok, nagyközségek és kisközségek tartoztak – az 1886:22. törvény alapján az előjáróság, valamint a segéd- és kezelőszemélyzet minden egyes tagja mindazon kárért, amelyet hivatalos eljárásában akár cselekvése, akár mulasztása által szándékosan vagy vétkes gondatlanságból az államnak, a törvényhatóságnak, a községnek és egyeseknek jogtalanul és illetéktelenül okozott, teljes kártérítéssel tartozott, ugyanazon feltételek mellett, mint a törvényhatóság tisztségviselői.

Az állami alkalmazottak kártérítési felelősségét a kiegyezést követően az első világháború kitöréséig terjedő időszakban már kialakult a közigazgatás személyzetpolitikájának rendszerét adó, 1874-ben elfogadott, majd 1896-ban korszerűsített Pénzügyi Szolgálati Szabályzat kizárta, a vagyonneveléssel megbízottakért az állam felelt.

A korabeli szabályozás áttekintése során megállapítható tehát, hogy az állami kárfelelősség gondolata közvetett formában már ekkor előtűnt; a vagyontalanság esetére irányadó rendelkezésekből látható, hogy elsődleges szempontként a jogalkotásban sokkal inkább a károsult teljes kára rendezésének igénye szerepel a felróhatóság, a vétkes magatartással szemben.

A jogalkotásban a következő lépcsőfok volt a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896:33. törvénycikk, amely a

korabeli külföldi minták alapján a sérelemdíj intézményét igyekezett bevezetni, a törvényhely XXXI. fejezetében, „kártalanítás” megjelöléssel. A jogszabály 576–589. §-ai alapján az „ártatlanul szenvedett előzetes letartóztatás, vizsgálati fogság és büntetés esetében” – és a törvény további rendelkezései szerint a végrehajtott halálbüntetés esetében is – fizetendő kártalanítást az állam csak néhány kivételes esetben tagadhatta meg, mint például a hamis önfeljelentés, hamis beismerő vallomás, a bizonyítékok elhallgatása, a perorvoslat elmulasztása esetében. Jelenlegi büntetőeljárás törvényünkkel összevetve nem mutat sok hasonlóságot, ugyanis mára a hatályos eljárásjogi kódex a 19. századi szabályozásban rögzített okok közül csak a bizonyítékok elhallgatását tartotta meg.

Az államkincstár felelőssége jelenik meg az 1897:20. törvénycikkben is; a kárfelelősséget itt a vagyonneveléssel megbízott állami tisztségviselők károkozása alapozza meg. Az 59. §-ban rögzítésre került a közalapoknak vagy akár magánfeleknek okozott kár esetén fennálló kártérítési kötelezettség, ahol a térítés „első sorban” az állami kincstárt terheli – az *első sorban* kifejezés ehelyütt ismét a visszkereseti jog kikötésére vonatkozik.

A magyar magánjogi kodifikáció a 20. század első éveiben igencsak felgyorsult, ez időben több tervezet is foglalkozott az állami felelősség kérdésével; ilyenek az 1900. és 1913. évi magánjogi tervezetek. A kiegyezést követően a polgári törvénykönyv tekintetében készültek ugyan résztervezetek, de az első átfogó tervezetet 1900-ban tették közzé, amelynek átdolgozott változatát már törvényjavaslat formájában a Parlament elé terjesztették.

Az első tervezet az állam közvetlen felelősségét írja elő a hivatalnokok által okozott károkért; annak indokolása meggyőzően mutatja ki, hogy a másodlagos felelősségnek nincsen értelme, mert ha a hivatalnok fizetőképese, a kártérítési összeget az állam visszkereset útján úgyis megveheti tőle, míg a károsultul nézve az a fontos, hogy a kártérítési összeghez minél gyorsabban és minél kevesebb költséggel jusson hozzá, s ha a hivatalnok fizetése képtelen, a károsult kénytelen pénz- és idővesztéssel előbb a hivatalnokot elmarasztaltatni, ellenc végrehajtást is megkísérelni, s csak azután fordulhat az állam ellen, amivel csak az állam terhet növeli. A második tervezet és a törvényjavaslat 1495. §-a fenntartja az első tervezetnek az állam felelősségére vonatkozó szabályait, az indokolás szerint a jogrend elutasíthatatlan követelményének módja az állam felelősségének törvényi elismerése, mert ha az állam megköveteli polgáraitól, hogy hivatalnokaiban bízzanak, s nekik hatáskörükben engedelmeskedjenek, úgy az államnak helyt kell állania hivatalnokaiért, mert hiszen az egyeseknek nem áll módjukban a kár keletkezésének elejét venni, amennyiben az államrend kényszerítően utalja, az illető hivatalnok hatáskörébe az ő ügyét.²⁷

Az 1900. évi tervezet 1790. §-ában foglaltak szerint az állam volt felelős azért a kárért, amelyet hivatalnokai

a hatáskörükhöz tartozó hivatalos eljárásban vagy a reájuk ruházott hatalom felhasználásával harmadik személynek jogellenes és saját felelősségüket is megállapító cselekmény által okoztak, és ugyanígy felelősek a törvényhatóságok és községek a tisztviselőik által okozott kárért. Ennél szigorúbb szabályok vonatkoztak a telekkönyvi és bírói letéti ügyekben okozott kárért való felelősségre, miszerint az állam a tárgyilag helytelen hatósági intézkedés által okozott kárért ezekben az esetekben akkor is felelős volt, ha az intézkedő hivatalnokot felelősség nem terhelte. A felelősség beálltához már ekkor is szükség volt a jogorvoslatok kimerítésére, amelynek hiányában – „ha a károsult a kárt jogorvoslatl elháríthatta volna s ezt tenni vétkesen elmulasztotta” – a felelősség nem állt be.²⁸ A törvénytervezethez fűzött indokolás²⁹ kifejezte, hogy nem tartja az igazsággal összeegyeztethetőnek, hogy az állam önmagát kivonja azon felelősség alól, amely más közjogi testületek – mint a község vagy a törvényhatóságok – terhére már meg lett állapítva.³⁰

Az első tervezet tehát akkor, amidőn 1790. §-ában az államnak hivatalnokai által hivatalos minőségükben harmadik személyeknek jogellenesen okozott károkért való felelősséget általános elvként kimondja, nem új elvet hoz be jogrendszerünkbe, hanem csupán a szokásjoggal járó bizonytalanságot szünteti meg a világos törvényhozási szabályozással – amellyel a „hazai jogászközönség régi óhajának tett eleget” – tudniillik annak, hogy a kérdés törvényhozásilag szabályoztassék.³¹

Az 1913. évi magánjogi tervezet 1495. §-ában megfogalmazott szabályozás pedig az államot azért a kárért tette felelőssé, amelyet hivatalnokai a hatáskörükhöz tartozó hivatalos eljárásban vagy a reájuk ruházott hivatalos hatalom felhasználásával harmadik személynek jogellenesen és saját felelősségüket is megállapító cselekménnyel okoztak, az egyéb kárért azonban, amelyet a hivatalnokok jogellenesen ugyan, de vétkesen okoztak, az állam csak méltányossági alapon felelt azzal, hogy továbbra is a kárigény érvényesíthetőségének feltételeként írta elő a szabályozás a kár jogorvoslatl történő elhárításának elmulasztását.³²

Az állam felelősségét tárgyaló kodifikációs folyamat sajnálatosan szakították meg az első világháború eseményei – a parlamenti bizottság a polgári törvénykönyv negyedik tervezetét Bizottsági Szöveg elnevezéssel azzal terjesztette az Országgyűlés elé, hogy azt majd a világháború befejezése után tárgyalja –, a háborút követően pedig az állami felelősség kérdése már nem került vissza a tervezetekbe. És noha a bírói gyakorlatban a 19. század utolsó évtizedétől számíthatóan folyamatosan érvényesült az állam-felelősségi elv azzal, hogy az állam az általános szabályok szerint felel hivatalnokaiért, úgy, mint a magánember a megbízottjáért, alkalmazottjáért – az állami felelősségét tehát jogunkban objektív szemlélettel ítélték meg, tehát az alkalmazott kiválasztása körüli gondatlanságot, a culpa in eligendo fennálltát az állami felelősség fennállásához nálunk sem igényelték –, a Kúria 84. sz. teljesülési döntvényében 1917 után olyan álláspontra

helyezkedett, hogy a munkaadó saját vétkessége alapján tehető felelőssé alkalmazottjának eljárásáért, és ez alól csak egy kivétel van: nem vétkességi a munkaadói felelősség akkor, ha azt az üzem terjedelme indokolja. Ezt követően többen utaltak arra, hogy a közigazgatás esetében a terjedelem bármely nagyüzemét meghaladja.³³

A két világháború között 1922-ben kezdtek neki újból a törvénykönyv előkészítésének, amely munkálatok gyümölcszeként tartjuk számon az 1928. évi magánjogi törvényjavaslatot, amelyből, mint szám szerint az ötödik tervezetből szintén nem lett törvény. Az Mtj. egyáltalán nem tartalmazza az állami felelősség intézményét, nagy visszalépést mutatva a jogintézmény addigi fejlődésében.

Az állam kárfelelősségét tárgyaló, a Magyar Királyi Kúria 1933. évi 976. sz. elvi határozatában – amely szerint az állam a hatóságai vagy tisztviselői által a hatáskörükhöz tartozó hivatalos eljárásban hozott határozatokkal egyeseknek okozott kárt csak abban az esetben tartozik megtéríteni, ha az eljárt hatósági személy akár szándékosan, akár vétkes gondatlanságból olyan módon sértette meg a határozat meghozatalánál az irányadó jogszabályokat, hogy az a saját felelősségének megállapítására is alapul szolgálhatna és a károsult a kárt jogorvoslatl el nem háríthatta³⁴ – az állami felelősség újrafelfedezése ismerhető fel, amelyet még 1952-ben is visszhangzott a judikatúra.³⁵

A II. világháborút követően azonban a szovjet befolyás jellemzően kimutatható volt, s a történeti és politikai összefüggéseket ismerve nem meglepő, hogy a kor kiindulópontként elismert 1922-es szovjet Polgári Törvénykönyvben az állam felelőssége az állami szervek jogellenes magatartásáért a felelősséget csak akkor engedte megállapítani, ha azt külön törvény kimondta – gyakorlatilag tehát teljes immunitást jelentett az egész állami apparátus számára –, ennek indokolásaként megjelentek olyan elméletek, miszerint a fiatal proletárlámnak erre az immunitásra a hatalomért és a vívmányok megtartásáért folyó küzdelemben szüksége volt, azonban később, az államhatalom megszilárdulásával a szovjet szocialista jogban is elismert bizonyos korlátozott felelősséget az államigazgatási aktusok által okozott károkozás eseteiben – és ez a tendencia többkevesebb pontossággal minden európai szocialista államban megfigyelhető volt³⁶ –, ezt követően azonban ezekben az államokban is dinamikus fejlődésnek indult a jogintézmény, s az immunitási szemléletnek a helyébe a szocialista törvényesség eszméje lépett.

1. 3. Az állam jogalanyiságának fejlődési tendenciái

Az állami immunitás és kárfelelősség témakörével foglalkozó joganyag fejlődésével párhuzamosan érdekesen alakul az állam kárfelelősségének témájához szorosan kapcsolódó tárgykör, az állam jogalanyiságának megítélése is – amely jogterülettel kapcsolatban elmondható, hogy az a kárfelelősség érvényesítésének

szempontjából igencsak előkelő helyen áll. Hazánkban a II. világháborút követően a jogalanyiség kérdésére adott válaszok meglehetősen változó képet mutattak: míg 1959-ben a Ptk. kodifikátorai még nem tekintették jogi személynek az államot,³⁷ igencsak ellentmondásos helyzetet teremtett egy 1953-ra datálódó jogszabály,³⁸ miszerint az állam felel közvetlenül az olyan kötelezettségeikért, amely azon vagyontárgyakkal kapcsolatos, amelyeket az állami költségvetés vagy egyik szervhez sem utal, illetőleg nincs meghatározott rendeltetésük.³⁹ Kérdés tehát, hogy miként lehetett felelősséget telepíteni egy – más jogalanyokkal jogviszonyba keveredhető jogalanyként el nem ismert, különleges státuszú – állam oldalára.

Az államigazgatási és quasi államigazgatási szervek közigazgatási jogi és polgári jogi személyiségét illetően ebben az időszakban az elméletben igencsak eltérő vélemények jelentek meg; ezek egy része állította, hogy a közhatalmi jogosítványokkal felruházott szervek jogi személyisége kizárt, azok teljesen alkalmatlanok arra, hogy jogi személyek legyenek, mivel ezek hozzátartoznak az állam lényegéhez, és működésükben sem lehet mást látni, mint az állam működését, ekképpen egy meghatározott vagyontömeget leszakítva lehetséges, de értelmetlen jogi személyt faragni belőlük. Tény, hogy a korabeli magyar szabályozásra nagy befolyással rendelkező szovjet civilisztika is ebben az irányban mozdult el. Az 1950-es évek szovjet jogtudományában új vonások jelentkeztek az állam civiljogi jogalanyiségét illetően; miszerint a jogviszonyok alanyaként szereplő államot nem jogi személynek, hanem politikai-gazdasági komplexitásából adódóan inkább „különleges jogalany” tartották.⁴⁰

A másik oldalon olyan álláspont fogalmazódott meg, miszerint nincs akadálya annak, hogy jogi személyt faragjunk ezekből a szervekből, azonban olyan „közben-ső” jogi személy válhat csak belőlük, amely mögött egy magasabb rendű jogi személy, az „anyaközület” áll.⁴¹ A közület és a kincstár kategóriáit használó jogi szabályozásban⁴² tükröződő szocialista jogfelfogásban látható, hogy az állami direktívák történelmi időszakában az állam közvetlen polgári jogi fellépéseinek esetei megritkultak, a korszak politikai-ideológiai célkitűzései nem volt adekvát a „polgári jogi módszer”.⁴³

Az állam felelősségét mindenképpen testületi felelősségként, egy adott szerv vagy szervezet felelősségeként felfogva elmondható, hogy a 19. század végétől – pontosabban a 1886-os törvénykezések óta – előtörténelmi hagyományok, amelyek az ügydöntő jogkörrel bíró testületek tevékenységét is nagymértékben azok vezető tisztségviselőinek személyi befolyása alá rendelte, ekképpen a döntésért való felelősséget is elmosta az érvényesíthetőségi problematikával küzdő testületi felelősséget a politikai felelősséggel össze-mosó tisztségviselői felelősséggel, a felszabadulás után is tovább éltek, sőt, a személyi kultusz éveiben teljesedtek csak ki igazán – a centralizációs törekvések mentén tovább erősödtek.⁴⁴

Amennyiben az állam számonkérhetősége témakörét illetően a testületi felelősség talaján állva folytatjuk vizsgálódásunkat, nehéz paradoxonnal találjuk szembe magunkat. Egyik oldalról ugyanis könnyen belátható, hogy a kárfelelősség az egyetlen felelősségi forma, amely testülettel szemben érvényesíthető a hagyományos felelősségi formulák közül. Mind a hazai, mind a külföldi jogrendszerekben van példa arra, hogy a testület kártérítési felelőssége kimondható azzal, hogy az csak akkor állhat be, ha a végrehajtásra kötelezettnek nem álltak rendelkezésére eszközök ahhoz, hogy a kárral fenyegető testületi döntést felülbíráltassa – ez a kritérium a jogellenes utasítás végrehajtása megtagadásának analógiájára került bevezetésre,⁴⁵ azonban másrészt az elméleti síkon túllépve, mintegy a praktikum és realitás tényeit figyelembe véve vitathatatlanul el kell ismernünk Szamel álláspontjának valós alapjait is, miszerint a jogi szabályozás gyakorlatban való érvényesülésének esélye sincs, az a „semmihez közel álló”, tekintve, hogy egyrészt a döntés ellen szavazókra képtelenség kiterjeszteni a felelősséget – és ezt a problémát különösen a gyakorlatban kizárhatóan titkos szavazásoknál lenne teljes lehetetlenség érvényesíteni, továbbá a testület tagjai a felelősségtől való félelmükben vagy részt sem vennének az ülésen vagy tartózkodnának a kockázatos döntésekben való részvételtől, így végül a rendszer a testületi működés bénulását eredményezné, másrészt az előbbi okok miatt az ilyen testületek kiürülnének, a közéleti érdeklődésű embereket ez visszatartaná ilyen jellegű megbízatás elvállalásától,⁴⁶ tehát a magunk részéről is el kell ismerni, hogy a hazánkban ma fennálló jogi konstrukciónál – a kártérítés reparációs funkcióját előtérbe helyező, alapvetően felróhatósági alapokon álló, ámbár esetenként és kivételként objektíve fennálló, elsődlegesen testületi felelősség mellett esetleges visszakeresetek útján érvényesíthető kizárólag felróható magatartással kiváltható egyéni felelősségnél – nem látunk a gyakorlatban jobban működtethető jogi megoldást.

A Ptk. 1977. évi Novelláját követően is megmaradt a magyar jogfejlődés annál a felfogásnál, hogy az állam nem jogi személy, bár e tekintetben valószínűleg még mindig az '50-es évek szovjet teóriáinak „túl-húzó hatása nyilvánult meg”; a Ptk. 1981. évi kommentárja sem teremtett tiszta jogi helyzetet azzal, hogy rögzítette: „Az állam nem és nem csak jogi személy”. Mindebből tehát az következett, hogy egészen új – egyben dogmatikai szempontból tiszta és értelmezhető – alapokra kellett helyezkedni a rendszer-váltás során.⁴⁷

A Ptk. 1991. évi Novellája tette helyre végül a jogalanyiség vitatott kérdéskörét; amikor is azt mondta ki, hogy az állam a vagyoni jogviszonyok alanyaként jogi személy – és ez a felfogás előrelépést jelentett az állam korábbi „különleges jogalany”-ként titulálása után, még akkor is, ha igaz, hogy a későbbi módosítások és a következtelen jogalkotás révén az állam jogalanyisága tartalmilag ellentmondásossá vált.⁴⁸

II. A közhatalmi kárfelelősség egységes szabályozásának megszületése: a Ptk. kodifikációja

II.1. Az állami károkozásokért való felelősség érvényesítésének feltételei

Magyarország polgári jogi kódexének kodifikációjára egy olyan korban került sor, amely a lehető leghatékonyabb keretek közé szorította vissza a magántulajdont,⁴⁹ és egyértelmű előnyt biztosított a köztulajdonnak, egyfajta hierarchiát érvényesítve köztük. Az adott politikai környezetben a minden értelemben megsejtető jellegű szabályozás természetesen volt hatványozottan érvényes az állami kárfelelősség tárgykörére.

A közhatalmat gyakorló szervek immunitása – de legalábbis az általánosnál enyhébb felelőssége – az adott történelmi szituáció tényezője mellett több lábon állhattak az elméletek szintjén: egyrészt a közérdekű jellegű tevékenységre való hivatkozás volt ismert, miszerint az állami szervek a közösség érdekében eljárva követnek el hibákat, okoznak kárt, de ezt a tevékenység közérdekűsége menti. A szocialista elméletben pedig emellett felmerült az is, hogy a szabályokat kikényszerítő – és ezáltal esetlegesen, adott helyzetben nem kifejezetten népszerű intézkedéseket végrehajtó – államapparátust meg kell védeni a felesleges zaklatásoktól, a működését akadályozó, határozatainak helyességét minduntalan kétségbe vonó kárigényektől. Ez utóbbi elmélet továbbgondolta a szigorú – azaz az általános, reparációs funkcióhoz igazodó – megítélés koncepcióját, s megállapította, hogy a szankciók széles körű kilátásba helyezése az apparátust bizonytalanra, túl óvatossá teheti, ami végső soron bürokratizmus-hoz, a nem egyértelműen eldönthető ügyek elhúzásához, aktatologatáshoz vezethet.

Természetesen hasonlóan súlyos érvek általánosságban az állami szervek teljes felelőssége mellett is felhozhatók; ugyanis a szakirodalomban sokszor hangoztatottak szerint konszolidált, demokratikus viszonyok között elvárható, hogy a közhatalmat gyakorló szervek szakmailag felkészülten és törvényesen lássák el közcélú feladataikat, használják fel hatósági jogosítványukat, a hatóság rendellenes működéséből eredő károkat pedig az államnak, s nem a vétkes félnek kell viselnie. Ez a felfogás pedig egyrészt az apparátusba vetett bizalom alapja, másrészt nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a kárfelelősség preventív funkciója az állami szervek irányában is érvényesülhet.⁵⁰

A Ptk. 1955-től 1958-ig tartó előkészítése az akkori politikai környezetet vette figyelembe, azzal, hogy a korabeli társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok igen sajátosak voltak, a szocialista államigazgatásnak számos új feladattal kellett megküzdenie, egy kialakulatlan joggyakorlattal, gyakorlatlan és szakképzetlen apparátussal, azonban az időközben eltelt éveket

követően már egy újabb, megnövekedett államigazgatási felelősség vált társadalmilag szükségessé.⁵¹

Az 1959. év augusztus 11. napján hatályba lépett Ptk. keresztelte el a jogintézményt „államigazgatási jogkörben okozott kárért” fennálló felelősségnek. A szabályozást eredetileg úgy alkotta meg, hogy a felelősség csak annyiban állapítható meg, amennyiben a kár rendes jogorvoslattal nem volt elhárítható, és büntető vagy fegyelmi eljárás során megállapították az eljáró alkalmazott bűnösségét, vétkességét. Kiegészítő rendelkezésként meghatározta, hogy ha a büntető- vagy fegyelmi eljárás lefolytatását törvényben meghatározott ok kizárja, akkor a kártérítési keresetet elbíró bíróság feladata annak eldöntése, vajon fennállnak-e mégis a kárfelelősség feltételei. A kódex indoklása támpontot adott a jogszabály értelmezéséhez azzal, hogy kimondta: a felelősséget csak akkor lehet megállapítani, ha az alkalmazott rosszhiszeműen, szándékosan vagy súlyosan gondatlanul határozott, intézkedett vagy mulasztott.

A Ptk. közhatalmi kárfelelősség előfeltételeire vonatkozó rendelkezésének előzménye volt az, hogy a judikátúra a Legfelsőbb Bíróság 1955. évi ítéletét⁵² követve – azon az alapon, hogy az állami szerveket a „zaklatástól” megkímélje – már ettől az időponttól megkövetelte a kárfelelősség feltételeként az eljáró alkalmazott büntetőjogi vagy fegyelmi felelősségre vonását. A határozat indoklásában kifejtette: a szocialista állam arra hivatott, hogy szolgálja állampolgárainak személyi és vagyoni biztonságát, ezzel összhangban az állam vállalja a felelősséget az államigazgatási tevékenység körében elkövetett károkért. Ez a felelősség azonban csak abban az esetben áll meg, ha az államigazgatási jellegű tevékenység körében okozott kárt az állami szerv, intézmény vagy vállalat kárt okozó dolgozójának kötelezettségzegését büntetőbíróság jogerős határozata vagy jogerős fegyelmi határozat megállapította.

A közhatalmi kárfelelősség megállapításának előfeltételei ebben az időben tehát egy új tétellel egészültek ki: a rendes jogorvoslatok kimerítése mellé csatlakozott az alkalmazott büntetőjogi vagy fegyelmi felelősségének megállapítása is, így csak akkor kerülhetett sor a felelősség megállapítására, ha az eljáró állami közeg a kárt hatósági – közigazgatási, ügyészi, bírói – jogkörben, hivatali kötelezettségzegéssel és vétkesen okozta. Fontos kiemelni, hogy ezen bírósági ítéletet is csak az adott történelmi helyzetben lehet értelmezni. Egyes álláspontok szerint ugyanis ez a határozat elejét kívánta venni annak, hogy az ún. személyi kultusz idején törvénytelenül elszenvedett károkért a károsultak tömegesen igényeket érvényesítsenek. Ezt a – még csak nem is irányelvként, hanem elvi döntésként – hozott határozatot a Ptk. később kiemelte az illegalitásból, in praxi jogszabályi rangra emelve. Igaz, a munkajogi törvény végrehajtási rendelete előírta, hogy amennyiben az államigazgatási jogkörben okozott kár alapos gyanúja felmerül, a fegyelmi hatóságnak ki kell az ügyet vizsgálni, annak eredményét a károsulttal közölni kell – de ez nem változtatott az érdemi tényen: az ügy ura a káro-

kozó hivatalnok fegyelmi hatósága maradt. A jogtudomány pedig beírta azzal, hogy figyelmeztetett: a fegyelmi hatóság nem indulhat ki abból, hogy az állam érdeke a nem fizetés, mert a reparációhoz fűződő jogbiztonság ennél nagyobb érdeket képvisel – szintén az állam oldalán.⁵³

A fegyelmi hatósági határozatot feltételként előíró jogi szabályozás a gyakorlatban azonban nehezen volt átültethető, tekintve ugyanis, hogy az államigazgatási határozatok egy részét testületi szervek, végrehajtó bizottságok hozzák, amelyek fegyelmi felelősségre fogalmilag nem vonhatók.⁵⁴ S ha még el is fogadnánk, hogy az a ritka kivételként név szerinti szavazásnál megvalósítható, akkor sem adna alapot a felelősség feltételei fennállta megállapításához, ugyanis nem létezik a testületek fegyelmi felelősségét rendező jogi szabályozás; ezen jogszabály hiányát pedig úgy kell felfogni, mint a fegyelmi eljárás lefolytatásának jogszabályban meghatározott kizáró okát.⁵⁵

Szamel, összegezve a Ptk. rendelkezéseinek gyakorlatát, 1982-ben az államigazgatási kárfelelősséget három tényező által találta meghatározottnak: létezett egyrészről az államigazgatási szerv és az államigazgatási alkalmazott felelőssége az államigazgatási szervezetrendszeren kívüli, harmadik személynek okozott kárért, másrészről az államigazgatási alkalmazott felelőssége azért a kárért, amelyet a munkáltatójának okozott, harmadrészről az államigazgatási szerv felelőssége a jogszerűen harmadik félnek okozott kárért.⁵⁶

A korabeli joggyakorlatról festett kép igencsak szürke; a jogintézmény nem hatályosult a gyakorlatban, ilyen jellegű ügy csak elvétve létezett, és különösen igaz volt ez a bírósági vagy ügyészségi jogkörben okozott károkért való felelősség területén, bár a klasszikus államigazgatási területen is szórványosan jelentkeztek az ügyek – mintegy százas nagyságrendben –, de leginkább csak egyes építési engedélyezési és telekügyek kapcsán.

A ritka előfordulás okai között karakteres módon szerepelt az is, hogy még a megalapozottnak tűnő kártérítési igény érvényesítésére sem volt mód a fegyelmi felelősség előzetes megállapíthatósága miatt. Ehhez hozzáadódott az a rosszul értelmezett „apparátusi szemlélet”, amely a mundér becsületének védelmében a fegyelmi eljárás elmaradása felé hajlást eredményezett a vezetés – esetlegesen a fegyelmi tanács – részéről. Jellemző volt az állami apparátust a végsőig „védelmező” szocialista gondolkodásmódra, hogy a közszolgálatot teljesítők hibáit egyfajta „szuverén belső ügyként” kezelték, ami nem is lenne problematikus, ha nem kapcsolódna hozzá a károsult polgári jogi igénye. Az alkalmazotti felelősségrevonás gyakorlati megvalósulását pedig természetesen tovább nehezíthetik olyan helyzetek, mint például, ha a károkozó alkalmazott időközben már nem dolgozik a szervnél, kivitelezhetetlen ellene eljárást indítani, vagy olyan esettel állunk szemben, amelyben esetlegesen nem egy személy eljárásával okozott kárról beszélhetünk, hanem többek közreműködése is kimutatható a károkozó határozat meghozatalánál.⁵⁷

A társadalmi viszonyok konszolidációjával azonban egyre erősödtek azok a tendenciák a korabeli irodalomban, amelyek a büntetőjogi, illetve a fegyelmi felelősség előzetes megállapításának eltörlésével együtt azt képviselték, hogy az állam csak a tisztviselő szándékos-sága vagy súlyos gondatlansága esetén legyen felelős, de semmiképpen se alapítson felelősséget az egyszerű jogalkalmazási tévedés, emellett létezett olyan javaslat is, amely a kárigény érvényesítését a kártérítésre köteles szerv közvetlen felettes szervének hozzájárulásától tette volna függővé. A sokféle felvetés között egy hasonló vonást fedezhetünk fel; mindenképpen nem mondtak egy olyan szabályozásra, amely a felelősség objektívizálása felé mutatna, hiszen ez az apparátust „kiszolgáltatná”. Miután az államszervezet védelmét szükségesnek tartó álláspontok győzedelmeskedtek, az 1977. évi Ptk.-módosítás csak az államigazgatási jogkörben okozott károkért való felelősség növelésének „minimális programját” volt képes megvalósítani, az eljáró tisztviselő előzetes felelősségrevonását a felelősségi alakzat feltételei közül törölte.⁵⁸ A Ptk. 1978. március 1. napjától hatályban volt szövege tehát a kárfelelősség megállapításának többé már nem állítja feltételül az eljáró alkalmazott vétkességének büntető vagy fegyelmi úton történő megállapítását, elegendő az, ha a kár nem volt rendes jogorvoslással elhárítható vagy legalábbis azokat a károsult igénybe vette. Ez a törvénymódosítás a korabeli remények szerint végérvényesen lezárta „az államigazgatási kárfelelősségi jogunk egy kínos emlékeztető periódusát”.⁵⁹

II. 2. A méltányos elévülési idő kérdése

A Ptk. a kár megtérítésére irányuló követelés elévülési idejét egy évben határozta meg, s az államigazgatási jogkör esetén alkalmazandó rendelkezést kiterjesztette a bírósági és ügyészségi jogkörök vonatkozásában is.

A közhatalom számára alaptalan előnyt nyújtó, eredeti szabályozás hamar ellenállásba ütközött. Az államigazgatási jogkör kérdését illetően a hazai jogász-közönség az 5. és 6. jogászyűlésen adott kifejezést annak az óhajának, hogy a közhivatalnokok hivatalos eljárása által okozott károkra nézve az alkalmazók vagyoni felelőssége a magánjognak a jogi személyek képviselői által okozott károkra vonatkozó szabályai szerint rendeztessék, ezt támasztja alá a bírói gyakorlat is, amelyből kimutatható, hogy az állam felelősségére a judikatúra a magánjognak a megbízási viszonyra vonatkozó szabályait alkalmazza.⁶⁰

A kárfelelősségi premisszák szempontjából a jogi szabályozás szigorodása figyelhető meg ebben az időszakban, s az 1978. március 1. napjától hatályos Ptk. alapján a kárfelelősség megállapításának többé már nem feltétele az eljáró alkalmazott vétkességének büntető vagy fegyelmi úton történt megállapítása. Az 1977-es Novellától datálódóan elegendő az, ha a kár nem volt rendes jogorvoslással elhárítható vagy legalábbis azokat a károsult igénybe vette. Az egyéves elévülési idő intézménye azonban egészen 1992-ig tartotta magát,

ehhez a reformhoz már politikai változásokra is szükség volt.

1992-ben az indítványozók azzal fordultak az akkor már lassan két éve felállt Alkotmánybírósághoz, hogy kéri megállapítani az egyéves elévülési időre vonatkozó rendelkezés alkotmányellenességét. Érvelésük szerint az igényérvényesítés határidejére vonatkozó különbségtétel indokolatlanul tesz különbséget az állam ellen, illetve más felek ellen indítható eljárások között, ez pedig sérti az Alkotmányban rögzített, a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogúságát és egyenlő védelmét, végső soron a jogegyenlőség elvi tételeit. Az Alkotmánybíróság döntésében részletesen meghatározta a keresetesség feltételeit, kibontotta a jogszabályban kimondottakat, tulajdonképpen az igényérvényesítés korlátait értelmezte, s ekörben megállapította, hogy – tekintettel arra, hogy a törvényhozónak nagyfokú szabadsága van a tekintetben, hogy az egyes jogviszonyok belső sajátosságait figyelembe véve az alanyi jogok bíróság előtti érvényesíthetőségét ez milyen korlátok közé szorítja – ez a nagyfokú szabadság mégsem korlátlan, annak ugyanis alkotmányos korlátai vannak. Az emberi és állampolgári jogok tekintetében fennálló jogegyenlőségi követelmény, a megkülönböztetés tilalma, a jogegyenlőségi tétel mentén végső soron az Alkotmánybíróság az egy éves elévülésre vonatkozó rendelkezést alkotmányellenesnek minősítette és megsemmisítette.⁶¹

Az Alkotmánybíróság az államigazgatási jogkörben okozott károk körével – és közvetetten az állami kárfelelősséggel – foglalkozó határozatában rámutatott arra, hogy az állami közhatalom körében, az államigazgatási és a bírósági, ügyészségi jogkörben okozott károkért viselt felelősség szabályai a magyar jog fejlődését tekintve folyamatosan szigorodtak. Megállapította továbbá, hogy a Ptk. 1959. évi hatálybalépése előtt a közhatalmi kárfelelősségre vonatkozóan általános felelősségi szabály nem létezett, bár egyes speciális rendelkezések léteztek, amelyek nem az állam, hanem a vétkes állami alkalmazott személyének, illetőleg alkalmazójának a felelősségét állapították meg, és a kár érvényesíthetőségét legalább a károkozó súlyos gondatlanságához kötötték.⁶²

A taláros testület részletezte, hogy még a Ptk. eredeti szabályozásában fellelhető egyes elemek is az állam történetileg kialakult immunitásával, az ún. *állami felelőtlenység* intézményével voltak összefüggésben, azonban az olyan, az eredeti kódexbeli szűkítő feltételek – mint az, hogy az eljáró alkalmazott bűnösségét, illetőleg vétkességét büntető vagy fegyelmi eljárás során megállapítsák, vagy az, hogy a követelés egy év alatt évült el – megszűntek, mivel az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség körében az állam kedvezményezésének alkotmányos alapja szintén megszűnt.

A Ptk.-nak az említett novellákat követő szabályozása az állam kárfelelősségét illetően egy, a kártérítés általános szabályára építkező bővített mondatra szorítkozott; ez annak a törvényi szintű rögzítése, hogy

az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség megállapítására csak szubszidiáriusan van lehetőség ezen törvényhely alapján, mégpedig akkor, ha a kár rendes jogorvoslattal nem volt elhárítható, illetőleg a károsult a kár elhárítására alkalmas rendes jogorvoslati lehetőségeket igénybe vette. A hatályban volt 349. § következő bekezdése pedig kiterjeszti ezen szabályt a bírósági és ügyészségi jogkörben okozott kárért való felelősségre is.

III. Az elmúlt évtizedek magánjogi kodifikációja

A magánjogi kodifikáció hazánkban alapvetően az ősiség eltörlésével vehette kezdetét, azonban ez nem történt meg azonnali módon; annak ellenére, hogy az egységes kódex előkészítéséről az 1848:5. törvénycikk rendelkezett, polgári törvénykönyvünk csak mintegy száz évvel később született meg, akkor is „paradox módon egy olyan korban, amely a lehető legszerűbb keretek közé szorította vissza a magánjogi vagyoni forgalom természetes társadalmi feltételét, a magántulajdont”.⁶³

Az Alkotmánybíróság az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség kódexbeli szabályozása kapcsán rámutatott arra, hogy az állami közhatalom körében, az államigazgatási és a bírósági, ügyészségi jogkörben okozott károkért viselt felelősség szabályai a magyar jog fejlődését tekintve folyamatosan szigorodtak, de a Ptk. 1959. évi hatályba lépése előtt erre vonatkozóan általános felelősségi szabály nem létezett,⁶⁴ megállapította továbbá, hogy még a Ptk. eredeti szabályozásában fellelhető egyes elemek is az állam történetileg kialakult immunitásával, az ún. állami felelőtlenység intézményével voltak összefüggésben, azonban az olyan, az eredeti kódexbeli szűkítő feltételek alkotmányos alapja, amelyek az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség körében az állam kedvezményezését valósították meg, már rég megszűnt.

A több mint tízéves kodifikációs munkálatok révén megszületett új Ptk.⁶⁵ elfogadásának körülményeit szemlélve láthattuk, hogy azt szakmai körökben jórészt bírálatok érték, az államfő és az ellenzék kifejezetten elutasító álláspontra helyezkedett vele kapcsolatban, és noha magával a törvénykönyvvel szemben indított támadások nem vezettek eredményre, az új rendelkezések hatályba lépése egyelőre mégis elmaradni látszik, ugyanis a Ptké. hatályba léptető rendelkezései alkotmányellenességének megállapítása iránt eljárás indult az Alkotmánybíróság előtt, amely véső soron az indítványozók álláspontját elfogadva azzal zárult, hogy a taláros testület megsemmisítette a Ptké.-nek a Ptk. hatályba léptetésére vonatkozó rendelkezéseit.⁶⁶

Az új kódex sorsa tehát még nem dőlt el, azonban a Parlament által elfogadott törvényről méltánytalan lenne még említést sem tenni. A Ptk. megújításának előkészítői egységesen foglaltak állást abban a kérdés-

ben, hogy a törvénykönyvnek az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősséget tárgyaló szabálya mindenképp megérett a reformra. Míg hatályos jogunk szükséztűen rögzíti az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség jogintézményét, a bírósági jogkörben okozott károk kapcsán pedig csak utal arra, hogy az államigazgatási jogkörben okozott károk szabályait kell alkalmazni, az új Ptk. ezzel szemben külön fejezetet szentelne a közhatalom gyakorlása során okozott kárért és sérelemért való felelősségnek. Az új rendelkezések a hatályos szabályozással azonos módon megkülönböztetnék a közigazgatási és a bírósági jogkörben okozható károk kategóriáját azzal, hogy részletesen szabályozzák a közigazgatási hatáskörben okozott kárfelelősséget, és ezt rendelik alkalmazni a bírósági jogkörökre is, de egyelőre lényegi változást nem hoznak a közhatalmi kárigények érvényesítése körében.

Az új szabályozás szükségességét vallóknak tehát ez idő szerint egyelőre csalódnuk kellett – azzal, hogy az újonnan felállt parlamenti többség még láthatja másképp is a közhatalmi jogkörben okozott kár szabályozási igényeit. E körben ugyanis mélyen egyetértünk azzal a gondolattal, hogy a hazai alulszabályozottság miatt jórészt a bírósági joggyakorlatra hárul az a feladat, hogy a naponta felmerülő vitás kérdésekre egyedi

döntések keretében megkíséreljen olyan válaszokat adni, amelyek a jogalkalmazóktól elvárható felelősség megállapításával, mértékével és a károsultak méltányolható igényével is összhangban vannak, amelyek ugyan jól szolgálják a kiegyensúlyozott ítélkezést és a jogbiztonságot, továbbra is jelentkeznek azonban olyan új vagy újszerű jogesetek, amelyekben elvi jelentőségű, a konkrét perekon túlmutató állásfoglalásokra van és lesz szükség.⁶⁷

Az évtizedes kodifikációs munkálatok eredményeképpen napvilágot látott törvényjavaslatok, szövegtervezetek koncepcióiból végül nem sok elképzelés vált törvényi szabályozássá, a jogalkotó visszatért a szűkszavú szabályozáshoz, a korábbi 50 év tapasztalatának megfelelően a bírói joggyakorlatra bízva a szabályozási deficit következményeit. Ennek ellenére a kodifikációs folyamat ez idő szerint még nem zárult le, nyitva áll tehát az út egy megújult közhatalmi kárfelelősség előtt. Tanulmányunkat ezen reményekkel és azzal az optimista gondolattal zárjuk, hogy az új szabályozás szempontjából talán előnyös lehet az a körülmény, hogy a korábbi szabályozás a maga negyven évével viszonylag fiatal törvénykönyvnek számít – talán még nem csontosodott meg annyira a bírói gyakorlat, mint a százados kódexek esetében –, így a „későn jövők” előnyeit kihasználva ez a reform sikeréhez járulhat hozzá.⁶⁸

Jegyzetek

- ¹ Erre utal az uralkodó megjelöléseként használt „szuverén” – az angol jogi terminológia szóhasználatából eredő „sovereign” – kifejezés és az állami szuverenitás összecsengő fogalma is.
- ² Más aspektusból közelítve tehát, ám hasonló jogi megoldásokra jutott a jogfejlődés, miszerint a korona hivatalnokainak erkölcsi felelőssége keletkezik a felsőbb rendelkezés végrehajtásával okozott kárért.
- ³ Szamel Lajos: *Az államigazgatási felelősség alapproblémái* (Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztály kiadványai, Budapest, 1982. 123. p.; a továbbiakban: Szamel, 1982).
- ⁴ Szamel, 1982: i. m., 120. p.
- ⁵ Szamel, 1982: i. m., 143. p. és 3. lábjegyzet
- ⁶ Kecskés László: *Polgári jog. A személyek joga* (Dialog Campus, Pécs, 2007, 101. p.; a továbbiakban: Kecskés, 2007).
- ⁷ Kecskés, 2007: i. m., 98–99. p.
- ⁸ Kecskés, 2007: i. m., 99–100. p.
- ⁹ Kecskés, 2007: i. m., 101–103. p.
- ¹⁰ Kecskés, 2007: i. m., 104. p.
- ¹¹ Szamel Lajos: *Az államigazgatási felelősségi rendszere* (KJK, Budapest, 1986, 136. p. és 4. lábjegyzet, valamint 140. p.; a továbbiakban: Szamel, 1986).
- ¹² Kecskés, 2007: i. m., 96. old.
- ¹³ Szamel, 1982: i. m., 121. p.
- ¹⁴ Vékás Lajos: *Az új polgári törvénykönyv elméleti előkérdései* (HVG-Orac, Budapest, 2001, 17–18. p.; a továbbiakban: Vékás, 2001).
- ¹⁵ Vékás, 2001: i. m., 18. p.
- ¹⁶ Kecskés László: *Az állami kárfelelősség elméleti alapjainak kialakulása*. In: *Ünnepi kötet Ivancsics Imre decan emeritus 70. születésnapjára*. Szerk.: Csefkó Ferenc (Pécs, 2008, 28. p.).
- ¹⁷ Jelentősége volt e körben az 1848:5. törvényeknek, amely az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján elrendelte polgári törvénykönyv készítését, azonban a szabadságharc bukása más helyzetet teremtett.
- ¹⁸ Eörsi Gyula: *Összehasonlító polgári jog* (Budapest, 1975, 24. p.).

- ¹⁹ Kecskés, 2008: i. m., 29. p.
- ²⁰ Kecskés, 2008: i. m., 29. p.
- ²¹ Kecskés, 2008: i. m., 31. p.
- ²² Kecskés László: *Perelhető-e az állam?* (Budapest, 1987, 256. p.; a továbbiakban: Kecskés, 1987).
- ²³ Vö. a hatályos szabályozással: „A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyve 349. § (1) Államigazgatási jogkörben okozott kárért a felelősséget csak akkor lehet megállapítani, ha a kár rendes jogorvoslattal nem volt elhárítható, illetőleg a károsult a kár elhárítására alkalmas rendes jogorvoslati lehetőségeket igénybe vette.”
- ²⁴ A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870:42. tc., a törvényhatóságokról szóló 1886:21. tc. és a községekről szóló 1886:22. tc.
- ²⁵ Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás* (Budapest, 1942, 320. p.).
- ²⁶ Szamel, 1986: i. m., 274. p.
- ²⁷ Borsodi Miklós: *Az állam felelőssége alkalmazottjaiért a 84. számú döntvény szempontjából* (Jogtudományi Közöny, 1918, 12. sz., 93. p.; a továbbiakban: Borsodi, 1918).
- ²⁸ *A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezete* (Budapest, Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, 1900, 399. p.).
- ²⁹ *Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetéhez* (Budapest, Grill Károly Cs. és Kir. Udv. Könyvkereskedése, 1901, 641. p.).
- ³⁰ Kecskés, 1987: i. m., 35. p.
- ³¹ Borsodi, 1918: i. m., 93. p.
- ³² Kecskés, 1987: i. m., 37. p.
- ³³ Kecskés, 1987: i. m., 36. p.
- ³⁴ *Igazságügyi Zsebtörvényár*. Összeállította: dr. Térfy Gyula és dr. Térfy Béla (Budapest, 1940, 386. p.), 131/1933.
- ³⁵ Egy 1952 decemberében kelt bírósági határozat kimondta, hogy az eljárás hatósági személy szándékos vagy vétkes gondatlansága jogszabálysértéséhez, valamint ahhoz fűzi az állam kárfelelősségét, hogy a károsult a kárt jogorvoslat által nem háríthatta el.
- ³⁶ Kolláth György: *Gondolatok az államigazgatási jogkörben okozott kár megtérítésének szabályairól* (Állam és Igazgatás, XXVI.

- évf., 1976, 4. sz., 319. és 320. p.; a továbbiakban: Kolláth, 1976)
- ³⁷ Bár ebben kimutatható az a korabeli szovjet felfogás, amely sajátos, „különleges” jogalanyiságot tulajdonított az államnak.
- ³⁸ Az állami szervek jogi képviseléről szóló 50/1953. (IX. 23.) MT rendelet
- ³⁹ Kecskés, 2007: i. m., 126. p.
- ⁴⁰ Erről részletesen lásd: Kecskés, 2007: i. m., 114–119. p.; Az állam különleges jogalany c. fejezet
- ⁴¹ Szamel Lajos: *Jogalanyiség az államigazgatási hatósági jogviszonyokban* (Állam és Igazgatás, XXXIII. évf., 1983, 7. sz., 598. p.).
- ⁴² 2850/1949. (III. 29.) Korm. sz. rendelet és 206/1951. (XII. 8.) MT. sz. rendelet
- ⁴³ Kecskés, 2007: i. m., 126. p.
- ⁴⁴ Szamel, 1986: i. m., 273. p.
- ⁴⁵ Szamel, 1986: i. m., 281. p.
- ⁴⁶ Szamel, 1986: i. m., 282. p.
- ⁴⁷ Kecskés, 2007: i. m., 128. p.
- ⁴⁸ Kecskés, 2007: i. m., 129. old.
- ⁴⁹ Vékás, 2001: i. m., 12. p.
- ⁵⁰ Takáts Péter: *Az államigazgatási jogkörében okozott kár* (Jogtudományi Közlöny, 1982, 169–180. p.; a továbbiakban: Takáts, 1982)
- ⁵¹ Kolláth, 1976: i. m., 324. p.
- ⁵² Pf. II. 21 323/1955. sz. ítélet, BH. 1955. 10. 1051. sz.
- ⁵³ Szamel, 1982: i. m., 149. p.
- ⁵⁴ Az 1954. évi X. tv. 4. § (1) bekezdése szerint sem teljesíthető a fegyelmi felclősségre vonás mint előfeltétel, mert a végrehajtó

- bizottság elnöke e törvényhely szerint ugyan „elsősorban felelős a végrehajtó bizottság munkájáért”, de nyilvánvalóan már csak azért sem lehet fegyelmileg felelős a végrehajtó bizottság határozatáért, mivel a többség őt akár le is szavazhatja.
- ⁵⁵ Szamel Lajos: *Az államigazgatási tevékenység körében okozott károkról* (Jogtudományi Közlöny, 1959, 10–11. sz., 558–567. p.)
- ⁵⁶ Szamel, 1982: i. m., 123. p.
- ⁵⁷ Kolláth, 1976: i. m., 321. p.
- ⁵⁸ Takáts, 1982: i. m., 169–180. p.
- ⁵⁹ Szamel, 1982: i. m., 148. p.
- ⁶⁰ Borsodi, 1918: i. m., 93. p.
- ⁶¹ 53/1992. (X. 29.) számú AB határozat
- ⁶² Lásd 1870:42. tc. 75. §; 1886: 21. tc. 89–91. §; 1886: 22. tc. 86–88. §; 1887:35. tc.; 1897: 20. tc. Szabályozások
- ⁶³ Vékás, 2001: i. m., 12. p.
- ⁶⁴ 53/1992. (X.29.) számú AB határozat
- ⁶⁵ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény
- ⁶⁶ Az Alkotmánybíróság igen rövid idő alatt döntést hozott az ügyben; eljárása eredményeként tehát alkotmányellenesnek minősítette az új Ptk. két lépcsőben történő hatálybaléptetését, ugyanis „kirívóan rövidnek” ítélte a jogalkalmazók és a jogkeresők rendelkezésére álló felkészülési időt, amelynek következtében sérül a jogbiztonság.
- ⁶⁷ Uttó György: *A közhivatalnok és az ítélkező bíró által hivatali kötelezettségének megsértésével okozott kárért való felelősség, Németországi tapasztalatok alapján* (Magyar Közigazgatás, 1998, 12. évf., 706. p.)
- ⁶⁸ Vékás, 2001: i. m., 25. p.

II. Az észak-erdélyi magyar agrárpolitika

1940 ősze az eufória pillanatait jelentette sok ezer magyar számára, mert az egykori történelmi Magyarország olyan elcsatolt része tért vissza a második bécsi döntés eredményeként, amelyhez a legerősebb emocionális kötődés fűzte a magyarságot. Az országgyűlés 1940. október elején fogadta el az 1940:26. törvény-cikket,¹ amely „A román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészeknek a Magyar Szent Koronához való visszacsatolásáról és az országgal történő egyesítéséről” rendelkezett. A magyar hivatalos jogi terminus technicus a „Szent koronához visszacsatolt keleti és erdélyi országrésznek” nevezte ezt a területet, de végül a köznyelvben is meghonosodott Észak-Erdély elnevezés gyökeresedett meg.

A kezdeti lelkesedés hangjaiban nemsokára azonban az ürm is megjelent – főképp az erdélyi magyarság részéről, mert a kormányzat társadalmi, illetve gazdasági reintegrációs törekvéseinek eredménye eltért vára-kozásaiktól. E téren nem volt egyszerű helyzetben az akkori magyar politikai elit, mert a realitások és az elvárások messze estek egymástól.

A probléma több okra vezethető vissza. A két világháború között a szülőföldjén maradt magyarság az önrendelkezés megnyíltát várta a számára kedvező főhatalomváltástól, de ez részint ábrándnak bizonyult. Az anyaországi és az észak-erdélyi magyar érdekek „összeütközését” legélesebben a helyi államigazgatás

Hórcsik Lajos Kálmán:

Az 1921-es román földtörvényre adott jogalkotási válasz Észak-Erdélyben*

személyzeti kérdéseiben, illetve azon természeti erőforrások sorsának rendezésén lehet lemérni, amelyekben Észak-Erdély a leggazdagabb volt, azaz a földek és az erdőségek kérdéseiben.

Ez utóbbiak esetében további bonyodalmakat okozott az, hogy Erdély egyes részei az elmúlt évtizedek alatt eltérő módon differenciálódtak. Székelyföld esetében mélyebb lett az a szakadék, amely már a „magyar időkben” is fennállt, míg más észak-erdélyi területek sikeresebben integrálódtak Románia gazdaságába. Ennek oka, hogy már az első világháború előtt jelentős kereskedelem zajlott Erdély egyes tájai és Románia között, így ez a kötődés egy országgá válva még intenzívebb lett.

Más oldalról a helyzetet jól illusztrálja a közjogi értelemben vett reintegrációból adódó feszültség. Felmerültek ugyanis olyan elképzelések is, melyek szerint Észak-Erdélyt – a más nemzetiségek arányában né-

miképp hasonló összetételű Kárpátalja mintájára – korlátozott autonómiájú és az anyaországitól eltérő felépítésű közigazgatással ellátott területként kell Magyarországhoz visszacsatolni. Teleki Pál kormányfő előterjesztésére végül az országgyűlés mégis a hagyományos vármegyerendszer és közigazgatási beosztás visszaállítása mellett döntött. Ennek értelmében – a Felvidékhez hasonlóan – a magyar törvényhozás új tagokkal bővült ki, akiket azonban nem választások útján delegáltak a képviselőházba, hanem sajátos eljárással, a miniszterelnök előterjesztésére és a két ház határozatával „behívták” őket. Ez az eljárás jól érzékelteti a helyi társadalom önrendelkezési reményeivel szembeni döntéseket.

A helyzetet nehezítette az is, hogy az észak-erdélyi közigazgatási beosztás – amire az országgyűlési képviselő rendezése során került sor – hasonló problémákat szült. Az 1940:26. törvénnyel a kormánynak adott felhatalmazás alapján kibocsátott 1940. évi 7800. ME. rendelet 13 vármegyét, 4 törvényhatóságú jogú és 17 megyei (rendezett tanácsú) várost határozott meg, ami csak kismértékben tért el az 1913-as közigazgatási állapotoktól.² A rendelet meghatározta a vármegyei tisztviselők körét is: őket a belügyminiszter nevezte ki, de csak arra az időre, amíg fel nem állt az új megyei közgyűlések rendszere, amelynek jogában állt a tisztviselői kart részben vagy egészben megújítani. A gyakorlatban ez azonban mindössze azt jelentette, hogy a közgyűlések megerősítették posztjukon a kinevezett megyei tisztségviselőket, ami a későbbiekben komoly feszültségek forrása lett. A Felvidékhez hasonlóan a Belügyminisztérium ugyanis Észak-Erdélyben is előnyben részesítette az anyaországi szakembereket, a jogvégzett és esetleg közigazgatási gyakorlattal is bíró személyeket. Hozzá kell azonban tennünk, hogy Teleki szigorította a tisztviselők kinevezési és kirendelési rendjét, mivel okult az I. bécsi döntés negatív tapasztalataiból. Ez a jogkör látszatra teljes egészében a belügyminiszter kezében összpontosult, így csak belső jogi rendelkezések tették azt lehetővé – ha ez nem is jelent meg a törvény szövegében –, hogy az erdélyi viszonyokat jól ismerő miniszterelnökkel történjen meg az

egyeztetés. Szintén fontos szigorítás volt, hogy ha a jelölt nem rendelkezett megfelelő képzettséggel, kinevezésére nem kerülhetett sor. Ennek ellenére nem sikerült elkerülni a helyi magyar elittel való konfrontációt; például Csíkvármegye *Hivatalos Lapja* így fogalmazott a kérdésben: „A decentralizáció szükségességéről és hasznairól, időszerűségeiről, vagy sürgősségéről beszélni már aligha lehet anélkül, hogy az ember fejére ne olvassák a politikai közhely vádját.”³

A román és a magyar etnikum kapcsolata ennél is kiélezettebb volt, mivel a magyar kormányzat kísérletet tett a román igazgatás alatt történt, vélt és valós sérelmekért elégtételt venni.

Társadalmi értelemben így kettős feszültség bontakozott ki: egyrészt egy többirányú centralizáció-decentralizációs probléma vetődött fel a magyarságon belül, míg a másik oldalon a magyar és román etnikum gazdasági érdekei között tapintható ki szembenállás. A korábbi román hatalom földbirtokpolitikája sérelmes volt a magyarság szemszögéből, amelyet az új helyzetben a magyar főhatalom megpróbált orvosolni. Mindkét vetület mérhető az agrárjogi jogalkotáson és politikán, illetve annak hatásain keresztül.

A jogpolitikai helyzetet tekintve az 1920-ban Magyarországtól Romániához csatolt területeken érvényben maradt a háború előtti magánjogi jogrendszer, amelyet azonban a román jogalkotás fokozatosan szinkronba hozott a sajátjával. Ebben a jogszabályi környezetben született meg a román földtörvény normarendszere, erre épült rá a román jogalkotás két évtizede, amely a II. bécsi döntést követően a magyar jogrenddel „került feszültségbe”, azaz a magyarországi magánjogi normarendszerbe egy eltérő jogfejlődéssel átforgalmazott, de a saját jogalkotáson alapuló elemek kerültek be.

Az összehangolás 1940. szeptember 4-én azzal kezdődött meg, hogy a magyar kormány megkezdte az Észak-Erdélyre vonatkozó rendeletek kiadását.⁴ A minisztériumok ezzel párhuzamosan a két világháború között kialakult román jogrend szinkronizációjára, illetve beillesztésére kaptak felhatalmazást.⁵

Camil Negrea szerint 1940. augusztus 30-ig érvényesült a tárgyalat formában a magyar és a román jog két

Művelési ág	Észak-Erdély ¹⁰		trianoni Magyarország ¹¹	
	terület (k. hold)	%	terület (k. hold)	%
szántóföld	2 324 813	31,0	9 770 293	60,4
kert	116 549	1,6	207 989	1,3
rét	1 080 405	14,4	1 122 396	6,9
szőlő	27 002	0,4	361 898	2,2
legelő	939 138	12,5	1 677 095	10,4
erdő	2 734 760	36,5	1 923 458	11,9
nádas	267 252	3,6	52 203	0,3
földadó alá nem eső terület	-	-	1 060 086	6,6
összesen	7 489 919	100,0	16 175 718	100,0

világháború közötti sajátos keveréke az észak-erdélyi területen. A valóságban azonban a román jog maradványai még évekig használatban voltak. Pontosabban fogalmazva a visszacsatolással „a magyar magánjog partikuláris, idegen eleme” maradt az észak-erdélyi szabályok összessége. A joganyag és annak egyes elemei meghonosodtak, míg mások elvesztették hatályukat.⁶ Bonyolult folyamat bontakozott így ki, mert ellentétes előjellel, de kísérlet történt a saját etnikum „helyzetbe hozására”. E folyamat levezérlésének egyik eszköze ismét a joganyag formálása lett, amin keresztül megpróbálták újra etnikai alapon rendezni az agrárjogi viszonyokat is.

Ismét nagy jelentőséggel bírt mindezek miatt az agrárszektortól összefüggő szabályozás, mivel a második bécsi döntés révén az ország 7 489 919 millió holdnyi területtel gyarapodott,⁷ ami a trianoni Magyarország területének 46,3%-os növekedését jelentette.⁸ Kísérlet történt tehát egy „igazságosabb földbirtokszerkezet kimunkálására”.

Fontos kiemelni, hogy a jogalkotási hierarchiát tekintve ennek ellenére nem született törvényi szinten norma, rendeletekkel döntöttek a földbirtokviszonyokról. Ennek oka ugyanabból a tényből táplálkozott, mint húsz évvel korábban a román főhatalmi döntés, azaz úgy alkalmazni a jogalkotás eszköztárát, hogy ezzel a nemzetiségi „diszkrimináció” megvalósulhasson.

Romániában a különböző magánjogi hagyományok miatt nyílt mód az eltérő normarendszerek hatályba iktatására, amely azonban a magyar jogpolitikai helyzetben teljesen kizárt volt, mivel nem lehetett „megyékre” lebontott agrártörvényt becikkelyezni, illetve más oldalról pedig nem lett volna célszerű a teljes ország területi hatályára alapítva törvényt alkotni. Kézenfekvő volt tehát a rendeleti jogalkotás igénybevétele, mivel úgy lehetett az erdélyi viszonyokat rendezni, hogy lehetetlen volt az „in integrum restitutio”, azaz az „eredeti állapot visszaállítása” intézményét gyakorolni. Emiatt a meglévő jogi felépítményt próbálták „megfaragni”, azaz a sérelmeket a meglévő eszköztár igénybevételével is orvosolni. Így viszont a „jogalkotási fragmentálás” jellemezte ezt a folyamatot, az átfogó törvényi kohézió nem jöhetett létre.

Ezeket a jogpolitikai lépéseket két csoportra oszthatjuk: a közjogi keretet tisztázókra, illetve a magánjogi szabályozást definiálókra. A földbirtokpolitikát rendező közjogi normákat három „csomópont” köré rendezhetjük. Elsősorban az 1940-ben hozott 8400. ME. rendelettel¹¹ került sor a mezőgazdasági érdekképviselések ellátására vonatkozó ideiglenes intézkedések meghozatalára. A járási, városi és törvényhatósági mezőgazdasági bizottságok, valamint a mezőgazdasági kamara tennivalóit a földművelésügyi miniszter felügyelete alá helyezték, de a gyakorlati teendőket az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* látta el. A működéséhez szükséges költségeket részben a miniszter által megállapított költségelőirányzatból, illetve az új területeken beszédett mezőgazdasági érdekképviselői illetékből fedezték.¹² Ennek a döntés-

nek a hátterében is az állt, hogy a miniszterelnök szerte volna elkerülni a Felvidéken elkövetett hibákat. Ott ugyanis teljes zűrzavar támadt abból, hogy a kinevezett teljhatalmú kormánybiztos földbirtok-politikai intézkedései nem alapultak a helyzet megfelelő tanulmányozásán.

Ezúttal tehát nem nevezett ki kormánybiztost, hanem az említett Erdélyi Gazdasági Egyesületen belül megszerveztetett egy kilenctagú bizottságot, amelyet felkért a kérdések előzetes tisztázására. A Magyar Gazdasági Egyesület szerepének kodifikálása érdekes momentum, mert a két világháború közötti magyar gazdasági önszerveződés eredményét tisztelhetjük az egyesületben. Így válik érthetővé, hogy a helyi viszonyokat jól ismerő szervezet miért kapott ilyen szerepet. Meghatározónak bizonyult az 1440. ME. rendelet 1941-ben, amely kimondta, hogy a román agrárreform útján szerzett ingatlanok csak a vármegyei gazdasági bizottság véleménye és jóváhagyása után voltak elidegeníthetők.¹³

E rendelet 3.§-ának 7. bekezdése szerint a román földreform végrehajtása során a román állam tulajdonába került ingatlanokra a magyar államkincstár tulajdonát kellett bejegyezni. Ezzel az intézkedéssel a magyar államkincstár a román jogutódjává vált, amely logikusan következett a főhatalom megváltozásából. Így a jogokat és a kötelezettségeket is örökölte a magyar fiscus. Ez viszont egy sajátos feszültség forrásává vált. Az történt ugyanis, hogy bár a román állam 1922-ben csekély mértékű kisajátítási kötvényekkel (renta de improprietarie) rendezte a kisajátítások ellenértékét, azaz ezek szelvényeit megfelelő rend szerint beváltotta. Ezek a kötvények a második bécsi döntéssel bevonásra kerültek, de a be nem váltottak esetében az ellentételezés nem történt meg, amely így éppen a magyarságon belül szült ellenérzést.

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület hatásköre más irányban is kiterjedt, ugyanis a bécsi döntést megelőzően fennállott mezőgazdasági kamarák működését beszüntették, s ezek vagyonát az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület integrálta rendszerébe, amelyet a Mezőgazdasági miniszter felügyelt. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület ezeken a teendőknél felül kamarai ügyosztályt is felállított, illetve megszervezte a kirendeltségeit is. Az egyesület a működési területén a mezőgazdasági termelést és a mezőgazdasági népesség helyzetét kísérte figyelemmel, ennek megfelelően minden hónap 15. napján jelentést készített a miniszter számára.¹⁴ Az *Országos Mezőgazdasági Kamara* működése így a visszacsatolt területekre nem terjedt ki.

Az agrárpolitikai hierarchia második eleme gyanánt a földművelésügyi miniszter a különleges feladatok elvégzése céljából 1940 őszén, illetve 1941. május 7-én Kolozsvár székhellyel kirendeltséget¹⁵ állított fel, amely a *Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendelisége* nevet kapta.¹⁶ Jogi személyiséggel bírt és 1944 őszéig működött.¹⁷ Megalakulásáról az 1941. évi 3910. ME. rendelet rendelkezett. Célja a visszacsatolt országrész mezőgazdaságának az ország vérkeringésébe való visszaillesztése

volt. Ez a szervezet volt az első a földművelésügyi központi igazgatást létrehozó állami szervek közül. Figyelembe vette a helyi viszonyokat, létrehozásának indokaként a gyorsabb és eredményesebb ügyintézészt jelölték meg. A kirendeltség hatásköre kiterjedt Beszterce-Naszód, Csík, Háromszék, Kolozs, Maros-Torda, Szilágy, Szolnok-Doboka és Udvarhely vármegyékre, valamint Kolozsvár és Marosvásárhely városok területére.¹⁸ A kirendeltség működése kapcsán véleményező bizottság is felállt a rendelet 4. §-ának iránymutatása alapján.

Kezdetben a kirendeltség földbirtok-politikai ügyeket is intézett, de ezek ellátása céljából – egyben a harmadik pillérként – 1942. május 7-én¹⁹ a földművelésügyi miniszter Kolozsváron létrehozta a *Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Földbirtokpolitikai Főosztályát*.²⁰ Felállítását a földbirtok-politikai ügyek hatalmas száma indokolta. Ugyanakkor nem egy másik szervezet megszervezésére került sor a Minisztérium kirendeltségét érintő rendelkezéssel, hanem egy párhuzamos agrár-közigazgatási egység jött létre. Feladataikat egymás mellett végezték, mivel az 1941. évi 3910. ME. rendelettel létrejött szervezet a már meglévőnek hatáskörét nem, csak illetékességét érintette.²¹ Elsősorban a földrészteltek megosztása, illetve tulajdonátruházása kapcsán az állami elővásárlási jog gyakorlásának hatósági ellenőrzését végezte, illetve az ily módon megszerzett ingatlanok értékesítésével foglalkozott. Ez a jogosítvány lehetővé tette a földbirtok-politika irányítását.

A másik igen fontos jogköre a haszonbérleti szerződésekkel volt kapcsolatos, mivel ezt is fölülbírálhatta földbirtok-politikai szempontok alapján.²² A zsidótörvény klauzuláinak megfelelően – illetőleg az önként felajánlott ingatlanok esetében is – jogában állt rendelkezni.²³ Fontos, és korántsem elhanyagolható jogosítványként szerepelt továbbá a telepes községek és más csoportos telepek létesítése, a birtokszerzők részére építkezés és gazdasági felszerelések beszerzésére kölcsönök engedélyezése.²⁴ A zsidóktól „igénybe vett” földekre, illetve más módon kisajátított ingatlanokra magyar telepéseket telepítettek. Ha ez egy bizonyos mértéket meghaladt, akkor telepfelügyelőt alkalmaztak, de nagyon sok volt a diaszpórák száma is, így fokozottabban kívánták a felmerülő panaszokat orvosolni. Ebben az *Országos Szociális Felügyelőség* segítségét is igénybe vették.²⁵

Az említett jogosítványok a magyar telepések további számszerű erősödését segítették elő. A gazdaság- és földbirtok-politika iránya itt is tudatos célokat szolgált.²⁶ Mindezekhez anyagi lehetőségeket is biztosítottak, mivel a főosztály a földművelésügyi miniszter által rendelkezésre bocsátott keret erejéig utalványozási jogot gyakorolhatott.²⁷ Székhelye ugyancsak Kolozsvárra került. Ezek voltak azok az intézményi keretek, amelyek lehetőséget adtak az észak-erdélyi földbirtokhelyzet korrekciójára,²⁸ illetve azon jogalkotási normák végrehatására, amelyek a gazdasági értelemben vett reintegrációt célozták.

A kodifikált magánjogi rendelkezéseket több nézőpontból is kategorizálhatjuk. A magyarság érdekében hozott gazdasági reintegrációt szolgáló döntések lehetőséget nyújtottak az elszorított sérelmek orvoslására, de emellett a centralizáció-decentralizáció problematikáját kiélező szabályok is születtek, amelyek a helyi magyarság és a főhatalom szembenállását generálták.

Az előbbiekre példa az 1941. évi 42 531. PM. rendelet, mivel az ingatlanok meg- vagy visszaszerzése után nem kellett vagyonátruházási illetéket fizetni, ha a szerző a második bécsi döntés napja előtt magyar állampolgár volt és igazolta, hogy a megszerzett ingatlan tulajdonjogáról a román állam kényszere folytán mondott le.²⁹ Ezek a szabályok öröklés folytán is alkalmazhatóak voltak.

A meghozott döntések hatásának a vizsgálata azonban azért sem egyszerű, mert a konkrét ügyek iratai hiányosak, illetve töredékesek. Például Székelyudvarhelyen, 1944. augusztus 31-én Gajdák gazdasági főfelügyelőnél megjelent a háromszéki gazdasági felügyelőség vezetője, Sváby Ervin, és közölte, hogy megsemmisítette a román agrárreformmal kapcsolatos felügyelőségi ügyiratokat,³⁰ mert azok a román előrenyomulás miatt veszélybe kerültek.

A töredékesség ellenére megállapítható, hogy a saját nemzetiség helyzetbe hozásának kívánalma nem mindig párosult a sérelmet szenvedett egykori magyar tulajdonosi réteg gazdasági érdekeivel. Jellemző példája ennek, hogy kísérlet történt annak meghiúsítására, hogy a román állam tulajdonába tartozó ingatlanok magánosításával játsszák ki a magyar fiscus tulajdonjogának bejegyzését. A színlelt szerződések megkötését úgy akadályozták meg, hogy visszaható hatállyal léptették életbe a tulajdonátruházási tilalmat, feltéve, ha a rosszhiszeműség bizonyítást nyert. Érdekes gyakorlatot mutat az a tény, hogy az 1941. évi 1470. ME. rendelet szerint a sommás birtokkereset is kizárt volt ebben az esetben.³¹

A főhatalom változása miatt átruházandó román állami tulajdon esetében a magyar főhatalomnak tág tere volt kiteljesíteni saját elképzeléseit. Így ha nem a román állam vagy annak valamely szerve, hanem más román köztisztviselő, közintézet, közérdekű célt szolgáló alapítvány, illetve alap vagy annak szerve és jogutódja javára kérték a tulajdonjog vagy a terhelő jog bejegyzését, akkor azt egyszerűen az előbbi felsorolásnak megfelelő hasonló magyar jogi személy részére juttatták. Így például a Román Nemzeti Bank tulajdonlása esetén az új tulajdonos a Magyar Nemzeti Bank volt.

Számos konfliktus forrásának egyik oka az eltérő helyi és állami érdekek összeütközése volt. Így például a végső döntést a Magyar Királyi Jogügyi Igazgatóság hozta meg, az okiratokat oda kellett megküldeni, megjelölve a megfelelő igazgatási ágazatot; ez a tény tág mozgásteret adott a döntést gyakorló hatóság számára. Emellett még egy fórumot iktattak az eljárásjogi rendbe, ezzel is növelve a „külső” ráhatás lehetőségét, azaz kétség esetén az igazságügyminiszter nyilatkozata

volt az irányadó. A centralisztikus irányítás államérdekét szolgáló döntései számos sérelmet okoztak az egykori magyar tulajdonosi rétegeknek. A szubjektum nagy szerepet kapott, így sokszor nem az egykoron gazdasági hátrányt elszenvedett tulajdonos kapta vissza tulajdonjogát, hanem a döntéshozatal jogi útvesztői nyeltek el a követeléseket, amely így számos pert indukált.

Az egykori tulajdonosi réteg azonban nemcsak korábbi birtokai miatt került szembe a közigazgatással, hanem érdekes módon speciális közösségi tulajdonformák rehabilitációjának igénye is megjelent, amely azért volt különösen problematikus, mert ez a törekvés szöges ellentétben állt a magyar rendezési törekvésekkel. Így a székely közbirtokosságok kérdése megkerülhetetlenné vált. A 19. században már kísérlet történt az arányosításra, de ez akkoriban sem rendeződött megnyugtató módon. A törvényes szabályozás szerinti egyenlőtlen haszonrészesedés alkalmazása miatt ellentét alakult ki a hatóságok és a csíki székelyek között. Első rendben a Csíki Magánjavak kérdése tartozott ide, amelyek főképp erdőkből álltak, de a kegyúri és a hitbizományi földek sorsát is ide köthetjük. A Csíki Magánjavak esetében a fő problémát az jelentette, hogy a közbirtokosságokat megpróbálták a magyar erdőtörvények hatálya alá vonni. Csík vármegye alispánja arról számolt be 1941-ben, hogy a névjegyzékek kiigazításával megállapítást nyertek a haszonrészesedések, amelyeket hiába foglaltak ítéletekbe, „az egyenlőség érdekében sok helyen agresszív magatartást tanúsítottak, elannyira, hogy ez bátran volt kommunisztikusnak minősíthető.”³²

Ezt a kérdést egyebekben a magyar igazságügy-miniszter 18 800. IM. rendelete szerette volna rendezni 1941-ben, amely azonban közben népszövetségi panasz tárgya is lett.³³ Tulajdonképpen nem történt más, mint a helyi erőforrások birtoklása az önrendelkezést testesítette meg a faluközösségek részére, ami 52 település lakosságához volt köthető. Ebből a vagyonkomplexumból az 1921-es román földtörvény 34 145 kateszteri holdat sajátított ki, majd 1923-ban ezt teljes vagyonelkobzás követte.³⁴ Az egykori tulajdonosok várákozásával ellentétben a II. bécsi döntés sem hozta meg a kívánt tulajdon-visszaszerzést számukra. Csalódottan kellett tudomásul venniük, hogy ebbéli várákozásukban nem állt melléjük a magyar kormányzat. „...Kétségbevonhatatlanná kell tenni minden időkre a csíki székely határőrök leszármazottainak tulajdonjogát. Nem lehet kinevezett törvényhatóságra bízni a vagyon igazgatóságának megválasztását.” – érvelt dr. Pál Gábor országgyűlési képviselő.³⁵

Mindemellett egy sajátos probléma is súlyosbította a Magánjavak körül kialakult helyzetet. A román elkobzással nem minden vagyonrész őrizte meg közjogi tulajdonlási formáját, hanem magánjogivá változott. Így ezek körében elmaradt az eredeti tulajdonlási forma rehabilitációja. Más szavakkal összefoglalva, ha magánszemély részére a román földtörvény passzusainak megfelelően történt egykoron a kisajátítás, ak-

kor – ha ez az eljárásjogi szempontoknak megfelelt – nem nyílt esély az eredeti tulajdonlási forma visszaállítására.

A zavaros jogi állapotot erősítette az is, hogy a román földtörvény korábban kimondta: a kisajátított ingatlanokkal a patronátusi terhek az államra szálltak át, így ezek ellenértéke le lett vonva a kisajátítás értékéből. Ez azonban azt jelentette, hogy maga az intézmény fennmaradt. A megmaradt ingatlannal kapcsolatos kegyurasági terheket így a régi birtokos viselte, tovább éltetve az intézményt. Az egyházak szempontjából ez azt jelentette, hogy az állam átvállalja a terhek egy részét, így viszont a jogok gyakorlásának morális alapja szűnt meg, mivel elképzelhetetlen volt, hogy a magyar papok ellátását például a román állam vállalja magára. A lej és az aranykorona egyenlővé tétele ezt a helyzetet csak nehezítette, mivel ezzel az ellenérték jelentéktelen összegre zsugorodott. A román agrártörvénynek azonban volt egy másik aspektusa is, miszerint azokat az egyházakat, amelyek nem bírtak elég földbirtokkal, hogy magukat ellássák, azokat földhöz juttatták. Ez eredetileg a román egyházak érdekében hozott törvény volt, de a magyar egyházak javára is szolgált. Ezzel az egyházak új kegyúri alaphoz jutottak. A jogot viszont ezen túl sem gyakorolhatták. A végleges megoldást a Szentszék és a román állam között 1927. május 10-én létrejött konkordátum oldotta meg, amelynek a XV. cikke kimondta: „Bármilyen természetű kegyúri jogok és kötelezettségek végleg megszűnnek mindennemű kártérítés nélkül.”³⁶ Ugyanezt mondta ki a román általános vallásügyi törvény 1928-ban, s ebben intézkedtek az egyházi célt szolgáló, de a volt kegyúr tulajdonát képező ingatlanok sorsáról is.

A hitbizományi intézmény kérdése is újra felmerült. Az 1941. évi 1440. ME. rendelet 1. §-ának 3. pontja a keleti és erdélyi területen hatályba léptette a hitbizományra vonatkozó szabályozást. Így különösen az 1936:11. törvény 8. §-át,³⁷ amelyen keresztül lehetőség nyílt újabb hitbizományok létesítésére. A román törvény hatálybalépésekor egyeseket jogokkal ruházott fel, míg másokat jogoktól fosztott meg. Mivel a bécsi döntés előtt egy szuverén hatalom a saját felségterületén kimondta a hitbizományok megszűnését, ezért expressis verbis ezek nem éledtek újjá, mivel azokat újabb törvényi szabályozás sem hívta ismét életre. Ezekben a javakban az 1926. évi román törvénykezés normái szerint történt az öröklés. A hitbizományi javakból kisajátított és a második bécsi döntés után visszajuttatott földrészletek esetében tehát a birtok mint hitbizomány lett kisajátítva. Az ellenértékként kapott értékpapírok is hitbizományi javakká váltak. Ezek a papírok 1926-ban hitbizományi jellegüket elvesztették. A második bécsi döntés után visszajuttatott ingatlanok a vonatkozó állampapírok helyébe léptek, a kisajátítás alól mentesített birtokrészletekkel együtt. „Volt hitbizományi javakká”, azaz az 1926. évi román törvényben meghatározott jogi helyzetbe jutottak, vagyis megkötöttségekkel korlátozott egyéni tulajdonná váltak. Ezt a felfogást támogatta az 1943. évi 970. ME. rendelet

is,³⁸ amely a kisajátított erdők visszajuttatásáról rendelkezett, s az ilyen erdőket nem nevezi meg a hitbizomány tárgyául.

Összességében megállapítható, hogy az állam és társadalom viszonylatában az összeütközések elkerülhetetlenek voltak. Különbséget kell tenni azonban a magyar–magyar konfliktus, azaz a centralizáció és decentralizáció, illetve a magyar–román konfliktus között.

Jegyzetek

³⁸ A cikk első része: Hórcsik Lajos Kálmán: *Az 1921-es román földtörvényre vonatkozó jogalkotási válasz Észak-Erdélyben* (Jogtörténelmi Szemle, 2008. 3. sz., 15–20. p.). Lásd még: Hórcsik Lajos Kálmán: *A trianoni békeszerződéssel Romániához csatolt területek magánjoga* (Jogtörténelmi Szemle, 2007. 4. sz., 54–57. p.)

¹ MT. 1941. 200–203. A képviselőház október 3-án döntött a törvény elfogadásáról, a felsőház két nappal később tartott ülésén hagyta jóvá az észak-erdélyi területek visszacsatolását az anyaországhoz. Teleki Pál hozzászólását lásd: Papp Antal: *Gróf Teleki Pál országgyűlési beszédei, 1938–1941*. II. kötet (Stúdium Kiadó, Budapest, é. n. [1942], 287–296. p.). Ő maga nem örült felhőtlenül a döntésnek. Lásd: Ránki György: *A Wilhelmstrasse és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról: 1933–1944* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 515. p. [343. dok.])

² 7800/1940. ME. rendelet, in: *Magyarországi Rendeletek Tára* [MRT] 1941., IX–X. füzet, 2760–273. A kérdéssel többek között egy „anyás” (anyaországból származó) városi tisztviselő ad sajátos nézőpontú, de különben hiteles és érdekes leírást (Varga József: *Új utakon az új, a népi Magyarország felé! Szociál- és népesedéspolitikai tanulmány*. Kézdivásárhely, 1943). Lásd ehhez (törvényhatósági, megyei városok, községek igazgatása esetében): in: Szavári Attila: *Magyar berendezkedés Észak-Erdélyben (1940. szeptember – 1941. április)*. In: *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle, új sorozat*. IX. évfolyam, Kolozsvár, 2004. 4. (34.) szám, 276. p.; a továbbiakban: Szavári 2004)

³ Csíkvármegye *Hivatalos Lapja*, 1941. 21. 230. p.

⁴ Így például a váltoóvást is eltörölték, lásd: Balás Gábor–Domokos Andrea: *Erdély rövid jogtörténete 1947-ig* (Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó – MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Budapest 1991. 110. p.)

⁵ Uo., 110. p.

⁶ Krüger Jenő: *A román földreform egyes függő kérdései*. A Magyar Jogászegylet nagyváradi helyi csoportjának 1943. május 15-én tartott ülésén megtartott előadása (Szent László Nyomda, Nagyvárad, 1943. 5. p.; a továbbiakban: Krüger, 1943)

⁷ Szöllősy Zoltán: *Mezőgazdaság és állattenyésztés*. (Magyar Statisztikai Szemle, XVIII. évf., 1940. 7. szám, 701. p.; az 1. számú táblázat alapján; a továbbiakban: Szöllősy, 1940)

⁸ A trianoni Magyarország 16 175 718 k. hold területtel rendelkezett (Szöllősy, 1940, 701. p., az 1. számú táblázat alapján). Ettől eltérő adatokat is találhatunk. A Magyar Gazdaságkutató Intézet helyzetjelentése szerint a gyarapodás 37%-os (Magyar Gazdaságkutató Intézet helyzetjelentése [MGI], 1940, 26. szám, 113. p.).

⁹ Az 1910-es kataszteri adatok az észak-erdélyi területváltozásra számolva: lásd: *Magyar Statisztikai Közlemények* [MSK], Új Sorozat, 1940, 701. p.

¹⁰ Az 1938-as kataszteri adatok: MSK, 1940, 701. p.

¹¹ MRT 1940., X–XI. füzet, 3218–3219. 1940. november 27-én hirdették ki, s ezen a napon lépett hatályba.

¹² Ez az összeg Észak-Erdélyben az állami földadónak a haszonbérlet után 5%-át, az általános kereseti adónak a 4%-át tette ki, amelyet a mezőgazdasági érdekképviselőknek kellett befizetni. Uo. 3218–3219.

¹³ Simon Zsuzsanna: *Erdély köz- és szakszervezetének a második bécsi döntés után*. In: *Regio*, 1995. 4. sz., 74. p.; Szavári. 2004, 289. p.

¹⁴ Magyarországi Rendeletek Tára [MRT] I. kötet, 1941, 591–593. p.

azaz a főhatalom változásával helyzetbe hozott nemzetiség érdekeiből fakadó konfliktusok kérdése között. Ezt a tényt bonyolította az eltérő fejlettség is, mert így Székelyföld esetében a két világháború közötti Magyarországhoz viszonyított fejlődési különbségek kiegyenlítése kapcsán az elviekben modernizációt akaró állam fokozatosan a javakat elvonó etatista merevségbe szorult.

¹⁵ A Magyar Királyi Földművelésügyi minisztérium Erdélyi Kirendeltsége létrejöttét az 1941. évi 3910. ME. rendelet kapcsán 1941. június 1-én hirdették ki, amely egyben a hatálybalépés napja is volt. A rendelet május 6-án készült.

¹⁶ Uo., 2. §.

¹⁷ Szervezeti szabályzatát és ügykörét a 3910/1941. ME. rendelet állapította meg (a Magyar Országos Levéltár repertóriumának adata pontatlan, mivel 3300/1941. FM. rendeletet jelöl meg. Ezen kívül az illetékességét összekeveri a Földbirtokpolitikai Osztályéval), amelyet a 7273. FM. rendelet módosított. (Ilyen rendelet pedig nincs). Lásd: *Földművelésügyi Minisztérium repertórium 1889–1945* (Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1961. 596. p.)

¹⁸ A hivatal négy csoportból állt, különböző ügykörökkel. Sajnos maga az iratanyag nagyrészt megsemmisült, néhány dokumentum került csak a Magyar Országos Levéltárba. Lásd: uo., 596.

¹⁹ A törvény ezzel ellentétben 1942. május 18. napját jelöli meg az főosztály működési napjának kezdeteként. Igaz, a törvény 1942. május 2-án készült, hatályba pedig május 18-án lépett. Mindezek ellenére ez utóbbi variáció tűnik valószínűbbnek. 11. §. (1.)

²⁰ 1942. évi 941. elnöki rendelet, MRT 1942. (II. kötet) 1082–1084. p.

²¹ Tehát hatásköri megosztásról beszélhetünk, s nem illetékességiről, amely elárulja, hogy nem azonos hierarchiabeli helyről van szó.

²² Jogosítványokkal bírt a haszonbérleti szerződések tekintetében akár részben, akár egészben a szerződés állam részére történő átvételére: 3.§ (1.) b. bekezdés. A felsorolás taxatív.

²³ Az 1939/4. tc. rendelkezéseinek megfelelően kellett eljárni, az önként felajánlott területek bizonyos mértékben presszióra is okot adhattak, mivel semmilyen paragrafus nem szólt annak kivizsgálásáról, hogy ez valóban a tulajdonos önálló döntésének felelt-e meg. Például az eredeti tulajdonosok általi „önkéntes felajánlásra tett javaslatát” kiküszöböléséről egyetlen klauzula sem szólt. Igaz, erre a törvény jogorvoslati lehetőséget is adott, ugyanolyan feltételekkel, mint a földművelésügyi miniszter határozatai ellen. A jogorvoslatokat a főosztálynál lehetett beadni: 5.§. (3.)

3.§. (1.) bekezdés, f-g. bekezdés

²⁵ A Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltségének 4739/1944. szám alatt hozott okmánya (1944. március 14.), MOL. K 201/1.

²⁶ Meg kell még említeni a statisztikai adatgyűjtésre való törvényi jogosítvány megadását, amelyhez ismét csak a megfelelő intézkedések, illetve azok végrehajtásának engedélye is párosult: 3.§. (1.) i. bekezdés. A birtokszerezők javára pedig átengedésre kötelezés mellett házhelyek biztosítása is lehetővé vált: 3. §. (1.) c. bekezdés. In: 1942. évi 941. számú elnöki rendelet; MRT 1942. (II. kötet) 1082–1084. p.

²⁷ Uo., 8. §. (1.) Erre a főosztály vezetője, illetőleg akadályoztatása esetén a helyettese gyakorolhatta az utalványozói jogkör.

²⁸ Sajnos az iratanyagok oly mértékben pusztultak el vagy egyszerűen csak elvesztek vagy ma is lappanganak valahol, hogy ennek az „áttételesen” elkészített „földreformnak” csak a körvonalai rajzolhatók meg. Hozzá kell tenni azonban, hogy sokat emlegetett közhely volt az a tény, hogy a második bécsi döntéssel visszakerült területeken a magyarság megerősödött, s ehhez hozzá kellett járulnia az agrárpolitikának, mivel nagyszámú agrárművelősegről beszélnek a foglalkozási adatok.

²⁹ MRT 1941, 896–897. p. A bizonyítékokkal együtt a kérelmet az

adóhivatalnál kellett előterjeszteni, amely pedig a pénzügyi igazgatósághoz terjesztette fel a kérvényt

³⁰ K201, 417 Székelyudvarhely, 1944. szeptember 1.

³¹ MRT 1941. (I. kötet) 234–235. p. Ez bármely gazdasági formájú társaság tulajdonára vonatkozott, vagy bármely más alakban „átmentett” formára.

³² Csikvármegye Hivatalos Lapja, 1941. 21., 230. p.

³³ MRT. 1941. (I kötet) 733. p.

³⁴ Olti Ágoston: *Adalékok a Csiki Magánjavak második világháború utáni történetéhez* (Székelyföld, Nr. 11. 2003. 78. p.)

³⁵ Csiki Lapok, 1941. szeptember 14.

³⁶ Krüger, 1943. 8. p.

³⁷ MT 1937, 146. p.

³⁸ MRT 1943. 27–41. p.

Az élet legsötétebb tréfájának érezhette Pauler Tivadar igazságügy-miniszter azt a pillanatot, amikor 1880. április 14-én különös táviratot kapott a győri királyi ügyésztől. Ebben az állt, hogy az általa és a Királyi Kúria által kegyelemben nem részesített rablógyilkos, akinek esetében „őfelsége a törvény rendes menetének szabad folyást engedett”, vagyis kivégzését engedélyezte, felakasztatott, halott-nak konstatáltatott, ámde újjáéledt.

Számos okból érinthette ez őt közelebről. Az első, hogy horvátországi pályája után hazai jogtanári munkásságát éppen a győri akadémián kezdhette meg 1847-es kinevezéssel 1848 tavaszán, s így e város különösen kedves lehetett neki. Másrészt alig néhány éve, az 1875-ben „Perczel Béla minisztersége alatt létrejött, Csemegi Károly által szerkesztett *büntetőtörvénykönyvnek* országgyűlési előadója volt”, s alig két éve – 1872 után ismét, ezúttal a Tiszakormányban – igazságügy-miniszter. Ráadásul „alapvető műve, legjelentékenyebb s legnagyobb becsű munkája” az Akadémia által 1867-ben Sztrókay-jutalommal elismert, három kiadást megért, kétkötetes *Büntetőjogtan* szerzője, aki most az életben szembesülhetett tanai gyakorlatával.

A kor legnépszerűbb hetilapja, a *Vasárnapi Ujság* 1880. április 18-án tudósított a történetéről.

„A győri kivégzés rendkívüli esete nagy izgatottságot ébresztett mindenfelé, s a halálbüntetés eltörlésének hívei bizonyára mindig emlegetni fogják, mint rendkívüli érvet. A rablógyilkos Takács János huszonnégy órával élte túl kivégzetését, és így kétszer halt meg. A bitón csak néhány percig függött, mondják, hogy csupán hat percig, s akkor dr. Sikor törvényszéki orvos halottnak jelentette ki, a végrehajtó bírák aláírták a jegyzőkönyvet, hogy Takács János e hó 14-én reggel 8 órakor ki-szenvedte büntetését és meghalt.

Kozarek hóhér levágta a törvény rendeletére kivégzett ember holttestét, egy talyigára tették és elvagtattak vele a kórházba, hogy felboncolják. Előbb villamos kí-

Tótfős Gábor

Egy elfeledett jogtörténeti kuriózum – Aki kétszer halt meg egy nap alatt

Pauler Tivadar

sérleteket tettek vele, s erre a halottnak vélt ember mozogni és hörögni kezdett. Nem halt meg.

Azonnal táviratoztak az igazságügy-miniszternek, hogy mit tegyenek; az igazságügy-miniszter azt válaszolta, hogy be kell várni egy további intézkedését, a jogtudósok pedig vitatni kezdték a kérdést, hogy mi történjék e rendkívüli esetben, melynek nincs párja. Ha az elítélt életben marad, a büntetést kiállottnak kell-e tekinteni, szabadon bocsátani, vagy új ítélet alapján fogságba vetni.

A boldogtalan ember nagy kínok közt feküdt, este örülési roham lepte meg; ez később csillapult, éjjel már beszélt is egyes szavakat, de ekkor lábai

és nyaka nagy dagadásnak indult. Reggel égető szomj gyötörte s inni kért. – Mit akar inni? – kérdezték tőle, – Tejet vagy vizet? – Vizet. – monda. – Tejet majd később. Azonban csakhamar beállt a végső halálküzdelem s reggeli 7 óra után meghalt.

Kétségtelen, hogy e rendkívüli eseményt az okozta, mert rövid ideig hagyták a bitón; ezen kívül Takácsnak skorbut miatt a nyaka is meg volt dagadva, s ez a kötél általi halál végrehajtását nehezítette. Kitűnt e szomorú esetről, hogy a kivégzettekben még mennyi ideig van föllángoló élet, s fölhozzák, hogy a Budapesten kivég-

zett Madarász is, a boncolás alkalmával görcsösen összerándult, de erre azt mondták, hogy friss holttesteknél semmi feltűnő sincs az ily jelenségben. Az új büntető kódex tudalévóleg a kötél általi halál helyett a nyaktílot akarta életbe léptetni, de a főrendiház nem fogadta el.”

Egy hét múlva a lap a *T. D* névjeggyel *A hóhér kötele* címmel közölt fejtegetést, melyből itt most csak a jogi vonatkozásokat emeljük ki.

„A botrányok idejét éljük. Takács akasztási eseténél fiaskót csinált a hivatalos emberölés. Ez mindenkit méltán megdöbbenhetett, de nem egy tanulságot rejt magában...”

Nem érdektelen azon kérdés szellőztetése, hogy ki a hibás? E kérdésnél a három szereplő egyén eljárása esik bírálat alá, t. i. a hóhérek, a törvényszéki orvos és a királyi ügyész. A kivégzéssel megbízott egyénnek egyéb tiszte nincs, mint az elítéltet a kötél fojtó hatásának alávetni s a kötél bevégni művét...

Az orvos a kivégzéseknel mindenesetre a legmegbízhatóbb személy, miután az ő feladata meghatározni, hogy az akasztott élte fonala megszakadt-e... Mi biztosít tehát a végzetes kimenet valóságos beálltáról? Nézetünk szerint első sorban az *idő hosszúsága*; 30 percnyi idő azután, hogy a szív működés már nem érzékelhető – elég garanciát nyújt.

Itt áttérünk a harmadik egyénre, ki a szörnyű cselekvény főrendezője, az államügyészre. Hát az hibás-e? Valójában nem az, de igen is az intézmény; midőn az állam ily fontos aktust vitet végbe, különös köteletségének ismerje, hogy egyrészt ügyészét határozott utasítással lássa el a függve tartás minimumára nézve, másrészt nézessen utána azon eljárási módoknak, melyek physikára támaszkodva, nem csálhatnak. Hogy ezentúl jogosult közháborodásnak kitéve ne legyen: lépjen ismeretségbe az újabb tudományos vizsgálatok eredményeivel...

Ekkor nem fog az állam felsülni s mentséget keresni az orvos gyenge hallérékében. A physika hatálya egyforma mindörökké.

Midőn az emberi érzés felriadt a győri eset után – többféle út és mód ajánlatott, mint lehetne az állami és társadalmi rendre nézve ártalmas azon emberektől jószíval megszabadulni, kikre inkább ijesztő példaadás végett a halálos büntetés ítélete lett kimondva. Semmi esetre sem feladata sem az egyeseknek, sem az államnak az erőszakos halál válfajai közül a szelídségi skálát megállapítani; aligha lenne hálás a középkor méregkorszakát visszaidézni utólérhetlen Borgiáival.

Ha segíteni akarnak a bajon, tegyék azt gyökeresen: töröljék el a halálos büntetést; arra, aki gyilkolt, alig lehet nagyobb büntetés az életnél.

Egyébként az akasztás haláltusája a lehető legrövidebb, – s hatása a legmegrendítőbb, – mohamedánnak a legszegényítőbb.

A szerencsétlen Takácsról elmondhatjuk, hogy életének legnevezetesebb része volt a halál utáni 24 óra. Ha életben marad, nagy fejtörésbe került volna a jogászoknak, mit tegyenek vele? A psychologoknak alkalmuk lett volna meggyőződni arról, miként javul

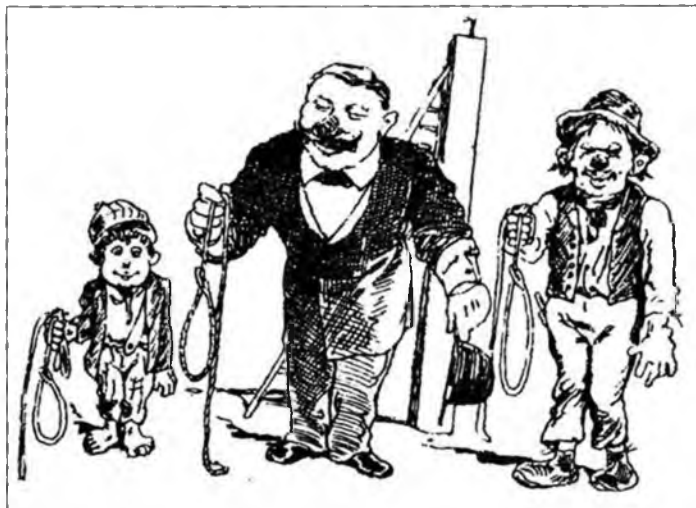
meg egy oly ember, ki a halál minden kínszenvedésén keresztülment. Talán? De miután szemével, ha csak meg nem vakul – azután is fényt érzendett volna, valószínűbb, hogy agya ama fészkeben, mely eddig gonosz tette ösztönzée, az állambölcsész kedvéért aligha támadtak volna fel a nemes cselekedetek eszméi.”

Ugyancsak ebben az 1880. április 25-i számban, *A híres győri kivégzésről* címmel szólalt meg az egyik főszereplő:

dr. Sikor József törvényszéki orvos, aki már '48-as főhadnagyként „fejében nehéz lösebet is kapott”, a város főorvosaként nagy tekintélynek örvendett, ráadásul a helyi jogakadémián éppen a törvényszéki orvostan tanára volt. Alig öt éve a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai XVII. kötetében *A törvényszéki orvos hazánkban* címmel értekezett, sőt 1871-ben 230 oldalas műve jelent meg *Törvényszéki orvostudomány jogászok és orvosok számára* címmel. Mindezek alapján a kor megfellebbezhetetlen tekintélyének számított, aki valóságos sorscsapásként élhette meg az esetet. Őszinteségére mi sem jellemzőbb, mint amikor elmondja: módjában lett volna észrevétlenül „helyrehozni a hibát”, de ezt emberként s főleg orvosként nem tehette... Leírása nem kevésbé tanulságos a korabeli viszonyok és gondos működése bemutatására sem.

„Egész Európa beszél ama végzetes akasztásról, mely Győrről folyó hó 14-én végbement Takács János rablógylkoson. Midőn én ezen megrázkódtató eseményről tudósítom a Vasárnapi Ujság közönségét, nem újságot akarok írni, hanem megvilágítani a dolog azon rejtekeit, melyek a nem szakértő közönség előtt, ha nem is a bosszorkányság, legalább annak a föltevését szülhették, hogy ott az egyes szakemberek mulasztása vagy könnyelműsége okozta a világhírű botrányt, de a melyről a szakértők egészen más fogalmat alkotnak maguknak.

Takács János 26 éves, középtermetű ember volt, sötétszürke hajzattal. Feje gömbölyű, a fülek mögött erősebb kifejlődéssel. Arcvonásai, leginkább pedig sze-

„Kozarek és társai, a törvény kész köteles szolgálai”
(Jankó János egykorú karikatúrája)

mei, született rablógyilkosra engedtek következtetést. Sajátságos fényük volt a szemeknek, és a külső szemszögletet olyan mély ráncok körítették, a minők csak 60 éves embernél jönnek elő. Egészséges volt teljes életében, de testén sok helyen a kiállott véres verekedések hegei látszottak. Földműves volt az egész családja, úgy maga is, de írni-olvasni jól tudott, úgy hogy nem lehetett méltóságát egészen kezdetlegesnek mondani.

A győri törvényszék börtöneiben már rendes lakó volt; most utolsó fogsága alatt azonban, miután a folytonos apelláció miatt vizsgálati fogsága tovább tartott, nagyban részese lett azon betegségnek, mi az e börtönökben való hosszabb tartózkodásnak mindig következése szokott lenni: ez a börtöngörvény. E betegségben halt el bűntársa Gede is... Takácson e betegség a mindkét oldali fültőmirigy (parotoid), a nyak és áll alatti mirigyeket támadta meg, és képezett azokon nagyfokú daganatokat, a melyek közül néhány tyúktojás-nagyságú is volt.

Ily körülmények között ment végbe e hó 14-én reggeli 8 órakor az akasztás. A hóhér igen gyorsan és jól végezte el munkáját, úgy hogy 3 perc múlva az egész jelenléttség mindegyike azt mondta, hogy ezt ugyan sükségtelen orvosilag megvizsgáltatni, meghalt az jól.

Mintegy 8 perc múlva a királyi ügyész engem mint hivatalosan oda rendelt törvényszéki orvost arra szólított fel, hogy vizsgáljam meg a kivégzett hulláját, és mondjam meg, vajjon meghalt-e vagy él?

Én átéreztem helyzetem kényes voltát, és felelősségem egész terhét. Én, ki mint a törvényszéki orvostudomány tanára, a jogakadémián oly gyakran hirdetem azt a nyomorúságot, miben az orvostudomány szenved, hogy a vízbefúltak, akasztottak és újszülötteken majdnem lehetetlen megismerni a valóságos halált, és azt meghatározni igen nehéz dolog, odamentem az akasztott hullához, és ekképpen vittem véghez a vizsgálatot.

Felbontottam először is a test öltözetét, a szűrfele szövettől álló rabdolmányt, mely jól össze volt gombolva, azután mellényét és ingét. Vizsgáltam először a légző szerveket, tapasztaltam, hogy a mellkas és a borda közötti izmok nyugodtak, mozgáshiányuk teljes, úgy a hasfalak is, tehát a tüdők hűdése beállott. Azután vizsgáltam a vérkeringés életműveit, a szív lökés helyét az 5-6, úgy a 6-7-ik borda között, és miután legkisebb jelét a szív működésnek fölfedezni nem lehetett, tovább vizsgáltam a szív egész tompulata tájékát, de sehol semmi nyoma a szív működésnek nem mutatkozott. A fül rátevése a mellkasra pedig lehetetlen volt másképp, ha csak le nem vették a hulla, s ha csak elül összekötött karjai szét nem választatnak, és a szűk darócruha arról le nem vették. A jelek különben is eléggé bizonyították a szív hűdését.

Vizsgáltam azután a szemek szaruhártyáját, amely oly homályos volt, mint csak holttestemnél lehet. Vizsgáltam végre a látákat (pupillae), ezek igen kitágulva voltak, és bár a nap egész fényével a hulla arcára sütött, mégis legkisebb összehúzódást a fény hatására nem mutattak. Megkísérlettem a látákat két oldalról összenyomni, amikor a gömbölyű látá hosszú tojásdad

alakot nyert, és a nyomás megszűntével is úgy maradt. Tehát az agy hűdése is bekövetkezett.

Mindezen tünetek egybevetésével kimondottam azt, hogy a halál beállt.

Mintegy 3 perc múlva újra felszólított a királyi ügyész, hogy még egyszer újból megtegyem e vizsgálatot; mire én odamenvén a hullához, ugyanazon kísérletekre vittem véghez, mint először, és ugyanazon tüneteket tapasztaltam, csak hogy a szemek összenyomott látái egy kissé kezdtek eltérni a tojásdad alaktól, és gömbölyűbbek voltak, mint 3 perc előtt. Erre ismét kimondtam a kérdező királyi ügyésznek, hogy a halál beállt.

Ekkor levették a testet a bitóról, és az e célra oda rendelt városi tetemszállító kocsira helyezték, és vitték a közkörházba. Én, ki jelen akartam lenni a holttest elhelyezésénél, siettem, hogy azzal egyidejűleg érkezhessem oda.

Ekkor láttam, hogy a tetemszállító kocsia a néptömegetől menekülni óhajtván, oly sebes vágatva jött a rossz kövezeten, hogy én attól féltem, hogy a test kidobatik a kocsiból. Egyik orvostársam pedig, aki velem jött, azt mondta: »Csuda lesz, ha föl nem ébred a halott ilyen életmentő kísérlet után.«

Midőn levették a testet a kocsiról, szája sebzett és hörgést hallatott, légzési kísérleteket tett.

A boncterembe vittem tehát, hol rcám a gimnázium fizikatanára várakozott, hogy a testen azon kísérleteket megtegyük, amelyek a hullán a kihűlés előtt annak izommozgását a villamfolyam hatására létrehozzák. Azonban egy pillanatra érintettem csak a szívgödörtájékot, és azonnal észrevettem tapintás által, hogy a szív, bár igen gyöngén, de működik. A hallgatóság még inkább bebizonyította a dolog valóságát.

Leggyorsabbban lehetett volna ekkor véget vetni a botránynak az által, ha az erősebb villanygép sodronyát csak egy pillanatra oda értetem a beteg halántékához; ez által azonnal valódi hűlt tetemmé vált volna, amelyet csak az utolsó ítélet trombitája ébreszthetett volna föl. Ezt megtehettem volna úgy, hogy kívülem és a tanár úron kívül senki sem tudja meg, de az a bakó szerepe lett volna, erre pedig mindenki inkább vállalkozhatik, csak orvos nem.

Ezután mintegy 10 perc múlva már az orsó útér lükettései is észlelhetők voltak. sőt a légzési kísérlet mindig sikeresebb lett.

Élt így az életre ébredt akasztott ember 22 óráig az akasztás után, míg agyi hűdés következtében másnap reggel 7 órakor elhalt.

Lássuk tehát, mi volt oka e sajátságos ritka tüneménynek, amely valószínűleg az egész büntető eljárást meg fogja másítani és az akasztófát gulotineval cseréli ki.

Az én véleményem, amely a halált meghatározta, nem volt téves; mivel lett légyen az valódi vagy tetszhalál: az magát a valódi halál jeleivel mutatta be, annyira, hogy száz orvos közül egy sem kételkedett volna ez esetben kimondani a halált.

Ami az életre való visszatérést illeti, az, véleményem szerint, akkor is megtörtént volna, ha a hulla még félórát lógva marad.

Egyik ok, minek az ébredés tulajdonítható, a mirigy-daganatok a nyakon és az áll alatt, amelyek mint ruganyos és puha testek meggátolták azt, hogy a kötél a fejüteret és a torkolati visszeret erősen megnyomja. A másik ok volt azon legügyesebben alkalmazott ébresztő kísérlet, midőn a halottaskocsi a rossz kövezeten vágatva hozta a hullát, és annyira megrázta, hogy a legügyesebben alkalmazott élesztési kísérlet sem tehetne volna jobban.

Nem lehet tehát senkit kárhozatni ez eseményért mást, mint a rendszert, a mely az orvostól ily esetekben lehetetlenséget kíván, azt t. i., hogy mondja meg a bitófán függő kivégzettéről, vajon él-e vagy meghalt? pedig a tudomány rég megállapította az ilyen kívánság helytelenségét, és kimondotta, hogy az akasztottakról, vízbe-fültakról és újszülöttekről nem lehet minden kétséget kizáró teljes bizonyossággal megállapítani a halált.

A rendszer ezen hibáját róta meg e hó 16-án tartott gyűlésében a bécsi orvos-egyesület is, amelyen a birodalom legnagyobb orvosi tekintélye, Billroth tanár ki nyilatkozta, hogy az ily esélyekért az orvost felelősség éppen nem érheti.”

A *Vasárnapi Ujság* ugyanezen számában, rövid hírből azt is tudatta: „A győri eset miatt az igazságügy-miniszter vizsgálatot rendelt el, s azt Kozma főügyész teljesíti. A bécsi orvos-egyesület e feltűnő esetet vita tárgyává tette, s ekkor a nagytekintélyű Billroth úgy nyilatkozott, hogy az orvosok nagyon sokszor voltak már oly helyzetben, mikor a jelenségek után kimondták a halál bekövetkezését és csalódtak. A győri eset – úgy mond – újabb bizonyítéka annak, hogy a tudomány hiányos, s hogy a halál meghatározására fölállított tételek nem csálhatatlanok.”

A vizsgálat eredményét nem ismerjük, de Pauler Tivadar a halálbüntetés végrehajtás eljárását hama-

rosan, még 1880-ban miniszteri utasítással szabályozta. Ebben könnyű felfedeznünk a győri esetből leszűrt közvetlen tanulságokat. A *Pallas Nagy Lexikona* címszava szerint „A végrehajtható halálos ítélet nyilvános kihirdetése napjáig hivatalos titokként megőrzendő. Az ítélet csak akkor hirdethető ki, midőn a hóhér már rendelkezésre áll. A kihirdetés a reggeli órákban történik, úgy hogy az elítéltnak még 24 órai időtartama maradjon, mely időre vallásabeli lelkész adandó melléje. Az elítélttel az utolsó 24 óra alatt a hivatalos közegeken kívül a királyi ügyész engedélye mellett csakis rokonai találkozhatnak és azok, kiket maga az elítélt látni óhajt. A végrehajtást a kihirdetéstől számított 24 órán túl semmi szín alatt sem szabad elhalasztani. A végrehajtás zárt udvaron vagy más bekerített helyen a közönség kizárásával, de legalább 10 tanú mint bizalmi férfi jelenlétében történik. A halálnak orvosi megállapítása után a hulla még 30 percen át a bitófán érintetlenül hagyandó, s csak ezután újabb orvosi vizsgálat után emelhető le; és két óra lefolyása előtt a kivégzés színhelyéről sem el nem szállítható, sem föl nem boncolható. A hullát eltemetés végett kiadni nem szabad.”

Dr. Sikor József törvényszéki orvos, bár a tények és nyilatkozata révén véltlennek érezhette magát, lelkiismeretét is szerette volna megnyugtani. Az eset előtt jobbra inkább felnőtteknek szóló történelmi és irodalmi elbeszéléseket írt, de nem hagyhatta békén ez a téma, ezért „1883-ban az Igazságügyi Minisztérium által hirdetett, a rabok számára írott iránymunkával”, a *Leleki beteg...* című művével a pályadíjat megnyerte. Azt persze nem zárhatjuk ki, hogy ebben az elismerésben burkoltan maga a miniszter is kifejezhette köszönetét...

Néhány hónapig emlegették még a különös esetet, aztán a feledés jótékony homálya fedte be – kis híján mindörökre.

KÖNYVEKRŐL

A szólásszabadság alapvonalai – Koltay András könyvéről

Koltay András: A szólásszabadság alapvonalai – Magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban
Századvég Kiadó, Budapest, 2009, 816 p.
ISBN 978 963 7340 37 6

emberek korlátoktól, valamint megtorlástól mentesen fejthessék ki kritikai álláspontjukat, a kommunikációs jogok témája hol búvópatak módjára létezett, hol meg egyenesen a politikai és tudományos közbeszéd fősodrában tűnt elő. Nem volt ez másként Magyarhonban sem, ahol a szólásszabadság harcosai, gondolkodók, s politikai szereplők Hajnó-

czyval kezdődően jó kétszáz esztendeje a szó erejével, vagy éppen cselekvő energiák felszabadításával tettek azért, hogy a Kárpát-medencében is megeremtlődjének

Amióta – s ennek már jó kétezer esztendeje – megindult a küzdelem a vélemények szabad kifejezéséért, s azért, hogy a közélet kérdéseiben az

a vélemények piacának játékszabályai,¹ s hogy a közjóért tenni akarók „szabadon mondhassanak véleményt a politika, a gazdaság, a vallás és a társadalom dolgairól”.²

A rendszerváltoztatás Magyarország számára is megteremtette a sajtó mind szabadabb mozgásának európai léptékű feltételrendszerét. S bár a nyomtatott szó, a mikrofon és a kamera felszabadításának ténye valóban pezsdítően hatott közállapotaink jobbítására, mégsem állítható, hogy a véleményszabadság fejlődési tendenciái, az egyes intézmények szabályozási, illetve érvényesülési problémái nem váltottak volna ki élnék vitákat a közelmúlt közéleti diskurzusaiban.

Az évek hosszú sora alatt gazdagon hőmpolygó szakmai polémiákhoz persze a hazai politikai-jogi irodalom is jelentősen hozzájárult, nagy figyelmet szentelve a szólásszabadság elméleti és gyakorlati kérdéseinek. Legelőbb – még a törvényes szabályozásra várva – Halmai Gábor *A véleményszabadság határai* címmel jelentetett meg nagy jelentőségű, s üttörő szerepre vállalkozó monográfiát,³ majd Gálik Mihály két kiadást is megért *Médiagazdaságtana*.⁴ továbbá immáron a Rádiózásról és Televíziózásról szóló törvény elfogadása után Cseh Gabriella és Sükösd Miklós két munkája⁵ gazdagította a médiatudomány és a szűkebben értelmezhető médiajog irodalmát. A sort, a bibliográfiai szemlévé izmosodó listát, bízást hosszan folytathatnók akár az új évezred lassan záruló első dekádjának bőséges termésével, ám ehelyett s ehelyütt csupán két jelentősebb, tudományosan is legértékesebbnek mutakozó munkára hivatkozunk.

Tárgyunkat tekintve a legújabb tudományos irodalom első igazán elmélyült, s nemzetközi kitekintéssel bőségesen felszerelt művével Gálik Mihály és Polyák Gábor ajándékozta meg a hazai szakmai közönséget. *Médiaszabályozás* címmel megjelentetett monográfiájuk⁶ legnagyobb érdeme az, hogy metodikájukban, tárgyalási módjukban szakítottak a jogági elkülönülést honoráló megközelítési praxissal, s gazdagon merítettek a nemzetközi irodalomból is. Az utóbbi metodust, vagyis a jogösszehasonlítás eszköztárának mind teljesebb alkalmazását pedig legutóbb Udvary Sándortól láthattuk, aki *Alkotmányos Médiajog?* című doktori értekezésében azzal, hogy az elektronikus média jogának elemzését az amerikai és a magyar alkotmánybíróági gyakorlat fényében láttatta, egyenesen a komparatiztika terrénúrára lépett.

Koltay András, a jogtudomány kutatógárdájának egyik legígéretesebb fiatal munkása *A szólásszabadság alapvonalai* című monográfiájával továbbment a mások által megkezdett úton, midőn a véleményszabadság megvalósulási terepeit jelentősen kitágítva dolgozatának választott intézményét a genezistől a gyakorlati érvényesülésig, az észak-amerikai kontinenstől, a ködös Albionon át egészen az öreg Európáig követte. S tette ezt azzal a kutatói szándékkal, mondhatni *ars scientiae*-vel, hogy a kommunikációs jogok állapotfelmérésével egy időben a választott jogrendszerek fejlettségi szintjéről is tudósítson.

Minderről Koltay, zárszóba illő tételként, már munkája indító szentenciáinak egyikében ekként vall: „A szólásszabadság mindenkor állapota nem csupán a jogrendszer egészéről ad hű keresztmetszetet, tekintettel a felmerülő kérdések sokszínűségére, amelyek szinte valamennyi jogágot érintik, hanem a társadalom, de legalábbis a közélet helyzetét is jól tükrözi.”⁷

A munka szakirodalmi bázisa, tudományos háttere imponálóan gazdag, s egyben a régebbi alpművek, fontosabb íráskok mellett szerepelteti, s támaszkodik a szakma legfrissebb termésére is. Az olvasó a gazdagon hőmpolygó bibliográfia áradat láttán elismerően csetinthez a megannyi meghivatkozott monográfiára,⁸ az új világban sokak által olvasott amerikai *Law School* periodikák remek cikkgyűjteményeire,⁹ s az angol médiajogi közlemények jegyzékére.

A könyv módszerét illetően elmondható, hogy abban a szerző váltakozó mértékben, de mindig az elérni kívánt tudományos eredménynek adekvátan alkalmazza az analitikus, a történelmi, az összehasonlító és a leíró metódus eszköztárát. Megjegyzendő, hogy a textust másfél ezret messze meghaladó jegyzet magyarázza, támasztja alá, s ad bővebb eligazítást azon olvasóknak, akik netán elégedetlenek lennének azzal az egyébként igazán örvendetes ténnyel, hogy egyetlen tudományos vállalkozásban lényegében legalább két monográfiára való mondanivaló rejtekezik.

A monográfia szerkezetét tekintve két markánsan elkülönülő szegmensre tagolódik. Előbb a szerző a szólásszabadsággal, annak filozófiai-elméleti megalapozásával, szabályozásának hazai, európai, illetve angolszász világébeli tendenciáival ismerteti meg az érdeklődő szakmai közönséget, majd még mindig általános jelleggel és céllal kategorizálja a vizsgált intézmény terjedelmét, jogosultjait és kapcsolódásait más kommunikációs jogokhoz.

Az értekezés második nagy vonulata – mintegy különös részi jelleggel – a véleménynyilvánítás korlátozásának személyiségvédelmi szempontok szerinti indokait, a szólásszabadság gyakorlásával megvalósuló gyűlöletbeszéd konzekvenciáit, s nem utolsó sorban az erkölcsi normák védelmében fogant alkotmányos és politikai megfontolásokat tárgyalja példás pontossággal, s figyelemre méltó absztrakciós képességgel.

Az opusz általános részi fejezeteiről szólva, „A szólásszabadság igazolásai” címmel jelzett gondolatlor szintézisre törekvően, jó összefoglalást ad az intézmény elméletitörténete újkori hátteréről – bemutatva az idevágó irodalom korszakos jelentőségű alkotóinak, gondolkodóinak munkásságát Milntól Brandeisig, Milltől Dvorkinig. A nemzetközi irodalom alapos ismeretéről árulkodó elemzés méltán dicséri szerzőjét.

A szólásszabadság szabályozását felvillantó 3. fejezet a monográfia tán egyik legtanulságosabb része. Szerzőnk e részben sikerrel láttatja az általa elemzett jogrendszerek normatív megoldásait, szemlét tartva a véleményszabadság korlátozásának jogirodalomban fellelhető indokai fölött. Értékes fejtegetéseivel eredményesen egészíti ki a Halmai Gábor által korábban

megragadott szempontokat a plurális, sokszínű közvélemény megteremtésének európai posztulátumával.

„A szólás meghatározása és e szabadság terjedelme” című fejezet szerfőlött gazdag, s egyúttal konzisztens anyaggal lepi meg az olvasót, amely e szabadságjog hatókörét vizsgálva kategorizálja a véleménynyilvánítások lehetséges formáit, valamint viszonyát ezen alappal rokon intézményekhez.

Az – egyébként időnként és helyenként kézikönyv érzetét keltő – munka izgalmas, s ezért nehezen lehetőséje fejezete a sajtó szabadságának szentelt analízis.¹⁰ E körben Koltay András az írott, valamint az elektronikus sajtó szabályozásának fejlődéstörténetét elemezve, szól a nyomtatott gondolat privilégiumairól, majd hosszan vizsgálja a médiumok két nagy szegmense eltérő jogi megítélését és ezek indokait. Az értekezés jól láttatja a rádiózás és televíziózás tartalomszabályozása körül megvívott elméleti küzdelmet, amely napjainkban az öreg kontinensen nyugvópontra is jutott. Az Unió, s az egyes nemzeti médiapolitikák ugyanis egyöntetűen álltak ki – különös figyelemmel a közszolgá-

lati médiumok társadalmi fontosságára – a content regulation létjogosultsága mellett, miből következően aligha beszélhetünk a médiajog közelesen bekövetkeztető haláláról.¹¹

A fejezet nagy erénye, hogy a normatív szabályozás alakulásának bemutatása mellett kitér a különböző jogrendszerek esetjogának, bírói gyakorlatának vizsgálataira.

A sajtó szabadságát körüljáró gondolatsorok méltatják az Alkotmánybíróság e téren kifejtett joggyakorlatát, nem mulasztva el a legfrissebb döntések felvillantását sem.

Az értekezés különös részei fejezetei közül kettő: a személyiségvédelemmel, illetve a hate speech-csel összefüggő problémákat elemző passzusok teljes elégedettséggel tölthetik el az olvasót, míg a recenziens megnyugvással szögezheti le, hogy a személyiségi jogot, illetve a gyűlöletbeszédet körüljáró fejezetek megállapításai hosszan használhatók lesznek a jogászképzés különböző műhelyeiben.

Révész T. Mihály

Jegyzetek

- ¹ Lásd erre: Both Ödön: *Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte / A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban* (Szeged, 1956, 64. p.)
- ² Holsinger, Ralph L.–Dilts, Jon Paul: *Media Law* (Third Edition, New York, 1994, 9. p.)
- ³ Halmai Gábor: *A véleményszabadság határai* (Atlantisz Kiadó, Budapest, 1994, 336 p.)
- ⁴ Gálik Mihály: *Médiagazdaságtan* (Aula Kiadó, Budapest, 1995, 119 p.); *Médiagazdaságtan*. 1–2. köt. (2., jav. kiad., Aula, Budapest, 1997, 245 p.); *Médiagazdaságtan* (3., átd., bőv. kiad.: Aula Kiadó, Budapest, 2003, 454 p.)
- ⁵ Cseh Gabriella–Sükösd Miklós: *A médiatörvény és ami utána következik: fogalmak, intézmények és vitakérdések a médiatörvényben* (Alkotmány és Jogpolitikai Intézet, Budapest, 1997, 144 p.); *Média jog és médiapolitika Magyarországon. I. Média jog* (Budapest, Új Mandátum, 1999, 267 p.)
- ⁶ Gálik Mihály–Polyák Gábor: *Médiaszabályozás* (KJK-Kerszöv, Budapest, 2005, 434 p.)
- ⁷ uo., 9. p.

- ⁸ Ezek közül szemlélve utalunk Ben H. Bagdikian: *The Media Monopoly* c. művére. Eric Barendt számos pompás publikációjára, vagy a Judith Lichtenberg által gondozott *Democracy and Mass Media* c. tanulmánykötetre.
- ⁹ Lásd erre The University of Chicago Legal Forum 1993-as kötetét, amely *A Free and Responsible Press* címen jelent meg, továbbá a Calofornia, a Harward, illetve a Michigan stb. Law Review írásait.
- ¹⁰ Ítéletünkön még akkor sem változtatunk, ha egyébiránt kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy a sajtó- és szólásszabadság fogalmi körében – a nehezen indokolható redundancián túl – a korábban észlelhető terminológiai zavar a dolgozat e részét is át meg átlengeti.
- ¹¹ Bonin, Andreas von: *The End of Broadcasting. The Influence of Convergence on German Broadcasting Doctrine* (LL.M. Research Paper for prof. Lance Liebman, Columbia Law School, Spring, 1998. 3.). Lásd még erre: Révész T. Mihály: *A digitális szabadság*. In: *Közjogi tanulmányok Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Imre Miklós, Lamm Vanda, Máthé Gábor (Budapest, 2006, 340–344. p.)

Autonómia-kérdések

Herger Csabáné:

Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században
Habsburg történelmi monográfiák 10.
Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2010, 335 p.
ISBN 978 963 287 031 1

Aligha tagadható, hogy az európai állammodell keresztény tradícióinak ereje (eredeti legitimációjának forrása) jogos kérdésként veti föl még napjainkban is az állam és az egyház kapcsolatrendszerének tisztázását, illetve az egyház szerepének pontos meghatározását a társadalom koordinációs rendszerében.

Az állam és az egyház viszonyának 19. századi rendezését tekintve Herger Csabáné munkájának tükrében határozottan állítható, hogy bár az egyházi autonómiák kapcsán rendre az „új” felekezeti szervezet kérdése került előtérbe, a változtatás a belső egyházi viszonyokat legfeljebb konstrikcionális kapcsolataiban érintette. Hiszen a kultuszminisztérium

határozott álláspontja volt, hogy hitéleti kérdésekben semmilyen vonatkozásban se avatkozzon bele. Találó tehát a cím, „a polgári állam és az egyházi autonómia”, melynek megágyaz az egyházak és az állam közötti viszony modernizálásának modelljeit taglaló fejezet. Ebben helyt kapott az Egyesült Államok alkotmányának fejlődésével kapcsolatos történet is, mint „az Újvilág ígérete”.

A szerző napjainkig érvényes témát választott tehát, amely a polgári társadalmak egyik alapvető közjogi problémáját taglalja, hogy ti. – elhagyva a rendi állam és az abszolutizmusok államegyházi képleteit – az alkotmányfejlődés keretében hogyan kezelhető az egyház(ak) és az állam, a vallás és az állam viszonya. A társadalom gondolkodását alapvetően befolyásoló ideológiai hatalom jelenlétéről, mély tradíciókról, a történeti egyházak esetében a társadalmat átszövő szervezetről, a kis- és nagy egyházak, felekezetek karitatív tevékenységével a szociális szférában nagy jelentőségű feladatvállalásról volt és van szó, melynek alkotmányos szabályozása, közjogi értelmezése mellőzhetetlen. A felekezeti- és vallásszabadság határait kellett megvonni a szabadságjogok általános interpretálásával összefüggésben.

Ennek azon történeti aspektusait tárja fel Herger Csabáné, mely a polgárosodás leginkább konfliktusos időszakát illusztrálja: a kezdeteket, az alkotmányos keretek megteremtésének évtizedeit. Ehhez jó háttérrel ad a négy tipikus modell ismertetése. A minták részben eszmei, részben praktikus szempontból érdemelnek figyelmet. Teoretikus vonatkozásban fölillantották a polgárosodás egyik nagy kérdésének megoldási lehetőségeit, a magyar modernizációs folyamatok számára pedig gyakorlati forrásként funkcionáltak.

A téma kitűnő illusztrációja a magyar megkésett átalakulásnak, hiszen – miként a szerző levezeti a szabadságjogok fejlődésével kapcsolatban – a magyar polgári átalakulás során megkésve ugyan, de a nyugaton már megoldott vagy megnyugtató módon rendezett kívánalmakkal, illetve problémákkal szembesülve a közélet résztvevői nem voltak eszköztelenek, s nem ítéltettek túl sok kísérletezésre sem. Szerző röviden illusztrálja a befogadási folyamat elméleti hátterét.

A magyar egyházpolitikai törvényhozás történetében 1848-ban a tized, a kegyúri jog és a felekezeti egyenjogúság kérdésének tárgyalását, majd a jogtörténeti folytatás segítségével egy nagy háború állomásait ábrázolja szerző, melyben a klérus folyamatosan hátrálva védte állásait a szabadelvű, szekularizáló reformpolitikával szemben. E korántsem konfliktusmentes küzdelemben a magyar liberális elit a nyugati eredményeket, érveket és intézményeket használta fel, egy már kipróbált arzenált vehetett igénybe. A püspöki kar ezzel szemben tradicionális jogértelmezések áthangolásával (mint a kegyúri jog egyházi eredetűvé formálásával) próbálta előjogai egy részét menteni az állami befolyástól, s így a szabályozástól. A vallásszabadságot a katolikus vallás szabadságaként értelmezték. A szerző aprólékos elemzéssel, lépésenként vezeti végig az olva-

sót a reformkori, a negyvennyolcas, majd az ezt követő politikai harcok vonalán.

Figyelemre méltó annak a törekvésnek az elemzése, melynek során a magyar püspöki kar jogainak védelmében a monarchikus diktatúra zászlaja alá állva, a magyar tartományegyházi szervezet felszámolását is inkább üdvözölte, mint tradicionális befolyásának gyöngítését. Így az egész birodalomra kiterjedő, egységes rendezés koncepcióját tette magáévá, hogy a „magyar specialitásokat” elkerülhesse. Csattanós válasz volt erre a kiegyezés keretében létrejött egyeztetési mechanizmus, mely végül is három érdekszféra, a kormány, az udvar és a katolikus egyháztartomány érdekérvényesítésnek eredőjén határozta meg a főpapi szék betöltésének mikéntjét.

A munka második nagy egysége a modern egyházi autonómia alakulásának elemzése. Herger Csabáné precíz meghatározással járja körül az autonómia kérdéskörét, definiálva és tagolva az önkormányzatiság általános és egyházi fogalmát. Izgalmas problémakör a laikus önkormányzatiság teológiai-kanonjogi érveléssel szemben álló jogirodalmi elfogadottsága a katolikus egyházon belüli folyamatokra vonatkozóan. Az állam–egyház viszony polémiáit végigkísérő autonómiavita jellegzetessége az egyház által megkérdőjelezhetetlennek tartott egyháztartományi autonómia, valamint az egyetemesség és egységesség jegyében elutasított partikuláris önkormányzatiság képviselője. Ezzel szemben, ellenpontozva ezt az álláspontot, jelenik meg a hívők szellemi rendjére támaszkodó lutheri koncepció, amelyben az egyházi személyek semmiféle természetfeletti képességekkel vagy jogosítottságokkal nem rendelkeznek, nem rendelkezhetnek. Ez a felfogás megnyitotta az utat az állam és egyház másfajta szerepének vázlatához, az államfőnek biztosított kivételes egyházvezetői pozícióhoz. A kálvini egyházkoncepció, a látható és láthatatlan egyház kettőssége, a zsinati–presbiteri rendszer, az államtól való függetlenség elve magában hordozta az egyházi autonómiák létét.

Az olvasó számára kiemelkedő élményt nyújt a magyar történeti autonómiák (királyi kegyúri jog, magánkegyúri jog, városi kegyúri jog, az erdélyi hospesek [szászok] kegyúri joga, a német lovagrend Barcaságra kiterjedő kegyúri joga) kifejlődésének áttekintése, majd az erdélyi négy recepta religio kialakulásának és egzisztálásának történetje, mely többek között a tordai vallásszabadságot, a katolikus vallás erdélyi partikuláris önkormányzatát is eredményezte. Rákóczi György fejedelmi reformációjából eredően pedig az országos autonómiák külső szervezetet nyertek, amelyben döntő befolyásra tett szert a világi külső elem a főmagisztrátusokkal és patronátusokkal szemben. Szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a Diploma Leopoldinum és a felvilágosult abszolutizmus rendelkezései (melyek a reformáció korában megcsontított jogok visszavételében segítettek a katolikus egyházat, de az autonómiajogokat csökkentették), világosan mutatták az egyházszervezet állami jog általi meghatározottságát.

A könyv gerincét alkotja az egyházak autonómiájának 19. századi alakulása, így a katolikus autonómia-mozgalom, a protestáns önszerveződés és az izraelita felekezet szerkezetének kialakítása. A katolikus autonómia-mozgalom sajátos tükröként jelenik meg a magyarországi polgárosodásnak. A polgári állam kialakulása ugyanis szerte a világban egyet jelentett az államegyházi státusz felülvizsgálatával, s kisebb-nagyobb mértékben a felekezeti egyenjogúság és a vallásszabadság törvényi szabályozásával. Ez a változás nyilvánvalóan egészen mást jelentett a katolikus egyház, s egészen mást a függetlenségéért síkra szálló evangélikus és református, de még inkább az izraelita felekezeteknek. A katolicizmus Magyarországon ugyan kisebbségi vallássá nem vált, s olyan szekularizációt és jogfosztást sem kellett elszenvednie, mint a francia forradalom folyamatában a gallikán egyháznak, de 1848-ban nyilvánvalóan elveszítette államegyházi jogállását. Az áprilisi törvények megszüntették a papi tizedet, a jobbágyfelszabadítás révén elvonták birtokaik jelentős részét, s közel egyenjogú felekezetként megjelentek a protestáns egyházak, amelyek a legfontosabb gazdasági bázisát, a vallásalapot, illetve a tanulmányi alapot is fenyegették.

Ennek következtében még fennálló hadállásait az egyház az autonómia újfajta értékelésével kényszerű módon próbálta védeni, s a hagyományos aggályokat félretéve „a világi híveknek az egyházi kormányzatban való tevőleges (aktív) részesítését és az ezt végző jogi szervezetet” definiálták az autonómia-törékvések céljának. Az egyházi autonómia, mely értelemszerűen nem jelenthetett elkülönülést a római egyháztól, nem szoríthatta meg a pápa vagy a püspökök jurisdictióját, csakis külső ügyekre vonatkozhatott. Ezt a koncepciót, a katolikus autonómia kiépítésének igényét először 1848 márciusában fogalmazta meg a püspöki kar. Izgalmas kalandozásra vezet a szerző az olvasót, amikor a reformkori álláspontoktól kezdve bemutatja a katolikus autonómia sorsát az egyházpolitikai törvényhozáson keresztül a századforduló végső rendezéséig. A katolikus autonómia kérdésében elfoglalt liberális álláspont annak fényében érthető, hogy a polgári átalakulás folyamatát a katolikus főpapság többnyire ellenségesen szemlélte, s ennek szükség esetén hangot is adott. Nem véletlen tehát, hogy az alsótábla követői az állam által kezelt alapok és alapítványok feletti rendelkezést semmiképpen sem akarták a klérushoz juttatni (a pólus másik oldalán a protestáns forradalmi felekezetek állnak, amelyek a vallásszabadság ügyét a nemzet szabadságának eszméjével kötötték össze, s az átalakulás legfontosabb bázisát képezték).

A reformkori és 1848-as radikalizmusnak a katolikus autonómia szempontjából a kompromisszumkeresés szabott gátat. A számtalan fontos reformkérdéssel elfoglalt kormányzat kerülni próbálta a konfliktusokat. Az önkényuralom időszakában ugyan – mint a szerző írja – az autonómia mozgalma szempontjából nem volt kedvező a politikai környezet, utóbb mégis azt látszik megerősíteni fejtegetése, hogy a katolikus egyház na-

gyot léphetett előre az újraerősödés útján. A katolikus Habsburgoknak a Szentszékkal keresett megegyezése, a jezsuita rend visszaállítása, a püspöki kar reorganizációja, az áprilisi törvényekben megfogalmazott veszteségek kártalanítása, a konkordátum létrehozása, a privilegium fori újraigénylése, az egyház önrendelkezésének elismerése és az iskolai vallásoktatás püspöki felügyelet alá helyezése mást mutatott. Igaz, az engedmények hatására az autonómiatörékvések meggyengültek, azonban a környezeti tényezők és az egyházat erősítő kormányzati támogatás számos vonatkozásban megvetette az autonómiatárgyalások alapjait. A konkrét szervezésben tapasztalható visszaesés ugyanakkor az elméleti viták felerősödésével járt. Nagy hatású liberális teoretikus művek jelentek meg, ugyanakkor IX. Pius szabadelvű felfogást elítélő jegyzéket tett közzé, ami feszülttette a polémiát, s amelyeknek nyomán egy ortodox és egy liberális katolikus elképzelés körvonalaződött az autonómiáról. A szerző kronológiai pontossággal halad végig a katolikus autonómiát gondozni hivatott kongresszusok történetén (1870–1871, 1897) és azokon az alkalmakon, amikor az országgyűlés akár önjogon, akár az egyházpolitikai törvények kapcsán napirendre tűzte az önkormányzás kérdését.

Különleges ízt ad a történeti ábrázolásnak a jogfilozófiai megalapozás összefoglalása is, amely persze láthatóan összefüggésben áll az indoklást adó világnézeti kötődésével. Világos ívvel rajzolja meg Herger Csabáné a viták alakulását, s ezek között is az egyik legfontosabb témát, a gazdasági vonatkozású jogfenntartás kérdését, a vallásalap rendeltetését. Mint ismeretes, végül is a katolikus egyházi autonómia megvalósításáról nem született törvény, aminek persze oka az is, hogy a két világháború közötti Magyarországon nem kellett politikai fenyegetettséggel számolni. Az autonómia kérdése a katolikus egyház számára az önvédelem eszköze lett volna.

A protestáns felekezetek autonómiájának kérdése más gyökérből táplálkozik, s története sem oly nyugodt, időrendben kiszámítható, mint a katolikusé. A protestáns felekezetek viszonyát ugyanis nem csupán az államhoz képest kellett meghatározni, de tájékozódási pontot jelentett a katolikus magatartás és más felekezetek szabályozása is. Emellett a protestánsoknak a reformkorban, a polgári átalakulásban és a szabadságharcban játszott meghatározó szerepe, áldozatvállalása az evangélikus és kálvinista felekezet sorsát összekötötte a nemzet szabadságának, a függetlenségnek, a haladásnak a gondolatával. A '48-as, majd a '67-et követő liberális kormányzatok értelemszerűen támogatták a protestáns felekezetek egyenjogúsági törekvéseit, amelyeknek az egyik legbiztosabb bázisa lett az autonómiakérdés rendezése. Ugyanakkor és ugyancsak okokból a monarchikus diktatúra idején nem számíthatnak túl sok jóra, inkább a megtorlás és a büntetés szavakkal jellemezhető az a magatartás, amely a Leo Thun vallás- és közoktatásügyi miniszter nevével fémjelvezhető irányzathoz követhetett, s amely leginkább a protestantizmussal azonosított forradalmiság elleni fel-

lépésben ragadható meg. Szerző egy bűnügyi regény izgalmasságával ábrázolja azt a küzdelmet, amely a centralizáló abszolutizmus érdekeivel ellentétes magyar protestánsok egyházi autonómiája körül generálódott, s amely az oktrojált megoldások és a sokszor kormányzati tiltás mellett, törvényellenesen is összeülő zsinati törvényhozás között zajlott. A protestáns pátens mintegy szimbólumként jelenik meg ebben a történetben, amely Bécs számára a monarchikus akarat beteljesedésének jelképe, a magyarok pedig mintegy háborús célpontként értelmezték és függetlenségi kérdésnek tartották hatálytalanságát. A protestáns felekezetek esetében – ahogyan a szerző jó érzékkel kiemeli és igazolja – már etnikai szövetek is közrejátszanak a véleményformálásban, hiszen pl. a lutheri egyházban túlnyomó többségben lévő szlovákok – ellentétben a magyarokkal – inkább lojálisak voltak a bécsi politikával. A Bécsben a kultusz- és igazságügy-miniszterek között is folyó argumentáció hozzájárult ahhoz, hogy sikerre vezessen a magyarországi protestánsok követelése a pátens visszavonására. Ezt követően lassú, de bizonyosságra vezető folyamatban a reformátusok első debreceni zsinatán, 1881–1882-ben, a Magyarországi Ágostai Hitvallású Keresztény Egyház alkotmányozó zsinatán 1893-ban megszületett a két protestáns felekezet szervezetére is vonatkozó egyházalkotmány.

Ha eltérő műfajúnak minősíthetjük a katolikus és a protestáns autonómiák felvezetését, a harmadik vizsgálati zóna, ha lehet, még inkább eltér terjedelmében és mélységében az előző kettőtől, amely a szerzőnek nem annyira állhatott szándékában, mint amennyire a tematika kényszerítette ki. Ugyanis az izraeliták egyházi autonómiája összehasonlíthatatlanul erősebben fonódik össze a jogi és politikai emancipáció, illetve a társadalmi emancipáció kérdéseivel. A Magyarországra főként 1726 után bevándorló zsidóság lélekszáma 1787 és

1910 között megtízszereződött, ami értelemszerű pozicionálást követelt meg a gazdasági és kulturális életben, önkormányzatokban és szabályozásban egyaránt. Szerző figyelemmel kíséri a 18–19. századi jogi szabályozás történetét, a kormányzati koncepciók megváltozásának hangsúlyait, a gazdasági szempontok előtérbe kerülését és ezzel a tolerancia megerősödését. Hiteles történetét adja az izraelita felekezet rendi országgyűlésekkel kapcsolatos erőfeszítéseinek, illetőleg a rendi országgyűlésekben (utóbb a népképviselői országgyűlésekben) fölvetődő megoldási javaslatoknak. Ezenközben nem csupán a vallási autonómia kerül terítékre, hanem a gazdasági szempontok, az asszimiláció, az idegenek megítélésének kérdése is. Meggyőzően tárgyalja a szerző azt a politikai folyamatot, amelyben az 1848-as szabadelvű politikusok, majd a második liberális nemzedék, amely a zsidók jogegyenlősítése irányába haladva, meg-megbicsakolva a konzervatív-keresztény ellenálláson, társadalmi előítéletességen elvezetett az 1849. évi népképviselői országgyűlés törvényéhez, a monarchikus diktatúra rendeleti úton történő apróbb szabályozásokon át a zsidó emancipáció ügyében elfogadott 1867:17. tc-ig. Az Eötvös által fémjelzett koncepció teljeseedett be az 1868-ban szervezett izraelita kongresszus által elfogadott, majd utóbb az askenazi és szefard ortodoxok kidolgozta szervezeti szabályzataival.

A fenti témának ez a fajta, jogtörténeti összefoglalása mindmostanáig hiányzott a szakmai palettáról, de talán ennél is fontosabb, hogy a laikus, illetve elkötelezett munkák elfogult vagy megalapozatlan hiedelmével szemben elegánsan pártatlan, ennél fogva valóban arányos és szisztematikusan áttekintő munkát tett le Herger Csabáné az asztalra. Ajánlom szakértőnek és érdeklődő laikusnak egyaránt.

Mezey Barna

I. A szerző és kutatási területei

Nehéz dolog volt diákként egykori oktató munkájáról elfogultatlan ismertetést készíteni. Különösen nehéz, ha a szerző és munkássága az egyetemi évek meghatározó élménye volt, a mérce, a tanári és kutatói példakép sokunk számára, akik majd egy évtizede még szinte minden évfolyamon hallgathattuk előadásait.

A minden évfolyam nem tévedés: Katus László professzor a történettudomány utolsó polihistorainak egyike, munkássága átfogja a középkortól napjainkig

A hosszú reformkorszak nyomában

Katus László:

A modern Magyarország születése.

Magyarország története 1711–1914

Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2009, 609 p.

ISBN 978-963-06-7961-9

az egyetemes és magyar köztörténet, a művelődés- és egyháztörténet, a gazdaság- és társadalomtörténet, illetve a történettudomány segédtudományainak: elsősorban a közgazdaságtannak és a történeti statisztikának, az informatikának, valamint a kartográfiának számos területét. Mindezeket nemcsak kutatni, hanem

átadni is kívánta diákjainak, akiknek csak egy része történész, mert számos más tudományterületről is felvették az óráit.

Nevetve tanított, sokszor önironikus stílusban, s nála a vizsga sem számonkérés, hanem az oktatás része volt, hogy újabb és újabb összefüggéseket láttasson meg, vagy csak hogy elgondolkodtassa a vizsgázót az adott tételeen. Gondolkodtatni akart, érdeklődést felkelteni. Tanári munkája során mintha e másfél évezreddel korábban Szent Kolumbánról írt sorok vezérelték volna: „mindenfelé szétszórtá Krisztus tüzét, nem törődve a tűzvészszel, mely nyomában támadhat.”

Sok diákja volt, de lehetett volna több is, ha más idők járnak, s mozgalmas életét teljes mértékben az oktatásnak szentelheti.¹ Talán az sem véletlen, hogy csak egy évtizeddel ezelőtt látott hozzá nagy összegző munkáinak megírásához.

A 2000-ben megjelent *A középkor története*² szerte az országban kötelező vagy ajánlott irodalom a történetképzésben. Katus professzor ugyanis újszerűen, forrásokra építve és az általa művelt számos tudományterület módszereinek birtokában interdiszciplinárisan, ugyanakkor rendkívül olvasmányos módon dolgozta fel a középkor történetét, egyértelművé téve, hogy minden tévhit ellenére e korszak: a *fénylő* (nem pedig: sötét) *középkor* nélkül nem lett volna reneszánsz, majd felvilágosodás.

Az egyetemes középkortörténet mellett kezdetektől fogva foglalkozott a magyar 18–19. századdal, ezen belül a dualizmus korszakával, többek között a kiegészítéssel, a nemzetiségi kérdéssel, egyháztörténettel, Horvátországgal és a Határőrvidék státuszával. E területen máig meghatározó alpmunkák összeállításában és megírásában vállalt szerepet, mint például a *Magyar történelmi bibliográfia*³ vagy a *Magyarország története*⁴ (a „Tízkötetes”), újabban pedig a *Magyar Kódex*.⁵ Egyes tanulmányait itthon és külföldön több tudományágban is folyamatosan hivatkozzák.⁶

II. Az új Magyarország születésének új szintézise

Évek óta készült egy magyar újkortörténelmi szintézis megírására, amelyben komplex vizsgálat alá veheti a 19. századot, annak előzményeit, s amelyben évtizedeken át gyűjtögetett forrásait egy átfogó történelmi munkában szokatlanul, legtöbbször maga által számolt adatokkal és számsorokkal egészítheti ki. Ez a gazdaságtörténelmi szemléletmód adta meg a kutatás kereteit, hiszen tendenciákra, trendekre figyelve jelölte ki az 1711–1914 közti korszakhatárokat. Készült egy komoly előtanulmány is, három évvel ezelőtt, az Akadémiai Kiadó *Magyarország története*⁷ című kötete számára, hasonló időbeli keretekkel.

Így jelent meg, 2009 őszén a Könyv – így nagybetűvel – mert egyszerre szól diákhöz és tanárhoz, érdeklődő laikushoz és szakmabéli kutatóhoz egyaránt.

Letisztult fogalmai, tagolása, adatgazdagsága mellett is olvasmányos volta teszi lehetővé, hogy a történettudomány iránt érdeklődők szélesebb köre is szakkönyvként vagy szabadidős olvasmányként forgathassa.

Aki Katus professzor előadásait hallgatta, annak a könyv beszél is: hallani hangját, példaként beszűrt, magyarázó történeteit, amelyek révén az idősíkelmosódik – szinte néhány évszázaddal korábban éreztük magunkat, hiszen a szereplők egy-egy jól sikerült vonással megelevenednek a lapokon. S nem csak az egyes ember, maga a korszak is kézzel fogható közelségbe kerül, köszönhetően a szerző hitvallásának: a sokszólamú történelem Annales-i hagyományának.

Ennek lényegét Tanár úr tömören meg is fogalmazta: „...a történelmi élet valamennyi területe szerepet játszik: a gazdaság, az életszínvonal, a társadalmi normák és elvárások, a kultúra, a tudomány és technika fejlődése, és még sok minden egyéb.”⁸ A sokszólam egy szemléletmód, amelynek révén a történettudomány különböző területei és segédtudományai által az adott korszak komplex, életszerű vizsgálatára nyílik lehetőség. Ez manapság általában csapatmunka, e monográfiát viszont egyedivé és patinássá teszi, hogy a benne lévő összes kottát egy zenész játssza le, aki egyben a karmester is.

A sokszólamúság azonban nem csak horizontálisan, hanem vertikálisan is válogat az eszközökben: a helyi eseményeket megpróbálja globális folyamatokba, tágabb összefüggésekbe ágyazni, ha kell, mikroszintre ereszkedik, ha viszont arra van szükség, a magasból közelít rá a témára.

Talán éppen ezért, a még mindig újszerű megközelítésért tarthat számot e könyv a jogtudomány, s azon belül a jogtörténetírás érdeklődésére is. A vizsgált két évszázad, „egy hosszú, folyamatos reformkorszak”⁹ hazai összefüggéseit értelmezi újra, miközben mellé teszi a cislajtán területek történetét, vagy akár távolabbra is kitekint.

Nem csak a jogi munkákban méltatlanul mellőzött gazdaság- vagy társadalomtörténelmi adatok teszik e munkát különlegessé, hanem az is, hogy számtalan hazai jogszabályt vizsgál keletkezési hátterük és hatásuk bemutatásával.

Ugyanakkor nem csupán jogtörténelmi, hanem bőszéges – történész tollából szokatlan mennyiségű – alkotmánytörténelmi részeket is találhatunk. Nem véletlenül, hiszen ez a korszak alapvetően jogásznemzedékekre épült, akiknek látásmódját, problémamegoldó-készségét elsősorban jogi műveltségük befolyásolta. A jelentősebb köztörténelmi események éppen ezért nehezen lennének értelmezhetőek alkotmánytörténelmi és jogtörténelmi részek nélkül.

A 18. és a 19. századi kormányzattörténelmi áttekintések azonban más okból is elgondolkodtatóak. Egy történész a jogtörténet által viszonylag jól kutatott korszakban mit lát hasonlóan és mit másként, s leginkább miért, mint a jogvégzett kollégák? Ha ezen részek hivatkozásait nézzük, talán választ kaphatunk azokra a kérdésekre is, hogy vajon mely kutatásainkat, milyen

irányból, milyen kapcsolódási pontok mentén tudná hasznosítani a magyar történetírást.

Sok szó esett már korábban is a két tudományág együttműködéséről és kölcsönhatásairól. Íme, egy referenciamunka, amelyet végigolvasva talán választ kapunk arra, hogy melyek azok a területek, ahol további, esetleg más szempontú vizsgálatokra lenne szükség a mi részünkről, s hol segíthetne a közös körbejárás, egy vita az eltérő álláspontok megértésében vagy mely témáknál „nem engedhetünk a ’48-ból”, s hogyan és miként tudjuk ezt a történetíráásban megjeleníteni.

E közelítéshez, közeledéshez, körbejáráshoz Katus professzor több fogódzót is ad a kezünkbe. A szövegben igen sok az idézet, amelynél a szerző könnyen elérhető forrásmunkák hivatkozásával törekedett egy-egy kérdés árnyaltabb megközelítésére. Ugyanakkor – hatalmas szakirodalmi ismereteit megszűrve – felsorolja az utóbbi kétszáz év történetével foglalkozó történelmi alapmunkákat is (a legújabbakat is ideértve), amelyek akár egy jogtörténeti probléma vizsgálatánál kiindulási alapot képezhetnek. Néhol e munkákra épít, összegez, máshol azok megállapításait gondolja tovább, sokszor azonban – pont szemléletmódjánál fogva – teljesen új utat jelöl ki.

Ezen járva a két vezérfonál: reformkorszak és modernizáció, ezek foglalják egyúttal keretbe is ezt a két évszázadot, amely a kora újkorból a modernkorba ível át. Magyarország – hiába mondták ki törvényben többször is különállását – és a Magyarországon zajló folyamatok azonban ebben a korszakban csak a Habsburg Birodalom keretein belül értelmezhetők, ezért a Tanár úr mindvégig utal az itteni események másik birodalomrészre gyakorolt hatásaira vagy éppen fordítva: ottani történések itt megjelenő eredményeire.

A könyv két részből tevődik össze, amelyek kronológia szerint a szatmári békétől a világháború kitöréséig két alkorszakot ölelnek fel: 1711–1848, illetve 1848–1914 között. Ezen belül Katus professzor tematikus megközelítést alkalmazva járja körül a köztörténet, egyháztörténet, gazdaság- és társadalomtörténet, vagy a rendkívül összetett nemzetiségi kérdés problematikáját.

Egy több mint hatszáz oldalas munkát, amely szintézisjellegénél és komplexitásánál fogva egy újabb akadémiai doktori értekezésésként is megállná a helyét, lehetetlen egy rövid ismertetésben részletekbe menően elemezni. Egy rövid összefoglalást, summáznak is beillő bekezdést azonban mondjon el maga a szerző:

„Ez az 1711-től 1914-ig tartó nagy korszak két alkorszakra oszlik. 1711 és 1848 között a modernizáció a rendi struktúra keretei közt folyt, az utolsó évtizedekben erősen felgyorsulva. Magyarország államformája ebben az alkorszakban még továbbra is *rendi képviselői monarchia*.

A változatlan politikai struktúra keretei között azonban megérték a polgári átalakulás gazdasági-társadalmi, s még inkább tudati-kulturális feltételei. 1848-ban a *polgári forradalom* – ami valójában legális keretek között végbement polgári átalakulás volt – szétzúzta a rendi-feudális struktúrát és létrehozta a tőkés gazdasági fejlődés és polgárosodás intézményes és jogi kereteit. Ekkor veszi kezdetét a *polgári Magyarország* története. 1848-ban napirendre került a Habsburg Birodalom szerkezeti átalakítása, politikai-kormányzati struktúrájának modernizálása is. Az 1860-as években egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a Monarchia szerkezeti reformjának egyetlen járható útja a magyar koncepció, a *dualizmus* elfogadása. Az 1867. évi kiegyezéssel kezdődik a *dualizmus kora*, a gyors gazdasági növekedés, a kulturális fejlődés és a polgárosodás kiemelkedő időszaka. De ekkor kezd ketyegni a nemzetiségi kérdés időzített bombája is, hogy az első világháború révén gyújtó szikrát kapva, szétrobbantsa a történelmi Magyarországot, s az egész soknemzetiségű Monarchiát.”¹⁰

Csak néhány sorról van szó, mégis mennyi kérdést, fogalmat vet fel egy jogtörténész számára! Rendi képviselői monarchia, a polgárosodás intézményes és jogi keretei, a Habsburg Birodalom polgári-kormányzati struktúrájának modernizálása, a dualizmus alternatívánélkülisége – csak ezekről a kérdésekről jelentős mennyiségű cikk és monográfia született az elmúlt két évtizedben jogtörténészek tollából! S még nem is szólnunk a reformkorról, amelyet olvasás után talán meg kellene kettőznünk: kis (1825–1848) és nagy (1711–1914) reformkorszakra!

III. Hogyan tovább?

El kell olvasni ezt a munkát, többször is, s átgondolni e mozgalmas két évszázad történetét, s ennek alapján újraértékelni hazánk jelenét, jövőbeli lehetőségeit – hiszen a száz évvel ezelőtt létrejött polgári Magyarország jövőjét csak a múlt beható ismeretében lehet biztos alapokra építeni.

Láthattuk, hogy egykor a jogászképzés milyen szereppel bírt az ország irányítása, működése szempontjából. A jelenben sincs ez másképp, ezért különösen fontosnak tűnik, hogy a képzés során az általában meglévő történelmi érdeklődés ne aludjon el. Az ébrentartás a jogtörténeti kurzusok feladata, amelyek irodalomlistájába remélhetőleg hamarosan ez a könyv is bekerül majd.

Domaniczky Endre

Jegyzetek

¹ Katus László életpályáját lásd bővebben: „Meghallani a sokszólamú zenét, az emberi történelmet”. (Századvég, 45, 2007, 123–172. p.).

² Katus László: *A középkor története* (Pécs, Rubicon–Pannonica, 2000, 391 p.).

³ *Magyar történeti bibliográfia. 1825–1867.* Szerk.: I. Tóth Zoltán (I–III.), Kemény G. Gábor, Katus László (IV. kötet) (Budapest, 1950–1959)

⁴ *Magyarország története. 6/1–2. (1848–1890).* Szerk.: Katus László (Budapest, Akadémiai, 1987), illetve *Magyarország*

története. 711–2. (1890–1918). Szerk.: Mucsi Ferenc (Budapest, Akadémiai, 1978; gazdaságtörténeti és nemzetiségi fejezetek).

⁵ Magyar Kódex. 3–5. kötet. Társ szerző (Bp., Kossuth, 2000–2001)

⁶ Ezekből közöl válogatást: Nagy Mariann–Vértesi Lázár (szerk.): Sokszólamú történelem (Pécs, PTE, 2008, 461 p.).

⁷ Romsics Ignác (szerk.): Magyarország története (Budapest, Akadémiai, 2007, 488–773. p.)

⁸ In: Nagy Mariann–Vértesi Lázár: i. m., 458. p.

⁹ Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914 (Pécs, 2009, 11. p.)

¹⁰ Katus, 2009, 13. p.

Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár

Pomogyi László:

Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár

Budapest, M-érték Kiadó Kft., 2008, 1343 p.

ISBN 978 963 9889 23 1

A szerző, Pomogyi László neve ismeretes mindazok előtt, akik az utóbbi negyed században az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán jogtörténeti stúdiumokat hallgattak: 1983 és 1999 között magyar jogtörténetet tanított, ezt követően egyetemi docensként az egyetemes jogtörténet tanára. Már hallgatóként is részt vett bibliográfiák összeállításában,¹ kandidátusi fokozatot (CSc) 1990-ben szerzett. Közben részt vállalt egy, részben a Márkus Dezső-féle, azóta sem felülmúlt lexikon még használható conceptusain, részben az újabb jogi fogalmak ötvöztetésén alapuló, a maga korában hiánypótló egykötetes általános jogi lexikon szerkesztésében.² Ezek mellett megjelentetett egy monográfiát a polgári kori Magyarország cigányügyi igazgatásáról,³ egy másikat az ugyancsak a polgári Magyarország időkorében lejátszódó szegényügyi folyamatokról, valamint a községi illetőségéről.⁴ Részt vett egy magyar jogtörténeti forrásgyűjtemény összeállításában is.⁵ Szerkesztője volt a *Corpus Juris Hungarici* millenniumi emlékkiadása CD-ROM-változatának.⁶ Az egyetemes állam- és jogtörténetet tárgyaló tankönyv polgári kori kötetében⁷ a büntetőjog és a büntető eljárásjog témaköréről írt.⁸

Magához a kézikönyvtár műfajhoz hasonló a nemrégiben megjelent általános jogi fogalomtár.⁹ A recenzálandó munka azonban egy adott szakterület, a magyar jogtörténet és a kapcsolódó segéd- és kiegészítő tudományok által használt fogalmakat (illetve azok egy jelentős hányadát, nagyjából 3000 szómagyarázatot) gyűjt egybe. Az összeállító maga is említi,¹⁰ hogy az 5.200.000 karakterből álló vaskos kötethez 800 publikációt kellett átnézni, amelyek közül 450 munka volt hasznosítható történeti kútfő gyanánt. A feldolgozás korszakhatárának meghúzásakor a szerző nem elégedhet meg az 1945. év, vagy az újabb szokások szerint az 1956. év kicövekelésével, hanem, ahol lehet, az ezredvégi rendszerváltás (1989–1990) évköréig tolja ki a kötet szellemi horizontjának határait. A címszavak

többsége 2–3000 karakter, de a legnagyobb címszó sem hosszabb 5000 karakternél. Néhány tucat fogalmi kifejtés lép csak túl a terjedelmi kereteken, ilyen a 'Király', vagy a 'Főkegyúri jog'. Ha a címszavak szerkezetét figyelembe vesszük, mindenképp meg kell említeni, hogy az összeállító az egy jogintézmény – egy címszó elvét követi.

Ez alól kivétel a 'megye', amellyel a 'Királyi vármegye', 'Nemesi vármegye', 'Polgári vármegye', továbbá a 'Törvényhatóság' címszavak alakjában, egy-egy történeti korszak viszonyait leírva, együtt adnak egységes körképet. Nagy örömről, az egyes címszavakhoz rövidített szakirodalmi utalások tartoznak az oldalszám feltüntetéseivel, s az összeállító külön megjelöli a kapcsolódó címszavakat is. A nagy kérdés természetesen az, hogy a címszavakban foglaltak csupán több (néha egyetlen) szakirodalomban foglalt anyagok átvételei-e, vagy az összeállító önálló kutatási eredményeit is tartalmazza-e (ilyen elvárás persze fel sem merülhet mind a 3000 címszó vonatkozásában). Természetszerűleg a technikai feltételek megváltozásával (személyi számítógépek, lapolvasók megjelenése, a Wikipedia kialakulása) is elmondható, hogy az egyszemélyes vállalkozás mindenképpen emberfeletti munkát takar. Jelen esetben a recenzensnek nem volt módja a címszavak töredéke esetében sem a forrásvizsgálatra. Mindenesetre tény, hogy a jogtörténészek, joghallgatók ezt a művet nemzedékeken keresztül forgatni fogják. Figyelembe kell venni, hogy a kötet címe tükrözi azt a nézetet, hogy az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának struktúrájában a magyar jogtörténet körében az első félévben magyar alkotmánytörténetet (tulajdonképpen: alkotmány-, állam- és kormányzattörténetet) oktatnak, és a második félévben kerül sor a jogtörténet (az egyes főbb jogágak: az alaki és anyagi büntetőjog, magánjog, és közigazgatási jog története) oktatására.

Vizsgáljuk meg a kézikönyv forrásjegyzékét!¹¹ (Ezen felül a kötetben terjedelmes 'Jogforrásmutató',¹² valamint 'Rövidítések' címmel rövidítésjegyzék talál-

ható.)¹³ A forrásjegyzékből az tűnik ki, hogy Erdélyi László (1868–1947) bencés szerzetes, művelődéstörténész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja (1905), a Szegedi Tudományegyetem rektora (1936–1937) az a jogtörténész, akit a kötet a legtöbbet idéz (kilenc művével van jelen). A személy talán meglepő, hiszen ez a szerző ma már szinte csak a jogtörténészek és a középkorász szakemberek által ismert.¹⁴ Mindenesetre tagadhatatlan, hogy Erdélyi két fontos jogtörténeti munkája mélység tekintetében nem felülmúlt ma sem középkori törvényeink történetére nézvést, ha a módszertan és a részlet-megállapítások olykor vitathatók is.¹⁵ Továbbmenve: hiányosságként említendő, hogy az ismertetett kötet csupán magyar nyelvű forrásokat tüntet fel.¹⁶ Ugyanakkor a recenzens személyéhez közelálló közigazgatással foglalkozó könyvekből szép válogatást kínál a forrásjegyzék, legfeljebb olyan kisebb, és jószérvel alig ismert közigazgatási szerzők hiányoznak, mint Barta László, Kibédi Biasini Domokos, Móczár Elemér vagy Rüblein Richárd, egyebekben (is) a források címei példásan sorakoznak a kézikönyv lapjain. (Azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy nem jogi bibliográfiát olvasunk, hanem jogtörténeti kézisztótárát.) Különösen kiemelendő, hogy 1945 utáni államigazgatási jogi egyetemi jegyzetek is megtalálhatóak a felsorolásban.¹⁷ (Ez azért fontos, mert jelenleg a könyvtárak nem ítélik ezen nyomtatványokat gyűjtkörbe tartozónak, és nem kizárt, hogy lassan ki is esnek a kollektív tudományos emlékezetből.)

A következő feladat néhány címszó megvizsgálása. Én itt a legfontosabb közjogi-közigazgatási címszavaink vizsgálatát tudom elképzelni részben a terjedelmi keretek okán, részben azért, mert ezekre van jobban rálátásom. Mindenesetre elmondható, hogy a könyv nagyon is nagyívű merítés, még ha a szerző-összeállító szerint „A címszókatalógus összeállítása természetesen magán hordozza a szubjektivitás jegyeit: szakmai ismereteim, olvasottságom, szerkesztői és egyetemi oktatói tapasztalataim alapján állítottam össze a feldolgozandó címszavak listáját [...]”¹⁸ Én a megvizsgálendő címszavaknak az alábbiakat gondolom: 'Hiteleshely' (433–435. p.); 'Megye'-címszavak ('Királyi vármegye', 589–590. p.; 'Nemesi vármegye', 804–806. p.; 'Polgári vármegye', 964–966. p.; 'Törvényhatóság', 1137. p.; 'Vármegye', 1211 p.); 'Szent Korona-eszme' (1070–1072. p.).

A 'Hiteleshely' (locus credibilis authenticus) címszó figyelemreméltóan szerteágazó, teljes körű leírást ad. A latin rítusú római katolikus káptalanok és konventek által végzett, közjegyzőihez hasonló, közhitelesség biztosítására irányuló tevékenység jelenik itt meg: részben oklevél-kiállítás, illetve díjfizetés ellenében hiteles

másolat (par) kiállítása mellett a peres eljárásokban tanúkihallgatási tevékenység, valamint az istenítélekkel kapcsolatos teendők ellátása tartozott ide. Pomogyi rámutat arra, hogy a szakirodalom az egyes káptalanok és konventek számát eltérően határozza meg, és fel is sorolja ezek listáját. A minden részletre kiterjedő címszó az érdeklődők számára igen becses forrás.

A megye-címszavak vonatkozásában jó ötlet volt a korszakok szerinti szétválasztás, illetve egy rövidebb 'Vármegye' címszó megalkotása. A törvényhatóság az ítélkezési joggal felruházott helyi és területi szerveket jelentette. A királyi vármegye esetében fontos, hogy véglegesen ma sem eldöntött, hogy mennyiben kell idegen minták után létrejött fogalomra, vagy valamilyen helyi előzmények nélkül kialakított, sajátos intézményre gondolni. A 'Nemesi vármegye' címszó részletesen elemzi az intézmény történeti kialakulásának útját, illetve működését. A nemesi vármegyét 1870-től váltotta fel a 'Polgári vármegye'. Itt az összeállító részletesen foglalkozik a témakört szabályozó nagyobb számú jogszabállyal, és részletesen elemzi a vármegyei szerveket is.

A 'Szent Korona-eszme' címszó hasonlóan fontos sarokpontja a magyar jogtörténetnek, mint a történeti alkotmány. Ez a címszó is kitűnően összefoglalja tárgyát. A sajátágosan magyar középkori jogfogalom, amelynek alapján a magyar királyok Szent Koronáját jogi személyiséggel ruházták fel, jól megismerhető ebből a munkából. A címszó utolsó mondata a köztársasági államformáról szóló 1946. évi I. tc. kibocsátásával a tan végleges megszűntéről ír, azonban a Szent István államalapításának emlékére és a Szent Koronáról szóló 2000. évi I. tv. arra utal, hogy ez még sincs így (bár ez a törvény a kézisztótár időkorán kívül esik).

Némi hiányérzetem van amiatt, hogy a magyar történeti alkotmány nem kapott külön címszót, bár az 'Alkotmány' címszó (28. p.), továbbá a 'Sarkalatos törvények' utaló-címszó által hivatkozott 'Alaptörvény' címszó (24–25. p.) tartalmaz releváns ismereteket a témakört illetően. (Megjegyzendő, hogy az Alkotmány címszó a korai alkotmányok felsorolásánál elfeledi említeni a lengyel alkotmányt [1791. május 3.], amely magyar fordításban is megjelent a 19. század folyamán egy folyóirat hasábjain.)

A könyvről összefoglalásul elmondható, hogy mindeképpen fontos darabja a hazai jogtörténeti kézikönyveknek. A terjedelmes, elegáns kartonkötésbe kötött mű nem hiányozhat a joghallgatók, jogtörténészek, érdeklődők polcáról.

Koi Gyula

Jegyzetek

¹ Illés Krisztina–Pomogyi László: A „Századok” című folyóiratban megjelent publikációk állam- és jogtörténeti bibliográfiája 1867–1981 (Állam- és Jogtörténeti Bibliográfiák 3. – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1982. 56 p.); Pomogyi László: A magyarországi cigányság történetének válogatott bibliográfiája. (Állam- és Jogtörténeti Bibliográfiák 5. – K. n., Budapest, 1983. 16 p.)

² A Márkus-féle lexikon: Márkus Dezső (szerk.): Magyar jogi lexikon. I–VI. kötet (Pallas, Budapest, 1898–1906. VI. 806 p.: 920 p.; 924 p.; 912 p.; 890 p.; 1180 p.). A Pomogyi-féle lexikon: Jobbágy Zsuzsa–P. Gál Gabriella–Pomogyi László (összeáll.): Jogi lexikon. Szerk.: Pomogyi László (Unió, Budapest, 1992. 631 p.) A II. világháborút követően, de a rendszerváltozás előtt látott

napvilágot az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete gondozásában egy jelentős összefoglalás, amely elnevezéséből következően a lexikoncikknek tömörségén túlmutatóan inkább jogági-jogfogalmi összefoglaló tanulmányokat közölt: Szabó Imre (szerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia* I. (A–J), II. (K–Z) (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 965 p.; 811 p.). A rendszerváltozást követően jelentette meg a jogutód szervezet, az MTA Jogtudományi Intézete – immár két kiadásban is – egykötetes jogi lexikonát. Az első kiadás: Lamm Vanda–Peschka Vilmos (szerk.): *Jogi lexikon*. (KJK–Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 1999, V. 645 p.). A második kiadás adatai: Lamm Vanda (szerk.): *Jogi lexikon*. Átdolgozott és bővített kiadás (CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2009. 726 p.).

³ Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon* (Jogtörténeti Értekezések 18. Osiris–Századvég, Budapest, 1995, 299 p.)

⁴ Pomogyi László: *Szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon* (Jogtörténeti Értekezések 24. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 135 p.)

⁵ Béli Gábor–Bódiné Beliznay Kinga–Föglein Gizella–Horváth Attila–Máthé Gábor–Mezey Barna–Pomogyi László–Tóth Béla: *A magyar állam- és jogtörténet forrásai* (Osiris, Budapest, 1998, 732 p.).

⁶ Pomogyi László (szerk.): *Corpus Juris Hungarici CD. A Milleniumi Emlékkiadás CD-ROM változata* (KJK–Kerszöv, Budapest, 2000)

⁷ Kisteleki Károly–Lövétei István–Nagyné Szegvári Katalin–Pomogyi László–Rácz Lajos: *Egyetemes állam- és jogtörténet. polgári kor*. Szerk.: Rácz Lajos (HVG–Orac, Budapest, 2002, 515 p.).

⁸ Pomogyi László: *Büntetőjog, büntető eljárásjog (III. fejezet)*. In: Kisteleki–Lövétei–Nagyné–Pomogyi–Rácz: i. m. (2002), 423–474. p.

⁹ Hargitai József: *Jogi fogalomtár* (Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2005, 1712 p.)

¹⁰ Pomogyi László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyv* (Budapest, M-érték Kiadó Kft., 2008, 5. p. skk.)

¹¹ Pomogyi: i. m. (2008), 1321–1341. p.

¹² Pomogyi: i. m. (2008), 1267–1320. p.

¹³ Pomogyi: i. m. (2008), 1341–1343. p.

¹⁴ Sok tekintetben életében is vitatták megállapításait, ehhez néhány korabeli recenzió és vitaösszefoglaló álljon itt. Például a magyar jogtörténet-tudományban elhíresült Eckhart-vitát összefoglaló Mályusz Elemér (1898–1989), az egyik legnagyobb életművel rendelkező magyar történész e fiatalkori frásában is rendkívüli élességgel mutat rá a vitában résztvevő Erdélyi László, Molnár Kálmán, Tomcsányi Móric, valamint a korabeli magyar történészek abbéli fogyatékosságára, hogy a korban divatos szellemi történetet legfeljebb magyar nyelvű kivonatokból ismerik, semmint a nyugati irodalomból. Ugyanakkor helyesen rója fel Mályusz Eckhartnak, hogy csak tíz mondatban összefoglalható problémákat is két mondatra akar redukálni, és ez számos probléma eredője. Minderre: Mályusz Elemér: *Az Eckhart-vita* (Századok, I. XV. évf., 1931, 406–419 p.) A szellemi történetre is összefoglalást nyújt a következő nagyívű modern válogatás alábbi részlete: Dilthey, Wilhelm: *Bevezetés a szellemi tudományokba*. In: Gyurgyák János–Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet II.* (Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 136–152. p.). A közölt részlet első alfejezetének címe: *A történelemfilozófia és a szociológia nem valódi tudományok*. Másutt Miskolczy István közöl választ Erdélyi egy észrevételére. Ebben azt fejtegeti, hogy nem is egyszerű eldönteni, hogy mikor kell például egy adott intézményt külföldről átvettnek tekinteni, (mert erre ritkán van közvetlen bizonyíték), illetve mikor adnak egy már csírájában meglévő ma-

gyar intézménynek lökést a külföldi viszonyok áthatásai, vagy mikor van az, hogy a gondolat külföldi, de a megvalósítás tipikusan magyar. Minderre: Miskolczy István: *Válasz Erdélyi László „Észrevételeire”* (Századok, LXVII. évf., 1933, 480. p.)

¹⁵ Erdélyi László: *Magyarország társadalmi XI. századi törvényeiben* (Stephanum, Budapest, 1907, 142 p.); Erdélyi László: *Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig* (Szerző–Eggenberger-féle Könyv-kereskedés–Rényi Károly–Szeged Városi Nyomda Rt., Budapest–Szeged, 1942, 628 p.)

¹⁶ Itt csak röviden utalunk a tényre, hogy a magyar jogtörténetnek számos olyan régi, latin nyelvű forrásműve van, amely magyarul nem jelent meg, és eleve egyetlen kiadása van, erre csak egyetlen példát idézünk: Bartal György: *Commentariorum ad historiam Status Jurisque Publici Hungariae Aevi Medii Libri XV. I–III.* (Wigand Károly Frigyes, Pozsony, 1847, 386+216; LI+231+XLIV p.). Hasonlóan ismeretese a hazai törvényeknek német, illetőleg angol kísérőszövegű kiadásai. A német anyag (a vegyesházi királyok korára): *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Ed. (Collectionem manuscriptorum Francisci Döry) Georgius Bónis–Vera Bácskai. Übers.: Gyula Gál (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 491. p.). I. (Hunyadi) Mátyás törvényei: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490*. Francisci Döry collectionem manuscriptum additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teké. Übers.: Johanna Till (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 391 p.). Latin–angol kétnyelvű középkori magyar törvénykiadvány: *Decreta Regni Medievalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary I. [1000–1301]*. Ed.: János M. Bak–James Ross Sweeney–Leslie S. Domokos [With cooperation of Andor Csizmadia and Pál Engel]. Second Edition (Charles Schlaks jr., Idyllwild, 1999, 310 p.; első kiadás: 1989); *The Decreta Regni Medievalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary II. [1301–1526]*. Ed.: János M. Bak–Pál Engel–James Ross Sweeney. (Charles Schlaks jr., Salt Lake City, 1992 [1993], XLIX, 293 p.). A magyar jogtörténészek egyike-másika németül is publikált nagymonográfiát, erre csak egy munkát idézünk: Ákos v. Timon: *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtentwicklung der westlichen Staaten*. Übers.: Felix Schiller (Berlin, 1904). Az ilyesfajta adatok segíthetik a magyarul nem, vagy kevésbé beszélő kutatók eligazítását. Arról még nem is szoltunk, hogy mennyi horvát, német, román, szerb, szlovák, szlovén, ukrán nyelvű jogtörténeti publikáció vagy forrásfeltáró kézikönyv lehet, amely a magyar jogtörténet megismerését lehetővé teheti. Például ilyen az erdélyi németek („szászok”) története szempontjából az alábbi mű: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen 1438–1457*. (Böhlau Verlag–Editura Academiei Socialiste Romania, Köln–Wien, 1975, LX, 638 p.). Szintén csak a német nyelvű összefoglalásoknál maradva: az örvidéki területek és Vas vármegye, továbbá Sopron és Vasvár okleveleire összefoglaló forrás: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I–V. Bearb. von Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza et al. (Graz–Köln–Wien, 1955–1999). Messze vezetne, de érdemes lett volna a magyar történelemről vagy annak egyes korszakairól írt, nem túl nagyszámú külföldi összefoglalást megemlíteni; mi itt kettőt idézünk fel: Pál Engel: *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*. (J B Tauris, London–New York, 2001, 452 p.); Miklós Molnár: *Histoire de la Hongrie* (Hatier, Paris, 1996, 469 p.)

¹⁷ Ezekről bővebben: Koi Gyula: *A magyar közszolgálati jog története a jogirodalom tükrében* [Szakdolgozat, kézirat] (ELTE ÁJK, Budapest, 2008, 79–81. p.)

¹⁸ Pomogyi: i. m. (2008), 5. p.

„Eh, mi a név? Mit rózsának hívunk, Bárhoggy nevez-
zük, éppoly illatos.” – fakad ki Shakespeare Júliája,
amikor rádöbben, hogy szerelmének kibontakozását
korlátozza a saját és kedvese családja közötti ellensé-
geskedés. Azonban a név és a névcseré nemcsak a szép-
irodalom egyik izgalmas eleme, hanem napjaink tár-
sadalomtudósait is foglalkoztatja. Nevünkben kifeje-
ződik nemzetiségi-etnikai hovatartozásunk, sőt egy jól
tájékozott szakember még azt is megsejtheti belőle,
hogyan az ország melyik részéről, netán melyik település-
ről származunk. A családnév-változtatások Magyaror-
szágon mintegy 350–400 ezer család életét befolyásol-
ták az utóbbi kétszáz évben, ám a változások mozgató-
rugóit eddig még nem tárták fel teljes valójukban. Ezért

értékes és hiánypótló az a kötet, amelyet a Magyar Nyelvtudo-
mányi Társaság és az ELTE Magyar Nyelv-
tudományi és Finn-
ugor Intézetének ku-
tatói állítottak össze
több más tudomány-
terület képviselőjé-
vel összefogva.

A kötetet alkotó
huszonhárom tanul-
mányt hat tematikus
blokkba csoportosí-
tották a szerkesztők:

áttekintik a névváltoztatások általános kérdéseit, a név-
magyarosítás ideológiai hátterét, illetve ennek folya-
matát egyes csoportokban, helytörténeti példákkal
illusztrálják a névváltás fontosságát, végül megvizs-
gálják ugyanezt a jelenséget nemzetközi, valamint
szépirodalmi szinten is.

Az első csoportból kiemelkedik Farkas Tamás tanul-
mánya, amely hasznos módszertani és elméleti kiin-
dulópontja lehet a téma kutatóinak. Farkas rendkívül ala-
posan járja körül, hogy történelmünk során mi motivál-
hatta az állampolgárokat nevük önkéntes megvál-
toztatására és igényes ismertetését nyújtja a téma fellel-
hető szakirodalmának. Újszerű és kutatásra készítő
megállapításra továbbá a szerzőnek, hogy a cigányság
névváltoztatásainak vizsgálata jelenleg teljesen hiányzik
a szakirodalomból, pedig a napjainkban éves szinten kb.
kétezer családnév-változtatási kérelem jelentős hányadát
az ő beadványai képezik, amelyeket elsősorban esélye-
gyenlőségi és álláskeresési indokkal nyújtanak be.

Hasonlóan színvonalas tanulmány Karády Viktoré
is, aki a névmagyarosítás társadalomtörténeti összefü-
géseit ismerteti. Karády művének erőssége, hogy elő-
ször nemzetközi áttekintést nyújt a névváltoztatások
gyakorlatáról, utána pedig bemutatja a különböző asszi-
milációs stratégiákat.

A névmagyarosítás történelmi viszonyait vizsgáló
írások közül figyelemre méltó Maitz Péter tanulmánya,
amelyből megtudhatjuk, hogy a dualizmus korszakában
mi ösztönözhetett valakit névváltoztatásra. Egyrészt a

Családnév-történeti tanulmánykötet

A családnév-változtatások története időben, térben,
társadalomban

Szerkesztette: Farkas Tamás és Kozma István

Gondolat Kiadó, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
Budapest, 2009, 409 p.

ISBN 978 963 693 191 9

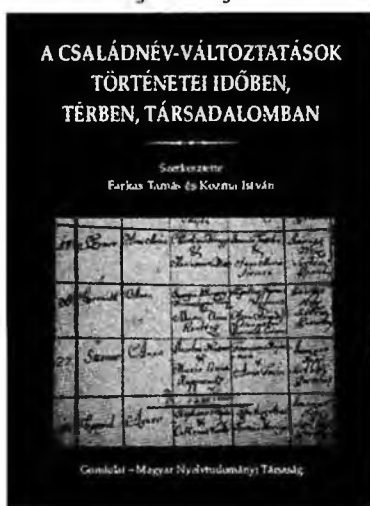
nemzeti identitás hangsúlyozása, másrészt egyéni karri-
erérdek is állhatott a változtatás háttérében, és a
korszak magyarosító propagandája is elérte a kívánt
hatást, úgy, ahogy egy, a tanulmányban is idézett kora-
beli forrás írta: „A névmagyarosítás történeté-
ből, hasznából, lelkesedéséből, vagy valamely
létező vagy képzelt okból vagy cél elérése végett: a
nemzet mindenestre csak nyer ez által, mert az, ki
nevét magyarosította, ez által a magyar nemzet testébe
teljesen be van kebelezve.”

A névmagyarosítások „csoportsajátos történetét”
feldolgozó fejezetből Bindorffer Györgyi és Föglein
Gizella írása lehet különösen érdekes, mivel az első
tanulmányból a svábok öncímkezési gyakorlatának kiala-
kulásába nyerhetünk bepillantást, azaz választ kapha-
tunk arra az identitásválasztás során felmerülő alapvető
kérdésre, hogy „ki a sváb”? A „svábság” mibenlétének
keresztneveken és családnéveken keresztül történő
bemutatása után pedig Fögleintől megtudhatjuk, hogy
az első tanulmányban bemutatott névadási gyakorlat
hogyan módosult a kitelepítés és a változó politikai vis-
zonyok hatására és rövid áttekintést kapunk a német
nemzetiséghez tartozás szankcionálását szolgáló jog-
szabályokról is.

Arról, hogy helyi-települési szinten hogyan zajlott le
egy német falu lakosainak névcseréje, Szilágyi-Kósa
Anikó tudósít. A szerző a Veszprém megyei Kislőd né-
pesséviszonyait vizsgálva arra a megállapításra jutott,
hogy a faluban az 1800-as évek második felében be-
következett nagyszámú névcserét döntően befolyásolta
a helyi plébános, Gulden (Forintos) István tevékenysége
és személyes példamutatása. Érdekes tény azonban,
hogy a helyi egyházi anyakönyvek az 1868 és 1888
közötti húszéves időszakban a régi és az új családnéve-
ket is feltüntetik az adatok bejegyzésekor, ami arra en-
ged következtetni, hogy a magyarosított családnévek
csak lassan váltak elfogadottá, valószínűleg azért, mert
a névmagyarosítás nem teljesen önkéntesen ment végbe.

A más népeknél végbement névváltoztatások iránt
érelklődőknek Bányai Viktória írása szolgálhat érde-
kes információkkal, aki egy fordított folyamat: a névhé-
beresítés társadalomtörténeti és nyelvi vonatkozásait
vizsgálja Izrael állam újkori történetében.

A kötet zárásaként a szépirodalmi művekben fellel-
hető furcsa névcserékről szóló tanulmányokat olvas-

hatunk, amelyek közül kiemelkedik T. Somogyi Magda írása, aki a Jókai, Csokonai és Molnár Ferenc műveiből vett példák mellett érdekes adalékokat közöl az írók művészneveinek társadalmi-életrajzi háttéréről is.

A kötet mellékletében található tematikus bibliográfia, illetve a névváltoztatások alapjául szolgáló hazai

jogforrások gyűjteménye hasznos kiindulópontul szolgálhat mindazok számára, akik jobban el kívánnak mélyedni ebben a több tudományterület határán elhelyezkedő, kevésbé kutatott, ezért izgalmas felfedezéseket kínáló témakörben.

Kiss Bernadett

Néhány tanulmány Pest megye múltjából

Tanulmányok Pest megye múltjából III.

Szerkesztők: Halász Csilla, Tóth Judit

Pest megye múltjából 14. Sorozatszerkesztő: Héjjas Pál

Pest megyei Levéltár, Szentendre, 2009, 232 p.

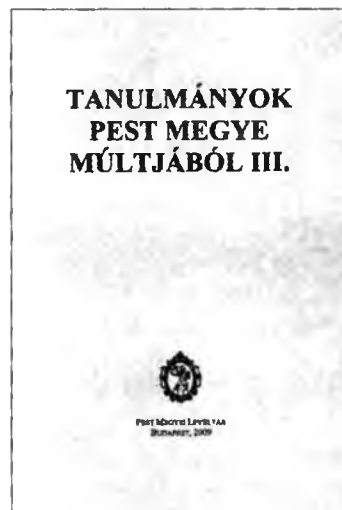
ISSN 0209-6013 / ISBN 978 953 7235 47 4

A Pest Megyei Levéltár mindig is széles körű publikációs munkával segítette mindazon kutatók és érdeklődők munkáját, akik a megye történetével foglalkoznak, vagy az iránt érdeklődnek. A *Pest Megyei Levéltári Füzetek* immár a harminchetedik számánál tart, míg a *Pest Megye Múltjáról* című sorozatuk is tizenhárom kötetet élt meg idáig. Ez utóbbin belül 2006 óta egy alsorozatot is megjelentetnek *Tanulmányok Pest Megye múltjából* címmel, amelynek sorozatszerkesztője dr. Héjjas Pál, a levéltár korábbi igazgatója. Ennek az alsorozatnak a harmadik kötete főleg a levéltár munkatársainak a 2008-as őszi konferencián elhangzott anyagait tartalmazza, de ezek kiegészültek az azóta elkészült, de akkor bemutatásra még nem került dolgozatokkal. A 2009-ben megjelent harmadik kötet is követte azt a szerkesztési elvet, amelyet az első két kötetnél megszokhattunk, azaz a tanulmányok a témájuknak megfelelő kronológiai sorrendben követik egymást: így jutunk el a kötetben a különböző tanulmányokat olvasva a 17. századtól a 20. századig. A kötet szerkesztése értő kezekre utal, így dicsőítőképpen kell megemlíteni a szerkesztők, Halász Csilla és Tóth Judit nevét.

A portális vagy kapuadó évszázados magyar története jól ismert a kutatók előtt, azonban az adóügyben a feudális Magyarország legvégén bekövetkező változások még sok érdekességet tartogathatnak. E feltárás megkezdésében segíthet a kötet első tanulmánya, amely Schramek László Péter nevéhez fűződik, és a Pest megyei adóalap-meghatározás 17–18. századi történetét mutatja be. A széles körű forráselemzésen alapuló tanulmány végigvezeti az olvasókat a 17. századi adórendszer három legfőbb problémáján: az állandó és kiszámítható bevételek hiányán, az aránytalan adókivetési gyakorlaton és a helyi adóterhek kivetésének elméleti igazságtalanságán. Bemutatja a

repartíció és a porció bevezetését ugyanúgy, mint a dicális, azaz vagyoni- és jövedelemalapú adókivetés bevezetését, vagy a taksafizető személyek körének folyamatos bővítését. A 17–18. században országos, arányos adófizetésről nem beszélhetünk, ám helyi szinten mindezen fenti változásokat érdemes figyelemmel követni. A szerző problémaként és későbbi kutatási területként jelöli meg azt az érdekes kérdést, hogy bár a korszakban teljesen átalakult az adórendszer és megváltoztak az adózási fogalmak, a korszak törvényeiben mindezek nem jelennek meg, ami érthetően zavart okozhatott.

A kötet második tanulmányában Aradi Ilona a Pest Megyei Levéltár könyvtárának történetét írta meg a kezdetektől 1945-ig. A történeti kutatást jelentősen megnehezítette, hogy fennállásának két évszázada alatt a könyvtár számtalanszor került nehéz helyzetbe háborúk, forradalmak, társadalmi változások miatt, így könyvvállományának jelentős része szétszóródott, elveszett vagy elpusztult. Az első – könyvvel kapcsolatos – feljegyzés 1731-re datálódik, ám a könyvtár valódi megalakulása ennél későbbre, 1785-re tehető, amikor Pest vármegye Balla Gábort levéltári iktatóvá (regisztrátorrá) nevezte ki. Lajstrom híján az állomány a korszakban csak becsülhető, de feltehető, hogy a 19. század közepére már 500–700 közötti kötetből állt. A könyvek száma főleg ajándékba kapott vagy hivatalból megküldött könyvekkel gyarapodott, tervszerű vásárlásokról nincsenek megbízható adatok. A szerző az állomány folyamatos gyarapodására a könyvtár elhelyezéséből következtet, hiszen míg 1830 körül négy terem, addig a 19. század végére már hét terem állt rendelkezésre a könyvtár számára. A tanulmány mindezek mellett részletesen foglalkozik Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye szabályrendeletével a vármegye szervezetéről, amely a könyvtár és munkatársai feladatait, munkáját is közelebb hozhatja a mai kor emberéhez. A vármegyei és a levéltári könyvtár ekkor még nem különült el egymástól, a kettőt a levéltáros személye kapcsolta össze. A kettő

szétválására majd csak a levéltárak központosítása után került sor, amikortól is önálló levéltári könyvtárról tudunk megemlékezni.

Berényiné Kovács Gyöngyi tanulmányában a magyar nyelv elterjedéséről ír a reformkori Pest megye oktatásában: kutatása az 1831 és 1847 közötti időszakot fogja át. A hazai szakirodalomban közismert tény, hogy a reformkor időszakában felerősödő nyelvmozgalom részeként megjelent a magyar nyelvű iskolai oktatásért folyó küzdelem is. A korszakbeli országgyűlések vissza-visszatérő problematikája volt a különféle iskolák nemzeti jellegének megtartása a szükséges modernizációjuk mellett. A szerző az első Ratio Educationistól (1777) vezet végig a magyar nyelvű oktatásért folyó küzdelmet, táblázatokkal alátámasztva a folyamatos fejlődést a magyar nyelv elterjedését illetően. Külön érdekességgéppen a szerző nem csupán a tanítók szerepének változásával, hanem az iskolai tankönyvekkel is foglalkozik, például az első hazai ábécéskönyvvel, a Révai Miklós által készített *ABC könyvszke a magyar falusi iskolák számára* címet viselővel. A vizsgált korszak végén megalkotott 1844:2. törvénycikk hozta meg az első jelentős áttörést, hiszen az igazgatás és a bíraskodás mellett a közoktatás nyelveként is a magyart jelölte meg.

A negyedik tanulmányban adalékokat ismerhetünk meg Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 1915–1919 közötti járványainak történetéhez, azaz Gaálné Barcs Eszter főleg az első világháború idején történekekkel foglalkozik. Szerző részletesen bemutatja a közegészségüggyel kapcsolatos törvényi szabályozást, külön kiemelve az 1876:14. törvénycikket, amely Magyarország első elfogadott egészségügyi törvényének számít. E törvény kapcsán olvashatunk a tisztí főorvos szerepéről, illetve a közegészségügyi jelentésekről, amelyek a korszak jelentős közegészségügyi forrásainak minősülnek a kutatók számára. E jelentésekből tudhatjuk meg a betegségek neveit, elterjedési helyüket és az esetek számát ugyanúgy, mint hogy hányan haltak meg, hányan szorultak ápolásra vagy hányan gyógyultak meg. Ezekből ismerhetjük meg a korabeli óvintézkedéseket, és a közegészségügyi szervezetrendszeréről is fontos információkhoz juthatunk. A tanulmányból hat járvány történetét ismerhetjük meg, így a hólyagos himlő, a tífusz, a kolera, a vérhas, a spanyolnátha és a trachoma (szemgyulladás) járványokról juthatunk adalékokhoz. Ezek közül azonban csak a spanyolnátha volt az, amelyik az egész megyére kiterjedt.

Héjjas Pál tanulmányában Kosáry Domokosnak a Pest Megyei Levéltárban betöltött szerepéről ír. Kosáry 1960-as szabadulását követően került kapcsolatba az intézménnyel, amely kapcsolatot egészen 2007-es haláláig fenntartotta. A tanulmány Kosáry professzor életrajzával kezdődik, amelyből kiderül, hogy a korábbi évek történései kihatottak levéltári munkájára is. Az 1960-as években nem Kosáry volt az egyetlen a levéltár munkatársai közül, aki megjárta a korszak börtönét, így mondhatjuk, hogy sorstársak közé került, akik nem mellelesleg kiváló kutatói, történészi, levéltárosi

közösséget alkottak. A Pest Megyei Levéltárban jelenleg körülbelül hatvan iratfolyóméternyi Kosáry-letét található, ami jól jelzi a professzor munkásságának kiterjedtségét. A tanulmány röviden vázolja a hatvanas évektől kezdve kutatásainak irányát, sikereit és problémáit is. Ám a szerző nem csupán szakmai képet vázol, hanem bemutatja a levéltár mindennapi életét is, versekkel, anekdotákkal fűszerezve. A tanulmány végén pedig gazdag képanyagot tartalmaz a kötet, amelyben egyrészt Kosáry kitüntetéseit csodálhatjuk meg, másrészt a professzor rajzaiból, festményeiből nyújtanak ízelítőt.

Mind a történelemben, mind a kötetben előre haladva a 20. század közepén találjuk magunkat. Balázs Gábor Pest megye erdészeti szakigazgatásáról szóló írása ugyanis az 1944–1950 közötti időszakba vezet minket. A tanulmány nem pusztán az erdészeti szakigazgatáson, hanem az erdészeti szakoktatás magyarországi kialakulásán is végigvezeti az olvasókat. A szerző deklaráltan nem foglalkozik a földtulajdonnal és közigazgatással kapcsolatos hatalmi vagy politikai harcokkal, ellenben részletesen megismerhetjük a szakigazgatás gyakorlati kérdéseit. Ezek közül kiemelhető a Pest megye erdészeti bemutatató erdőleírás és a földreform során az erdők birtokbavétele. A tanulmányból az olvasó megismerheti az erdészeti szakigazgatással foglalkozó általános igazgatási szervek felépítését, az állami erdőigazgatóságok működését és az erdőfelügyelőségek gyakorlatát is. A tanulmány lezárásaként pedig láthatjuk, hogyan is változott meg a politikai átalakulás következtében az erdészeti szakigazgatás, hogyan vette át az erdészettel kapcsolatos ügyek vitelét a megyei tanács mezőgazdasági osztályának erdészeti csoportja.

Tóth Judit izgalmas tanulmánya J. V. Sztálint idézi a mottójában, miszerint „a sajtó a leghathatósabb eszköz, melynek segítségével a párt naponta, óránként, saját nyelvén beszél a dolgozókhoz”. A mottó nem véletlen, ugyanis a szocialista időszakban a sajtót olyan eszköznek tekintették, amely hasznos segítség a szocialista ember-típus megalkotásához. A tanulmány végigvezeti olvasóit a Pest megyei állampárti sajtóstruktúra kiépítésének folyamatán, hiszen a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) számára az első lépcsőt a velük ellenséges sajtó felszámolása jelentette. A tanulmány bemutatja a második világháborút követő évek sajtópiacát, az országos sajtóorgánumoktól kezdve egészen a vidéki sajtó helyzetéig. A párt számára kiemelkedő jelentőségű volt, hogy minden megyében érvényesüljön a pártlap primátusa, amit főleg azzal a – nem túl szofisztikált – módszerrel oldottak meg, hogy egy lap kivételével ellehetetlenítették a többi működését. Ennek a lapnak a szerkesztőségét „természetesen” a megyei pártbizottságok tartották napi kontroll alatt. Az írás Pest megyei sajtóörképéből kiderül, hogy ez a folyamat hogyan zajlott Pest megyében, azaz hogyan lett az 1948-ban megjelenő nyolc megyei lap helyett 1950-re egy darab, a *Pest Megyei Népiújság*. Külön érdekessége a tanulmánynak az előfizető-gyűjtő kampányok részletes, hiánypótló leírása.

A kötetzáró tanulmány a Rákosi-rendszer kultúrversenyeit veszi górcső alá. Halász Csilla bemutatja, hogy e kultúrversenyek milyen módon váltak a korabeli politikai propaganda eszközévé, hiszen céljuk a művelődés és a szórakoztatás mellett a fokozottabb munkavégzés elérése volt a társadalom különböző rétegeiben. A kultúrversenyek mellett e célt természetesen a munkaversenyek és a sztahanovista iskolák is elősegítették. A Révai József nevéhez fűződő kultúrforradalom beteljesítésének egyik eszköze volt a kultúrotthonok közötti verseny, amelyet a kultúrotthonok káderei szerveztek a művelődés területén. Másik eszköze pedig a kultúrversenyek igazi formája, ame-

lyen amatőr előadócsoportok és szólisták versenyeztek egymással. A tanulmány ezek közül kiemelt terjedelemben foglalkozik az 1950–1951. évi I. és az 1952–1953. évi II. Országos Kultúrverseny leírásával, amelyek azzal tűntek ki, hogy a politikai színezet mellett egy magasabb művészi szintet megcélzó rendezvénysorozatot jelentettek.

A kötet részletes tanulmányozása után nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy a Pest Megyei Levéltár megtartotta a munkatársaitól megszokott magas színvonalat, így kíváncsian várjuk sorozatainak további köteteit.

Gosztonyi Gergely

Gondolatok egy médiaetikai tankönyvről

Marton Árpád: A felettes Mi – Kulturális és médiaetika a sámánok korától a showmanek koráig, avagy korszerűtlen elmélkedés a szimbolikus és diabolikus világlátás választóján
Gerhardus Kiadó, Szeged 2009, 202 p.
ISBN 978 963 8839 60 2

Minél mélyebben hatolunk a múlt közegébe, annál távolabbi aranykorok meg-megújuló nosztalgija jelzi a természetjogi szemléletű ideálistól való távolodás, az „elfajulás” meg-megújuló minőségi válságait, más, objektivistá szemlélet szerint a civilizációs „fejlődést”, illetve – a legrészvétlenebb felfogásban – a történelmi szükséghelyzetet. Mert semmi sem új a nap alatt. Elég például Juvenalis (60–138) szatíráit fellapoznunk, hogy belelássunk a dicső Róma hanyatlásának kezdeteit jelző erkölcsi romlás antropológiai és jogéleti változataiba. De ha kissé tovább lapozunk a történelemben, ugyancsak az amorális jegyeket fedezzük fel az avar kaganátus birodalomvesztő romlása okainak a bizánci Suda-lexikonbeli kortársi (9. századi) felsorolásában is. Demonstrálva, hogy az ideáloktól – a közjótól és az emberi jótól – való el-el-távolodás, a morális virágzás és korhadás, a bukás és megújulás örök kísérője az emberiség életének, melyben a megtisztuló, megújuló erkölcsi rehabilitálódást idővel ismét az erkölcsök lazulása, a romlás követi. Előidézve az új összeomlást, új és újabb társadalmi formációkat görgetve s alakítva a történelmi távlatok ciklikus spiráljában. A romlás és következményeinek történelmi tünetei azonban csak látszólag adnak igazoló feloldozást az egyéni és társadalmi felelősség alól, mert mélyebben rejlő tanulságuk végül is nem a magánszférába vonuló elidegenedő személyes önmegvalósítási

tendenciák individuális anarchiáját igazolja, hanem a társadalmi-közösségi összeomlásra, s ennek egyénenkénti individuális veszélyeire figyelmeztet.

Ezeket a tüneteket mutatják fel az átmenetileg saját történetiségébe visszavonult természetjog napjainkban megújuló hazai kutatásai is: újólág is az értékvesztést mutatva fel a jogélet legfontosabb kortárs-problémájaként, az értékesleges alkotmányos szabályozásból¹ eredő értékhiányos jogi aktusokkal vezérelt jogéleti következményeket.² Mint az ún. alkotmányos forradalom békés – de mind ez ideig csak formális – átmenetével elodázott katartikus morális megújulás hiányának determinatív tüneteit.

Ezekhez a természetjogi kutatási eredményekhez csatlakozik Marton Árpád könyve a kulturális élet tágabb körű vizsgálatával, de érveivel és következtetéseivel a jogtörténettel épp úgy, mint a jelenlegi jogalkotási feladatokkal szoros összefüggésben és együtt-hatásban. Amint azt alcím is jelzi: a sámánok – közösségi felelősségének és jogéleti szerepének – korától a globalitás felelősségvárító korának piac- és szórakoztatás-központú showmanisztikus világáig.

A régiség szokásjogi jogéletében kiemelkedő szerepe volt a könyv idézte sámánoknak, kik bár elsődlegesen a kultikus élet főszereplői voltak (még tisztázatlan, hogy a táltosok mellett, avagy a kultikus irányzattól függően a másutt táltosnak nevezett minőségben), de egyidejűleg a jogélet közreműködői is. Szeretéseiknek egyfelől érvényesítő, legalizáló funkciója, másfelől a szokásjogi jogéletben fontos szerepű köztudomást teremtő volta következtében, amely szerepben már a média előfutárainak is tekinthetők.

A sámánok jog- és médiaéleti partnereiként voltak jelen a régiség társadalmi életében a regösök és Anonymus paraszti mesemondói is, akik a hagyományörzés és -továbbadás hivatása mellett az aktuális újdonság énekes hírterjesztői is voltak. Amint azt még évszázadokkal később is mutatja Tinódi Lantos Sebestyén tevékenysége. De bizonyos vonatkozásban a médiumszerep peremzónájába sorolhatók eljárásuk jogkövetkezményeivel együtt a billogosok vagy a véres kard körülhordozói, és – immár tényleges médiumszerep-

ben – az egykori levélfutárok is, akik az elveszithető, elkobozható levél betűire nem bízott titkos üzeneteket biztonságuk kockázatával továbbították, személyes érdekű, helyi, helyközi vagy egyenesen országos dolgokban járva. Avagy periférikusabb jelentőségben az adott közösséget érintő hír-, döntés- és esemény-kiköltő dobos kisbírók, kiknek helyi jogéleti szerepét a megnevezésük is jelzi. Mígnem már klasszikus médiumi minőségben jelenik meg 1705-ben II. Rákóczi Ferenc fejedelem *Mercurius Veridicus ex Hungaria* című hírlapja is, majd a képes ábrázolatú röplapok, és a nálunk rendszerint politikai (függetlenségi) töltetű s e jellegben jogtörténeti jelentőségű paszkvillusok, és így tovább. Egészen globalizált világunk már-már önálló hatalmi ágga terebélyesedett média-befolyású működéséig.

Csak hogy míg a korábbi történelmi példák közös jellemzője a Szerző által több oldalról is megvilágított morális kíváncsi: a megbízhatóság, a közérdekűség, a közjó tisztességes szolgálata, s az eziránti felelősség, valamint az „emberi személy” tisztelete – valamennyi a *történeti természetjognak* is alaptétele –, addig jelenünk irány- és értékvesztett „ami nincs tiltva, az szabad” versenyszemléletű szabadossága az értékhiányos szá-

bályozás útvesztőiben elsikkadó közjó sérülékeny morális magára maradottságához vezet.

A Szerző a sámánok világától a showmanek világa felé haladtában – bár tematikusan főleg a kulturális és médiatikai kérdéseket boncolja – jogéleti összefüggésekbe kapcsolódó történeti és aktuális következtetésekben is lépten-nyomon czekekkel az egykor éppúgy, mint mai életünkben is központi jelentőségű etikai, felelősségi, morális kérdésekkel szembesít. S nemcsak kérdések feltevésével, nemcsak tünetek és következmények történelmi kimutatásával, de válaszokat is keresve s felvázolva: a kultúra, a médiavilág és a jog felelősségének határmezsgyéjén jelentkező történeti és jelenkori problémákra. Hatalmas forrásapparátussal, filozofikus, teológusi és a médiaetikai téma egyetemi szintű előadásában otthonos felkészültséggel, immár csaknem két évtizedes tévés, rádiós, újságírói rutin biztonságával és belső terepismeretével. A történeti kutatásban is társtudományi segítséggel, elgondolkodtatva és gyakorlati jogalkotási aktualitással is hasznosíthatóan mindannyiunk számára, akik felvértezettek a filozófiai gondolkodás eszköztárával.

Szádeczky-Kardoss Irma

Jegyzetek

¹ Sólyom László, az Alkotmánybíróság elnöke: az Alkotmány 1990. évi módosításáról (Idézi Horkay Hörcher Ferenc: *Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008)

² Horkay Hörcher Ferenc: i. m.; Frivaldszky János: *Szemponatok a*

természetjogi gondolkodás kutatásához, a természetjogi elméletek néhány főbb elemének tükrében; uő.: Egy ma vállalható természetjogi elmélet körvonalai. In: *Természetjog – Szöveggyűjtemény*. Szerk. Frivaldszky János (2. jav. és bőv. kiadás, Szent István Társulat, Budapest, 2006)

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában, *A magyar állam- és jogrendszer, jogtudomány továbbfejlesztése különös tekintettel az európai jogfejlődési tendenciákra* című doktori program keretében, 2010. november 26-án, Miskolcon került sor Szabó Szilárd *Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között* című doktori értekezésének nyilvános vitájára. Az értekezés tudományos vezetője Stipta István (ME ÁJK) egyetemi tanár, a bíráló bizottság elnöke Szabó Miklós egyetemi tanár (ME ÁJK), az értekezés két bírálója Kajtár István egyetemi tanár (PTE ÁJK) és Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK) volt, a bizottságban Szabó István egyetemi docens (PPKE ÁJK), Heka László egyetemi docens (SZTE ÁJK) és Torma András egyetemi tanár (ME ÁJK) kapott helyet.

Az elnöki megnyitó után a bizottság titkára, Szabó István ismertette Szabó Szilárd szakmai és tudományos életrajzát. Szabó Szilárd 2003–2007 között a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Jogtörténeti Tanszékén folytatott oktatói tevékenységet, 2006-tól a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Politi-

SZEMLE

Szabó Szilárd Phd-értekezésének vitája

katudományi Tanszékének főállású tanársegédje. Abszolutóriumát 2007-ben, az ME ÁJK Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában szerezte meg. Kutatási területe a dualista Osztrák–Magyar Monarchia közjogi viszonyának tanulmányozása, különös tekintettel a közös külpolitika alkotmányos szabályozására és érvényesülésére.

A vita indításaként a szerző ismertette téziseit és értekezésének főbb eredményeit. A szerző disszertációjában célként fogalmazta meg Bosznia-Hercegovina 1878 és 1918 közötti közjogi helyzetének vizsgálatát, Ausztriához és Magyarországhoz való viszonyának feltárását. Ezen belül a következő alkotmányjogi és nemzetközi jogi kérdéseket vizsgálta: Hogyan lehetséges Bosznia-Hercegovina beillesztése a dualizmus

bonyolult szerkezetébe? Mikor szerezte meg Ausztria és Magyarország Bosznia-Hercegovinát? Értelmezhető-e burkolt területszerzésnek Bosznia-Hercegovina 1878-as megszállása? Hogyan értelmezhető nemzetközi jogi szempontból az okkupáció és az annexió fogalma? Közös ügy volt-e Bosznia-Hercegovina igazgatása? Levezethető-e Bosznia-Hercegovina igazgatása a Pragmatica Sanctióból?

Az értekezés primer forrásai közül legfontosabbak a magyar és az osztrák levéltári anyagok, többek között a Magyar Országos Levéltár, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv és az Allgemeines Finanz- und Verwaltungsarchiv dokumentumai. Az elsődleges források közé sorolhatók továbbá a parlamenti naplók, az országgyűlési irományok, a magyar minisztertanács jegyzőkönyvei. Különleges helyet foglalnak el a források sorában a döntéshozók naplói, feljegyzéseit tartalmazó forráskiadványok. A szerző szekunder forrásként a közjogi kapcsolat fennállása alatt megjelent tudományos publikációkat, a dualizmus korszakában született kézikönyveket, tankönyveket, valamint a Monarchia felbomlása után írt magyar és osztrák közjogi szakirodalmat használta fel.

Az értekezés négy nagy szerkezeti egységre tagolódik. Az első fejezet az Ausztria és Magyarország közötti közjogi viszony elemeit és a két ország közötti kapcsolat jogi természetét vizsgálja, a második rész Bosznia-Hercegovina jogállásának kérdéskörével foglalkozik, az utolsó két fejezetben a szerző Bosznia-Hercegovina 1878 és 1918 közötti alkotmányjogi helyzetét és igazgatásának alakulását elemzi. Az értekezés rámutat arra, hogy egy idegen terület megszállása és kormányzása a klasszikus nemzetközi jog szerint nem volt elég a terület feletti szuverenitás megszerzéséhez. A Berliini Szerződés biztosította a jogot a Monarchia számára az államhatalom teljes gyakorlásához, de nem magához az államhatalomhoz.

A Disszertáns nemzetközi jogi jellegű értelmezései közül kiemelendő az okkupáció és az annexió fogalmának elemzése. Arra a megállapításra jutott, hogy Bosznia-Hercegovina megszállása nemzetközi jogi értelemben nem tekinthető okkupációnak, hanem közigazgatási cesszióként határozható meg. A Monarchia ugyanis egy idegen területen gyakorolt közigazgatási tevékenységet a Berliini Szerződést aláíró hatalmak megbízásából. A Berliini Szerződés értelmében Bosznia-Hercegovina felett továbbra is Törökország rendelkezett szuverenitással, de a tartományok igazgatását a közigazgatási cesszió révén Ausztria és Magyarország gyakorolta. Az 1908. október 7-i proklamáció nem volt képes véghezvinni az annexiót, Bosznia-Hercegovina annexiója csak részannexióként határozható meg. A szerző további megállapítása, hogy az annexió egyoldalú proklamálásával Ausztria és Magyarország megsértette a Berliini Szerződést. Bosznia-Hercegovina annexiója nemzetközi jogilag érvényesen csak akkor jöhetett volna létre, amikor ahhoz a Berliini Szerződés részes államai hozzájárultak. Ugyancsak

probléma volt, hogy Bosznia-Hercegovina annexió utáni alkotmányjogi helyzetét nem szabályozta törvény. A szerző a szakirodalomban leginkább elfogadott álláspontot – amely szerint Bosznia-Hercegovina Ausztria és Magyarország kondomíniuma volt – elvi alapon elutasítja. Nézete szerint helyesebb Bosznia-Hercegovinát Ausztria és Magyarország koimpériumának minősíteni. Lényeges megállapítás, hogy Bosznia-Hercegovina igazgatása nem volt közös ügy Ausztria és Magyarország között, hanem a közös érdekű, közös elvek alapján kezelendő ügyek egy speciális változatát képezte, másrészt az, hogy Bosznia-Hercegovina megszállásának lényeges közjogi következménye a közös érdekű ügyek 1867. évi kiegyezési törvényekben meghatározott formájának módosulása volt. A dolgozat új eredményének tekinthető tehát annak bizonyítása, hogy az 1880-ban hozott igazgatási törvények megalkotása és hatálybalépése az 1867. évi kiegyezés módosítását jelentette.

Kajtár István opponensi véleményében komplexnek és mintaszerűnek nevezte az értekezés alapjául szolgáló primer és szekunder forrásokat. Megjegyezte, hogy a szerző önálló tudományos produktuma figyelemre méltó, külön kiemelte a „bravúros” forráskezelést. Pozitívumként jegyezte meg a téma interdiszciplináris, tehát a történelmi és a jogtudományi módszerekkel történő feldolgozását. Bírálataiban néhány megválaszolandó kérdést is feltett a szerző számára. Az opponens véleményében rámutatott arra, hogy a szerző munkája jelentős mértékben, és új eredményekkel gazdagította a vizsgált térség modernkori történelmi-jogtörténelmi irodalmát, és mindezek alapján az értekezés kismonográfiaként való megjelenését is javasolta.

Mezey Barna, a dolgozat másik opponense az értekezés témaválasztására, kidolgozottságára, összehasonlító módszerére és új eredményeire tekintettel javasolta a PhD-fokozat odaítélését.¹

Szabó Szilárd a felvetett kérdésekre és észrevételekre reagálva részletesen kifejtette Kállay Béni közös pénzügyminiszter és Thallóczy Lajos közös pénzügyminisztériumi osztályfőnök tevékenységét. Ismertette továbbá a tartományi illetőség kapcsán a bosnyák védkötelezettség megválthatóságáról rendelkező, 1881-ben megalkotott véderőtörvény vonatkozó szakaszát is. A védköteles személy és egy harmadik fél közötti szerződéses megállapodás alapján volt lehetőség a védkötelezettség megváltására, ugyanis erről a törvény nem rendelkezett.

A delegációk hatáskörének módosulásával kapcsolatban a szerző utalt a hivatalos álláspontot tükröző Bosznia-Hercegovina igazgatásáról kibocsátott 1906. évi jelentésre. Arra a kérdésre, hogy milyen értelemben beszélhetünk a delegációk hatáskörének bővüléséről, elmondta, hogy ha Bosznia-Hercegovina igazgatása közös ügy lett volna, a vele kapcsolatos minden kérdésben a delegációk rendelkeztek volna hatáskörrel. Az 1880-ban keletkezett törvények nem említették a delegációk hatáskörét, hanem a két kormány jogait rögzítették. Ugyanakkor, ha Bosznia-Hercegovina

igazgatását közös érdekű ügyként értelmezzük, megálapítható a magyar delegáció hatáskörének a kiszélesedése. Az osztrák delegáció hatásköre pedig az osztrák kiegészítő törvényben foglaltakhoz képest csökkent. Rámutatott továbbá arra a tényre is, hogy ezek az igazgatási jogszabályok nem Bosznia-Hercegovina, hanem Ausztria és Magyarország számára alkottak normákat.

Ezt követően a bíráló bizottság zárt ülése és a határozathozatal következett. A bíráló bizottság a disszertáció alapján Szabó Szilárdnak summa cum laude minősítéssel javasolta a PhD-fokozat odaítélését az Egyetemi Doktori Tanács számára. A határozat

meghozatalának háttéréről Szabó István titkár elmondta, hogy a tárgyalás térségben nemrég lezajlott eseményeknek szomorú aktualitása van, ami fontossá és szükségessé teszi a történelmi előzmények kutatását is. Szabó Szilárd a szakirodalom alapos áttanulmányozása után lényegre törő téziseket állapított meg, amelyek megfelelnek a PhD-értekezéstől elvárt újszerűség, eredetiség követelményeinek is.

Lehotay Veronika

¹ Mezey Barna opponensi véleményét alább közöljük. (A szerk.)

I.

A dualista állam külpolitikájának jellegzetes „állatorvosi lova” lett Bosznia-Hercegovina, melynek történetében visszatükröződtek a hatalmi pozícióváltások csakúgy, mint a diplomáciai erőcsoportok harcai. A Monarchia déli határain, a balkáni érdekszférában is érezhető, s a monarchia külpolitikáinak figyelmét ébren tartó, erőteljes átrendeződés indult meg. A Török Birodalom által elfojthatatlannak tűnő balkáni válságok, a hercegovinai és a balkáni felkelés aktivizálta a dinamikus terjeszkedésre számító cári Oroszországot, s az 1870-es évek végére kialakultak a török–oroszháború feltételei. A monarchia külpolitikáját ugyanakkor ellehetetlenítette az összetettségéből eredő érdeellentétek egymást kioltó hatása. A főként magyarok által képviselt, de a lengyelek által is támogatott oroszellenesség megbicsaklott a délszlávok és a csehek oroszbarárságán és az osztrák–németek semlegességet eredményező érdektelenségén. Ezzel elmaradt az Andrássy Gyula által folyamatosan szorgalmazott aktív részvétel, s helyette a németektől is támogatott „osztzkodási politika” a tehetetlen monarchikus diplomácia számára a semlegesség fejében Bosznia-Hercegovina megszállásának ígéretét juttatta (1877. január, budapesti konvenció).

Az orosz katonai sikerek újabb esélyt kínáltak Andrássy háborús politikájának sikerre viteléhez (a hatalmi egyensúly stabilizálása miatt angol szövetség, katonai és pénzügyi támogatás birtokában kijutás a déli tengerekre), ez azonban újabb kudarchoz vezetett, az aktív háborús politika újfent megbukott a Monarchia vezető köreinek külpolitikai egyetértése hiányában. A magyarok aktív oroszellenessége jegyében kezdeményezte berlini kongresszus többek között biztosította az Osztrák–Magyar Monarchiának Bosznia-Hercegovina és a novibazári szandzsák okkupációját. A katonai megszállás rendkívüli gazdasági (közel kétszáz ezer katona mozgósítása és bevetése) és jelentős életáldozattal (hét és fél ezer halott) járt, ráadásul kiélezte a Monarchia belső politikai ellentéteit is. A jelentős területek Magyarországot erősítő hatása nyomban kiváltotta az osztrák zóna nyugtalanságát. Nem véletlenül lett kormányzója az okkupált területeknek a közös pénzügyminiszter, akinek egyben hivatása lett az

Annexió, okkupáció vagy cesszió?

Szabó Szilárd:

**A magyar büntetőjog rendszere.
Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya
Ausztriához és Magyarországhoz
1979 és 1918 között című
PhD-disszertációjáról***

egyensúlyok biztosítása is. De a paritás kérdésénél is jelentősebb volt a megszállás ellen tiltakozó lakosság ellenállása, a felkelések sorozata, a szláv nemzeti törekvések „beemelése” a Monarchia keretei közé, melyet tetézt a Monarchia ellen forduló délszláv mozgalmak ellenszenve. Az eredmény az okkupációs válság, amelynek egyik következménye az osztrák kormány bukása, Andrássy tekintélyének és népszerűségének elenyészése és a Tisza-kormány lemondása lett. Végül is hatalmas, évtizedes erőfeszítések, anyagi áldozatok, infrastrukturális állami beruházások révén sikerült nyugalmat hozni a Monarchia ezen legelmaradottabb részébe.

A századfordulós fegyverkezési versenyben látványosan lemaradó Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai eljelentéktelenedését fokozta a nagyhatalmak érdektelenné váló megítélése a Balkánról, amely a gazdaságpolitikai megfontolások okán más irányba fordult. A pángermán és magyar függetlenségi törekvések, a szláv mozgalmak miatt megbénult monarchikus külpolitika így a balkáni status quo megőrzésére törekedett. A trializmus terveivel operáló Aehrenthal külügyminiszter szorgalmazására 1908-ban a Monarchia annektálta a korábban megszállt területeket, ami Szerbia heves reakcióját váltotta ki, nem is beszélve az antant érdekközösségének megerősödéséről. A történeti szakirodalom

nem véletlenül ír arról, hogy az annexió a Monarchia külpolitikájának legnagyobb kudarcává lett.

Korántsem beszélhetünk tehát a Monarchia történetének perifériális kérdéséről, amikor Bosznia-Hercegovina és a dualista konstrukció közjogi viszonyáról szólnunk. Ezzel az okkupációval és az annexióval kapcsolatos közjogi kérdésekkel foglalkozik doktori disszertációjában Szabó Szilárd, izgalmas tablót festve a tartomány nemzetközi jogi státusáról, a közjogi stabilizálást célzó tervekről, a tényleges igazgatás megszervezéséről, Bosznia-Hercegovina és az Osztrák–Magyar Monarchia negyvenesztendőskor alkotmányos és közigazgatási kapcsolatának történetéről.

A szerző emellett nyilvánvalóan nem mehet el szó nélkül a keretek értelmezése mellett, vagyis azon közjogi konstrukciók elemzésére is rákényszerül, amelyek meghatározták a Monarchia alkotmányos struktúráját, Ausztria, Magyarország és a dinasztia közjogi viszonyát. Így tematikájában némiképp távolabbra tekint a közvetlen témaválasztás által elhatárolt területen.

Nyilván meghatározó szerepet játszott a témaválasztásban a 21. századra széthullott jugoszláv utódállamok sorsával kapcsolatos érdeklődés, amely persze egy teljesen eltérő kontextusban fogalmazza meg a közjogi kérdéseket, viszont a tanulmány legalábbis történelmi aktualitását mindenképpen alátámasztja.

II.

A szerző közel egy évtizede folytatja a Bosznia-Hercegovina okkupálásának és annexiójának történetébe vágó kutatásait, s publikálja eredményeit. Tucatnyi közlemény igazolja érdeklődését és széleskörű tájékozódását a kérdésben. Megalapozott véleményalkotással és összefoglaló tudománytörténeti biztonsággal alkotta meg ezt a monográfiát, amely bizonyos értelemben hiánypótló. Áttekintve ugyanis a témakörbe vágó szakirodalmat, a laikus is megállapíthatja: a kérdés korszerű jogtörténet-tudományos elemzése meglehetősen hiányos.

Legalábbis, amit a magyar jogtörténet-tudomány tud felmutatni. A szerző historiográfiai áttekintéséből világosan látható a magyar tartózkodás a kérdés elemzésében és feldolgozásában. Valójában kristálytisztán igazolja, hogy az érdemi elemző művek osztrák jogtudósok és joghistorikusok tollából származnak. Még bele sem kezd az általa feltett kérdések érdemi tárgyalásába, máris fontos megállapításhoz jut el. Az osztrák közjogi szakirodalom érdeklődésével szemben a magyar közömbösség a probléma eltérő felfogásával áll összefüggésben. Az osztrák szakírók számára az a vita tárgya, hogy a megszállt Bosznia-Hercegovina milyen viszonyban áll az osztrák birodalommal, a Gesamtmonarchievel, a Gesamtstaattal. A birodalmi alapközelítés valódi polémiává érte Lingg (Reichsland), Schneller (nemzetközi jogi kapcsolat), von Kollesberg (közös birodalmi terület), Jellinek (mellékország) között a témát. Ezzel szemben a magyar közjogi irodalom, egyfelől az okkupáció kezdeti politikai-emocionális ellenkezése okán, másfelől az osztrák–magyar viszony („a közjogi

kérdés”) ingatagsága, a Habsburgok folytonos dinasztikus befolyását és osztrák túlhatalmat vizionáló, védekező státusa miatt jellemzőbb a tartózkodó hangneme. Sommázva jellemzi Nagy Ernő 1901-es értékelése a többségi magyar megközelítést: „*Bosznia és Hercegovina nem tartozik sem Magyarországhoz, sem Ausztriához; monarchiánkkal nincsen államjogi összeköttetésben: sem personál- sem reálunióban, hanem általa megszállott tartomány*”. Vagyis katonailag okkupált terület, amely továbbra is egy másik szuverén állam, vagyis Törökország részét képezi, amely azonban részben gyakorlati okokból (képtelen a kormányzásra és a rend fenntartására), részben nemzetközi akaratból (1878, berlini kongresszus), Törökország hozzájárulásával ideiglenesen, amíg alkalmasnak nem bizonyul a belbéke fenntartására, az Osztrák–Magyar Monarchia igazgatása alá helyeztetett.

Az annexióig a magyar közjog érdemben nem foglalkozott a kérdéssel, az osztrák oldalon viszont egyre többen értelmezték át a kapcsolatrendszer valamiféle alkotmányjogilag egységes monarchikus képletét. Tartva ennek politikai metamorfózisától is, a közjogászok (és politikusok) az alkotmányjog, az alkotmányos kapcsolatokon kívül eső (inkább nemzetközi jogi) témaként tekintettek rá. A jogtörténet, legfeljebb az ősi Ráma magyar királyok általi megszállását felidézve, előképet rajzolt. A szerző áttekintése érzékelhetővé teszi azt is, hogy még az annexió sem eredményezett izgalmas okfejtést vagy monográfiát magyar oldalon. Miközben az osztrák irányból „ömleni” kezdtek az elemzések, tudományos értékelések, a magyar szakirodalom inkább a praktikus kérdésekben (állampolgári jogviszonyok, választójog, tartományi illetőség), többnyire kisebb publicisztikákban reagált. A nem túl számos tanulmány és néhány kismonografikus feldolgozás pedig semmiféle egységes álláspontot nem tükrözött. Aligha véletlen, hogy a Bosznia-Hercegovinával kapcsolatos kortárs szakmai passzivitás a jogtörténet-tudomány későbbi érdeklődését sem keltette fel.

A feldolgozás tehát, amit Jelölt tett le az asztalra, fehér hollónak számít.

A disszertáció négy nagy tartalmi–tematikai egysége közül az első az osztrák–magyar közjogi keretek feldolgozását vállalja. Az itt sem hiányzó historiográfiai alapvetésben a szerző nehézményezi, hogy a magyar jogtörténet-tudomány adós az Ausztria és Magyarország közötti közjogi viszony elemzésével. Ehelyütt azonban ellent kell mondanunk Szabó Szilárdnak. Ha újabb monografikus feldolgozás nincsen is a közelmúlt munkái között (ő Kozári Mónikát nevezi meg egyetlenként), a dualizmus közjogi struktúráinak feldolgozása folyamatosan zajlik. Igaz, nem monumentális életműösszegzésekben, de számtalan tanulmányban, folyóiratok és tanulmánykötetek lapjain. Elsősorban rész-kérdésekben, de ott szinte valamennyi jogtörténet-kutató kifejtette saját kutatási területéhez igazodó nézeteit, amelyet jól illusztrált a Jogtörténeti Szemle 2007/2 száma is. Kétségtelen, hogy egyfelől a téma (1865-től napjainkig tartó) rendkívüli kidolgozottsága,

másfelől az általános kutatói és szakmai érdeklődés közelebbi időpontokra (a 20. századra) fókuszálása megkérdőjelezi az újabb monografikus összefoglalás igényét. Péter Lászlónak Szabó Szilárd által vezérelveként elfogadott megállapítása, hogy ti. „az újabb irodalomban még hírmondóként sem akad magáról a 67-es kiegyezésről mélyebb, részletesebb alkotmánytörténeti elemzés” úgy vélem némi korrekcióra szorul. Csizmadia Andor, Diószegi István, Galántai József, Gerő András, Hanák Péter, Kozári Monika, Máthé Gábor, Pölöskei Ferenc, Révész Tamás, Sarlós Béla, Somogyi Éva, Stipta István és mások monográfiái és a töméntelen mennyiségű folyóirat- és tanulmánykötet-irodalom láttán feltehető, hogy nagy merészséggel és kalandvággyal érdemes csak belevágni egy újabb összegzésbe az ismétlések gyanúja nélkül. Azzal azonban egyetérttek, hogy a részkérdések tisztázásával lehet még tovább lépni. Éppen ezt bizonyítja Szabó Szilárd doktori disszertációja is.

Szabó Szilárd határozott előfeltevése szerint a Monarchia Bosznia-Hercegovinához fűződő viszonyát az osztrák–magyar közjogi viszony pontosítása nélkül nem lehet megérteni. Ennélfogva munkájának ebben a fejezetében leírni igyekszik a Monarchia keretébe foglalt Ausztria és Magyarország helyzetét, valamint az ún. közös szervek és közös ügyek szerkezetét.

A szerző megállapítása szerint a dualista monarchia országai közötti közjogi viszonyt nem 1867 alkujta teremtetten, de még csak nem is a Pragmatica Sanctio, hanem az visszanyúl az első személyében közös Habsburg uralkodóra. Úgy gondolom, ez a tétel két vonatkozásban is fokozott óvatossággal kezelendő. Egyrészt, ha felidézünk a szerző jogi fogalmakkal és intézményekkel kapcsolatos, s általunk is helyeselt korhűségre vonatkozó álláspontját, aligha kereshető a 16. században a „közjogi viszony”, „közjogi kapcsolat” kifejezés. Persze, ha mai szóhasználatnál élve, a mai fogalomapparátust használva szólunk erről, elfogadható az állítás. De nem feledhetjük, hogy a „közjogi kérdés” a 19. századi Magyarországon egy meghatározott tartalomhoz kötődött, vagyis Magyarország, Ausztria és a dinasztia konkrét alkotmányjogi kapcsolatára vonatkozott. Másrészt meglehetősen anakronisztikusnak vélem a parlamentáris monarchia szerkezeti problémáinak visszavetítését a feudális-rendi monarchia rendi dualizmusának kora újkori modelljébe. Vagyis a kiegyezési tárgyalások során definiált (vagy definiálni próbált) „közös ügyek” fogalom keresgélését a rendi központosító királyi hatalom birodalmi koncepciójában. Határozott álláspontom, hogy alapvetően más a történelmi és intézményi környezet. A 16. század birodalma a dinasztiahoz tartozó területekben és népességben határozta meg a birodalom határait, az erre vonatkozó jogosultságot a koronázás, az uralkodó által gyakorolt ügyeket a felségjogok köre határozta meg, a rendek alkotmányos módon az eskü, a hitlevél és a választás-koronázás tényével befolyásolhatták. Utóbb a napi politika és az erőviszony alakulásának tükrében formálódott az uralkodó és az általa gyakorolható jogosítványok

(közös) köre. A polgári államban a közös és közös érdekű ügyek rögzítése alkotmányos garanciaként jelent meg, egy parlamentáris berendezkedés sarokköveinek meghatározásaként. A kettő között húzott ívet – jóllehet magam is a magyar alkotmányos folytonosság híve közé sorolom magam – nem tartom megalapozottnak. Úgy gondolom, a Pragmatica Sanctióra történő visszahivatkozás is Deák Ferenc zseniális közjogi ötlete volt, amely hidat verhetett a dinasztia és a magyar álláspont között, egyfajta kompromisszumot kínálva mindkét oldalnak. Mert hiszen Szabó Szilárd bizonyítja kissé hátrébb, hogy a Pragmatica Sanctio csak egyfajta elvi alapot kínált a közös ügyek kezelésének kimunkálásához. „Magyar részről a Pragmatica Sanctio az 1790/91. évi X. törvénnyel együtt a magyar alkotmány biztosítója volt, a dinasztia részéről pedig egy olyan alaptörvény, amely biztosította Magyarország kapcsolatát a dinasztia többi országához.”

Egyébként éppen a Pragmatica Sanctio és az 1790/91:10. törvény összevetése enged meg egy olyan megközelítést, amellyel szerző nem élt. Miután a Pragmatica Sanctióban (és az 1723. évi törvényben) rögzített közös védelem, valamint az feloszthatatlan, elválaszthatatlan, kölcsönös és együttes birtoklásra alapított uralkodás és kormányzás valóban alapot adott a kiegyezési gondolatnak. Az 1790/91:10. törvény pedig ezt kiegészítve és értelmezve rögzítette, hogy Magyarország nincsen alávetve semmilyen más államnak, nem része semmilyen birodalomnak, hanem szabad és független. Saját alkotmánnyal bíró állam. A két törvényhely összevetése önként kínálja a megoldást, hogy ti. a kiegyezés és a sokat hivatkozott szerződéses megállapodás nem Ausztria és Magyarország, hanem Magyarország és a dinasztia között jött létre, magyar feltételek akceptálásával. A másik oldalon, az osztrák tartományok irányában a monarchia úgy oldotta meg a dolgot, ahogyan akarta (vagy tudta), s ez világos választ ad a két törvény jelentős különbségeire. Mint emlékszünk, a kiegyezési konstrukció a magyar fél javaslata alapján jött létre, úgy a Pragmatica Sanctióra történő hivatkozás és alapozás, miként az Apponyi vezényelte ókonzervatívok indítványából létrejött delegációs rendszer. Az udvarnak a magyarokkal történő megegyezés volt fontos, osztrák oldalon amúgy sem voltak jelentős problémáik.

A szerzőnek a két törvényt összehasonlító elemzése pontos, jogtörténeti munka, élvezetes leírást ad a konfliktusokról (deklaratív – konstitutív jelleg, védelmi külügy – teljes közös külügy, közös külügy – közös kereskedelemügy), amelyek utóbb komoly közjogi vitákhoz, szakirodalmi argumentációhoz vezettek. Izgalmas a különbségtétel elemzése a közös ügyek Pragmatica Sanctióra történő visszautalása és a rendezetlen közösügyi „kezelés” különbségében. Hiszen 1723-ban nem is gondolhattak arra, hogy az 1867-es polgári parlamentáris monarchia bármiféle technikai alapvetését adják. Miként fordítva is igaz: nevetséges lenne elvárni a 19. század második harmadának vége felé, hogy az iránymutatás lehetséges. Természetes tehát, hogy a

közös ügyek kezelési módját a törvényben és azt követően kellett kidolgozni.

A közjogi vita ismertetése megerősíti az olvasóban azt a gondolatot, hogy a szakirodalmi érvelés lényegében a politikai álláspontokat és a közösügyi alku felemás levelezéniylésért felelős dinasztia kormányzati problémáit, osztrák oldalon a kérdőjelesen szabályozott szerkezet kialakítására vonatkozó törekvéseket tükrözi vissza. A legmarkánsabb felfogása a magyar félnek volt, hiszen az a közjogilag az 1723. és 1790. évi törvényekkel megalapozott, a Habsburg-dinasztiának elígérkezett, de az uralkodóház jogara alatt a másik féltől lehetségeséig független alkotmányos állam képét rögzítette. Az udvar álláspontja ennek függvényében alakult: a Pragmatica Sanctióban foglalt lehetőségek kiterjesztésével (a közös ügyek lehetséges kiszélesítésével) operált, a birodalmi szint erősítését, a közjogi irodalomban a Gesamtmonarchie helyének stabilizálását szorgalmazva. Az osztrák pozíció volt a leggyengébb, hiszen egy rájuk oktrojált törvény hatálya alá kerülve, folyamatosan a lehetőségek keresésével voltak elfoglalva, melyek a szakirodalmi vitákban az egységállamtól a magyar álláspont elfogadásán túl a perszónálunióig vezettek.

Ez a hárompólusú szemléletmód véleményem szerint számtalan feszültségre magyarázatot ad, de különösképpen a magyar-osztrák viszony e nélkül nehezen magyarázható problémáira feltétlenül.

Kitűnő a szerzőnek a Jellinek-koncepció német államtanba ágyazott hatásmechanizmusának, a közjogi nézetek ennek hatására történő átalakulására vonatkozó, valamint a zseniális Deák Ferenc pengeéles és logikusan megvezető érveléseinek ismertetése. (reálunió – perszónálunió, államszövetség – szövetségi állam, közös uralkodó – azonos uralkodó, birodalom – független államok). A szakirodalmi nézetek ismertetése során a szerző eljut a konklúzióig: „Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a Monarchia nem volt állam, hanem államszövetség, ha tetszik, külön országok alkotta monarchikus unió.” Nem világos a szövegből, hogy ez a vita végkimenetele, a szerző következtetése, a közjogi irodalom többségi álláspontja vagy a magyar oldal okfejtésének eredménye.

A recenszensnek a fejezettel kapcsolatos formai megjegyzése: a „magyar közjog” nem azonos a „magyar közjogi irodalommal”, aminek eredményeképpen a közjog maga aligha tud bármit is tényekkel igazolni.

Ausztria és Magyarország Bosznia és Hercegovinára vonatkozó terveiről, az osztrák-magyar közjogi keretekbe igazított új tartomány jogállására vonatkozó érvekről, majd a tényleges helyzet elemzéséről szól a második tematikai egység

A fölvezetés Bécs Bosznia-Hercegovinával kapcsolatos hódító terveinek összegzése, még a dolgozatban tárgyalt eseményeket megelőzően. Ebből világosan kiderül, hogy az udvar, illetve a katonai vezetés a 17. század óta célpontnak tekintette Bosznia-Hercegovinát. Lajos badeni örgróftól Savoyai Jenőig, János főhercegtől Ferenc Józsefig, Mayerhofertől Radetzkyig

számos politikai és katonai vezető szorgalmazta a terület elfoglalását. Hol biztonsági szempontokkal indokolták, hol, mint Lombardia elvesztése kapcsán, kárpótlás gyanánt, hol pedig a Szerbia és Montenegró lehetséges zsákmányaként, azok megerősödése ellenében. Ami átmenetileg óvatossá tette a dualista állam kormányzatát, az a délszláv elem jelentős megnövekedésének szempontja a birodalmon belül, ami viaskodott a határok melletti délszláv államok lehetséges megerősödésének veszélyével. A balkáni lázadások és háborúk eredményeképpen széthulló török fennhatóság ellensúlyozása gyanánt került egyre több szó a Monarchia aktivitására, amit, mint láttuk az 1878-as berlini konferencia szentesített.

A szerző rendre visszatér az alapkérdéshez, amelyet értekezése kezdetén is többször megfogalmaz: Vajon megszerezte-e a szuverenitást Bosznia és Hercegovina fölött Ausztria-Magyarország, avagy sem. Egészen pontosan az a jogfilozófiai kérdés izgatja, hogy a területek felett gyakorolt tényleges hatalom, amelyhez a szuverenitást birtokló, s annak realizálását átengedő ország hozzájárult, mennyiben tekinthető a szuverenitás átszállásának.

Bosznia-Hercegovina jogállása a Berliini Szerződés után azáltal vált különlegessé, hogy egyfelől a tartomány elfoglalásával, a Monarchia hatalma alá vonásával, a közigazgatás megszervezésével lényegében osztrák és magyar fennhatóság alá került, másfelől azonban a török fél ragaszkodott a szuverenitás fenntartásához. A fejezet briliáns összefoglalása az osztrák és magyar szakirodalom ezzel kapcsolatos vitájának, és kiváló megalapozása a szerző összegzésének. A szuverenitás fogalmi különbözőségeire visszavezethetően eltérő nézőpontok egyik nagy csoportja a tényleges főhatalom gyakorlásának tényét a szuverenitás megszerzésével azonosította, a másik a kongresszus, a résztvevők magatartása, a szövegek elemzése alapján kibontható tartalom ismeretében a szuverenitás fenntarthatóságát és fenntartását képviselte, vagyis a szuverenitás, mint jog és a hatalomgyakorlás, mint tény elválasztását képviselte. A szerző végül meggyőző érvelés után a második nézetcsoporthoz sorol, s határozottan szögezi le, hogy mivel a kor nemzetközi joga szerint a területi felségjog gyakorlásának ténylegessége nem volt feltétele a szuverenitás fennmaradásának, ezért pusztán a terület feletti folyamatos, hosszantartó hatalomgyakorlás nem volt elegendő a szuverenitás megszerzéséhez; a Berliini Szerződés 25. cikkelye alapján a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitás továbbra is az oszmán birodalmat érintette. (Erősen támogatta ezt Andrassy világos elemzése is, amely nem területátengedésként, nem a szultán szuverenitásának megszűnéseként definiálta a megszállást.)

Ezt követően a szerző arról is meggyőzi az olvasót, hogy a korabeli nemzetközi jog szerint az általam eddigi tanulmányaim nyomán gyakran használt okkupáció (uratlan terület megszállása és elfoglalása) kifejezés sem alkalmas a Bosznia-Hercegovina feletti hatalom átvételének meghatározására, s a jövőben a közigaz-

gatási cesszió kifejezést alkalmazza (vagyis egy adott terület közigazgatásának és kormányzatának jogát), mely nem foglalja magában a területtel való rendelkezést, azaz a szuverenitás jogcímét.

Ugyanebben a részben elemzi a szerző Ferenc József 1908. október 7-én megjelent legfelsőbb kéziratát, amelyben egyoldalú nyilatkozattal proklamálta szuverenitásának kiterjesztését Bosznia-Hercegovinára. Szabó Szilárdot az foglalkoztatja leginkább, hogy az annexió jogilag érvényesnek tekinthető-e az arra feljogosító, szerződésben részes államok konkrét (megismételt) hozzájárulása nélkül. Itt könnyebb és rövidebb a lépés értékelése, hiszen szinte azonnal tiltakoztak a berlini konferencia résztvevői. Az európai nagyhatalmak barátságtalan lépésnek tartották és tiltakoztak a Monarchia egyoldalú lépése ellen. Ennek okán a diplomáciai szalonképesség és a nemzetközi jogi elismerés miatt a Monarchia diplomáciájának be kellett gyűjtenie a résztvevő nagyhatalmak (egyébként rendben megérkező) hozzájáruló nyilatkozatait, s részben megállapodást kellett tétel alá hoznia a török állammal, amely lemondott (vagy legalábbis így is értelmezhető deklarációt tett) a Bosznia-Hercegovinát érintő szuverenitásról. Az 1909 februárjában Törökországgal kötött egyezmény nyomán kérte meg a Monarchia az európai hatalmaktól a beleegyező nyilatkozatokat, amelyek utolsója 1909. április 9-re érkezett be. Ekkor vált az annexió nemzetközi jogilag érvényessé.

A dolgozat legkitűnőbb része a Bosznia-Hercegovina helyzetének rendezésére vonatkozó tervek és tárgyalások összefoglalásával foglalkozó III. rész. Ez a rész a Bosznia-Hercegovina alkotmányjogi helyzetének rendezése kapcsán a Monarchián belül egymásnak feszülő, tradicionálisan, politikailag és emocionálisan meghatározott álláspontok ütközcívvel, illetve egyeztetési kísérleteivel foglalkozik. Annak ellenére, hogy a Bosznia-Hercegovina annektálásával kapcsolatos teendők alapjaiban nem a dualista koncepciókról szóltak, mégis annak anomáliáit hozták napfényre. Nem volt kérdés, hogy az annexió esetén komoly alkotmányos-szerkezeti kérdésekről kellett döntenie, amelyek alapjaiban kérdőjelezték meg a kiegyezési alakulatot. Andrássy egyenesen új kiegyezést szorgalmazott arra az esetre, ha az annexió bekövetkezik. Tisztázni kellett pl. a tartományok közjogi viszonyát ahhoz, hogy nyilatkozni lehessen a bekebelezés mikéntjéről. Az a lehetőség értelemszerűen elesett, hogy akár Ausztria, akár Magyarország kebelezzék be Bosznia-Hercegovinát. A közvetlen birodalomhoz csatolás egy harmadik, szláv többségű egységet hozott volna létre a Monarchián belül, ami komoly veszéllyel járt volna, ismerve Dalmácia és Horvátország trialisztikus törekvéseit. Bosznia-Hercegovina megosztása és egy részének Magyarországhoz, más részének Ausztriához csatolása (mely igaz, hogy történeti jogokat és célszerűségi szempontokat is figyelembe vett) gyakorlatilag megvalósíthatatlannak tűnt. A vita, amelyet a bekebelezés formájáról folytattak, a dualista konstrukció minden rákfénjét felszínre hozta, amelyet a szerző a különféle

megoldási javaslatok ismertetésével, összevetésével és értékelésével kitűnően ábrázol. A magyar álláspont nyilvánvalóan a szentkorona jogára hivatkozva a Magyar Királysághoz tervezte csatolni Bosznia-Hercegovinát, amelynek jogcíme az „ősi kötelék” volt. A történeti jogcímet az osztrák oldal értelemszerűen kevésbé lelkesen fogadta, különös tekintettel arra is, hogy az igazgatási költségek közel 70%-át Ausztria állta. Nyomatékosan hangsúlyozták az osztrák fél képviselői, hogy az osztrák kormány nem engedheti meg Magyarországnak és Ausztria Monarchián belüli erőviszonyainak felborítását Bosznia-Hercegovina annexiójával. Ezért inkább támogatták azt az álláspontot, hogy egyik államhoz se tartozzon az új terület. Érdekessége a vitának, hogy az eredményeképpen megszületett annexiós törvényjavaslatot sem a magyar képviselőház, sem az osztrák Abgeordnetenhaus nem tárgyalta sohasem. Szabó Szilárd szikrázóan világos közjogi érveléssel értelmezi a különféle álláspontokat, és helyezi el abban a közjogi képletben, amelyet a kiegyezés erővonalai határoztak meg, s amely logikusan vezetett egy olyan megoldáshoz, amely nem érintette Bosznia-Hercegovinának a két államhoz való viszonyát, és nem rendezte azt az alkotmányjogi viszonyt, amely Bosznia-Hercegovina, Ausztria és Magyarország között formálódott. Jogosan állapítja meg szerző, hogy miután semmiféle jogszabály nem adott választ ezekre a kérdésekre, a szakirodalomhoz fordulhatunk megoldásért, amit természetesen ugyanúgy uralnak az osztrák és magyar szempontok, valamint a szuverenitást érintő fejtegetések, mint a politikusok, illetve jogszabály-előkészítők polémiáit.

Végül a negyedik, a megvalósítás kérdéseit elemző részben a megszállt tartományok igazgatásának kiépítéséről, az irányítási viszonyok alakulásáról, az alkotmányjogi háttér megteremtéséről értekezik a szerző. Az ide illesztett fejezeteket a szerző a megszállt tartományok igazgatási kérdéseinek szenteli, valamint az igazgatásra vonatkozó normák és tervek bemutatására fordítja figyelmét. Ennek izgalmas kérdése volt az adminisztráció költségeinek kiterhelése, amellyel kapcsolatban mindkét fél elfogadta azt az álláspontot, hogy amennyire lehetséges, azokat a Bosznia-Hercegovina tartomány bevételeihez igazítsák. Nem érdektelen a katonai igazgatás és a polgári irányítás közötti pengéváltás sem, amelyek képviselői mögött egyik oldalon értelemszerűen tábornokok vonultak fel, a másik oldalon leginkább a nemzetközi szalonképességre is erősen koncentráló diplomácia, illetve polgári kormányzat. Mint láttuk, az osztrák és a magyar kiegyezési törvény tartalmában jelentős eltéréseket mutatott, amelyek részlegesen felvillantották esetleges újabb ügyek kezeltését.

III.

A fentiek okán a Szabó Szilárd disszertációjában foglalt eredmények bizonyítottak tekinthetők. A szerző meggyőzően igazolja dolgozatában Bosznia-

Hercegovina megszállásának, majd annexiójának jelentős alkotmányjogi problémát okozó mivoltát, illetve annak kizártságát, hogy közös ügyé lehessen. Ennek okán a kormányok közös megegyezéssel, a közös érdekű ügyek mintájára voltak kénytelenek a problémát kezelni.

Szerkezetileg különösen érdekes a szerzőnek a kutatásait összefoglaló monografikus feldolgozás indításaként beillesztett provokatív kérdéssorra, amelyet az értekezés céljának összefoglalása előtt rögzített. Részben a kérdésekre telepített hipotetikus építkezés, részben az eddigi történelmi eredményekkel szembeni kételyeket valószínűsítő technika megalapozza a szerző felfogásához igazodó olvasói szemléletet. A mindenki által ismert (mert így tanult) történelmi ismeretekkel kapcsolatos szépségszisz kitűnően megágyaz az aggályos vizsgáldásoknak.

A célkitűzés, tehát a Bosznia-Hercegovina Berlini Szerződést követő nemzetközi jogi helyzetének, Ausztriához és Magyarországhoz való viszonyának és a dualista szerkezethez való kapcsolatának tisztázását kitűnően megalapozzák a magyar és osztrák levéltárakban, gyűjteményekben folytatott kutatások. Ha valahol, leginkább a helyi viszonyokban tanúskodó boszniai, hercegovinai források és szakirodalom környékén lehetne továbblépést elérni, lehetett volna tovább mélyíteni a kutatás eredményességének esélyeit. Ez azonban nem jelen dolgozat érdemére, inkább a teljesség irányába történő elmozdulásra vonatkozó megjegyzés.

A szerző választott módszertana aligha megkérdőjelezhető. Az Osztrák–Magyar Monarchia képleteibe illesztett vizsgálat, a komparatív elemzési technika, az elsődleges és másodlagos források felkutatása és összevetése, a lehetségesen teljes történelmi irodalom egybegyűjtése és értékelése biztos talapzatra helyezi a megfogalmazott következtetéseket. A magyar és német nyelven elérhető tervezetek, jogszabályok, nemzetközi jogi szerződések és egyéb források, hivatalos jelentések és iratok mellett a döntéshozók naplóinak, leveleinek, feljegyzéseinek és emlékeinek feldolgozása kellő információkkal szolgál a döntéshozatali mechanizmusok hátterének értelmezéséhez.

A feldolgozás hitelességét fokozza szerző azon tétele, amely szerint következetesen ragaszkodik a jogintézmények korhű tartalmának megállapításához és ennek megfelelő értelmezéséhez. Mint írja, „*egy jogintézmény vagy egy jogviszony jelentésének megál-*

lapításakor a vizsgált korszakban érvényes jelentéstartalmat kell alkalmazni.” Ezt az általánosan elfogadott jogtörténet-tudományi princípiumot sokszor, nagy fájdalomra, a jogtörténet területére bekalandozó szakjogászok és történész kollégák rendre feledek, aminek alkalmanként elborzasztó tudománytalan következtetésekben manifesztálódó eredménye szokott lenni. Egy jogtörténet-tudományi dolgozatban azonban alapvető elvárás a korhű terminológia és a fogalomapparátus használata.

Szabó Szilárd Bosznia-Hercegovina megszállása és annexiója történetét hiteles ecsetvonásokkal megfestve, gazdag dokumentációval alátámasztva, bő tudományos szakirodalom felhasználásával tárta elénk. A felhasznált források mennyisége, a szakirodalom bősége kielégítő. Magam részéről annyiban egészíteném ki a felhasznált irodalmat, hogy szemben az online könyvtárak többségével, ahol leginkább az önálló kötetes tételek elérhetőek, érdemes célpont lett volna a dualizmus közjogi stációjára vonatkozó folyóirat-irodalom és a tanulmánykötetek anyagának bővebb felderítése is. Egyébként a munka által is tanúsított szakmai tájékozottság és jártasság, a forráskezelés korrektsége, az abból levont következtetések összefoglalása nem hagy kívánnivalót maga után. Külön kiemelendő a Jelölt korrekt és tárgyilagos véleményalkotása, tudományos távolságtartása.

Megjegyzendő, hogy – ami mostanában egyre kevésbé tapasztalható – a munka élvezhető magyar nyelven íródott. Különösen érdemtelen ez a tulajdonsága a szerzőnek (s művének), ha figyelembe vesszük, hogy végső soron jogfilozófiai, politikai és közjogi elemzésre vállalkozott, amely területek némiképp egymástól eltérő fogalomapparátussal, terminológiával és szóhasználattal dolgoznak.

IV.

Szabó Szilárd disszertációja témaválasztására, kidolgozottságára, összehasonlító módszerére és új eredményekre tekintettel alkalmas a PhD minősítésre. Javaslom a PhD-fokozat odaítélését.

Mezey Barna

* Mezey Barna Szabó Szilárd disszertációjára írt opponensi véleményét az értekezés témavezetője, Stipta István kérésére közöljük.

Meghatódottsággal tölti el a fiatal(nak már csak igen nagy jóindulattal nevezhető) oktatót – jelesül e sorok íróját –, ha olyan kollégájának szakmai, tudományos előmeneteléről van lehetősége beszámolni, aki az egyetemi évek alatt szeretett tanára volt, aki PhD-hallgató korában a legnagyobb akadályokon segítette át, majd aki a tanszéki „együttélés” immár több mint egy évtizede során – büszkén mondom – barátja lett.

Dr. Horváth Attiláról van szó, aki 2010. december 2-án a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának dísztermében tartotta habilitációs előadását.

Attilát, nem elvitatva tőle felbecsülhetetlen szerepét a „versenytárs” pesti jogi kar létrejöttében és jogtörténelmi műhelyének megszilárdításában, mi ennek ellenére, sőt ezzel együtt is ELTE ÁJK-s kollégáknak fogjuk tekinteni, ami több mint indokolt, hiszen legendás elhivatottságának és munkabírásiának köszönhetően mind a mai napig éppoly megkerülhetetlen résztvevője karunk és tanszékünk oktatói, tudományos közösségének, mint társkarunkénak.

Kiemelendő, hogy Attila a szó „nyelvtani értelmében” is valódi jogtörténész, ami még a mi körünkben sem gyakori: 1986-ban szerezte jogász diplomáját, 1987-ben pedig a Bölcsészettudományi Kart is elvégezte történelemtanári szakon. Nem meglepő hát, hogy az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán hallgató kora óta jogtörténettel foglalkozik, igen magas szinten. Már 1986-ban (végzős korában!) tanulmánya jelent meg a *Jogtörténelmi értekezések* 15. kötetében *A jog modernizációjának kezdete, Széchenyi István magánjogi reformkonceptiója* címmel, és nevét ott találjuk a *Jogtörténelmi Szemle* első (szintén 1986. évi) számának szerzői között is.

Kutatásai alapvetően két irányban folytatódtak: a kezdetektől nagyon hangsúlyos magyar magánjogi (és kereskedelmi jogi) vonal mellett egyre nagyobb figyelmet szentelt a 20. századi diktatúrák, elsősorban a bolsevik típusú államalakulatok alkotmány- és jogtörténetének (így az alkotmányos rendszer sajátosságai mellett a jogrendszer átforgatásának is).

Mindemellett rendkívül magas szintű tudással, páratlan olvasottsággal és tudományos igényességgel mélyedt el a magyar és egyetemes állam- és jogtörténet szinte valamennyi részterületében. Legendaszámba megy tanszékünkön, hogy „Attilára mindig lehet számítani”: ha bárki megbetegszik és hirtelen szükségünk van valakire, ő megtartja az előadást. „Én vagyok a fregoliember” – mondja tréfásan a tanszéki értekezleteken. Ezt a legkevésbé sem irigyelt, rendkívül nehéz szerepet a hallgatók iránt elkötelezett oktatóként a legnagyobb természetességgel vállalta magára.

A kari közéletben és a hallgatók oktatása-művelése érdekében végzett klasszikus oktatói tevékenysége a már említett, igen népszerű és nagy látogatottságú egyetemi előadásai mellett tankönyvfejezetek és oktatási segédanyagok írásával, szerkesztésével vált teljessé (e körben a *Magyar alkotmánytörténet* és

Horváth Attila habilitációs előadása

Magyar jogtörténet tankönyvei mellett említést érdemel a Völgyesi Leventével közösen 1999-ben kiadott *Jogtörténelmi atlasz* is).

Emellett – bármilyen nehéz is néha a lelkiismeretes, hallgatókkal napi kapcsolatot ápoló oktató és a dolgozószobája félhomályában tudományos művekbe mélyedő kutató szerepének összehangolása – a legkevésbé sem hanyagolta el tudományos tevékenységét. Az 1990-es években és az ezredfordulót követően is sorra jelentek meg publikációi, melyek felsorolását aligha bírják el jelen szemleciikk terjedelmi keretei.

2003-ban – tanszékünk oktatói közül elsőként, a Mezey Barna professzor úr vezette jogtörténelmi műhely tágabb értelemben vett tagjai közül (Szent Zoltán után) másodikként – szerezte meg PhD tudományos fokozatát. Doktori értekezésének címe *A részvénytársasági jog története Magyarországon*, amely szerkesztett és átdolgozott változatban 2005-ben (*A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon* címmel) könyv alakban is megjelent.

Tudományos munkásságának (eddig) fő műve a *Jogtörténelmi értekezések* sorozatban 2006-ban megjelent önálló monográfiája, *A magyar magánjog történetének alapjai*, s talán nem árulunk el nagy titkot, ha elmondjuk: hamarosan újabb komoly, átfogó munkára számíthatunk tőle másik kedvelt kutatási tárgykörében, a „létező szocializmus” állam- és jogtörténetéről.

2010. december 2-ai habilitációs előadása e két kiemelt szakterület találkozási pontjának tekinthető, mint az már a címből is kitűnik: a szovjet típusú diktatúra polgári jogáról szólt. A tudományos előadás súlypontját Horváth Attila egy manapság ismét aktualitást nyert kérdésre, a magánjogi kodifikációra helyezte, ennek körében elsősorban az 1959. évi első (és hatályba lépését tekintve mindmáig egyetlen) magyar Polgári Törvénykönyv létrejöttének történelmi, politikai és tudományos hátterét, valamint a kódex fő jogintézményeit vizsgálta.

A Ptk., amelyet immár több mint két évtized óta próbálnak „leváltani”, mindmáig nehezen megkerülhető és pótolható forrása a magyar jognak – emellett pedig (a születésének időpontjából kikövetkeztethető történelmi nehézségek dacára) rendkívül sikeres és tudományosan is magas színvonalú munka. Horváth Attila megállapításai szerint mindez két alapvető okra vezethető vissza: egyrészt, mint az közismert, a „kodifikátorok” rendelkezésére állt a nem csak Magyarországon, hanem az elszakított területeken is élő jogként alkalmazott 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat, amelyben igen nehéz hibát találni (még keresni sem könnyű).

Másrészt – és ez talán kevésbé ismeretes – az 1956. utáni új kormányzat már akkor gondot fordított önma-

ga elfogadtatására (amit „kádári konszolidációként” ismerünk), és a magánjog politikailag kevésbé érzékeny területe megfelelően tűnt arra, hogy ez a jogtudományt művelő értelmiség körében is bekövetkezzék. Ennek is betudható tehát, hogy a Magánjogi törvényjavaslatot jelentős részben sikerült „megmenteni” a jogtudomány és a jogi szakma számára, és a Ptk. alkotói (köztük kiváló jogtudósok) viszonylag szabad kezet kaptak.

A hatalom tehát (a szovjet jog szolgai átvételének kikényszerítése helyett) kompromisszumkész módon megelégedett néhány, az adott politikai környezetben lényegesnek tekintett – a magyar magánjog történeti rendszerében, a magyar jogi kultúrában a kezdetektől idegennek ható – jogintézmény beillesztésével. Horváth Attila a habilitációs előadás során jó néhány példával szolgált ezekre az intézményekre: ehelyütt a személyek jogából az állami vállalatot (mint nem saját tulajdonával gazdálkodó, mégis sok tekintetben a régi kereskedelmi társaságokra emlékeztetni próbáló furcsa képződményt), a vagyronjogból pedig az állami és szövetkezeti tulajdon szupremáciáját tartjuk indokoltnak kiemelni.

Végezetül az előadó – a szakértői bizottság egyik kérdésére válaszolva – részletesen is kitért a múlt rendszer magyar magánjogának és a „szocialista tömb” más

polgári törvénykönyveinek összehasonlítására. Csöppet sem meglepő, hogy komparatív megközelítésben is élenjárónak tekinthető az 1959. évi Ptk., amellyel legfeljebb a már 1864 óta a Code Civilere épülő román magánjog versenyezhetett (de az is csak elméletben, és legfeljebb a Ceaușescu-féle diktatúra kiépüléséig).

Tekintettel arra, hogy Horváth Attila már 2010. november 4-én megtartotta úgynevezett „tantárgyi előadását” (Az 1949. évi XX. törvény: a Magyar Népköztársaság Alkotmánya címmel); továbbá a (Jobbágyi Gábor egyetemi tanár által vezetett, Máthé Gábor és Stipta István jogtörténész professzorok közreműködésével működő) szakértőbizottság már az előzetes eljárás során meggyőződött felkészültségéről, szakmai és tudományos alkalmasságáról, a 2010. december 2-ai (magyar és német nyelvű) habilitációs előadás után már csak az értékelés, és a megérdemelt ünneplés volt hátra.

A szakértőbizottság ugyanis természetesen egyhangú szavazással arra tett indítványt, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Habilitációs Bizottsága a habilitációt ítélje oda Horváth Attila részére. Jelen sorok írója e javaslatához csak annyit tehet hozzá: többszörösen megérdemelten.

Képes György

Tudós a politika viharában – Hóman Bálint emlékezete

A magyar tudományos és közélet 2010-ben emlékezett meg Hóman Bálint születésének 125. évfordulójáról. Az emléké – a kiváló tudós és kultúrpolitikus munkásságának felelevenítésén, értékelésén túl – ismét felszínre hozta tudományos és politikai rehabilitációjának kérdését is. Hóman megítélése vitatott: történeti és kultúrpolitikai tevékenységét egyértelmű elismerés, politikai szerepét viszont erős kétségek és viták övezik. A Rákosi-rendszer börtönében elhunyt tudóst és politikust a rendszerváltás után újratemették, de tevékenységéről, rehabilitációjáról máig nem folytatták le az érdemi vitát.

Ezt a hiányosságot igyekezett pótolni a 125. évforduló alkalmából, 2010. november 24-én, a Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Fejér Megyei Közgyűlés, a Kodolányi János Főiskola Történeti és Hungarológiai Műhelye, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, a Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Magyar Történelmi Társulat által rendezett egész napos konferencia, amelynek címe: *Tudós a politika viharában.*¹

A Székesfehérvár Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala nagy tanácstermében és a Kodolányi János Főiskola Könyvtárában megtartott rendezvény előadói foglalkoztak Hómannal, a politikussal és magánemberrel, történetírói munkásságával, a közintézmények élén, illetve a magyar tudományos életben betöltött szerepével, Székesfehérvárhoz és Balatonfüredhez fűződő kapcsolataival. Cser-Palkovics András, Székesfehérvár polgármestere, Vargha Tamás, a Fejér megyei közgyűlés elnöke, Szöcs Géza, a Nemzeti Erőforrás Minisztériumának kultúráért felelős államtitkára, L. Simon László, a Magyar Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának elnöke, Mezey Barna, az ELTE rektora, Csorba László, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, Vízi László, a Magyar Történelmi Társulat Igazgatóválasztmányának tagja, Szabó Péter, a Kodolányi János főiskola rektora köszöntőjét követően került sor a konferencia előadásaira.

A plenáris ülésen (elnök: Izsák Lajos) Romsics Ignác *Hóman Bálint és a magyar történetírás*, Tőkéczi László *Hóman Bálint szellemi-politikai arcképe*, Pritz Pál *Hóman Bálint és a magyar külpolitikai irányok*, Dénes Iván Zoltán *Hóman Bálint és Szekfü Gyula* címmel tartott előadást, majd levetítették Hanák Gábor Hóman Bálintról szóló dokumentumfilmjét. Délután az I. szekcióban (elnök: Szakály Sándor) Szögi László *Hóman Bálint az Egyetemi Könyvtárban*, Debreczeni-Droppán Béla *Hóman Bálint a Magyar Nemzeti*

Múzeum élén (1923–1932), Márfi Attila „Nem rombolni akarok, hanem építeni...” Hóman Bálint és a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem viszonya az 1930-as években, Gedai István Hóman Bálint a magyar közgyűjtemények élén, Ujváry Gábor A tudós politikus és a magánember; a 2. szekcióban (elnök: Nagy József Zsigmond) Lugosi András „A történelem útja.” A magyar történetírás megújulási kísérletei a két világháború között, Kovács Dávid Hóman Bálint nemzetről formált gondolatainak helye a korszak nemzetszemléleti irányai között, Farkas Gábor Hóman Bálint és a modern jobboldali politika Székesfehérváron (1932–1945), Demeter Zsófia „Volt valaki...” Hóman Bálint, a modern várospolitikai székesfehérvári támogatója, Vízi László A biztos befutó (Hóman Bálint és az 1939-es választások), Katona Csaba Hóman Bálint és Balatonfüred; a 3. szekcióban (elnök: Dénes Iván Zoltán) Szabados György Hóman Bálint, a korai magyar állam és etnogenezis kutatója, Draskóczy István Hóman Bálint, a magyar gazdaság- és pénztörténet művelője, Szende László Hóman Bálint és a Magyar történet középkori víziója, Erős Vilmos Hóman Bálint és Mályusz Elemér kapcsolata, K. Lengyel Zsolt Deér József és Bogvay Tamás. Emigráns magyar tudománypolitika barátságuk tükrében címmel tartott előadást.

A konferencián ismertetett kutatási eredmények, gondolatok közül – főként terjedelmi okokból – csak néhányat tudunk kiemelni.

Hóman tudományos munkásságának alapját – mint Romsics Ignác megállapította – az a gondolat adta, hogy a történelemben a szellem, az eszme, az idea az elsődleges. Elvetette a pénz, az anyagiak szerepét kiemelő materialista felfogást. Újat mutatott abban, hogy a történelmet az élet és a valóság, azaz a politika, a kultúra, a gazdaság, sőt a földrajzi és a természeti környezet egységeként fogta fel. Vargha Tamás kiemelte, hogy Hóman a magyarságot különleges népnek tartotta; szkíták, kelták, szlávok és germánok is megfordultak a Kárpát-medencében, de csak a magyarok voltak képesek arra, hogy itt évezredek államot alapítsanak. Romsics utalt arra, hogy Hóman kedvenc kutatási területe, a 13–14. századi magyar történelem az a korszak, amikor Magyarország nagy, európai összetételűben is igen jelentős, stabil állam volt. Az állam fogalma Hómannál egyébként is jelentős szerepet játszott. Kovács Dávid szerint Hóman a nemzet fogalmát is az állam kérdéséhez kötötte, s úgy vélte, hogy az a nyelvi és etnikai közösség tekinthető nemzetnek, amely képes államot alapítani.

A „hivatalnok” Hómanról – aki vallás- és közoktatásügyi miniszterként is a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatói lakásában lakott – Tőkéczi László beszélt. Hóman alapelve a fegyelem, a fessesség, a minőség, eszményképe a szigorú hierarchiában pontosan és produktívan működő államapparátus volt, amely példaként szolgálhatott az alsóbb társadalmi rétegek számára is. Kultuszminiszterként folytatta Klebelsberg Kunó népiskolai kezdeményezését; az iskolát a tudatformálás legfontosabb terepének tartotta, s a népből felemelt

tehetségekkel szerette volna megváltoztatni és megerősíteni a magyar középosztály karakterét. Minisztersége idején évente hatszáz tehetséges parasztfiatal került valamilyen felsőoktatási intézménybe. A paraszti tehetségek felemelése Hóman szerint megtörte volna a magyar középosztályban, a magyar polgárság rétegében akkor domináns zsidó elemet. Ezzel azonban Hóman már veszélyes terepre tévedt.

Azokkal a súlyos politikai vádakkal, amelyekkel Hómant illették, többek között Pritz Pál foglalkozott, fejére olvasva a szerinte téves külpolitikai elképzeléseit. Hóman a magyarság nyugati orientációját szorgalmazta, s a német kapcsolatot, vagy – ahogy fogalmazott – a sorsközösséget erőltette. Ujváry Gábor szerint a németbarátság csupán kényszerű választás volt Hóman részéről, amelyben egyébként sokan osztoztak a kor meghatározó politikai és értelmiségi személyiségei közül – kifejezetten baloldali gondolkodók is. Pritz szerint Hóman a Szent István-i birodalom visszaállításának illúziójában élt. Tőkéczi László viszont felhívta a figyelmet arra is, hogy Hóman, lelki beállítottságából következően, mindig és minden tekintetben elutasította és az éthosszal helyettesítette az erőszakot.

Súlyos vád volt Hóman ellen az antiszemitizmus is. Ujváry Gábor szerint az antiszemitizmus sok értelmiségit ragadott magával a két világháború közötti korszakban az 1919-es kommün véres és szomorú napjai miatt. Ez a hullám sodorta Hómant is, aki ugyanakkor bizonyíthatóan lojális volt az asszimilált, vagyis a magyarrá lett zsidósággal szemben. 1944-ben igen sok zsidó művészt és értelmiségit mentett meg az ún. mentesítő levelek kiadásával, amelyeket az általa vezetett Teleki Pál Tudományos Intézet alagsorában nyomtattak illegálisan. Nem véletlen, hogy 1946-ban, a Hóman ellen rendezett perben a mellette szóló mentőtanúk többsége zsidó származású volt, akiket megdöbbsentett, hogy Hómant közönséges gyilkosokkal kezeli egy sorban a népbíróság. Hóman Bálint egyébként magának Edmund Veessenmayer német nagykövetnek és teljhatalmú megbízottnak írt tiltakozó levelet 1944-ben, Magyarország megszállásakor. Csak a csodával lehet magyarázni, hogy a kor szokásaitól eltérően nem fogta el a Gestapo.

Tőkéczi László szerint súlyos hiba volt, hogy Hóman a háború végén Sopronba is követte az Országgyűlést, s elment annak üléseire. Ujváry Gábor úgy vélte: Hóman lépésének nincsenek ideológiai okai. Távol tartotta magát a szélsőségektől és a szélsőségektől vagy például a fajelmélettől. Német orientációja sem azt jelentette, hogy vonzódott volna a nácihoz. Azért ment Sopronba, mert szeretett a történelem centrumában lenni. Még akkor is, amikor már nem kellett volna ott lennie...

Hóman Bálint rehabilitálására több kísérlet történt az 1990-es években, ám a törekvés mindig zátonyra futott a számos ellenző miatt. Szakály Sándor szerint eleve téves az a Hómannal kapcsolatos felfogás, amely összemossa személyében a tudóst és politikust. Szakály úgy véli, Hóman tudományos rehabilitációja elenged-

hetetlen, de kísérletet kell tenni az 1946-os népbíróági ítélet megsemmisítésére is. A Hóman Bálint rehabilitációját sürgetők nemcsak tudományos, de hivatali munkáját, sőt 1932-től 1945-ig tartó országgyűlési képviselőségét is kiemelkedőnek tartják. Ujváry Gábor szerint paradox módon épp az a rendszer ítélte börtönre, amely azután több elképzelését is megvalósította: például a nyolcosztályos általános iskolát vagy a NÉKOSZ mozgalmat. Szőcs Géza kulturális államtitkár szerint rehabilitálni kell Hóman Bálint tudományos munkásságát, ismerni és érteni kell a kor szellemi áramlatait, s ebben az összefüggésben kell vizsgálni Hóman nézeteit. L. Simon László a 20. század legnagyobb gondolkodói közé helyezte Hómant, kiemelve híres nézetét, amely szerint a lelki dolgok irányítanak mindent, ezek adják meg a dolgok mértékét, s hogy a magyar történelem nem egyéb, mint a magyar lélek története.

A konferencia résztvevői megállapították: „a Hóman munkásságával foglalkozók többsége szerint politikai rehabilitációja nem, tudományos rehabilitációja viszont mindenképpen indokolt”. Ezért neves történészek és több tudományos intézet vezetője levéllel fordult

Pálinskás Józsefhez, az MTA elnökéhez: „...javasoljuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia vizsgálja meg újólag Hóman Bálint tudományos rehabilitációjának, vagyis akadémiai tagsága posztumusz visszaállításának a lehetőségét. Bízunk benne, hogy erre a politikai tevékenysége miatt 1946-ban rá kirótt súlyos népbíróági ítélet felülvizsgálata nélkül is sor kerülhet.”

A konferenciához kapcsolódóan a székesfehérvári Fekete Sas Patikamúzeumban Hóman Bálint és Székesfehérvár, a Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltár Szekli Gyula Termében pedig Hóman Bálint, Székesfehérvár képviselője címmel nyitottak meg kiállítást.

É. L.

A konferencia-beszámoló összeállításához felhasznált internetes források: <http://tortenelemportal.hu/2010/11/tudos-a-politika-viharaban-homan-balint/>; http://www.magyarhirnap.hu/pp_hir nyomtat.php?hir_id=212726 (Létrehozás ideje: 2010-11-26. Szerző: Sinkovics Ferenc); http://fmh.hu/cimlapon/20101124_homan_tudomanyos_konferencia (Fejér Megyei Hírlap); <http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/2000/0031/politika/homan/homan.html> (Romsics Ignác: Egy miniszter a „tévészett útton”); http://multkor.hu/20090512_homan_balint.

Hóman Bálint

(1885. december 29. Budapest – 1951. június 2. Vác):
történész, egyetemi tanár, kultúrpolitikus.

Család. Német eredetű (eredeti neve: Hohmann), de már a 19. század első felére elmagyarosodott középosztálybeli értelmiségi családból származott. Apja, Hóman Ottó klasszika-filológus, a pesti egyetem magántanára, a kolozsvári tudományegyetemen a klasszika-filológia rendes tanára, 1885-től a Budapest környéki tankerület főigazgatója, majd 1897-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium középiskolákkal foglalkozó ügyosztályának vezetője, anyja, Darányi Borbála Darányi Ignác földművelésügyi miniszter unokahúga volt.

Tudományos pályafutás. A budapesti tudományegyetemen történelmi stúdiumokat végzett (1903–1908). 1907 novemberében középiskolai tanári szakszolgát tett, majd A magyar városok az Árpádok korában című értekezésével, bölcsészdoktori oklevelet szerzett (1908. június 7.). 1903-tól a budapesti Egyetemi Könyvtár segédtisztje, 1909-től könyvtárstisztje. 1915–1922-ben könyvtárhoz; a Tanácsköztársaság idején a könyvtári tanfolyam előadója volt. 1922–1923-ban a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának (Országos Széchényi Könyvtár) igazgatójaként, 1925. júliustól a Közgűjtemények Országos Főfelügyelőségének főfelügyelőjeként, 1923. december–1932. október között a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójaként tevékenykedett. 1917-től a budapesti egyetemen a középkori magyar művelődéstörténet magántanára, Marczali Henrik nyugdíjazása után, 1922-től a középkori magyar történelem (1526-ig) helyettes, 1925–1932-ben nyilvános rendes tanára, 1925–1929-ben tanszékvezető volt. 1926-tól egyéb elfoglaltságai miatt többször helyettesítette Szentpétery Imre és Mályusz Elemér, majd 1929 júniusában Hóman felmentését kérte Kelbelsberg Kuno minisztertől, végül 1931. szeptember 5-én mondott le egyetemi tanári állásáról. egyetemi előadásokat azonban egészen 1940-ig tartott. A Magyar Nemzeti Múzeumot elsődlegesen nemzeti jellegű, tudományos intézménynek, műhelynek tekintette, háttérbe szorítva a múzeum népművelő és oktatói hivatását. 1925-től az Országos Magyar Gyűjteményegyetem (a könyvtárakat, levéltárakat, múzeumokat tömörítő csúcsszervezet) tanácsának alelnöke. 1933–1937

között elnöke, 1938–1945 között a Magyar Nemzeti Múzeum elnöke, 1942. július és 1945 között a Teleki Pál Tudományos Intézet elnöke volt.

A történelem. Tudományos munkásságának középpontjában a középkori magyar történelem, a gazdaság- és társadalomtörténet, valamint a történelmi segédtudományok álltak. Kezdetől foglalkoztatta a magyarság őstörténete, a honfoglalás és a magyarok elhelyezkedése, a székelyek eredete. *Magyar pénztörténet 1000–1326* című, korszakalkotó munkájában elsőként foglalta össze a magyar pénz metrológiáját, kronológiáját és gazdaságtörténetét. Másik, kiemelkedő gazdaságtörténelmi műve a Károly Róbert gazdaságpolitikájáról írt értekezése (*A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, 1921). A *Szent László-kori Gesta Hungarorum* című tanulmányában elsőként határozta meg a középkori magyar krónikák 11. századi ősforrását. Az 1920-as évek végétől – Szekfű Gyulával együtt – a magyar történet-tudomány vezető személyisége lett. Közösén írták meg a magyar történelem máig legteljesebb és legnépszerűbb szintézisét, a *Magyar Történet* (I–VII. kötet, 1929–1933), amely alapvetően befolyásolta több nemzedék történetsszemléletét. Megindította a történelmi segéd- és részstudományokat kisebb monográfiákban összegző, *A magyar Történettudomány Kézikönyve* című sorozatot. 1931-ben szerkesztésében jelent meg *A magyar történetírás új útjai* című kötet, amelyben a humán tudományok legjelesebb képviselői, többek között Eckhart Ferenc, Gerevich Tibor, Mályusz Elemér, Szekfű Gyula fejtette ki véleményét a történetkutatás metodológiai kérdéseiről. A könyv historiográfiai jellegű bevezető tanulmányában Hóman a szellemtörténet hívének vallotta magát, s úgy vélte, hogy a 19. századi pozitívista örökség továbbfejlesztése és a részletekben való elmerülés helyett az egyes korok lényegét, az irányító „korszellemet”, vagyis a nagy tendenciákat kell megragadni és felmutatni. Kisebb történelmi, heraldikai, diplomatikai, numizmatikai, nyelvtudományi, tudománypolitikai tanulmányait 1938-ban a Magyar Történelmi Társulat adta ki három terjedelmes gyűjteményes kötetben.

A közéleti szereplő. *Elismerései, kitüntetései.* A Magyar Szemle Társaság elnökségi tagja, a Magyar Numizmatikai Társulat, a Tudományos Társulatok és Egyesületek Országos Szövetsége, a Minerva Társulat, 1933–1945-ben a Magyar

Történelmi Társulat, 1942–1945-ben a Körösi Csoma Társaság elnöke, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társaság, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tiszteletbeli elnöke, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, majd védnöke volt. A budapesti tudományegyetem 1935-ben, a pécsi tudományegyetem 1935-ben, a budapesti műszaki és gazdaságtudományi egyetem 1935-ben, a kolozsvári tudományegyetem 1940-ben avatta tiszteletbeli doktorrá. Számos külföldi egyetem (Berlin, Heidelberg, Bologna, Varsó stb.) és tudományos társaság (a Porosz Tudományos Akadémia, a Lengyel Történelmi Társulat, a helsinki Finnugor Társulat stb.) választotta díszdoktorává, illetve tiszteleti tagjává. 1936-ban magyar királyi titkos tanácsossá nevezték ki. Megkapta a pápai Nagy Szent Gergely-rendet, az olasz királyi Korona-rendet, a lengyel Polonia Restituta-rendet, a finn fehér Rózsa-rendet stb., valamint a korszak legmagasabb magyar kulturális kitüntéseit: 1930-ban a Corvin-koszorút, 1935-ben pedig a Corvin-láncot. A Magyar Tudományos Akadémia 1918. május 2-án levelező, 1929. május 10-én rendes tagjává választotta. 1933. május 19-én igazgató tag lett. 1945. július 20-án kizárták a tagok közül. 1918-tól a Szent István Akadémia II. osztályának 1918-tól rendes, 1935-től tiszteletbeli tagjai közé emelték.

A politikus. 1932-ben sorsdöntő pályamódosítás következett be életében, amikor Gömbös Gyula meghívta kormányának miniszterévé. 1932. október 2-ától 1938. május 13-áig a Gömbös- és a Darányi-kormányban, majd 1939. február 16-ától 1942. július 3-áig a Teleki-, a Bárdossy- és a Kállay-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetve 1936. május 14.–július 11. között tárca nélküli miniszter volt. A székesfehérvári választókerület képviselőjeként 1932 novemberétől, kormánypárti programmal országgyűlési képviselő; mandátumát 1935-ben és 1939-ben is megerősítették. Városa díszpolgárrá és a törvényhatósági bizottság örökös tagjává is megválasztotta. 1938 januárjától a Nemzeti Egység Pártja pártvezér-helyettese volt a párt Magyar Élet Pártjává alakulásáig.

Kultúrpolitikai tevékenysége. Csaknem tízéves kultuszminiszersége elődje, gróf Klebelsberg Kuno miniszerségével állítható párhuzamba. Hozzá hasonlóan alapvető nemzetstratégiai kérdésnek tekintette a tudományt, a kultúrát és az oktatást, nagy súlyt helyezett az iskolákban közvetített műveltséganyag nemzeti jellegére, az úgynevezett nemzetismereti tárgyak középpontba állítására. Folytatta a népiskolai hálózat fejlesztését, kiemelten kezelte az elitképzés feladatát. A legnagyobb hangsúlyt a szegény, de tehetséges gyermekek értelmiségivé válására helyezte. Az általa 1937-ben létrehozott Horthy Miklós-ösztöndíj keretében évente majdnem ezer „szegény sorsú, szorgalmas és nemzethű” középiskolás, egyetemista és gyakornok kapott évi 200–600 pengőt. Miniszerségének jelentős állomása volt a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935:6. tc., az új középiskolai törvény, az 1934:11. tc., a gyakorlati irányú középiskoláról szóló 1938:13. tc., valamint a tanítóképző akadémiákról rendelkező 1938:14. tc. A közgyűjteményi igazgatás újjászervezését tetőzte be a Magyar Nemzeti Múzeum új önkormányzati szervezetét megállapító 1934:8. tc., illetve az annak alapján készült új szervezeti szabályzat. 1939-ben támogatta a Bolyai Kollégium (1942-től Gyórfy Kollégium) megalakítását Budapesten, amely a második világháború utáni népi kollégiumoknak is mintaként szolgált. Az 1941-ben felállított Országos Tehetségkutató Intéző Bizottság évente százak tehetséges, de szegény sorsú falusi gyermek ingyenes középiskolai beiskolázásáról gondoskodott. Szervezeti változtatásai közül legnagyobb jelentőségű a négy-, illetve hatosztályos elemi iskola felváltása a nyolcosztályos alapoktatással. A nyolcosztályos tanterv alapján tanuló első évfolyamok 1941-ben indultak, de a háborús viszonyok miatt a rendszer nem válhatott általánossá. A középiskolai oktatás terén Hóman az addig különböző tantervek szerint

működő humán- és reálgimnáziumokat, illetve a természettudományos tárgyakat előnyben részesítő reáliskolákat 1934-ben egységes középiskolákká alakította, majd 1938-ban gazdasági középiskolákat (szakközépiskolákat) állított fel négyéves tanulmányi idővel.

A németbarátság útvesztőjében. Politikusként Hóman az 1930-as évek elejétől mindinkább a németbarát orientációt képviselte. A német–magyar szövetséget „történelmi szükségszerűségként” fogta fel, s ezen belül Magyarország szerepét „a németek védőbástyájaként a keleti erőkkal szemben vívott küzdelemben” – nem azért, mert elfogadta volna az ország teljes kiszolgáltatását a Harmadik Birodalomnak, és azonosult volna a hitleri Németország eszméivel, hanem azért, mert – sok politikustársához hasonlóan – azt vallotta: a rettegett, elfogadhatatlan orosz kommunizmussal szemben Magyarország számára egyedül a német út járható. Kormánytagként elkerülhetetlenül részesévé vált olyan döntéseknek is, amelyeket az 1945 utáni új rendszer súlyos vétségként értékel. Ilyen volt a Szovjetunió elleni hadba lépés megszavazása 1941. június 26-án. Ellenezte Magyarország 1943-as béketapogatózásait az angolszász szövetségesek felé. Viszont Magyarország német megszállása, 1944. március 19. után a magyar elit még szabadlábban lévő tagjai közül egyedül ő tiltakozott Veesenmayer német követnél a megszállás ténye és a németek magatartása miatt. Az utóbbi ellene felhozott vádak szerint mint országgyűlési képviselő és kormánytag része volt a zsidótörvények és az összes, a magyar állampolgárok jogait csönkítő jogszabály elfogadásában, s részben előkészítésében. Hóman a zsidóságot a „felforgató mozgalmakban” és a „romboló eszméiről terjesztésében vitt vezető szerepük”, valamint „magyar fajtánk eszményeivel, társadalmunk gondolkodásával és a kereszténység eszméivel szembehelyezkedő szellemiségük” alapján kirekesztette a magyarságból. A korra jellemző „szelektív antiszemitizmus” szellemében a beilleszkedni vágyó és tudó „jó zsidókat” a magyar társadalom hasznos tagjainak tartotta, míg a – főleg az újonnan, Galíciából érkező, az asszimilációra képtelen, a magyar „nemzettestül” idegen „rossz zsidók” adminisztratív korlátozását, esetleges kitelepítésüket, illetve további „beszivárgásuk” megakadályozását szükségesnek vélte – fizikai megsemmisítésük azonban fel sem merült. Elítélte a fajelméletet, s többször fel is emelte a szavát ellene. Számos zsidó művészt, tudóst mentett meg a nyilasoktól; az ellene folytatott népbírósi eljárás során a legtöbb tanú hangsúlyozta: Hóman a legnehezebb időkben is emberségesen viselkedett zsidó honfitársaival.

Az utolsó évek. A törvényhozás munkájában még az októberi nyilas puccs után is részt vett. Szálasiekkal együtt vonult vissza a Dunántúlra, 1944 novembere–1945 márciusa között Sopronban tartózkodott, s alkalmanként részt vett a nyilas országgyűlés (Törvényhozók Nemzeti Szövetsége) ülésein. Szálasira azonban nem esküdött fel, tisztséget nem vállalt, s az országgyűlésben többször felemelte szavát a nyilasok túlkapásai ellen. 1945. március végén Nyugatra távozott. 1945. július 2-án Bad Aussee-ben tartóztatták le az amerikai hatóságok. Az Amerikai Egyesült Államok katonai rendőrsége, a CIC (Counter Intelligence Corps) kiadta a magyarországi kommunista hatóságoknak, s 1945 novemberében visszazsárolták Budapestre. Perében többen – például Kosáry Domokos és Szekfű Gyula – is kiálltak mellette. A Népbírósg Gálfalvytanácsa 1946 augusztusában mint háborús bűnös életfogytiglani fegyházra és vagyonelkobzásra ítélte; az ítéletet a Népbírósgok Országos Tanácsa 1945. augusztusában jóváhagyta. Előbb a budapesti Gyűjtőfogház ún. Kisfogházában, majd 1950 márciusától az ÁVH fennhatósága alá tartozó váci börtönben raboskodott. A megpróbáltatásokat szervezete nehezen viselte, rövid idő alatt 60 kilóra fogyott, a börtönben halt meg – a fogház nyilvántartása szerint „szívizom-elfajulás, szívelégtelenség állapotában tudóvizenyő” következtében. A rabtemető

jeltelen sírjában megtalált földi maradványait 2001-ben azonosították, ugyanebben az évben, október 14-én Tasson. a Darányi sírkertben temették újra.

Fő művei: *A magyar városok az Árpádok korában* (Budapest, 1908; új kiad.: Máriabesnyő-Gödöllő, 2005); *Magyar pénztörténet 1000–1325.* (Budapest, 1916; hasonmás kiad.: 1991); *A székelyek eredete* (Budapest, 1921); *A magyar királyság pénzügyei és gazdasági politikája Károly Róbert korában* (Budapest, 1921; hasonmás kiad.: Budapest, 2003); *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése* (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 7. Budapest, 1923); *A forráskutatás és a forráskritika története Magyarországon* (A Magyar Történettudomány Kézikönyve. I. 3a. Budapest, 1925); *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és a XII–XIII. századi lezármaszói* (Budapest, 1925); *A magyar hun hagyomány és hun monda* (Budapest, 1925; hasonmás kiad.: Máriabesnyő-Gödöllő, 2010); *Magyar Történet.* Társzerző: Székfű Gyula (I–VII. Budapest, 1928–1934; 7. kiad. I–V. Budapest, 1941; hasonmás kiad.: I–V., Budapest, 1990); *A történelem útja. A magyar történetírás új útjai.* Szerk. (Budapest, 1931); *Egyetemes történet.* I–IV. Szerk. Székfű Gyulával, Kerényi Károllyal (Budapest, 1935–1937); *Szent István* (Budapest, 1938; németül: Breslau, 1941; új kiad.: Budapest, 2000); *Hóman Bálint munkái.* I–III. (Budapest, 1938); *Geschichte des ungarischen Mittelalters.* I–II. (Berlin, 1940); *Gestaltende*

Kraefte der ungarischen Geschichte (Budapest, 1941); *Magyar sors – magyar hivatás* (Budapest, 1942); *Öseemberek – ősmagyarok.* Kiad. Szendrey Tamás, Clementis-Záhony Botond (Atlanta, 1985); *A történelem útja. Válogatott tanulmányok.* Vál.: Buza János (Budapest 2002); *Hóman Bálint Munkái* (CD-ROM, Budapest. Arkánus, 2003); *Történetírás és forráskritika. I–II.* (Hóman Bálint Munkái II. – Historia incognita, Máriabesnyő-Gödöllő, 2003); *Magyar Középkor. I–II.* (Hóman Bálint Munkái I. – Historia incognita, Máriabesnyő-Gödöllő, 2003).

Irodalom: Glatz Ferenc: *Előszó a „Hóman-Szekfű”-höz.* In: Hóman Bálint-Szekfű Gyula: *Magyar Történet.* A reprint melléklete (Budapest, 1990; újraközlése: Történelmi Szemle, 2010. 4. sz.); Horváth László Béla: *Hóman Bálint utolsó évei, 1945–1951* (Sic itur ad astra, 1993); Tökécski László: *Hóman Bálint művelődési és művelődéspolitikai eszményei* (Protestáns Szemle, 1995); Farkas Gábor: *Hóman Bálint pályaképe, 1885–1951* (Árgus, 2001); Gedai István: *Hóman Bálint.* In: *Magyar múzeumi arcképcsarnok* (Budapest, 2002); *Hóman Bálint, az őstörténet és az Árpád-kor kutatója* (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, 119, 2004); Ujváry Gábor: *Kultúrfölény és nemzeti nevelés: Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint kultúrpolitikája* (Rubicon, 2009, 1–2. sz.); Erős Vilmos: *Hóman Bálint és a historiográfia* (Magyar Szemle, 2010, 11–12. sz.).

38. Német Jogtörténész Napok Münsterben

A jogtörténet-tudomány nemzetközileg talán legjelentősebb, két évente megrendezésre kerülő konferenciája a *Deutscher Rechtshistorikertag*, amely, nevétől eltérően, hosszú ideje nem csak a német, hanem az európai jogtörténészek találkozója. A résztvevők száma idén rekordot döntött, több mint 300 professzor, oktató, kutató, illetve doktorandusz érkezett főként a német nyelvterületről, Skandináviából és Közép-Európából. Voltak résztvevők az USA-ból, Japánból és Dél-Amerikából is. Magyarországról az ELTE, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Debreceni Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem oktatói közül összesen tizen vettek részt a rangos cseményen, amelynek 2010. szeptember 15–17. között a Westfälische Wilhelms-Universität jogi kara adott otthont. Prof. Dr. Niels Jansen, Prof. Dr. Peter Ostermann és Prof. Dr. Reiner Schulze vezetésével, a *Politik und Religion* című kutatási program támogatásával szervezték az évi konferenciát. A program témájához illeszkedve a fő hangsúly az előadások során az egyházjogon, illetve az egyházjog és a vallási normák egyébb jogágakra gyakorolt hatásán volt.

A rendezvényt fiatal, habilitáció előtt álló kutatók kutatási projektjeinek bemutatása vezette be, ezt követte a hivatalos megnyitó, ahol az egyetem rektora és a kar dékánja köszöntötte a megjelent vendégeket,

majd Ulrich Berges professzor tartott ünnepi előadást az Ótestamentum igazságosságfogalmáról.

A következő két napon, a szokásoknak megfelelően délelőtt két plenáris előadást hallgathattak meg a résztvevők, délután pedig párhuzamosan két szekcióban folyt a munka. Az első nap teljes egészében a vallás és a jog egymásra hatásának jegyében szerveződött. A plenáris előadások közül az elsőn a burgundiai kolostorok római jogi másoló és kompiláló tevékenységéről, és ezzel kapcsolatban egy kódex datálásának nehézségéről hallhattunk a freiburgi Wolfgang Kaisertől. A második előadást a frankfurti Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte új igazgatója, Thomas Duve tartotta, *Kirchliche Rechtsgeschichte in Hispanoamerika. Bilanz und Perspektiven der Forschung* (Latin-Amerika egyházi jogtörténete. A kutatás mérlege és perspektívái) címmel. A jelentős vitát kiváltó előadás a jogtörténeti kutatás perspektívaváltásának és az Európa-központúság meghaladásának szükségességét, mint a tudományág egyik lehetséges továbbfejlődési útját vázolta fel.

A délutáni szekciók közül az egyik a vallási normáknak az öröklési jogra gyakorolt hatását vizsgálta. Az USA-ból érkezett Shael Hermann a zsidó jog, Benjamin Jokisch, az iszlamisztika kutatója a muzulmán jog, a kölni Martin Avenarius a római jog, a freiburgi Bernd Kannowski a germán jogok, a Chicagóból érkezett Richard Helmholz pedig a common law szempontjából vizsgálta a kérdést. A Reinhard Zimmermann által moderált szekció jól példázza, hogy a Deutscher Rechtshistorikertag már csak nevében a német jogtörténészek konferenciája: immár angol nyelvű előadások is elhangzanak, és más tudományterületek

képviselői is bemutatathatják jogtörténeti irányú kutatási eredményeiket.

A párhuzamosan zajló másik szekció az egyház és az állam polgári eljárásjogban való szerepét vizsgálta. Thomas Rűfner (Trier) a harmadik személyek részvételét elemezte a római perekben, a müncheni Susanne Lepsius a tisztségviselők elleni eljárások kettős természetét: a polgári eljárás keretében közjogi kérdésekről született döntéseket ismertette. A zürichi Andreas Thier nagy vitát kiváltó referátuma a kánoni perek és az idő viszonyáról szólt, majd Tilman Repgen (Hamburg) a bizonyítási teher kérdését boncolgatta előadásában.

A következő nap főelőadásai a modern kor jogtörténetébe vezettek. A Trierből érkezett Lutz Raphael az idegenrendészeti jog kialakulását, az idegenek helyzetének jog- és társadalomtörténeti aspektusait mutatta be. Inga Markovits (Austin, USA) előadásából a szocializmus évei a berlini Humboldt Egyetemen témájában végzett kutatást, a karnak és a jogászoknak az NDK-ban elfoglalt helyzetét ismerhettük meg.

A délutáni szekciók közül az egyik ismét az állam, az egyház és a jog kapcsolatát vizsgálta, ezúttal a büntetőjogon keresztül: Harald Maihold (Basel) igen érdekes előadásában a holtakon, illetve képeken végrehajtott büntetések kérdését elemezte a *crimen exceptum* tükrében. Ulrike Ludwig (Drezda) a bosszú és a kegyelem kérdését tárgyalta, a bonni Mathias Schmoeckel az 1512-es Reichsnotariatsordnungot, mint az alkotmány- és a büntetőjog-történet forrását vizsgálta referátumában. A göttingeni Rebekka Habermas egy igen egzotikus helyszínre, Togóra kalauzolta hallgatóságát, a misszionáriusok és a gyarmatosítók jogra gyakorolt, nem feltétlenül pozitív hatását bemutatva.

A Szemere Bertalan Rendvédelem-történeti Társaság a nagy sikerű tavalyi konferenciáját követően 2010. december 7–8-án tartotta a szokásos évenkénti tudományos összejövetelét.

A Társaság nevéből adódóan elsősorban a történelemtudomány művelői voltak jelen a rendezvényen, amelynek során az érdeklődők két napon keresztül, délelőtt és délután hallgathatták az előadásokat. Bár a Társaság eredeti célkitűzése az volt, hogy az előadók a rendvédelem közép-európai kihívásait ismertessék, a beszámolók jelentős része hazai tárgykört dolgozott fel és mutatott be. Mindkét napon volt azonban néhány, aktuális problémát boncolgató előadás, így nemcsak a történészek, hanem a rendszertudomány mai helyzetét figyelemmel kísérő szakemberek számára is hasznos lehetett a konferencia.

Sajnálatos módon a rendezvényen ezúttal sem sikerült megalapozott szakmai álláspontot kialakítani azzal kapcsolatban, hogy mi a rendszertudomány és a rendvédelem tudománya közötti lényegi különbség, illetve beszélhetünk-e érdemben „rendvédelemről”, ezért az előadások többségében zavaróan összemosódott a két

A másik szekció egy igen aktuális témával, a történeti-kritikus kommentárokkal foglalkozott, a jogtörténet a jog-összehasonlítás és a jogi dogmatika határterületén. Lord Rodger of Earlsferry előadása ismét a common law világába vezetett a brit bíróságokon alkalmazott történeti érvelések bemutatásával. Filippo Ranieri (Saarbrücken) a jog-összehasonlítás és a jogtörténet szerepére hívta fel a figyelmet a polgári jog fejlődési lehetőségeinek elemzésében. Sonja Meier a BGB-hez kiadott *Historisch-kritischer Kommentar* példáján ismertette a történeti-kritikai elemzés tudományos elemzési módszerét. Milos Vec, a frankfurti Max-Plank-Institut munkatársa a jogtörténetnek, mint történeti jogi szövegeknek a kommentálásával foglalkozott számos tudományelméleti kérdést felvető előadásában.

Az előadások után és a szekcióülések során lehetőség volt kérdéseket feltenni, egyes témák kapcsán érdekes, számos érvet felvonultató vita alakult ki – minden főelőadást követő vitát és szekciót egy-egy professzor moderált. A rendezvényt a jogtörténészek közgyűlése zárta, ahol díjak átadására is sor került. Magyar szempontból különös jelentőséget adott a díjátadónak, hogy Jakab Éva, a Szegedi Tudományegyetem Római Jogi Tanszékének egyetemi tanára *Risikomanagement beim Weinkauf – Periculum und Praxis im Imperium Romanum* című monográfiájáért – az első közép-kelet-európai szerzőként – elnyerte a Deutscher Rechtshistorikertag díját, amelyet egy rangos szakmai kuratórium két évente ítél oda a legkiemelkedőbb, német nyelven megjelent jogtörténeti tárgyú monográfia szerzőjének. Az igen rangos, német tudományos kiadók által alapított díjhoz Professzor asszonynak magam és kollégáim nevében ezúton is gratulálok.

Frey Dóra

Rendvédelem-történeti konferencia

fogalom. További hiányossággént értékelhető, hogy a tudományterület fiatal kutatói nagyon csekély számban képviseltették magukat – ami talán a szervezés hibáinak tudható be, hiszen a rendészeti ágazat doktoranduszainak országos konferenciája nem sokkal a Társaság rendezvénye előtt, 2010. november 17-én volt, és mind ezen, mind a november 23–25-én megrendezett Kriminálexpón számos fiatal szakember adott elő olyan témában, amely a Társaság konferenciájának programjában is helyet kaphatott volna.

Így a jelenlevők az első napon több olyan előadást (Parádi József, Szakály Sándor) is hallgathattak, amelyek részben az előző évi konferenciáról is ismerősek lehetnek. Újszerű volt viszont Boda József és Csapó Csaba előadása a KERA (Közép-Európai Rendőr Akadémia) létrejöttéről és jelentőségéről, valamint az erdélyi dualizmus kori igazgatásrendszet működéséről. Több

előadó (Parádi József, Gáspár László, Hegedűs Ernő) érkezett a határőrizettel kapcsolatos előadással, amelyek esetében szerencsés lett volna, ha azokat a szervezők egy napra vagy egy tematikus blokkba csoportosítják, mivel így a konferencia programja is lényegesen egységesebb és kiegyensúlyozottabb képet mutatott volna. Hasonlóan megfontolásra érdemes lehet a jövő évi rendezvény szempontjából az is, hogy az azonos korszakot vagy intézményt tárgyaló előadókat egy szekcióban gyűjtsék össze.

Ugyanez a rendezőelv gördülékenyebbé tette volna a második napi programsorozatot is, amelyen a közönség előadást hallgathatott meg a polgári korszak magyar rendőrségéről (Parádi József), a Külföldiek Ellenőrző Országos Központjéről (Kovács Tamás), a börtönfejlődés

tendenciáiról (Lőrincz József) és a pénzügyőrség történetéről. A hatályos rendészet iránt érdeklődőknek Kabódi Csaba mutatta be vázlatosan a 20. századi rendőrségi „köznyugalmi tevékenységét.”

A konferencián hallgatóságként jelen levők vegyes érzelmekkel távoztak a rendezvényről. A konferencia koncepciójának következetlensége és az újszerű ismereteket kevésbé tartalmazó előadások miatt hiányérzetünk támadt. Jóval hitelesebb és élvezhetőbb referátumokra volna lehetőség a jövőben, ha a rendészet – vagy rendvédelem – gyakorlati művelői számára is lehetőség nyílna kutatási eredményeik ismertetésére a Társaság következő összejövetelei alkalmából.

K. B.

HÍREK

- **2010. július 1-jén**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében került sor a kari kiadványok nyári bemutatójára. Rozsnyai Krisztina *Közigazgatási bíráskodás Prokrusztész-ágyban* című könyvét Kozma György, a Legfelsőbb Bíróság bírója, kollégiumvezető, Földesi Tamás: *Mikor igen, mikor nem? Gondolatok az engedelmességről és az engedetlenségről* című kötetét Egresi Katalin egyetemi docens, Steiger Judit–Kelemen Katalin–Lőrinczi Gyula *Közgazdaságtan jogászoknak. I. Mikroökonómia* című tankönyvét Kovács Árpád egyetemi tanár, a Varga István által szerkesztett, *A polgári nemperes eljárások joga* című munkáját Kengyel Miklós tanszékvezető egyetemi tanár, Princzinger Péter *Sportjog I.* című kötetét Hoffman István egyetemi adjunktus, a Fleck Zoltán szerkesztette, *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében* című tanulmánykötetet Szilágyi Péter tanszékvezető egyetemi tanár mutatta be.
- **2010. július 6-án**, a Politikatörténeti Intézet könyvtárában Orosz István akadémikus mutatta be Izsák Lajos *Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994* című könyvét.
- **2010. július 6-án**, MTA Társadalomkutató Központ Kongresszusi Termében, az MTA Társadalomkutató Központ és a Budapesti Európa Intézet szervezésében, a *Közös dolgaink* rendezvénysorozat keretében, *Magyar Nemzeti Tanácsok a Vajdaságban 2010* címmel rendeztek konferenciát. Előadást tartott Németh Zsolt, a Külügyminisztérium államtitkára (Magyarágpolitika és Délkelet-Európa), Pásztor István, a Vajdasági Magyarok Szövetségének elnöke (Kisebbségpolitika a Délvidéken), Korhecz Tamás, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke (A Magyar Nemzeti Tanács programja).
- **2010. szeptember 4-én**, életének 83. évében elhunyt Dr. Kulcsár Kálmán, ny. egyetemi tanár, igazságügy-miniszter, az MTA rendes tagja, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Jogszociológiai Tanszékének alapító professzora.
- **2010. szeptember 15-én**, Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzatának dísztermében rendezte meg a Zala Megyei Levéltár a *Pártok, választók, képviselők – Fejezetek Zala megye politikatörténetéből* című tudományos konferenciát. Előadást tartott Molnár András (A követválasztás ára. Kortesköltségek Zala megyében 1843-ban), Hermann Róbert (Népképviselési választások Zala megyében 1848-ban), Dobszay Tamás (Zalai képviselők az országgyűlésen 1861–1875), Foki Ibolya (Politikai viszonyok Zala megyében az 1905/1906-os kormányzati válság idején), Paksy Zoltán (Zala megye politikai arculata a két világháború között), Káli Csaba (Az 1947. évi országgyűlési választás Zala megyében), Mező Ferenc (Országgyűlési választások Zala megyében 1990–2010).
- **2010. szeptember 20–21-én** a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara, az oktatási intézmény megalapításának 15. évfordulója alkalmából *Symposium Iubilaei Facultatis laurien-sis* címmel tudományos konferenciát rendezett. A konferencia első napján megemlékezésekre és plenáris előadásokra került sor, amelyeket a második napon szekcióülések követtek. – A szeptember 20-ai, hagyományosan Széchenyi István születésének évfordulójához kapcsolódóan megrendezett Akadémiai Napon Navracsics Tibor miniszterelnök-helyettes, közigazgatási és igazságügyi miniszter és Bihari Mihály egyetemi tanár tartott előadást. A Symposium Iubilaei Facultatis laurien-sis plenáris ülésén, Szalay Gyula, a Széchenyi István Egyetem dékánja megnyitója után Lamm Vanda (A nemzetközi bíráskodás kilenc évtizede), Lenkovics Barnabás (A fenntartandó

magánjog), Szente Zoltán (Parlamentari jogunk megoldatlan talányai: az alkotmányozó és a törvényhozó hatalom elválasztásától a kisebbségek képviselétéig), Gellér Balázs József (Wiener A. Imre munkásságának jelentősége a nemzetközi büntetőjog hazai művelése és kodifikációja terén) tartott előadást. Szeptember 21-én a konferencia szekcióüléseire került sor a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán. Révész T. Mihály referátumát (Dr. Csizmadia Andor professzor életműve) követően az *Alkotmányjogi Szekcióban* (elnök: Kukorelli István) Dezső Márta (Kisebbségi parlament – választási rendszer és képviselő), Holló András (Alkotmányosság és parlamenti jog), Petrétci József (A kétharmados többség hatása a törvényalkotásra), Polt Péter (Áldás vagy átok-e a mentelmi jog?), Smuk Péter (Egy kétharmados kormány ellenzékének jogai); a *Bűnügyi Tudományok szekcióban* (elnök: Kovács Gábor), M. Nyitrai Péter (Wiener A. Imre szerepvállalása a nemzetközi bűnügyi jogsegély jogának hazai fejlesztésében), Kis Norbert (A közigazgatási büntetőjog kialakulásának és művelésének hazai alapjai), Sántha Ferenc (A nemzetközi büncselekmény általános fogalmának hazai fejlődése), Hollán Miklós (Gazdasági vesztegetés – gazdasági büncselekmény?), Bartkó Róbert (A terrorizmus és a nemzetközi büncselekmény kodifikációja); a *Jogelméleti Szekcióban* (elnök: Szigeti Péter) Szabó Miklós (Esendő logika), Bencze Mátyás (A ténymegállapításra irányuló bírói mérlegelés empirikus vizsgálata: módszertani kihívások), Rigó Anett (Jogok és érdekek: kérdések a jogalanyiság körében), Vigh Edit (Jogvédők a jogászai hivatásokban), Cs. Kiss Lajos (A totális állam értelmezése az általános államtanban), Egresi Katalin (Pulszky Ágost és Concha Győző vitája az állam felfogásáról); a *Jogtörténeti Szekcióban* (elnök: Révész T. Mihály), Barna Attila köszöntője után, Bana József (A Széchenyi-kultusz Győrben), Homoki-Nagy Mária (A magyar magánjog fejlődése a reformkorban), Horváth Attila (Széchenyi jogi reformkonceptiója), Mezey Barna (Széchenyi és a magyar büntetőjog), Völgyesi Levente (Széchenyi gondolatai az épített környezet szabályozásáról); a *Közigazgatási Jogi Szekcióban* (elnök: Verebélyi Imre) Varga Zs. András (A közigazgatás feletti kontrolleszközök általános áttekintése), Kaltenbach Jenő (A közigazgatás feletti civil kontroll eszközei), Stumpf István (Demokratikus és politikai kontroll a közigazgatás felett), Patyi András (A bírói kontroll kihívásai), Somody Bernadette (Az ombudsmanok által gyakorolt kontroll), Seereiner Imre (Az ügyészi kontroll és a közigazgatás); a *Magánjogi Szekcióban* (elnök: Lenkovics Barnabás) Menyhárd Attila (A tulajdonjog tárgyai), Papp Tekla (Az atipikus szerződések és a Ptk. Kodifikációja), Kecskés László (Az állami felelősség szabályozása az új Ptk. Tervezetében), Csécsy György (Egyeztetés alatt), Bíró György (Előremutató és vitatható megoldások a kötelmi jog közös szabályaiban), Jobbágyi Gábor (Házasság és családi jog az új Ptk.-

ban), Szegedi András (A jogi személyek rendszere az új Ptk.-ban); a *Nemzetközi és Európai Jogi Szekcióban* (Section of International and European Law – elnök: Lamm Vanda) Sulyok Gábor (Reform of the United Nations Security Council: A Critical Assessment), Erich Hochleitner (The European Union as an International Actor), Arnold H. Kammel (Direct Democracy in the European Union: The Question of Democratic Deficit of the European Union), Milassin László (Flight Club – The United States of America vs. European Union Aircraft Dispute) tartott előadást. A konferenciához kapcsolódóan a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Könyvtárában nyitották meg a Csizmadia Andor életművéről szóló kiállítást.

- **2010. szeptember 22-én** a Collegium Hungaricum, az Österreichische Staatsarchiv és a Zentralverband Ungarischer Vereine und Organisationen in Österreich osztrák–magyar tudományos szimpóziumot rendezett az Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv épületében, *Széchenyi und Wien. Eine Beziehung auf Leben und Tod* címmel. A konferencián Oplatka András (Ungleiche enge Partner: Széchenyi und Metternich), Velkey Ferenc („Er sucht unter 30 Memoiren das Meine heraus...”. Széchenyi und sein Memorandum in Metternichs Vorzimmer), Gergely András (Das letzte Lebenskapitel Széchenyis in Wien: in der Heilanstalt von Döbling) és Stefan Malfér (April 1860. Graf Stephan Széchenyi, Karl Ludwig Freiherr v. Bruck und die Habsburgermonarchie: ein Rückblick und ein Ausblick) tartott előadást.
- **2010. szeptember 22-én**, a Politikatörténeti Intézet konferenciatermében *Az önkormányzatiság 20 éve* címmel rendeztek konferenciát. Előadást tartott Ripp Zoltán (Az önkormányzati rendszer születése és az első választások 1990-ben), Wiener György (Önkormányzati reformtörekvések a rendszerváltás után), Vígvári András (Megtelt-e a konfliktuskonténer? Néhány gondolat a magyar önkormányzati rendszer jelenéről és jövőjéről), Pálné Kovács Ilona (A középszintű önkormányzás húsz éves kálváriája), Szegvári Péter (Elképzelések a főváros önkormányzásáról). Az eseményen mutatták be a Barta Györgyi, Keresztély Krisztina és Sipos András szerkesztésében készült, *A világváros Budapest – két századfordulón* című tanulmánykötetet.
- **2010. október 8-án**, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Aula Magnájában az ELTE ÁJK Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszéke *Hat évtized az ELTE jogi karán* címmel tudományos konferenciát rendezett a kilencven éves Király Tibor, az ELTE díszdoktora és professor emeritusa tiszteletére. Király Tibor Széchenyi-díjas egyetemi tanár, akadémikus, a büntetőeljárás-jog neves kutatója, 1961–1967, valamint 1976–1980 között az ELTE ÁJK dékánja, 1967–1970 között az ELTE

rektorhelyettese volt. Mezey Barna, az ELTE rektora, Király Miklós, az ÁJK dékánja és Gönczöl Katalin egyetemi tanár köszöntője után Kabódi Csaba (Egy ötven éve megjelent könyvről, a tudományról és a büntetőeljárásról), Bárd Károly (A magánszférához való jog és a bűnüldözés határai), Farkas Ákos (Hibaforrások a büntetőeljárás bizonyításban), Nagy Ferenc (Fogvatartotti ráták nemzetközi összehasonlításban), Tóth Mihály (A büntetőjog örök kérdései – mítoszok, mondák és magyarázatok Király Tibor műveiben és azok ürügyén), Györgyi Kálmán (Az OLAF-ról), Holé Katalin (Az eljárás alapelveinek újraértelmezése) és Hack Péter (A védelem és a védő szerepének aktuális kérdései) tartott előadást.

• **2010. október 15-én**, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Márvány Termében gróf Hadik András tábornagy születésének 300. évfordulója alkalmából tudományos konferenciát és tematikus kiállítást rendeztek. Markó György ezredes, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos főigazgató-helyettese bevezető előadása után Lenkefi Ferenc (Hadik András életpályája), Csáky Imre (Gróf futaki Hadik András címere), Kincses Katalin Mária („A tanulási hajlandóság... díszétől ékesültek tettei”. Hadik András műveltsége), Makai Ágnes (Hová lett Hadik András Mária Terézia rendje?), Soós Péter (Hadik András szablyája), Vladimir Segeš (Katonaélet, katonai mentalitás a XVIII. század második felében), Czigány István (Portya vagy diverzió, a „berlini kaland”), Soós István (Hadik András berlini portyájának európai visszhangja), Tóth Ferenc („A háború iskolája”. Hadik András az 1737–39. évi török elleni háborúban), Lázár Balázs (Hadikok a napóleoni háborúban), Hermann Róbert (Hadik Gusztáv ezredes az 1848/49. évi szabadságharcban), Bene János (A Hadik huszárhagyományok 1918 után) tartott előadást.

• **2010. október 18-án**, az ELTE ÁJK főépületének földszinti előcsarnokában Mezey Barna, az ELTE rektora és Földi András, az ÁJK dékánhelyettese, a kiállítást létrehozó ad hoc munkacsoport vezetője nyitotta meg – a „375 éves az ELTE” jubileumi rendezvénysorozathoz kapcsolódóan – *A jogi kar professzorainak hozzájárulása a hazai jogtudomány fejlődéséhez 1667–1948* című, időszakos kiállítást, valamint *A jogi kar története képekben* című, állandó fotókiállítást, amely 1635-től az 1989–1990-es rendszerváltásig mutatja be a Kar történetéhez kapcsolódó dokumentumokat, tárgyakat. Az időszakos kiállításon, 14 tárlóban és a hozzájuk csatlakozó tablókon a Kar 48 egykori neves professzorának 56 db, 1722 és 1947 között megjelent könyvét mutatták be.

• **2010. október 19-én**, az ELTE ÁJK Aula Magnájában mutatta be az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Perjátszóköre az *Ezerkilencszázötvenhat. Meg-*

emlékezés az 1956. évi forradalom és szabadságharc 54. évfordulójára című, kétfelvonásos perjátékot, amely Angyal István, Tóth Ilona, valamint egyetemista diákok perét dolgozta fel.

• **2010. október 19-én**, az ELTE BTK Történeti Intézetének Szekfű Gyula Könyvtárában Hubai László főiskolai tanár és Pritz Pál egyetemi magántanár mutatta be Gergely Jenő *A Keresztény Községi (Wolff) Párt (1920–1939)* című könyvét, amely a Gondolat Kiadó és az MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus Kutatócsoport gondozásában jelent meg.

• **2010. október 20-án**, az Magyar Tudományos Akadémia Székházának Felolvasótermében *Az alkotmány preambuluma jelentősége: hazai és nemzetközi nézőpontok* címmel nemzetközi tudományos konferenciát rendezett az MTA Jogtudományi Intézete. A konferencia elnöke Lamm Vanda, a Jogtudományi Intézet igazgatója volt. Pálincás József, az MTA elnöke megnyitója után Kukorelli István és Máthé Gábor (Közjogi értékeink a preambulumban), Fekete Balázs (Történeti elemek az EU-tagállamok alkotmányainak preambulumban), Vörös Imre (Az Alkotmány preambuluma és a jogalkalmazás), Michael Silagi (A német Alaptörvény preambuluma), Marie-Pierre Granger (A francia alkotmányok preambuluma – tartalmuk, státusok, módosításuk), Ewa Paplowska (Értékelemek a lengyel alkotmány preambulumban) és Jan Kadrna (A kettes preambulumban a Cseh Köztársaság alkotmányos rendszerében) tartott előadást.

• **2010. október 21-én**, az ELTE BTK Tanácstermében rendezte meg az ELTE BTK Doktori Tanácsa és a Történelemtudományok Doktori Iskola Néprajz-Európai Etnológia Doktori Programja Bognár Szabina *A népi jogélet kutatása Magyarországon – Tagányi Károly jogszokásgyűjtő programja* című doktori (PhD-) disszertációjának nyilvános védését. A bizottság elnöke Kósa László akadémikus, egyetemi tanár, a hivatalosan felkért bírálók Horváth Gergely Krisztián PhD, egyetemi adjunktus és Mohay Tamás CSc., egyetemi docens, a bizottság tagjai Kocsis Gyula PhD, Ress Imre CSc., Tóth Zoltán DSc., a témavezető: Szilágyi Miklós DSc. voltak.

• **2010. október 21-én**, az ELTE BTK Tanácstermében, *A kisegyházak és az 1947. évi XXXIII. törvény* címmel tartotta meg habilitációs tudományos előadását Rajki Zoltán.

• **2010. október 25-én**, a Fiumei úti Temető kápolnájában, halálának 25. évfordulója alkalmából – leánya, Bónis Gabriella és unokái, Bacsinszky Zsófia és Dániel kezdeményezésére – Bónis Györgyre emlékeztek családtagjai, egykori munkatársai, tisztelői.

- **2010. október 27-én**, a bécsi Juridicumban mutatták be, illetve adták át Werner Ogris professzornak a 75. születésnapja alkalmából készült *Grundlagen der österreichischen Rechtskultur. Festschrift für Werner Ogris zum 75. Geburtstag* (Verlag Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2010, XII + 606 S.) című kötetet.
- **2010. október 28-án**, az ELTE BTK Kari Tanácstermében, a Magyar Történelmi Társulat szervezésében Veliky János, a Debreceni Egyetem egyetemi docense *A változás lehetőségei és korlátai. Politikai programviták a reformkor második évtizedében* címmel tartott előadást.
- **2010. november 5-én**, a Magyar Tudományos Akadémia Országház utcai Jakobinus Termében *Megtorlás és elrettentés vagy megelőzés és jóvátétel* címmel rendezett nemzetközi konferenciát az MTA Jogtudományi Intézete és a Friedrich Ebert Alapítvány budapesti irodája. Lamm Vanda akadémikus megnyitója után előadást tartott Tóth Mihály (A büntetőjog újabb fejlődésének hamis dilemmái), Fehér Lenke (Megtorló vagy helyreállító igazságszolgáltatás? A restoratív igazságszolgáltatás eszméjének hatása a magyar büntetőjogban), Hollán Miklós (A jogpolitika hatása a korrupció büntetőjogi szabályozásának módosulásaira), Frech Ágnes (A büntetőjog változásai bírói szemmel), Kerecsi Klára (A kriminálpolitikai diskurzus zsákutcai), Damjan Korosec (Ljubljana-i Egyetem – Systemkritisch besondere Regelung der Verjährung bei Straftaten gegen das Kind [A gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények elévülésének szabályozása]), Martin Asholt (Hageni Egyetem – Die Debatte über das Feindstrafrecht in Deutschland [Az „ellenség-büntetőjogról” folyó vita az NSZK-ban]), Attilio Nisco (Bolognai Egyetem – Sicherheit und Strafrecht in der jüngsten italienischen Gesetzgebung), Rinceanu, Johanna (Max Planck Nemzetközi és Összehasonlító Büntetőjogi Intézet, Freiburg – Zur Reform des rumänischen Strafrechts).
- **2010. november 8-án**, az ELTE ÁJK Aula Magnájában rendezték meg a *Római jog, jogösszehasonlítás, európai jog* című konferenciát, amelyre a Magyar Tudomány Ünnepe keretében kerül sor. Előadást tartott Csehi Zoltán, Földi András, Hamza Gábor, Jakab Éva, Werner Ogris, Pókecz-Kovács Attila és Szabó Béla. (A konferenciáról bővebb beszámolót közlünk folyóiratunk következő számában.)
- **2010. november 9-én**, az ELTE BTK Történeti Intézetének Szekfű Gyula Könyvtárában Péter Katalin, az MTA TTI tudományos tanácsadója mutatta be a *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai* című tanulmánykötetet, amelyet G. Etényi Nóra és Horn Ildikó szerkesztett, s a L'Harmattan kiadó gondozásában jelent meg.
- **2010. november 9–12-én** az ELTE Bölcsészettudományi Kara tudományos programsorozattal ünnepelte alapításának 375. évfordulóját. A Nagyszombati Egyetem első működő fakultása, a bölcsészeti kar ünnepélyes keretek között, 1635. november 13-án nyílt meg, az alapító Pázmány Péter, egyházi és világi előkelőségek jelenlétében. November 9-én egész napos vallástudományi konferenciát rendeztek a BTK Kari Tanácstermében *A liturgikus gondolkodás alakzatai Pázmány Péter korában* címmel. Este az Egyetemi Templomban a Pázmány Péter által bevezetett tridentin rítus szerinti latin misére került sor. November 10–11-én, a Kari Tanácssteremben *Immota stabit – az első 375 év* címmel kétnapos kartörténeti konferenciát tartottak, amelyen a bölcsészkar oktatói tartottak előadást. November 11-én bemutatták *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története 1635–2010 képekben* című kötetet, amely Borsodi Csaba és Tüskés Anna közös munkája, valamint *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézetének éremgyűjteménye* című munkát (szerzői: Kálnoki-Gyöngyössy Márton, Mészáros Orsolya, Tóth Csaba, Vida István). November 12-én Jacques Roubaud, az ELTE BTK francia díszdoktora tartott előadást a szonettforma történetéről. A négynapos programsorozat ünnepi fáklyás felvonulással ért véget az Egyetem térről a Trefort-kertbe.
- **2010. november 11-én**, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében Prof. Dr. Masahisa Deguchi, a kyotói Ritsumeikan Egyetem jogi karának professzora tartotta meg német nyelvű előadását *Die Kodifikation des Zivilprozessrechts in Japan – Überblick, Meilensteine und Erfahrungen mit fremden Einwirkungen* (A japán polgári perjog kodifikációja – Áttekintés, mérföldkövek és idegen hatások kapcsán szerzett tapasztalatok) címmel.
- **2009. november 16-án**, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében rendezte meg az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája Barna Attila *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására* című PhD-értekezésének nyilvános vitáját.
- **2009. november 19-én**, az ELTE ÁJK Aula Magnájában – a „375 éves az ELTE” jubileumi év programsorozatához kapcsolódva – adta elő az ELTE ÁJK Perjátszóköre a *Fráter György esztergomi érsek pere* című perjátékot, amely egy Pázmány Péter korához közeli időszakban játszódik, s a Fráter György esztergomi érsek meggyilkolásával kapcsolatos szentszéki pert dolgozza fel.
- **2010. november 19-én**, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára aulájában Révész Béla

- egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem Politológia Tanszék) mutatta be az Okváth Imre szerkesztésében készült *Állambiztonság és rendszerváltás* című kötetet, valamint a *Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói* című dokumentumgyűjteményt, amelyet Müller Rolf és Takács Tibor szerkesztett.
- **2010. november 23-án**, az ELTE ÁJK Aula Magánjában, az ELTE ÁJK, az Amerikai Egyesült Államok Nagykövetsége és a Magyar Alkotmányjogászok Egyesülete szervezésében, a 2010–2011-ben zajló alkotmányozási folyamathoz kapcsolódva rendezték meg az *Alkotmány – alkotmányosság* című konferenciát. Király Miklós dékán köszöntője után a nyitó előadást Sólyom László korábbi köztársasági elnök tartotta. Az *alkotmányozás történelmi modelljei*. Az *alkotmányozás sarokkövei* című panelben Bragyova András alkotmánybíró, Sári János, Trócsányi László, Sonnevend Pál, Tóth Károly és Somody Bernadette: *Az alkotmány stabilitása, az alkotmány védelme* című panelben Paczolay Péter, az Alkotmánybíróság elnöke, Salamon László, Dezső Márta, Schanda Balázs és Sente Zoltán tartott referátumot. Zárszót Kukorelli István, a Magyar Alkotmányjogászok Egyesületének elnöke mondott.
 - **2010. november 23-án**, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében, az ELTE ÁJK és az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport meghívására Ao. Univ.-Prof. Dr. Thomas Olechowski, a Bécsi Egyetem jog- és alkotmánytörténeti intézetének professzora tartott előadást *Biographische Untersuchungen zu Hans Kelsen* (Életrajzi adalékok Hans Kelsenről) címmel.
 - **2010. november 26-án**, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara dékáni tanácstermében került sor Szabó Szilárd *Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között* című PhD-értekezésének nyilvános vitájára. (Az eseményről e számunk 79–86. oldalán közlünk részletesebb ismertetést.)
 - **2010. december 2-án**, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem II. János Pál Dísztermében, *A szovjet típusú diktatúra polgári joga* címmel tartotta meg habilitációs tudományos (szakmai) előadását Horváth Attila, a PPKE és az ELTE ÁJK egyetemi docense. (Az eseményről folyóiratunk 87–88. oldalán közlünk ismertetést.)
 - **2010. december 6-án**, az ELTE ÁJK VII. előadótermében, illetve az ELTE Rectori Hivatal tanári klubjában köszöntötték kollégái, pályatársai, barátai a 65. születésnapját ünneplő *Révész T. Mihályt*, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténet Tanszékének címzetes egyetemi tanárát, folyóiratunk alapítóját, szerkesztőbizottsági tagját. A jeles alkalomra ünnepi tanulmánykötet készült (lásd folyóiratunk hátsó borítóoldalán).
 - **2010. december 7-én**, az ELTE BTK Kari Tanácstermében, Erős Vilmos egyetemi docens (Debreceni Egyetem), Nagy Péter Tibor egyetemi tanár (Wesley János főiskola) és Pók Attila tudományos főmunkatársa (MTA TTI) részvételével rendezték meg *A 125 éve született Eckhart Ferenc és a magyar történetírás* című kerekasztal-beszélgetést.
 - **2010. december 7-én és 8-án**, a Nemzetközi Oktatási és Polgári Válságkezelő Központban rendezte meg a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Társaság és a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Alapítvány *A közbiztonság közös Kárpát-medencei örökségünk* című tudományos konferenciát. Előadást tartott Boda József (A közép-európai Rendőr Akadémia [KERA] megalakulása és működése), Csapó Csaba (Az átmenet éve: Erdély, 1867–1881), Szakály Sándor (Élt és szolgált 65 évet. A Magyar Királyi Csendőrség 1881–1943), Parádi József (A polgári magyar állam határőrzete, 1867–1945), Gáspár László (A magyar állam határőrzete 1945-től a rendszerváltásig), Suba János (A magyar–szovjet határ kijelölése), Csóka Ferenc (Mág Bertalan a nyomozó és regényíró), Parádi József (A polgári magyar állam rendőrsége), Kovács Tamás (A KEOKH létrejötte és működése 1944-ig), Kabódi Csaba (A rendőrség a XX. század utolsó harmadában gyakorolt köz-nyugalmi tevékenysége), Simon F. Nándor (A polgári fegyveres őrseg), Mezey Barna (A magyar polgári börtönügy fejlődésének tendenciái), Lőrincz József (Börtönügyünk a rendszerváltás időszakában), Hegedűs Ernő–Fröhlich Dávid (Katonai erő rendvédelmi szerepkörben. A magyar lovasság szerepe a partizán-elhárításban) és Varró István Tamás (A magyar pénzügyőrség a két világháború között).
 - **2010. december 8-án**, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében rendezte meg az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke a *Kormányformák* című vitasorozat második műhelyvitáját, amelynek témája: *Dualizmus és parlamentáris monarchia*. Sente Zoltán (*A dualizmus kori Magyarország kormányformája*) és Wiener György előadása után, Képes György moderálásával élénk vita bontakozott ki a jelen lévő jogtörténészek és történészek között.
 - **2010. december 9-én**, az ELTE ÁJK Kari Tanácstermében, az ELTE ÁJK Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszéke rendezésében került sor a *Polgári jogi kodifikációk a XIX. században – ABGB, BGB* című konferenciára. Az ABGB című szekcióban (elnök: Vékás Lajos) Harmathy Attila (Megjegyzések a klasszikus európai polgári törvénykönyvek évfordulói alkalmából), Tóth Ádám (Az osztrák közjegyzői szervezet hatása a magyar közjegyzőség kialakulására), Földi András (Római jogi elemek az OPTK-ban, különös tekintettel a „bona fides” ausztriai recepciójára), Homoki-Nagy Mária (Az OPTK öröklési

jogának hatása a magyar magánjogban), Németh Ágnes (A dologfogalom és a tulajdonátruházás az OPTK-ban és a BGB-ben, hatásuk a magyar magánjogban), Kurucz Mihály (A joglátszaton alapuló jogvédelem megteremtésének egyik mesterműve az osztrák-német jogcsaládban: a telekkönyv), Szalma József (Az ABGB továbbélése a Monarchia utódállamaiban – különös tekintettel a volt Jugoszláviára és utódállamaira), a BGB című szekcióban (elnök: Király Miklós) Burián László (A tiltott cselekményekre vonatkozó egyoldalú kollíziós szabály, az ún. „privilegium germanicum” kodifikációjának története és hatása a magyar nemzetközi magánjogra), Cschi Zoltán (A BGB generálklauzulái és a Német Szövetségi Alkotmánybíróság döntései), Illés Géza (Kötelmek szerződésszerű tényekből - quasi contractus ügyletek az OPTK-ban és a BGB-ben), Fuglinszky Ádám (Felelősségi és kártérítési jog a BGB-ben, s ami kimaradt a kódexből), Márkus Eszter (Társasági jogi szabályozás a XIX. századi német jogban), Horváth Attila (A német kereskedelmi kodifikáció hatása a magyar magánjogra), Varga István (A BGB és a német eljárásjog) tartott előadást.

• **2010. december 9–10-én**, az MTA Társadalomkutató Központ Jakobinus termében és ELTE BTK Történelmi Intézet Szekfü Gyula Könyvtárában konferenciát rendeztek Gergely Jenő professzor halálának első évfordulóján. Az első nap délelőttiének eseménye a *Történetírás, kutatás, kutathatóság és az egyházak* címmel nemzetközi kerekasztal-beszélgetés volt, amelyet Borsodi Csaba, az ELTE BTK rektorhelyettese vezetett. Délután bemutatták az ELTE Történettudományok Doktori Iskola idegen nyelvű kiadványait, valamint Gianone András *Az Actio Catholica története Magyarországon* című munkáját. December 10-én került sor a nemzetközi doktorandusz konferenciára, amelyen az I. szekcióban Klestenitz Tibor (A katolikus sajtómozgalom történetének forrásai), Lénár Andor (A katolikus sajtó néhány jellemzője a Váci Egyházmegyében Hanauer Á. István püspöksége [1919–1942] alatt), Farkas Noémi Tünde (Halotti beszédek, nyelvhasználat, retorika), Bognár Szabina („Mivé lesz a styl?” Tagányi Károly történetírói pályakezdése), Kozák Péter (Két világnézet. Balázs Béla és Prohászka Ottokár összecsapása az elmúlt századelőn), Bakó Balázs (Egy világ körüli út – 1928-ban), Csíky Balázs (Bőség és hiányok. Néhány módszertani kérdés és kutatási lehetőségek Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenységének vizsgálata kapcsán), a II. szekcióban Tamási Zsolt (Az erdélyi római katolikus egyházmegye az 1849-es forradalomban), Sztyahula László (Az észak-magyarországi latin szertartású katolikus egyházi közigazgatás története a 20. században), Fejérdy András (Az 1959–1965

közötti szentszéki–magyar kapcsolatok történetének forrásai), Soós Viktor Attila (Kísérlet az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársai életútjának rekonstrukciójára), Millisits Máté (A reformáció és a reformátorok emlékezetkultúrájának adatbázisa), Diera Bernadett (A pécsi „Fekete Hollók”, avagy a hitoktatás elméleti és gyakorlati keretei az 1960-as években) tartott előadást.

• **2010. december 10-én**, a Parlament Gobelín Termében, az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága és az Országgyűlés Alkotmány-előkészítő Eseti Bizottsága *Történelmi tradíciók és az új alkotmány* címmel tudományos konferenciát rendezett. Balsai István, az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottságának elnöke megnyitója után Pokol Béla (Mennyiben kösse magát az új alkotmány a régi gondolati kereteihez?), Szathmáry Béla (Keresztyén értékek az alkotmányozásban), Zétényi Zsolt (A történelmi alkotmány időszerűsége), Zlinszky János (A Szent Korona és a szuverenitás), Kapa Mátyás (Bíróági ítéletek a Szent Korona nevében?), Tanka Endre (A föld közérdekű funkcióinak alkotmányvédelmi igénye), Nótári Tamás (Történelmi jelképek az ókori Rómában), Bertényi Iván (A „népszuverenitás” jelentkezése I. Ulászló 1440. július 17-i királyi koronázásakor), Takács Albert (A felvilágosodás öröksége és az alkotmány), Pandula Attila (A magyar állami jelképek változásai a rendszerváltozáskor), Horváth Attila (A magyar történelmi alkotmány tradíciói), Stathis Banakas, a Strasbourgi Robert Schuman Egyetem Összehasonlító Jogi Kar és a Kelet-Angliai Jogi Egyetem professzora (The Crown and the protection of real property in England), Téglási András (A Szent Korona és a tulajdon alkotmányos védelme), Tóth Zoltán József (A Szent Korona 20. századi történetisége) tartott előadást. Zárszót Salamon László, az Országgyűlés Alkotmány-előkészítő Eseti Bizottságának elnöke mondott.

• **2010. december 15-én**, a Miskolci Egyetem ÁJK dékáni tanácstermében került sor Petrasovszky Anna: *Szibeniszt Mihály természetjoga, különös tekintettel az államra* című PhD-értekezésének munkahelyi vitájára.

• **2010. december 26-án**, 75 éves korában elhunyt Lőrincz Lajos, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) rendes tagja, az állam- és jogtudományok doktora, a közjog és a közigazgatás-tudomány kutatója, 1978-tól az Államigazgatási Főiskola tanszékvezetője, főigazgató-helyettese, majd professzora, 1989–1990 között főigazgatója, 1990-től az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi tanára volt.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Beke Martos Judit, PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Borbás Beatrix**, egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék; **Dobszay Tamás**, PhD, habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Domaniczky Endre**, PhD, jogász, jegyző, Lőrinc; **Frey Dóra**, tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Jogtörténeti Kutatócsoport; **Gosztonyi Gergely**, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Göndör Éva**, egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Kereskedelmi, Agrár- és Munkajogi Tanszék; **Herke Csongor**, PhD, habil. tanszékvezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Kriminálisztikai Tanszék; **Hörcsik Lajos Kálmán**, ügyvédjelölt, Mucsy Ügyvédi Iroda; **Képes György**, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Kiss Bernadett**, PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Koi Gyula**, tudományos segédmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézete, Alkotmányjogi és Közigazgatási Jogi Osztály; **Lehotay Veronika**, egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar; **Mezey Barna**, CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Pálvölgyi Balázs**, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar; **Révész T. Mihály**, CSc, címzetes egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Szádeczky-Kardoss Irma**, ügyvéd, tiszteletbeli tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténet Tanszék; **Tóttós Gábor**, főiskolai docens, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar, Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék

E számunk megjelenését a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara támogatta.

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásaikat e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük feltüntetése mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programmal (6/95-ös mentéssel), 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a teljes mű (pl. recenzióban) vagy a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetként postai úton kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

DOBSZAY, Tamás: Kommunikationskanäle zwischen den Komitaten und der Landesversammlung in der Reformzeit . . .	1
GÖNDÖR, Éva: Entstehungsgeschichte der Mutterschaftshilfe in der ungarischen Sozialversicherung	8
HERKE, Csongor: Begriff des Strafverschärfungsverbots aus historischer und aus rechtstheoretischer Sicht – Entwicklung des Rechtsinstituts in Ungarn bis 1962	16
PÁLVÖLGYI, Balázs: Anfänge der ungarischen Auswanderungspolitik (1881–1903) – Auswanderungsgesetze und die Auswanderung nach Amerikas	27

WERKSTATT

BEKE-MARTOS, Judit: Krönung des Königs vs. Inauguration – Parallele und Gegensätze	35
BORBÁS, Beatrix: Entstehung der hoheitlichen Verantwortung in Ungarn	45
HÓRCSIK, Lajos Kálmán: Antwort der Gesetzgebung auf das rumänische Bodengesetz von 1921 in Nordsiebenbürgen. II. Ungarische Agrarpolitik in Nordsiebenbürgen	55

QUELLE

TÖTTÖS, Gábor: Ein vergessenes Kuriosum der Rechtsgeschichte – Der zweimal an einem Tag gestorben ist	61
---	----

ÜBER BÜCHER

Grundriss der Meinungsfreiheit – Über das Buch von András Koltay – RÉVÉSZ, T. Mihály	64
Autonomiefragen – Über die Monografie von Frau Herger (Csabáné) – MEZEY, Barna	66
Auf den Spuren der langen Reformzeit – Über das Buch von László Katus – DOMANICZKY, Endre	69
Handwörterbuch der ungarischen Verfassungs- und Rechtsgeschichte – KOI, Gyula	72
Geschichten der Familiennamensänderungen in Zeit, Raum und Gesellschaft – KISS, Bernadett	75
Einige Studien zur Geschichte des Komitats Pest – GOSZTONYI, Gergely	76
Gedanken über das Lehrbuch der Medienethik von Árpád Marton – SZÁDECZKY-KARDOSS, Irma	78

RUNDSCHAU

Diskussion über die PhD-Dissertation von Szilárd Szabó – LEHOTAY, Veronika	79
Annexion, Okkupation oder Zession? – Über die PhD-Dissertation von Szilárd Szabó – MEZEY, Barna	81
Der Habilitationsvortrag von Attila Horváth – KÉPES, György	87
Wissenschaftler im Sturm der Politik – Erinnerung an Bálint Hóman – É. L.	88
Der 38. Deutsche Rechtshistorikertag in Münster – FREY, Dóra	92
Konferenz zur Ordnungsschutzgeschichte – K. B.	93

NACHRICHTEN

Autoren dieser Nummer	100
---------------------------------	-----

Ungarische Akademie der Wissenschaften - Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Eötvös-Loránd-Universität

Auf der Titelseite:

Bálint Hóman

(1885–1951)

Historiker, Universitätsprofessor, Kulturpolitiker, Minister für Religion und öffentliche Bildung, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauneder (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järveld (Tallinn),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srdan Šarki (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István

Redakteur: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und
Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Druck: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7

ÜNNEPI TANULMÁNYOK RÉVÉSZ T. MIHÁLY 65. SZÜLETÉSNAPJA TISZTELETÉRE

Szerkesztette: Máthé Gábor, Mezey Barna

Révész T. Mihály a klasszikus jogtörténész nemzedéket közvetlenül követő nagy generáció karakterisztikus tagja, a magyar jogtörténet-tudomány jeles személyisége, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a győri Széchenyi István Egyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karain a jogtörténeti és médiajogi tanszékek megkerülhetetlen oktatója-kutatója. Tehetséges és eredményes professzor, aki a tudomány és sajtó jog intézményi szervezése diktálta mostoha körülmények ellenére is igyekezett és tudott mind többet, kiválót teljesíteni. Tanítványai, kollégái és barátai e tanulmánykötettel köszöntik 65. születésnapján. A kötetben megtalálható Révész T. Mihály munkáinak válogatott bibliográfiája is.

ISBN 978 963 693 303 6 – Gondolat Kiadó, Budapest, 2010, 508 p.

JURISPRUDENTIA SPLENDIDISSIMA.

TANULMÁNYOK NAGYNÉ SZEGVÁRI KATALIN TISZTELETÉRE

Szerkeszti az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszékének munkaközössége

Bibliotheca Juridica. Libri Amicorum 37. / „Amor populi est robor Status”. Acta Wenzeliana 8.

A tanulmánykötettel pályatársai, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszékének, valamint a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Magyar, illetve Egyetemes Jogtörténeti Tanszékének oktatói tisztelegnek a 2010-ben az MTA Eötvös József koszorújával kitüntetett Nagyné Szegvári Katalin professor emerita előtt 80. születésnapja alkalmából. Professor Asszony több évtizedes, új területekre is kiterjedő jogtörténeti kutatásai során a magyar tudományosságban elsőként vizsgálta a női választójogon keresztül a nők alkotmányjogi helyzetét.

ISSN 1587-1509 / ISSN 1786-0326 – Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2010, 222 p.

Kengyel Miklós:

PERKULTÚRA. A BÍRÓSÁGOK VILÁGA – A VILÁG BÍRÓSÁGAI

Kengyel Miklósnak, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara professzorának kötete a bíróságok érdekes, a hétköznapi emberek számára néha titokzatosnak tűnő világába vezet be az olvasót. A több mint hatszáz színes és fekete-fehér fényképet, rajzot és egyéb illusztrációt tartalmazó mű tudományos igényű, de olvasmányosan mutatja be a világ és Magyarország igazságszolgáltatását, az igazságügy palotáit, a bírósági szervezet főbb fórumait (ítélőtáblák, Kúria stb.) és épületeit, a tárgyalótermek világát, a bírósági tárgyalást – a szakmabelieken túl a szélesebb olvasóközönséget is megszólítva. „A könyv monografikus igényű tablóként fogja át a bíróságok világát. Az eddigi feldolgozások csupán cizellálták a témát, annak meritumát Kengyel Miklósnak kellett az olvasó elé tennie. S ez most megtörtént.” (Mezey Barnának a könyvhöz készült Előszó-tanulmányából)

ISBN: 978-963-9950-33-7 – Dialóg Campus Kiadó, 2010, 320 p., ill.

Degré Alajos:

MAGYAR ALKOTMÁNY- ÉS JOGTÖRTÉNET

Készült Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán

Szerkesztette: Béli Gábor

Degré Alajos 1950-ben kezdte el a magyar jogtörténet oktatását a pécsi jogi karon. 1950/51. tanévi előadásai alapján tette közzé egyetemi jegyzetét, amely A4-es méretű, rossz minőségű papíron, gépirással, gyenge minőségű sokszorosítási eljárással készült. Annak ellenére, hogy – a Rákosi-korszak tudományos és tankönyveihez, oktatási kiadványaihoz hasonlóan – a jegyzet csak a marxista-leninista ideológia alapján, a pártállam erős kontrollja alatt jelenhetett meg, a nagyjából az 1848 előtti alkotmány- és jogtörténetet tárgyaló szöveg megállapításai máig megállják a helyüket. A Pécsi Tudományegyetemen, Degré egykori tanszékén őrzött egyetlen példány alapján, igényesebb kivitelben újra kiadott jegyzet így a magyar jogtörténet-tudomány fontos, értékteljes kiadványa.

ISBN 978-963-5001-13-0 – IDRResearch Kft./Publikon Kiadó – Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2010

A MAGYAR JOGÁSZGYŰLÉS (1870) ÉS A MAGYAR JOGÁSZ EGYLET (1879) ALAPÍTÁSA / Foundation of the Hungarian Jurists' Convention (1870) and the Hungarian Jurists' Association (1879)

Szerkesztette: Máthé Gábor

A Magyar Jogász Egylet ezzel a jubileumi, magyar és angol nyelvű emlékkötettel emlékezik meg a Magyar Jogászgyűlés 140 évvel ezelőtti alapítására, egyúttal tisztelegve a minta, a 150 éves Német Jogászgyűlés előtt is. A könyv első része – amely Dr. Richter Richard: A Magyar Jogászegylet alapítása című, a terjedelmi korlátok miatt a szerző engedélyével Máthé Gábor által átdolgozott munkája – a jogász fórumok alapítását, egymáshoz való viszonyát, első negyedszázados működésük főbb eredményeit mutatja be. A második rész az intézmények jelenkori tevékenységéről, a rendszeres jogász vándorgyűlések, illetve a kétévenkénti Jogászgyűlések tematikájáról ad áttekintést. A kötet mellékletben közli a Magyar Jogász Egylet alapszabályát.

Kódexpress Kiadó, Budapest, 2010, 200 p.